

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 198.

לכבוד החר דוד קניפמן
חנות זכרון
חצרות אקה
חאת ידלו מרדכי מורטארה

ספר

הואיל משה

כולל הערות ופשטים על המשה
חומשי תורה

מאת

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט

איש טריאסטי

ובתורת הקדמה ומבוא
מכתב על אמתת ספרי תנ"ך

מאת כמוהר"ר מרדכי מורטארה יצ"ו מ"ץ בעיר מנטובא יע"א

הועתק מלשון איטלקי ללשון הקדש
ע"י כותב ההערות והפשטים

ליוורנו

בבית רפוס החכם כמוהר"ר ישראל קושטא הי"ו
שנת שלום על ישראל לפ"ק

קורא נעים! הֵא לך אנרת כתבתי למאור דורנו **שד"ל**
בהקריבי אליו ראשית הערותי אלה למען יביאן תחת כור
בחינתו, והיתה לי זאת להתנצלות כי הואלתי לבוא בין נכוני דעת
מבארי תורת אלהינו:

לכבוד מעלת החכם נודע בשערים שמו מוכתר בכתר תורה
ובמדות היושר מהר"ר **שד"ל** מורה בכית תלמוד הרבנים בעיר
פאדובה יע"א:

לך מאור ישראל אקריב ראשית דרכי, הערות אלה אשר אני
מציג לפניך: אל תאשימני נא לאמר מי הוא זה יתחרה את
המפרשים המפורסמים אנשי השם ויכניס ראשו בין הרים גדולים
בפרש מקראי קודש בפשטים חדשים לא שערום אבותינו? האם
נעלם ממנו מאמרם ז"ל, לגרים איניש והדר ליסכר? ובאמת תצדק
ברכרך אם היתה כונתי לכתוב ביאור יערוך למשתדל שך; אך
אציעה לפניך מגמחי בהערותי אלה ואתה תשפוט:

מיום צאתנו מבית הספר אנהנו שלשה רעים מעלת החבר
יוסף צמח קאמירני, ומעלת החבר **יצחק לינגי** נ"ע
ואני נאספנו

בשבתות ובמועדים להגות בתורה, ואהרי כן נוסף אינו גם מעלת החבר
שבתי רפאל מילי והבחור המשכיל ידידך **מישה**
בובבינדער, י"ד

חברתנו לא נוסדה על אדני
אמת כי אם בכוא
אלינו תלמידך מעלת המורה הרב **מישה ערענרייך** מורה
צדק כעת הזאת בק"ק **מודינא** והוא
הירה לנו לראש כי
מכתביך אתו ורוחך נחה עליו.
ובו ראיתי כמה צודק מאמרם ז"ל על פסוק והיו עיניך רואות את
מוריך. כי גם אני שקרתי על מכתביך והיו לחכי כדבש למתוק.
ובכל זאת רחוק אני בהם מכיאות הרב הנ"ל רוחק רב. ובהיותנו

יחד חברים מקשיבים ותנ"ך פתוחים לפנינו זה שואל וזה משיב וזה סותר וזה מוסיף, הבאנו בכור החקירה כמה וכמה מכללי דקדוקי ל"הק ופשטי המקראות, ועל זה הרצנו משפט כנראה לעינינו, וזה הנחנו בצריך עיון, וכמה פעמים התאונו תאווה ואמרנו מי יתן והיה שד"ל אצלנו והתיר ספקנו! ומי יודע רעתו על זה:

עוד זה לי עשר שנים שאני מלמד בתלמוד תורה שלנו והיו לי הרבה תלמידים הנונים בני י"ג שנה ויותר שואלים כענין ומשיבים כהלכה, החפצים לרדת עד עומק משמעות הכתובים המחכמים את רכס בחפשמ גם הם חפש מחפש כפי כחם לדרוש אחר האמת ופעמים הרבה נלאתי למצוא בכיאורים תשובה מספקת לשאלותיהם והואלתי לחדש פשט מדעתי וכתבתי על לוח מקרא גדולה שלי: עתה אספתי כל הדעות המפורדות שרשמתי אחת הנה ואחת הנה והבאתי אותן לפניך למען תחקרן בחכמתך, ואם באחת או שתים מהן קלענו אל האמת הנר נא לנו אם ישאר לך פנאי מניעך ותלמודך והיה זה שכרנו, ובכן נתפאר כי לא ינענו לריק ולא ירדנו רבהלה:

והאל הטוב יאריך ימך בנעימים, וקסתך קסת סופר תחליף בדרך עד זקנה עד שיבה למען תפיץ מכתביך הרבים והיקרים ותטוף מלתך על ישראל לאורך ימים כתאות תלמיד תלמידך שחז'ל אשר אהבת:

טריאסטי י"ז לחדש אלול שנת התר"ד לב"ע

הצער משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט

והאיש שד"ל ענו מאד ~~אין~~ ~~אין~~ ענני כי כוונתי רצויה, אך הזוירני פן אמהר להוציא לאור ביאורי טרם אשקלחו פעמים שלש במאזני בינה והשכל: ובאמת לא היתה מעולם כונתי להדפיסו מיד, ולא נמנעתי יום יום מהוסיף עליו פרי למודי ביאורים חדשים או תשובות נצחות השיבותי לשואלי דבר, ומנרוע ממנו דברים טפלים שמצאתי בו; והארר הטוב יסלח אם לא דקדקתי כראוי ובאיוזה מקום גליתי בתורה פנים שלא כהלכה, כי גלוי וידוע לפני ביחן לבות וכליות כי לא להתפאר ולהחכבד כתבתי, רק מאהבתי תורתו אהבת האמת והצדק:

כאלה כתבתי זה כ"ד שנה ומן היום ההוא הלכתי וספחתי
 הערות כיד ה' הטובה עלי ועל תלמידי וחברי המחדדים שכלי,
 ובשמם ובשמי כתבתי דברים, ומקוה אני שלא ימאסו בעיני אוהבי
 האמת: רק קורא נעים השב אל לבך שאין זה פירוש שלם מאתי
 כמלאכתי על נ"ד ותהליכם ואיוב, אך הערות מפורדות נכתבו
 במשך ל"ד שנה, וכוראי רוח אחרת מתנוססת בין פירושי ימי
 בחורתי. ופירושי ימי כוזי, וימי חורף חיי, רק תהלה לאל
 התננרות נמורה אין בהם ויכלו להחשב כנוף אחד: גם אל
 תאשימני כנגב אם תמצא בהם פירוש ישן שכבר קדמוני בו שלמים
 וכן רבים וגם שד"ל עצמו, כי באמת כשכאתי לדבר עליו יצא
 משכלי או משכל תלמידי; וה' יצילני משגיאות ויזכני להנות עוד
 כבודתי ללמדה וללמדה לאורך ימים עד זקנה ושיבה ולהדש בה
 חידושים נאותים לכבוד רתנו ולשינונו ולהועלת שוקרי חכמה
 בדורות הבאים אכ"ד:

טריאקטי ר"ח אדר ראשון שנת וברכתני על צאצאך:

לכמהר"ר

משה יצחק אשכנזי

מאת

שמואל חיים זלמן

בבואו עדי ע"ד

בחדש אדר ראשון לשנת

ונדרי אשלם

א

אִשְׁרָה לִידֵי

תְּלַמִּידי וְרַבֵּי

וְכִנּוּר תְּהִלָּה תִּתְּכֶשׁ עָלָיו יְדֵי

מִיּוֹם בּוֹאֶךָ

בְּיַלְדוּתְךָ

אֶל חֶדֶר תּוֹרָתִי

לִי הַתְּנַכְרֶת, (יְתַנְכְּרֶנְעַר, מִשְׁלֵי כ' י"א, שְׁעִינִי יִבֵּר)

וְרַב נְבֻרָת

בְּשׂוֹקְדֵי בֵּיתִי

עַל בְּרַכֵּי אָב

תּוֹרָה אֱהִב,

גִּדְלַת וְגִדְלַת;

מֵעֵץ הַדַּעַת,

לֹא הַקִּבְעַת,

לְבַד צוּפִיּוֹ אֶכְלֶת;

עַד שֶׁשׁ לְבִי כִּי מְקוּמִי מִלֵּאָת,

וְעַל כֶּסֶף הַהוֹרָאָה נִשְׂאָת

אֲחוֹזָת בַּתּוֹרָה, וְלֹא תִשְׁעֶנָּה

עֵינֶיךָ מִחֲכֹמֹת בִּי טוֹב סַחֲרֵן ;
 אֶת נִפְלְאוֹת תְּמִים דְּעִים תִּגְלֶינָה ,
 אֹר לָנוּ , בְּעוֹר אֵל אֱלוֹף עֵרֶן ;
 אִם לִחֲכֵמָה אַחֹתִי אֵת אֲמַרְתִּי ,
 עֲרוֹת יְהִי עַל כְּלָנָה הָאֲמַרְתִּי . —

ב'

מִי יִמְלֵל גְּבוּרוֹת חֲכָמִים
 וְרַב פְּלֵאֵי כָל־חֲקִירוֹתֵיהֶם ?
 בְּכָל־פְּנֵה אֱלֹמוֹ אֲדַמִּים
 מִכָּל־חֹקְרֵי דַעַת לִפְנֵיהֶם ;
 בְּכָלִי מִקְרִיב בְּכָלִי מִגְדִּיל חֲרָשׁוֹ ,
 עֲמָקֵי תֵבֵל רוּם שְׁחָקִים נִדְרָשׁוֹ .
 לָמוּ נִגְרוּ יְסוּדֵי הַיְסוּדוֹת ,
 בְּעֲרַמְתָּם הִפְרִידוּ גִלְבָּדִים ,
 וַיִּצְמְדוּ יַחְדָּו הַנִּפְרָדוֹת ,
 שְׁקָלוֹ אֹר , חֵם , רוּחַ וְאָדִים .
 וּמַה־דֵּי עוֹד ? גַּם גְּלִילֵי שָׁמַיִם
 יִפְלְסוּן אֱלֹהֵי אֲנָשֵׁי בָנִים .
 וּבָלִים מִבָּלִים שׁוֹנִים יִצְרוּ
 לְעוֹר וּלְהוֹעֵיל בְּכָל־חֲרָשֶׁת ;
 הַכָּלִי מִיָּם בְּבֵית כֶּלֶא אָסְרוּ
 וַיְהִיו לְרוֹדִים בְּרוֹז וּנְחָשֶׁת ;
 בְּלִי אֶבְרָה עָף אִישׁ עַל כַּנְּפֵי רוּחַ
 עוֹבֵר אֲרָחוֹת יָמִים בְּסִיר נִפְוֵחַ .
 וַיַּחְרִימוּ לְשׁוֹן יָם מִצָּרִים
 וּמִדְּבַר נֶעֱבֵר בְּצִי אֲדִיר ;
 מִקְצֵה שָׁמַיִם עַד קְצֵה שָׁמַיִם
 נִדְבְּרוּ רְחוּקִים בְּמוֹ קוֹ־צִיר ;

אִין אָמַר וּדְבָרִים לְאֻנְיָהֶם ,
 וּבִקְצֵה תֵּבֵל גָּזוּ מְלִיָּהֶם .
 מִי יִמְלֵל פֶּעַל אֲנָשֵׁי כִּינּוֹת
 בְּעֵץ חֲכָמָה וּכְלִדְלוֹתֶיהָ ?
 מִי יִמְלֵל בְּרִכּוֹת כָּל־שׁוֹנוֹת
 עַל תּוֹשִׁיָּה וְדַעַת וּבַעֲרִיָּה .
 צְפִירַת תַּפְאָרֶה , אוֹיָהּ ! אֵיכְכָּה
 לַעֲטֹרַת גְּאוֹת חֵישׁ נִהְפְּכָה .
 כִּי מִשׁוֹם כַּף רִגְלָמוֹ עַל רֹאשׁ גִּבְעַ
 דָּמּוֹ עַל רֹאשׁ הַרְרֵי־עַד לְהִיּוֹת ,
 דָּמּוֹ הִבִּין כָּל־תַּעֲלוּמוֹת טָבַע
 וְרֵאשִׁית עֲלִיוֹנוֹת וְתַחֲתִיּוֹת ,
 שְׂרָשְׁרוֹת נְבִרָאִים וּמוֹלְדָתָם
 כָּלֶם לְמִינֵיהֶם וּבְמַתְכַנְתָּם .
 הָאֶחָד בָּא רְגוֹר עַל גּוֹשׁ עֶפֶר
 יִשְׁפֹּט שְׁפוֹט עַל הָעוֹלָם כֵּלוֹ ?
 אֲדַמַּת בֵּיתוֹ עַד עֲמֻקָּה לֹא חָפַר
 הַיָּדַע יִצֵּר מִשְׁכָּנוֹת לֹא לוֹ ?
 עֵינָם אִפְסָם קִצְחוֹ לֹא תִרְאֶה ,
 הֲלֹא עַל הַכֹּל יִשְׁגּוּ בְרוּאָה ?
 צְדָקוֹת אֵל , חֲסָדָיו , לְאֵלִפִּים ,
 וְטַחוֹ עֵינֵיהֶם מִרְאוֹתָם ,
 חֲלֵי מַכָּה וּמּוֹת יֵם צוּפִים ;
 וּמִבְּלֵי הַשֶּׁנֶּה אֵת תְּכַלִּיתָם ,
 פָּעֲרוּ פִּימוֹ וַיִּגְזְרוּ אָמַר :
 אִין אֱלֹהִים , הַכֹּל כֶּחַ וְחֹמֶר ,
 וְאֵל נָא תִשְׁאָרוּם : כֶּחַ מֵהֵהוּא ?
 בְּאֵפֶל יִתְהַלְכוּ , לֹא יִדְעוּ ;
 בְּחֹמֶר כֶּחַ בְּחִירָה רָאוּ ,

וּלְבָאֵר פֶּלֶא זֶה לְרִיק יִנְעוּ ;
 יִסְלֶפּוּן מִשֵּׁפֶט הַהַגְיוֹן .
 לֵב לָהֶם לְכִיֵּשׁ שֵׁם אֵל עֲלִיוֹן .
 גּוֹפֶת אָדָם לָקָחוּ ,
 עַל לוּחַ שֵׁשׁ מִתָּחוּ ,
 לְנִתְחִיָּה נִתְחוּ ;
 וּבִיעִז בָּשָׂר
 בְּתוֹךְ בָּשָׂר
 אֵת לֹא־בָשָׂר בִּקְשׂוּ ;
 הַעֲמִיקוּ חֲפָשׂוּ ,
 שָׁנוּ וְגַם שִׁלְשׂוּ .....
 וְלֹא מִצָּאוּ — וַיִּגְזְרוּ אָמַר :
 אֵין רוּחַ וְנִשְׁמָה כִּי הִכַל חָמַר .
 לָהֶם תּוֹלֵי אָרֶץ עַל בְּלִימָה ,
 לָהֶם תּוֹלֵי אָנוּשׁ עַל בְּלִימֵי ,
 אֵין מוֹתֵר הָאָדָם מִבְּהֶמָה ,
 אֵין חֲטָא כִּי לֹא נִדְרַשׁ בְּשִׁלְמֵי ;
 אֵין טוֹב אֵין רַע . אֵין לְבַחֵר אֵין לְבָרָה :
 הַכֹּל תּוֹלֵי בְּגִידִים וּבְמֹחַ .
 אֵיִשֶׁר נִבְרָא בְּצַלֵּם אֱלֹהִים ,
 חֵי מְדַבֵּר , מוֹשֵׁל בְּחֻכְמָתוֹ ,
 הוֹרִידוּ מִכֶּסֶּאֱו הַחֲמָרִיִּים ,
 וְלוֹ הִלְעִיגוּ עַל מַעֲלָתוֹ ,
 וּלְפִי מַפְאָרִיט חָמַר וְכַח
 יִתְרוֹן מוֹלָה עַל כְּלִחִיָּה ..... בְּמֹחַ .
 לוֹ בִּינִיָּהֶם נְבוֹנִים יִתּוּכְחוּ
 לְהוֹצִיא אוֹר מִחֶשֶׁךְ , הַחֲשִׁיתִי ;
 אֶךְ עַל גַּפֵּי מְרוֹמֵי עִיר יִצְרָחוּ
 בְּאֲזֵי חֲסֵר־לֵב נֶעַר וּפְתִי .

אכלי קלפה, והרמון,
 יורקון, כי בן דרך ההמון.

ג'

ועתה מורי חמר אל תפרעו.

ואת רנת למודיכם שמעו:

» יהי שם חכמינו מברך

» כי נתקו כל-מוסרות מוסר;

» הדור גדל, ולא בימים רך,

» וכמו הופיע אור הענן סר;

» וחקים ישנים מרחוק באו

» במצולות העבר לעד יחבאו.

» אין עוד מכשול לתאוה,

» אין עוד יראה ואין תקוה;

» אין עוד אהבה, אין עוד אהוה,

» אין מצוה ואין מצוה;

» ספו לוחות והחרות,

» ואין חרות כי אם חרות.

» השכל וטבע יחד יתלכדו

» לאמר חסד ואמת חלום אחד-הוא,

» בשרירות לב נלך ובחם הדם

» נרוה דדים, כי זה כל-האדם.

ועתה מורי חמר אל תפרעו

ואת רנת המוני-עם שמעו:

» גם לנו זרח שמש האביב!

» לא עוד פחד מעל,

» לא מגור מסביב,

» איש איש כפי כחו פֵּעַל יִפְעַל.

» איש איש הטוב בעיניו יעשה
 בְּאֵבִי אֲבוֹתֵינוּ - קַמְפִּנְסָא
 » כָּלֵנוּ בְּנֵי קוֹף אֶחָד אֲנַחְנוּ
 » רַבַּת עֲבָדְנוּ וְרַבַּת נֶאֱנַחְנוּ;
 » לֹא עוֹד נִכְף עַל רִגְבֵי אֲדָמָה
 » וְלֹא עוֹד נִרְוֶה אֶת תְּלִמְיָה
 » בְּרַב זַעַת אֲפִינוּ
 » לֹא לָנוּ וּבְנֵינוּ;
 » תִּשְׁאַה שְׂמָמָה
 » מִהֶרְבוֹת פְּרוֹתֶיהָ
 » לְעֹנֵג סְרוּחִים עַל עֲרִשׁוֹתָם
 » לֹא הָאֲרִיכוּ לְמַעֲנִיתָם
 » יֵשׁ אֵין בְּעַל לְבַנִּין
 » יֵשׁ אֵין דִּין וְאֵין דִּין
 » כִּי אֵין אֱלֹהִים שׁוֹפְטִים בָּאָרֶץ -
 » לְמָה אֲנַחְנוּ עוֹד מַחֲשִׁים?
 » הֲבֵה נַחֲלָצָה חֲשִׁים
 » וּפְרִיץ נִפְרָצָה פְּרִיץ עַל פְּרִיץ
 » הַיּוֹם יַחֲדָשׁ חֵק:
 » יֵין זְנוֹת וּשְׁחוֹק;
 » בְּטָרִם יָבֵא שֶׁמֶשׁ הָעֵלְמוֹת
 » אֲכוֹל וְשִׁתוּ כִּי מַחֵר נָמוֹת
 » וְכִכָּה יַעֲשֶׂה הַמֶּזֶן פְּרִיץ
 » אֲנִי שְׁמַרְתִּי אֶת אֲרָחוֹת פְּאָרִים
 » וְעַל רַב שְׁעֵרוֹרֶיהָ
 » אֲנֵא מָנוֹס וְאֵן תּוֹחֶלֶת?
 » הוֹאֵת חֲכָמָה וְזֶה-פְּרִיָה?
 » טוֹבָה מִמֶּנָּה הָאוֹלָה!

ד'

אך אָנה תִּשְׁאוּנִי

שְׁעֵפִי נִעְבְּרִים ,

עַד אָנֹה תוֹגִינִי

בְּמֵי הַמְרוֹרִים ?

הִנֵּה בָרַךְ לְקַחְתִּי

מִיָּשָׁה וְעִנִּינִי ;

אִם מֵרָגַז לֹא נִחַתִּי

הֵיטֵב בְּעִינָיו ?

בֵּת הַזֹּמֶר ! רֹב לָךְ שָׁבֶת

בְּעַפְר , קוֹמִי וְרַנִּי !

יְתֵם בְּכִי יַחֲלֶף עֵנִי

לְבָשִׁי עֵץ שִׁמְחָה וְגִיר !

בֵּת הַזֹּמֶר ! עוֹרֵי עוֹרֵי !

אֶת פְּנִיךָ לִי הָאִירִי !

וּבְגָדֵי אֶבֶל הַסִּירִי ,

לְבָשִׁי מָשִׂי וּפְתִיגִיל .

ה'

אֶהְלֶלְךָ מֹשֶׁה בִּי תַחֲלֶתְךָ

עֲשֵׂה בְּעֵנֶיךָ צְדָק

בִּי לְבָךְ לְיִלְדִים תִּסְבֶּתְךָ

לְפָנוֹת מִבְּדֶחֶדֶק

הַדֶּרֶךְ לְקַרְיָאָה נֶאֱמָנָה ,

בִּי הִיא וְאַבְנֵיהָ

בְּלִשׁוֹן עִבְרִים הִיָּת לְרֹאשׁ פָּנָה ;

וְגַר לְכַרְבּוֹנִיָּה .

בְּרֵאשִׁית דַּעַת שֵׁם מְלֶה וּפְעַל

עֲרַכְתָּ שְׁלֹחַן לְמוֹ,
פְּתוֹת פְּתִים לְמַעַן בְּלִי פֶּעַל
יַעֲבְרוּ טְרַפְמוֹ.

וּבְרֵאשִׁית דַּעַתְךָ אֶרֶץ זֹבַת
חֶלֶב פְּקוּדֵי יֵאל
לְחַנוּךְ עוֹלָמְנוּ בְּנִתִיבַת
מֹשֶׁה וַיִּשְׂרָאֵל.

וְשֵׁם רִגְלֶךָ מְנוּחַ לֹא מִצָּאָה,
וַתִּקְדֵּךְ לָהּ מִעֵבֶר
הַיְּאוּרִים, וְעַד הַנְּהַר בְּאֵה
וַתִּצְלַח בְּלִי שֶׁבֶר.

הוֹאִיל מֹשֶׁה בְּאֵר תּוֹלְדוֹת עַם

נְבִיאֵינוּ סִפְרוּ ;

אֲמַרְתֶּם צְרוּפָה כִּי לָךְ תִּנְעַם,
דְּבַרְיֶךָ יֵאָרוּ

הוֹאִיל מֹשֶׁה בְּאֵר אֶת הַתּוֹרָה
וְלְהוֹאִיל נִם הֵיטְבַת,
לְהָאִיר אֵל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה
נֵר יִשְׂרָאֵל לֹא עֹזְבַת.

כִּי מְגִמַת פְּנִיּוֹ אֵל הָאֵמֶת ;

כָּל־יָמָיו מִתְגַּבְּרַת

נִפְשׁוֹ לְעֶקֶק : אֵל־נָא תְּהִי כִּמֶת ;

הִיא לְעֵבְרִים תְּפָאֶרֶת.

וְעוֹד הַגְּבַהֶת עוֹף וַתִּדְאָ עַד
לְתַהֲלֵי בְּדִישֵׁי ;

וְלְמִשְׁלֵי גִין בְּכַל־חֲכֵמָה פֶּעַל

קִמַּת וַתּוֹבֵר שֵׁי.

לֵב נָכוֹן נִהְלָךְ לְהַכִּינֵם
 וּלְהַעֲמִיק בְּדַעְתֵּם,
 עַד כִּי לִבְחֹרִים תִּכְוֶנֶם
 וְלְאִישִׁים שִׁנְנַתֶם.

הִנֵּהתָ אָמְרִי פִימוֹ וְהַגִּיז
 לְבַבְסָ הַטָּהוֹר ;

וְרֵאוּ כָל־בֶּשֶׁר כִּי מִצִּיּוֹן
 תֵּצֵא תוֹרָה וָאוֹר .

אֵל אִישׁ מֵאֶרֶץ עוֹיֵן גַּם גַּעֲלִיתָ
 עַד מִשַּׁל הַנְּעֻלָּם ;

מִי יִלְדוּ , אֵף כִּי הִרְבֵּה גִלְאִיתָ .
 הוּא פְּלֵאֵי לְעוֹלָם .

אַחַר שֵׁד־ל הִרְחַבְתָּ אוֹצְרֶךָ
 נִרְדָּפִים לְהַכְדִּיר ;

לְשׁוֹם בִּינִיהֶם רוּחַ , בִּינְתָךְ
 הָעֲרִימָה עַד הַגְּדִיל .

נָבוֹן מֵה־הוּא אִם אֵין מוֹסֵר אֶתוֹ ?

וּמוֹסֵר מְלָכִים

הַחֲכַמַּת לְצַבְר־לָנוּ , כִּי בָלַתוּ
 כְּלָנוּ נְבוֹכִים ;

קָטַן וְגָדוֹל כָּד־הָעִיר נְבוּכָה
 כִּים בְּסַעְרָה ;

וְאַהֲבַת לְרַעַךְ בְּמוֹךְ
 כָּל־ל בְּל־הַתוֹרָה .

ו'

בְּעַד לְשׁוֹן וּסְפָר הָעֲבָרִים

הִרְבִּיתָ לַעֲשׂוֹת , מִיֶּשֶׁה , עַד הִנֵּה ;

לִפְקוּחַ עֵין מְכִי בַסְנוּרִים
 אֲחֵלִי תוֹסֵף כְּהֵנָה וְכֵהֵנָה
 לְהִיּוֹת בְּעוֹזְרֵי מְצוּקֵי אֶרֶץ
 גְּבוּרֵי כַח עוֹמְדִים בַּפְּרָץ!

זֹאת תְּקוּתִי

וְתִאֲוֹתִי ;

וּבְמִנְחָתִי

אֶת בְּרַכְתִּי

לְךָ אִשְׁלַח .

וְאֵל מֹשֶׁה אָמַר : « עֲשֵׂה הַצֵּלָח ! »

רְאֵה בְּנֵי יִתְדֵי הָאֶהָל

וְאֵתָהּ הִלָּא תוֹאֵל

לְסַעַד פְּעַל זָקֵן

רוּחוֹ פוֹרֵשׁ כְּנֶף לְנֹטֵשׁ הַקֵּץ ?

כִּי כַמַּעֵט יִכְרוּ מִים מִן הַחֲמַת . . . . .

וְאוֹלֵי שִׁיר זֶה לִי שִׁיר הַתְּנַשְׁמַת .

דוּדֵי יִסְלַח אִם בְּדַבְרֵי נַעֲבֶרְתִּי

יְקוּל בְּכִים עִם קוֹל רֵן הַתְּעַרְב ;

מִי יִתֵּן וּלְחַבּוֹ עוֹד יַעֲרַב

שִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לְשִׁלּוּמוֹ שְׂרָתִי !

הקדמה

קורא נעים! כשאורתי הלצי למלאכה לא היה ברעתי לכתוב מכוא הערותי
אלה ע"הת, רק להציע רעתי על כל ענין וענין במקום הראוי לו, כי זו נראית לי
הדרך הנכונה להכניס דברי באוני הקורא; אבל בכואי לכתוב על ספר דברים,
נראה כעניני נכון להקדים מכוא להערותי להורות אמתת הספר ולהכחיש דברי
האומרים כי לא יצא מיר משה רק נכהב באחרית הימים; ובהגיעי אל קץ מלאכתי
אמרתי כלבי אכתוב מכוא כזה ג"כ על כלל המשה הומשי תורה, כי גם על כולם
לשון המכחשים תרבר גדולות, ואוכיח שקר רעותם על פניהם; אבל בכואי לירות
אכן פנת מלאכתי וזכרתי כי יש בירי ויכוח בלי איטלקי על אמתת כל ספרי הקודש
מצד מליצתם והרעות הנושלות בישראל בעת שנכתבו, ויכוח יצא בשנת מה
לתכן א"ת הכ"ר אמר ה' לפ"ג מירי כמוהר"ר מרדכי מורטארה מבחיורי
תלמידי בית מדרש הרבנים בעיר פאדובה וכעת ר"מ ור"מ בעיר מאנטובה,
ובקשתי מאתו שיתן לי רשות להעתיק לל"הק ויכוחו ולשומו מכוא לבואורי ע"הת
כי הכינותי שאם באתי לכתוב לא הייתי כ"א כופל רובי דבריו ונחשבתי בעיני
קוראי ראוי להתפש כנגב; והרב הנ"ל נררש לי והרשני לעשות כרצוני ולהפיץ
בישראל דבריו שעוד היום אחר מ' שנה הוא משתעשע בהם כי הם לפי רעתי
הראיה היותר כרורה על אמתת ספרי הנ"ך:

עתה קורא נעים! אם דברים אלה ימצאו חן בעיניך, כבר כעבורם מעלת
המחבר כראוי לחכמתו ולישרת לבו, וגם מעתיק דבריו אל יהי בעיניך לבו
ופעל ידיו תרצה:

טריאסטי ר"ח ארר ראשון שנת אמרת ה' צרופה לפ"ג

משה יצחק אשכנזי ס"ט

א

דבר מתמוס סוף שמחברים מיושבי מדעת ככואס לכחון ספרי קידש סככדיס
כעניני כל בוי נכון (סס ספרי תנ"ך), קס לסס חלק כקחת מכתות סחולקות על עיקרי
דת ודת, גם כי פס קחד וודו כי מקמיניס כאל תי עולמיס, כולס כשפס כרורס קו

במחשבה מתנוללת לעין תשכל ישימו כיסוד ותנאי לחכמת מחקרים, אמונתם שכל ספור מעשה נסים רק טוב ושקר סוף; ועל פיהם כדברים האלה «**ספרי תנ"ך לא יתכנו עם דרכנו בבחינת העולם ולא עם משכיות לבנו על האהים**»; והתנגדות זו נמשכת מזה שספרי תנ"ך מייחסים כל דבר לפעל האל עלמו על תכל ומלואת בעוד שסם למדו ונסו כי כל דבר בארץ מחובר לדבר אחר ע"י שלשלת עלות ועלוּלִים כמעט הספק; ודעם זו נלחת כנסת כ"כ כמוח אגזי דורנו באופן שאם יבוא אדם ויקיים שהשגחת האל נראית כדבר פרטי כבירור יחשב ככפיל או כחנף; זה מקום מסע שמכחשים כבואם לדבר על ספרי קדשנו, ואנחנו לא נכרר דרכי מחקר כל אחד מהם, שלא די לנו כי סודענו מקום מסעם:

ב'

עתה לפי הנראה מה סוף מקור כתות אלה החולקות? סנו לפניך קורא נעים!
 קורות כל עם קדמון שכאו כקבלם מדור אל דור יספרו מעשים נסיים, ונפלאות הן ראשית כל דת: מעתה א"ף להאמין בכל הנסים שקורות דת כל עם ועם חגדנה לנו, וגם אם נרצה להאמין בהם לא נוכל לקיים כל מה שהאמונות המתנגדות מלמדות ומנוות להאמין בו, א"כ כל מה שיוספר לנו כדבר נסוי סוף שקר! ועוד סוףלו לדבר:
 «**העולם משועבד לחקים קבועים, ולא נוכל להניח שיסוי נפסקים ולא מתחלפים**»
 «**אפילו לשעם, א"כ הנסים המניחים התחלפות חקים אלה או הפסקם גם דרך העברם**»
 «**הם נבד השכל הישר, הם בלתי אפשרים**»; ורחשי לב אלה, יסוי עלולים זה לזה, או האחד בלתי נחלם כחכירו, לדעאייטע (סמאמין כל א' בלתי אמונה בתורה מן שמיים)
 או למתקרב לדעאייטום הם להחשב לו בלי ספק כמוטעים לפי שכל המניח סוית אל לא יוכל לתת חקר ליבלתו ולרצונו; וגם כי בסדר הטבע סכללי נכיר שהתלשלות תמידית בין עלה ועלול ונראה איזה חק בלתי ראוי לסתחלף שמכראשית שעבד האל כל העולם אליו, וכדרך כלל ע"י חקים אלה ישגיח עליו, מ"מ לא נוכל כשיקול סדעת להמשיך מזה שהאל לא יוכל בהפכו לפעול חפשי מחקים אלה על הכריאה כולם או על חלק ממנה בלי אמצעי, בקיטור דברים, שהאל לא יוכל לפעול בדרך כס, ולא חפץ לעשות כס מעולם (וגם אני לא שמעתי עד סיום ששום דעאייטע קרב אל חקירת כזאת מימיו), לפי שזימת חקר לרצון האל היא דבר בלתי ראוי לקולר כשר ודם כריאה בעלת תכלית:

אם כן לא נשאר לפני הדעאיסט החולק כ"א לכחש אמתת ספרי קדשנו וסאמונה
 סראויס לסיפוריס, לא נשאר לפניו כ"א להשוותם לספרי קודש יתר גויי קדם: ובאמת
 יתחבו כזאת בלי שום לב כי בקרואן מעשי נסים שבתנ"ך אדם יחוש כמה פחד ביניהם
 ובוין סיפורי נסים של דתות יתר הגויס, סן מחמת מראיית הכורא, סן מחמת לורד
 שעתס, סן מחמת עדות גוי כילו המעיד עליהם, ובלי שום לב למעשה גדול כזס כי
 המשפטים המקוימים ע"י כסי תורת משה סס קלור חקי דרך ארץ שסס סללי, ושנבמתס
 אכס מביטים עוד סיום למרחוק ונכפס לס; בעוד שנסי ספרי קודש של יתר
 הגויס סס בעיני כל חוקר כמתנגדים מכל וכל לשכל סיסר: אל כל אלה לא שמו לב
 כי הלא די להס לתראות כבעלי מחשבת חפשיית, די להס לערוך ספרי תנ"ך לערך
 ספרי קודש זרים; ומאחר שאלה סס ספקי שסס וסמחנר וכו' או לכל ספחות כווכס
 כמס שיספרו למעלה מן הטבע, כן לריד שיסוס גס בתורת משה ובספרי קודש
 שבאים לרגלם:

סחקירס סאמתית לריד שתיח ששוותת ספרי קודש של כל גוי ושל כל זמן, ולריד
 אדם להכנס לס בלי סנחס קודמת שכל דבריס או גס מקלתס סס בלתי אפשרי:
 אמת הווא שלענין כאמנות ישוס סמכחש אמתת חמשה חומשי תורס, למי שמיח אמתתס
 אכל ויאיל לבאר סיפוריס ע"ד הטבע; מ"מ הראשון ישמור יתר דרך ששכל סיסר;
 כי אדם יוכל להכנס לדרישת ספר או מעשה חפשי מכל אמונה קודמת וללאת
 מדרישתו כגזרו אומר שסספר הווא ככזב סמחבר, או שסמעס סמסופר כו איכנס אמת
 וכן עשה Vico כספרי Omero, וכן עשה גס הווא וגס Niebuhr כקורות סרומיים
 ויכול אדם לתעות כמשכיתו מחמת שלא ראס כל סלריד לתראות, ויכול לתשוב
 כדברים יקריס דברים עגרי, או דברים יקריס כנערי סערך, ועכו' לא ולא
 מגדול חוקר חפשי ובעל שכל ישר, או כקולר לשון, יוכל לתעות מבלי חשש כמחבר
 מכזב ובלתי באמן רוח: אכל להכנס לדרישת ספר כחשב כקדוש אלל כל גוי ככון,
 בעוד שדעת הדורש תיח מקודס כי כולו או מקלתו ככזב סמחבר, וללאת מדרישתו
 עס תולאות נראות כחפשיית ויקרות לסביל כפשות קייס כרשתו, ולהשקיט דעתס
 למען לא יעו און אל חשי לכס טעוב, הווא דבר כגד סרעיון סיסר וכגד דרך ארץ:

ע"כ תשכתי כמלאכס בלתי בעדרת התועלת, לקיים אמתת חמשה חומשי תורה על יסוד ככון ובלתי מתמוטט, ולתת כלי זין ביד מי שלא הגיע לאזנו שמע דעות כאלס : ובין הדרכים להוכיח אמתת ספרי קדשנו, אותו שאני משים עתה תחת בחינת החוקרים, לא שמעתי שחסם בו אדם עד היום ; ואין כונתי להחזיק במחלוקת, ודי לי לערוך כבירור תכונות חקירותי שהולידו כי אמונתי, וסיוס חלקי שמן אס אולידנס גם בך קורא נעים : וגם אין כונתי לרומס ראותי על ראות ישראל שאתרים סביאו על אמתת ספרי קדשנו, רק להגיד דעם חדש, אותה שנכנסה יותר בלבי : וידוע כמס הפרש יש בין דעות כ"א ; עתה אס אמלא דעם אחת המשתיות לדעתי וארס מאמין מכת חקירותי וסיוס שכרי :

ה'

אחר שהוכחם אפשריות חסם לא נשאר לפניו לקיים דתנו כ"א לדרוש על אמתת ספרי הקודש שסס יסודס, כלו' על אמתת חמשה חומשי תורה : ולהשקיט דעת החולקים, אני מבטיח בתורת מוקדם שבכל חקירותי אסיוס חפשי מכל הנחה קודמת, ומכל עיקר מעיקרי הדתות ; וסגבול סר ששמתי למלאכתי זאת המכרית אותי לדבר בקיצור על תולאות חקירות החולקים, יגדור ג"כ בעדי לבלתי אכביר דברים להודיע לקורא כל מס שנכתב לקיים אמתת ספרי תורת משה, ואין כונתי לרדת לפרטים כי נופלים סס תחת ממשלת הביאורים עליוס ; וגם מקראות אחדים מיתר ספרי קדשנו לא אדרוש כ"א לשים תחת עיני קורא דברי מס סיתם רוח מקשבת כותבס, ורות עס ישראל בעת שספרים אלה נכתבו ; ועל ענין אמתתס, יתברר כי ספרי כביאים ראשונים לכל ספחות חוברו על מכתבים שנכתבו בזמן הקורות סמסופרות בסס, וספרי כביאים אחרונים כדור שליו ייוחסו :

ו'

כל דבר ולך סלוח וגדל ע"י חקיס טובעיים אחדים ; סן שנחקור איך סלכס ונדלס חכמס מן סחכמות, או איזו אומנות, או דעת פרטית, או סתישבות איזו עס, כתסלף איך גדלו כסדר ככון מדרגס אחר מדרגס ; ובלבד שלא נשכת מלב פרטי סבו סיה נמלא דבר חקירותי, ועניניו זרוס שסלטו עליו למחר, או לאחר או לסחליף במקלט סתפסע נכר ראשון סלו ותולדותיו : ואס דעות עס ועס או איזו רעיון סלכו ונתפסעו ואח"כ סלכו תועת, וראס כבירור לעין מכחנת כי תועת עתה נפרש בענעו

מתעורר מקדם, באופן שתועם זו תעיר על מדרגת פוך הענין שבו נחתה :
 והסתכלות על ענין דעות ומוסריות וחכמות ומדיניות כל עם ועם תעיר על אמתת
 הכתבו ז', שדי לנו כאן לקזירם כלכד : וטבע חיובי ופרטי שמכרר מדרגת
 התפשט כל דבר היא, שבראשיתו אינו בטוח בעלמו והולך חלש וכושל, ולפעמים גם
 חוזר לאחור, ופתאום יעלה מדרגה אחר מדרגת, עד כי יעמד כלי פחד ופעלו יפוך
 על פני כל הארץ : זה דרך כל דבר אמת, הן כדיבור הן במעשה, ככראת מקורות
 האומניות והחכמות והמוסריות והמדיניות ; ומונעים יותר חוקים יתיכבו נגד פוך
 דעת אם תעם לפעול כמתר או כגלוי, מיר או לאחר זמן, על ארחות כ"א או על
 משפט חייסס, ואם תתיכב נגד הדעות והמכנסים המושלים, ויותר מכך אם תתיכב
 כנגד כת מולכת או מתנשאת לאמר אינו אמלוך : ועוד מתנאי המלמד המועיל הוא
 לשמור מקלת סכנין הישן, וליסד חדשותיו על אשיות הקדמון גם כי אחרותם לפעמים
 בלתי אפשרית, עד אשר יחזק כראוי לעמוד בפני עולמו בלתי הקדמון, לפרסו אה"כ
 אם הריסתו תהיה לו לתועלת : ובאמת התקנות הגדולות שזנו בני העולם הן
 מעורכות מיסודות חדשים וזרים, ומיסודות מעין מה שהותך ממלכו ; וכן יהיה תמיד
 גם כי שינוים אלה, יתסוו מחמת כי מעמדו הקדמון לא כהן עוד לעם, או נמאס
 בעיניו, או כבד עליו יותר מדי : מ"מ כ"כ יחזק כח הרגילות, כ"כ יוכרזו מנכנסים
 קדמונים ויחשבו ככשרים, שחדשות גמורות הן בלתי אפשריות לאדם מעט ; ע"כ
 ככל חידוש ושינוי בעולם צריך לשמור איזו חלק מסקדמון, עד פי מחמת רמיונו
 הטבעי ודבק לקדש או מקמת ספרו הגמור ירחק-חק ממנו ויסרם מכל וכל :

י

כל אשר יתראם לנו משני עמים : א' מפני הדעות שכותב רואם לספין בין
 כני דורו, ועל ידי פנים אלה הספר יגיד דעות שכותב עלמו : ב' מפני תאר הספר
 ומליכותיו ומליו, ועי' פנים אלה יגיד מלכ העם שלהם ככתב : א"כ אם תוך אסיפת
 ספרים נמלא אחד מהם רחוק רחוק מדעות הדור שלתועלתו ככתב, והספרים שכותרים
 סולכים ומתקרבים מעט מעט אל דעותיו עד שנמלא אחד הזוים מכל וכל לדעות
 הדור, מזה כלכד כוכל לקבוע סדר וזמן כתיבת ספרים אלה זה אחר זה ; ולא יירא
 מעטות אם נכין שהרחיק מדעות הדור הוא הקדמון שבהם, והאחרים המתקרבים
 לדעות דורם, ככתבו זה אחר זה אחריו, עד אותם שזיים לכן שזם כודאי' האחרונים ;

וביותר תישיב מחשבתנו אם הדעות הכלליות מספרים אלם חן לא בלבד חדשות, אבל מתנגדות ב'כ לדעות המושגות בדור, וכמלאך הולכות ועוזות פרי עד שדעות כותב תמתיק דעות הדור ותתקבלם תחתיון : ואם מטבע רוח האדם, כפי מה שיתברר לנו בתישבונו בתורות עכשו, ככיר כי להלכות כמגמה זו לא היה צריך זמן פחות ממה שזוירו סדר ספרים אלם, ואם מחמת הזמנים וסקמומות לא נוכל להניח רמאות בלב סבותים, אז בלי חקירה אחרת נתחייב להניח כי סדר ספרים אלם זה אחר זה הוא אמת ויחיד וכאמן, וזה מספרים ילאו מיד כותב שאליו יווחסו :

ח

אם נחקור שיטת חמשה ספרי תורת משם יתברר לנו הספר שזכרנו בין שדעות שיתם מגמת שליחות ארון הכיאים להפיץ בין בני עמו, ובין ממליכות שהיא משתמש בכן בדבריו על האלקים, מליכות נסוגות בעת שהיא כפי טעם ; וכעוד שמשם משתדל בכל בחו לחק בלב ב'י אחרות ה' מליכותיו חן מעין וראת אלקים אחרים, כי זה היה אז לשון בני עמו ; וכל שמשם הולך ושופע את ישראל, כן הולך וסר ממליכות בלם, אבל אינו מגיע לראש מכוני דורו, כעוד שדעת אחרות ה' סולכת הלוך ועסק, עד שבסוף ימי סביא נתפשטה תוך ב'י אחרת ; וזוהו כמשך שמתאר שולך משם להשתמש בל' יראת אל כבר הסגוב בעם, וכו' דב' דבריו אלקים וכו' כתב ספריו, נחיה לשון זה נסוג בשפת העברים, וכמשך דורות, דת משם לא הלחיה למחותו גם כי מתנגדת לו ונוטה להכריתו ; ועוד מאחר שמגמת שליחות איש האלקים היתה לחק בלב טעם דעת אחרות ה' על אמתתם ובירורם, הולך בסוף ימיו לבררם שיטת וגם יותר מממה שהיה ראוי לערך מלב בינת בני דורו : על כן שמבקש לדרוש מספרי קדוש איך דעת אחרות ה' הלכה ופשטה מדרגם אחר מדרגם בסדר ברור וקבוע אינו אלא עושה, שאם היה כן היינו נמשכים להטיל ספק באמתתם ולחשכם ככיון מוסד על אדני כוב, כי סדר נכון כזה הוא נכד טבע התפשטות כל דרך ארץ ; ודעת ב'י את ה' סולכת לפעמים ונוטה מסדרך הישרם לזכות אחרי להי העמים, נעים כולדת מתנגדות שתי האמונות, וסולכת הלוך וחסור מדי עבוד סדורות ; וזכות טעם אחרי עבודת האלילים, והועלת ממלי רשע המלוים עליהם, וקרבת גוים באים ככרית עם ב'י או שונאים אותם, תועבת עבודת זרים עלמם המסיתם יל' ב'א לם, לא הלחיה לעמוד כעד התנגדות תורת משם, כי זרע האמת, גם כי כל הדברים האלה התנגדו לזמיתתו סלך וסוריע

ובשפתו וגדל תחת רגבי עבודת שוף ושקר (וזה אינו דבר חדש בקורות ב"א, שהתכבדות כמעשה לאיזו דעת תגרום התפשטותה) ולפעמים הים מתרחס בעתרתו סותר ברור, עד כי ע"י לרה גדולה, ע"י חרבן ירושלים בראשונה, נשאת רק אחדות ה' בלב הגולים, והלכה וגדלה ונקבעה היתה ע"י דם אכזים וכזים ועף שחרפו כפשו למות עליה :

מ'

אחדות ה' היא דבר אמת שלא יועיל ללוות עליה מפי ב"א, וגם לא ע"י חזיון אלהים, וכדי שתוכן על בורים לרויך שימלא אדם שיש לו לב מוכן לתפשט מדברי חל, וחיוס וכן למרחוק : ואם בימינו אלס סדיוע שבישראל מבינה בעתרתה סותר גמורס, כמה דורות חלפו להס ערס כנזא לדי מדס זו כדי להכרית מסביבותיו ומן סמליות שדבר בס כל דבר זר סמשבס ; וגס כז מרחס כונק מחלכס, מז בנו שיאמר באמת כי כקז הוא מכל סנחס שמקורס יראת אל ככר, כמו סתיאושיס וססמסיס ודברי שוף ותפל כאלס שולדו וגדלו בכל סיפורי כוז, שנס חקירס עילוסופית דקס מן סדקס לא תוכל לסכחוס כאלו לא סזי ולא כבראיו אלא משל סזי ? (לפ"ד לא יסיס דבר נערר סתועלת אס נחקור טעיות שכל ב"א, סן טעיות בעיון, סן טעיות ססזי סכס לעלוליס טוכיס או רעיס ; ויסיס מן סזורך לדרוש אחר מקורן ורבותן ואיוס מעשס שולדן, ואיוז טעיות כרואס שנתפשטס בדעת סדס ואיכנס ראויס לבזיון גמור ואיכנס בלתי סגונס לדרוש עליה ועל קורותיס, אולי מדרישס זו סתברר לנו אחת מדרכי סקשבחס העליונס לטעת יראת שמיס בלב סדדיוטות, או גס בלב ככזי דעת בלתי יודעיס לזוות לגבס תמיד גודל אמתת דעת ויראת אלסיס) : ועבודת סקלוליס סכנס כקל בלכות ב"א ויתר מכל דעת ויראת אלהיס, וסז לערך מזכ שכל עמיס יערייס ובלתי יודעיס בדרך ארץ, שלהס א"ף לסקור בסקירס אחת כל סאופניס שעל ידסיס יתגלו כח סחויס ויכולת אלתי אמת, וע"ב מוכניס סס ליחס כל אחד מאופניס אלס לאל מיוחד ; ורביי סאלסיס הוא טעיות סככלות, כמו ספאנטיאויסמוס (אמונס כחומר קדמון שיסיס כנזף לאל שסז כשמת חיי העולס, וסז דעס מימי קרס קדמתה, וסחזיק כס ססינזוף מחדש) הוא טעיות סככנס :

יו"ד

כתיב סקורש יספרו לנו שאכרסס סר מעבודת סלוליס סמושלת כיומי ככל העולס, יודע אחדות ה' וקרא בשס אל אחד : וסחוקריס סחולקויס יאמרו מס שירלו

על קורות בני האדם קודם משם, אבל לנו יש לזום לב כי: א' אברהם קורא שמים בשם אל עולם (בראשית כ"א ל"ג), ובשם אלהי השמים ואדני הארץ (שם כ"ד ג'); ב' והנה יולא לקראתו מלכי דק כסן לאלום מיוחד קרא בשם עליון Elium (ראם דברי Munk במכתב סעתי Archives Israélites de France שם שנים, עלה ח' דף תקי"ד) קונם שמים וארץ, ומברך את אברהם בשם אלסיו, ואברהם עונקו הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ, ומיחס לאל האחד התארים שמלכי דק מיחס לאלסיו (בראשית י"ד י"ט); ג' ונס יחק קורא בשם ה' סנראם אליו וסאומר לו אנכי אלהי אברהם אביך (שם כ"ו כ"ד), ובשם אלהי אברהם מלאנו קרא סאל פעמים סרבה בספור קורות יחק ויעקב; ד' ויחק (שם כ"ז כ"ח), ויוסף (מ"א כ"ח ומ"ב י"ח) ויטודם (מ"ד ע"ז), ויעקב (מ"ח ע"ו) קוראים אותו האלהים כס"א סודיעם וכלי סוסיק לשם זה שום תאר שודיע באיום אלום מיוחד סם מדכרים; וכלי ספק כונקס לדבר באל האחד ואין שכי לו, וגם יעקב קורא ללוו בית אל, כלו' בית סאל האחד בעולם; ה' ויעקב מלום לכבוו אחר סדרגו בני שםס וכזוו סעיר « הסירו את אלהי הנבר אשר » « בקרבכם » (שם ל"ב ב'); ויע' כל אלה כלל סהוכת בכירור כי דעת אקדות ה' סיתם דעת אברהם ורעוו ורעו זרעו :

י"א

וידיעם סאל כזו סים א"א סתוסיק לחיות נחלת לאלאוי אברהם סמרוכים, כשכנס תוך בני מזרים עובדי אלילים, מבלי שתשחת; אבל מה סיתם אמונת כ"ו בדורו של משם? ידעו כי אבותם עבדו אל גדול וגורא; אבל ידיעם זו סכריותם מלכס סאמוכס כי יש עוד אלהים אחרים סתותים כמדרגתם מנודל ועולס אלהי יראת כ"ו? ידעו כי סאל שסם ואבותם עבדו לא סים מטבע אלהי סעמים; אבל סשכילו לדעת כי באמת אין ליתר הנוים אלהים מיוחדים סמשנחיים עליסם? ידעו כי אלהיסם לום שיעבדו אותו לכדו; אבל עלס במחשנתם שיתר סעמים טועיס סם בעכסם אלהים אחרים? או בקולר לשון, סם עלמס סיו עובדי אל אחד; אבל סאמינו כראוי באחדותו סתעימה? לשאלות כאלה כל מי שכקי כספר תורת משם גס בקיאות לא גדולס יקסון ויענם כי לא סים כן וכי לכל ספחות יש בתוכת משם מקראות מולידים ספק על סדבר; אבל סקירם עמוקס תביאנו לנלות סוד ספק זס, וגם

הספרש שבין תורת משם ומלכ דעת בני דורו, באופן שכאשר נשים הפרש זה תחת
 עיני סקורא, נשיב כנקלה לשאלות הקודמות, באמרו כי העם לא ידע וסבין עדין
 באחדות האל הגמור, בעוד שמעם ידעם וסכינם ביתר כירורם :

י"ב

ובאמת ערם כל דבר נשים עינינו על מלכ שכל ב'י בימים הסם, ונדעסו ע'י
 דברי משם אליסם, וע'י סמליזות שמעם עלמו כבואו לכתוב זכרון לדורות איד קרב
 לב ב'י לאל אחד ע'י כביאותו אליסם אומר שנעתמש כסן בדברו עם האלסיס,
 ומאחר שכונתו סיתם לפעול ככל עוו על נפש בני דורו, סיס מן הסכרח שידבר
 אליסם בלזנס : וכשבא בראשונה כשליח האל אליסם, בדברו על האלסיס סוא קוראו
 בשם אלסי אכרסם אלסי יחק ואלפי יעקב לפי שמשמע שם אלסיס שלעת עתם
 יוכן ככירור גם להדיוע שבישראל, לדור משם סיס משמע דבר בלתי כרור ובלתי
 יזיב, סיס שם מופשט סמתכרר ע'י שמות פרטייס, כמו לעת עתם שם אדם יתכרר ע'י
 תיכת יעקב יוסף וגו' : ובכן בשאלו מן האל « סנה אנכי בא אל בני ישראל ...
 » ואמרו לי מס שמו ממ אמר אליסם « (שמות ג' י"ג) סושב לו » כס תאמר אל בני
 « ישראל אסיס שלחני אליכס » כלו' אסיס עמכס לעתיד וסגנחתי לא חסור מכס ;
 ואח"כ אומר ס' למשם (שם ו' ג') « וארא אל אכרסם אל יחק ואל יעקב כאל שדי
 » ושמי ס' לא כודעתי לסם : « וכן מליזות לא תשתחוס לאל אחר (שם ל"ד י"ד), אלסי
 סעמיס (דברים י"ג ח'), אלסיס אחרים אשר לא ידעתם (שם פסוק י"ג) ; וסספרש
 סכרור בין אלה ובין מליזות אלסיך, אלסיכס, ומקרא שכתוב (דברים ד' ז) « כי מי
 » גוי גדול אשר לו אלסיס קרובים אליו כס' אלסינו ככל קראנו אליו » מס מקורס
 אס לא אמונת העם שיש בעולם אלסיס רביס ? וכדי שלא לסרכות כסכאת מקראות
 לקיוס דברי, סתישב כא קורא נעים על שני אלה שאזכיר, שלפ"ד יורו ככירור מלכ
 שכל העם שלפניסם כאמרו, וסס חלק משני תפלות ססתפלל משם לס' סקופף על
 קסי עורף ב'י ומאייס עליסם לכלותם : כס' דברים (ט' כ"ח) כסחוא מספר לעס
 סוא אומר « סן יאמרו סהיך אשר סולאתנו משם מכלי וכלת ס' וגו' » (ערוך כא דברים
 אלה למס שכתוב כס' שמות, ל"ב י"ב, שס משם אינו מדבר לעס רק לאל, ושס אינו
 חושש סמא תיוחס בלתי יוכלת לס') ; וכס' כמדבר (י"ד י"ג-ט"ז) סוא אומר « ושמעו
 » מלריס וגו', ואמרו אל יושבי וגו', וסמתם וגו', מכלתי וכלת ס' וגו', « וספלס זו

וש למינות שהאמרם בקול רם לנגד המתאונים, וע"כ ישתמש בה במליצות סראויות למלכ שכלם; וכלי הספ מליצות האלם לא היו מובאות מקום כספר נכתב ביחוד לעם ישראל שנימו דוד :

י"ג

אחדות ה' הגמורם שארון הכיאים נקרא לחק כלב ב'י נכללת כפסוק שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, וזו כוסח עולמי של דעת האלקים לפי תורת משם, מורה לקבלת יעקב, שסוף ימיו כלבד משם סולך ומפרש ככירור, באמרו לעם קבלתו שהאלילים אין להם חוש (דברים ד' כ"ח, כ"ח ס"ו), ורק קרוב למיתתו מבאר דעתו שה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד (שם ד' ל"ט); וכשירם סמיוועדת לכלתי השבח מפי זרעו, הוא אומר (שם ל"ב ל"ט) « ראוי עתה כי » אפי אני הוא ואין אלקים עמדי, « אחר שקרא לאלילים » שדים לא אלוים »; וקודם לכן לא נמלא בכל חמשה קומשי תורה שום דיבור כפומבי מפי משם שורה ככירור כי עובדי אל כבד אינם אלא עושים; וכבואו ליסד עבודת אל אחד ולסרחיק תועבות עבודת האלילים לא פנה אל רעיונים קדושים וגשבים רק אל איוס עונשים מן השמים (שמות ל"ד י"ד; ויקרא כ' ב"ח'; שם כ"ו, י"ד-מ"ד; דברים ר' ע"ו'; שם ז' ד' יו"ד'; שם ח' י"ט'; שם י"א, י"ז וכו'; שם י"ז, כ' וב'; כ"ט י"ז; ל"א י"ז); או פנה אל ויעיד שזר (שמות כ"ג ל"ה; דברים ד' יו"ד; ז' י"ב, ול' ע"ו), או אל רעיונות מוסר (שמות כ"ג ל"ב; ויקרא י"ח כ"ל, דברים י"ב ל"א): וחוקק תורה אחדות ה' ע"י אמרי בינת, ומקדש אותם ע"י חובת עבודה חיונית לסוליד כלב ב'י הרגל לה ולמען תשריש שרשים כלכותם, וע"י העבודה תשריש כסם בס תורתו: (לא ירע בעיניך הקורא אם בדברי אלה שמגמתם לספיל ארלה דברי המכתשים, אפי מיחס למשה ולא לאל כל הדברים האלה; ורק מוסר מנישי הים בדאי לעשות רושם בהמון עם כמו ב'י שכרור משם שדעתם היתם אנומס באופן שלא יכלם לסבין רעיון נעלת, וע"כ הקשתם תורה משם עונשיה על עובדי עבודה זרה; ומתקר שמגמתם דעת אל אחד, ורק אין ודרכי מוסר בין איוס ובין גרו וישוב העולם, אם בן ישראל ופעל בזרון נגד מגמת קדושה זו מית וימת כי פשע כחורת האדם, וגם בני ביתו מלויס לסעיד בו לפני בית דין; (וסתסם סרפטי Montesquieu כספרו Esprit des lois, lib. XII, C. 21 כתב « מזהו זו של ספר הדברים לא תוכל לסתקיים אלא רוב תבויס » הנודעים לנו כי תשוא האדם לבל עבירם ועון: » אבל אם נתישב בדבר קראם

שתורתנו מיום לכו כמלות עשם לתעיד ככ'ד נגד מסיתיו לע"ף, אכל אינם מעתדת
עלינו שום עונש אם לא נעיד ובלבד שלא נשמע אליהם; כעוד שהאיש שום
Montesquieu כתב שעונש מיתם המא'ים בארלות רבות למי שידע במרד במלכות
ואינו סולך רכיל, הוא מזמנע לרק שלפעמים ראוי לסולאוי למעשם; ועוד נשיב אל
לבנו שהחכם הס'ל מדבר במרד שבא לאזננו בכל אופן שיהיה, כעוד שתורת משם אינם
מיום לתעיד כ'א נגד מסיתיו; אם כן כמם גדל הספרש בין דעת החכם הס'ל
(ובין תורת משם):

זם יזיר אמתו על תורת דעת סאל של משם ושל בני עמו מיום שקימו ס'
לשופט עליהם; זם מלב סכל טעם כראשונת, זם פרי שעשתם תורתו, זם סורע
שהכינם לדור יבא; זם מאכר טעם רוחק בין מלילות חמשה חומשי תורם כשיכוף
לדבר בסם על האלמים, ובין דעת ס' שהיתם שליחות ארון הסכיאים לספיץ; בקיבור
לשון, זסו סלעד הראשון שעשתם הספשות דעת אחרות ס' בעם, ומעתם כלך ונעמוד
על כל מקרי דעם זו אלל טעם, שע'י כן נסיה ראוי לתקרא כשם ע'ם ה' :

י"ד

עתה כשאר לפנינו לדרוש דעת טעם כנורו אחר, כלו' במרדיו ובתלונותיו :
לרכי פרכתו משי'אים אותו לתלונן על מעשה משם, אכל מס סיה התלוננות זו ?
כנטותו אחר עבודת ספסילים סלם סכיש שליחות משם ומגמתה ? תחת עיני מלמדו
תורם סלם סרקה ע'י אות כרורה כי חפלו לנטות אחר ע'ז כמו שנטם אח'כ ? אם
כתרלם למפקירים ונכית סלרם שחום אחר סזופטים סראשונים סמליף סוא ס'ת,
או או לא סים מספר בקורות מ' שנס ססיו ישראל במדבר כ'א עון סמרגלים
ותולאיתו, או לא סים כמנע מסככים ביניהן גס עון ע'ז וכפרט כמעשה טעגל; לפי
שסמספר דברים כרואים מדמם סמעשים איש אל אחיו, או מפריד ביניהם מכל וכל;
אכל טובע סולך ופועל לאט לאט ולא בקפיטם, וסאמת מליירת איתם כמקלת כפי
שיכולם סלשון לליירם, וסאמונם מודם כי חכמת סלרם לא מללם עדיו מלילות מריוקות
לסגיד מלעד טובע סהולך וזוער, ולעדו לא יוכר; א'כ או נכית שמשם סים דבר כסוי'
או א'א לחכמת ארם סתלייר לכו כביור מלב כ'י כמדבר כמו סמליורים אותו סיעורי
חמשה חומשי תורם; סוררים ומורים, קשי עורף, מאמינים וכלתי מאמינים באל אחד
כל יכול כלי דעות קצועות, בלי רלון גמור, כלי אמונם גמורם ונוטים כשטף לכל
עבודת אל ככר סזורמן לפניסם; וכמעשה (ער שלא יוסתו לנטות ממנם) נאמינים

לעבודת האל סמלום לסם מפי משה, (וסעבודת הזאת במקלת חוקים מתנגדת לחוקות הנויים אשר סביבותים, ובמקלמס כועס לסם כדי שלק תולד כלבס תאום לסדמות לסם בנימוסי אכזריותס); כועס אל יחזוסי, ושפלי הנויים, ועכ"ז היו עס אחד מיוחד בארץ הראוי לכבוד נכר האמת והגאות, סן בעבודת האל, סן בנימוסי המוסר, סן במשפטיו דרך ארץ, ולא כחשו אחרי כן לעולם גם כי עריליס רדו כס באכזריות חימס: ומתנאי כלתי שלימות האדם הוא שיעבור באורח הטעיות כדי לסגי האמת, ושלוח האלמס סכבחר לספילס לשמרו ולסרבותס לריך כסכרח יסיסס סאיס סהוא או עסס סהוא סכלתי כפתיס כ"כ כנקלס אחר דכרי תועס כמו יתר האדם או יתר העמיס, שעל כן כדאי סס לשום סמשא סככבר סזס על שכמס: זס היס בדיוק מלכ שכל עס ישראל לערך אחרות ה' ע"י אמונת אכרסס סחיתס מורסס לסס, והועילס לכלתי ידככו כטעות דבק רב, ויסיו ראויס כיותר לשמור האמת לסרבותס ולספילס:

ט"ו

זס לידר אמתי גם כי כלתי מושלס ממלכ שכל עס כ"י כסיות משה מנסיגס, ודי לכו לסוכיח כי בין כל פשעיסס לא סוגד לנו כי עבדו אלמס אכריס כ"א פעס אחת (כמדבר כ"ט), כי חסותו לעבודת פנור ע"י ככות מואכ; אבל מעשה סענגל, שפעס סכריח את אסרן לעשותו לסס, כראס כמתנגד לסכחה זו; רק כחזור על סדבר כקילור: כ"י זעו ופחדו ע"י מראס כבוד ה' שנתגלס לסס ולמדס עשרת סדברות ואמרו אל משה « דבר אתס עמכו וכשמעס ואל ידבר עמכו אלמס סן כמות », ומש כגש אל סערפל ושמע יתר סמשפטיס (שמות כ' ע"ו, כ"ב כ') וירד וקרא באזני עסס את דכרי סברית, ועעס בא כברית, ומשס כרתס אתס ע"פי ה' ע"י זריקת דס סעולות וסלמלמס עליסס (שס כ"ד, ג-י"ב), וסאל קרא את משה שנית מתוך סענין, ומראס כבוד ה' כאש אוכלת כראש סהר, ומשס עלס אל ראש סהר וכא כתוך סענין ולא אמר לעס כמה ימיס ותעככ שס (שס כ"ד, י"ג י"ח); וימיס רכיס חלפו ומשס לא שב, וסעס נשאר כמדבר בלי מנסיג; אז כקסלו ואמרו אל אסרן « קוס עשס לנו אלמס אשר ילכו » לפניכ כי זס משה סאיס אשר סעלכו מארץ מלריס לא ידענו מס סיו לו « (שס ל"ב א') » ואחר שעשו את סענגל אמרו « אלס, אלסוך ישראל אשר סעלוך מארץ מלריס » שס ססוק ד' (דוק שאס משתמש כאן כתיבת סעלוך ל' רכיס סס דכרי עסס סכועס אל אמונת כאלוהות סרכס גם כי אינו עובד כ"א אלוה אחד): ואסרן כסחדו מסס

עשה כרצון העם, ואח"כ קרא ואמר « חב לם' מחר » (שם פסוק ט'); האם כל זאת היא עבודה אל זר? ומה היתה כוונתם בעשותם העגל? כבירור כונו לתת פסל בלתי כלל במקום משה שחשבו עליו כי בוגד; ובשם מי קרא העם כראותו העגל? בשם ה' המעלסו מארץ מצרים! ומה קרא אהרן גם כי פחד מן העם ולא עזר כח נגד ראוים? קרא « חב לה' מחר! » ומי יגזור שיש בכל זם מופת כי עבודה אלילים היתה? יש בעם יראת, יחוש, מרי ללווי « לא תעשה לך פסל וכל תמונה » שבעשרת הדברות, אבל מרד וחסרון אמונה באל אחד ואמונה באלקים אחרים אין כאן (עמ"ש ד' יהודה שלוי בכוזרי א' ל"ו, ואכן עורף ורלב"ג וחזקוני כביאוריהם על פרשת כי תשא): וגם כהועד קרא אין מרד נגד עיקרי דת משה, ואין חסרון אמונה באחדות האל (כמו שסעור גם שד"ל); נגד משה עצמו מרדו על כי קבע סתמונת חק באהרן ובזערו אחריו לכדם: ואלה דבריו (במדבר ע"ז ג') « רב לכם כי כל העדת כלם קדשים » ובתוככם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה'»; ובקראנו כל הפרשם שהיא יראת לנו כבירור כי רק נגד כסוית בית אהרן התקוממו; ומה הביאם לירי מדם זו? ודעו כי עמים עובדי אלילים, ובערפו אותם סמחולקים לכתות זאת מעולם מואפת, ועל כולם בני מצרים היו מאמינים כי יש גברים אלילים העובדים את האלקים עבודה מס סגולת להם, ומשיאים וכביכול מכריחים אותם לפעול כפתן עובדיהם, בעוד שחורת משה תלמדנו בספר, באמרה קודם מתן תורה « ואתם תסו לוי ממלכת כהנים » (שמות י"ט ו'); אח"כ קרא ועדתו היו טוברים, או עושים עלמם כסוכרים, כי קביעת העבודת כמשפחת אהרן לכדם, מתנגדת לדבר ה' בער' יתרו, על כן התקוממו נגד משה ואהרן: זם ענין המקראות בער' קרא; עתה מי הוא חוץ ממשה או מאהרן מבני דורו שהים וידע או יכול ללווי עוב מרד זו על בוריו ואמתו?

וכתוספת אביא כאן עוד ראיות אחרות על הכחתי כי מלכ שכל ב"י סלך ונגת בימי משה: בין מלות מוסר מעשי הרבות בתורת משה יש ג"כ, שהסוכל שלמת רעתו תייב להשיבת לו קודם בראת השמש; ולפי הדין הנושא אינו מחוייב להוציא ערכון נשיו מתחת ידו, אבל תורת משה מלמדתנו « כי היא כסויתו לברם היא שמלתו » לבערו כמה ישכב וסיה כי ילעק לוי ושמעתי כי חנון אני » (שמות כ"א כ"ט); ובספר דברים (כ"ה, י"ב י"ג) « ואם איש עני הוא לא תשכב בעבועו, השב תשיב לו את » העבוע כבא השמש ושכב בשלמתו וברכך ולך תסיה לרקם לפני ה' אלקיך; ותרשאו במקראות אלה ככתב חקך ומיד שיאלו אכותינו ממצרים, והשניים מ' שנה

אח"כ פגנדלו ב"י בדרכי המוסר ע"י משם המעיר את אוזנס לכך; וזירו לכפש יפה
 הכלל בחיבות « ושכב בשלמתו וברכך » מפרחק סרסס מאיוס שאימס תורס
 על דור ראשון זס ימוס מועטס ילא משעבוד אכור « וסיס כי ילעק אלי ושמעתי כי
 » חנון אלו « ומורס מס ספרש בין שני סדורות, עדות כאמנס על אמתת סזמן
 סמיוחס לקיבור ספר תורת משס, וגס סכל דבר נקקיס בו לדורות מלה במלה
 כמו שככתב :

בפרשת תלום לא פוט כ"א קרבן סתמוד; הכל אח"כ (בפרשת אמר ופינחס)
 כשסראו ב"י בעלמס כי לא סיו מכבדים משכן ס' כראוי לו אס לא סיו מרבים בו
 קרבנות, אז נלעוו לסס קרבנות סמוספין, ווס ילדק (כרעת רד"ק) גס עס דברי
 ירמיה (ו' כ"ב) « כי לא דרתי את אכותיכס ולא לוייתס כיוס סולאי אוקס מארץ
 » מלריס על דברי עולת וזכת «; וגס זו ראיס על אמתת זמן כחיבת תורת משס ככ"ל:
 בכרות ס' כרית עס אכרסס לתת לורעו את ארץ כנען לתחזוס (בראשית ע"ו
 י"ד), וגס למשק בתקלת שליחותו (שמות ג' י"ז), לא גלס לסס כי ע"י מלחמס ארוכס
 ינחלוס, רק לוס « לא תכרת לסס ולקלסיסס כרית; לא יסכו בארץ פן יחטיו או אתך
 » לי כי מעבד את אלסיסס כי יסיס לך למוקס « (סס ססוק ל"ב ול"ג); אך מאחר
 שצ"י סראו נעייט לכס אל עבודת אלסיס אחרים, סית מחכמת ס' ללוות לסס מלחמות
 כנען כדי שיראו בעיניסס עונש עובדי אל זו כסיות סס עלמס שבע ביד סאל
 לסכריתס, ובכך ימקסו באליילס ובתועבות סנעשות לשמס; מ"מ גס כי סמלחמת
 סיתס ארוכס (יסושע י"א י"ח), גכורת אכתיכו לא קושיגת למו כי גבלית יד ס' סנלחמת
 בעדס (סס כ"ב, ג' י', תקלים א"ד ד'); וגס זו ראיס על סכתוב למעלה :

ט"ז

עתק נחקור מס סיתס דעת ס' בימי יסושע וסשופטניס:
 ראשית מלעד כל דעס סיא לאט לאט, ובפרע אס דכריס קיזונייס יגוו אליסס
 סכוחות סמועילות לספיכת, ומוכעיס זריס יחילוכו כגדס; זס מלכ אחרות ס' אלל כ"י
 בימי יסושע וסשופטניס ימתחלס מלחמות כנען לרשת את סרץ ונא"כ לסתישכ ולסקוט
 כס סטו כוחות סכל העס אל טרדס זו כלכד, בעוד שעבודת אליילס שעבדו סעמיס
 סכיבותס סית מן ססכרת סתאחר סתפשע דעת אחרות ס': וקושי רב יתויכ לפני
 סדורש מלכ כ"י בעת ססיא כענין מוסר ססכלס, וסוא חוסר מעיכות לשאוב מסן

הענין הנדרש; לפי שכותבי קורות ב'י' בזמן הסוף לא עסקו כ"א בסיפור מה שקרה להם במושבותם, ולא הניחו לנו אחרים כ"א מעט (וגם זה לא בביורר) מסתפט דעת אחרות ה' בקרבע מאות שנים הראשונות, וממלכ שכל העם לסכינה פחות או יותר, וע"כ לא כוכל לכרר כל זה כ"א ממליכות שי"אוי מפי הסדכר, ומורות סדעות, המושלות בעם, בעוד שמסיפור הכותבים לא יוכן לנו מאומה ממה שיועיל לדרישתנו, שעי' זה תקשה, ותולאותים לא תוכלם להראות כדבר אמת ברור, אבל תתראם כחקירה נאמנת בעדרת הסכחשה, כי לא תיחן מקום לתאוד ככותב כמדכר שקר סן כרלון סן כשונג :

יחשע משתמש גם הוא במליכות שיסודן אמונם באלוהות רבות כמליכות שנשתמש בהן מש; מ"מ רוח אחרת סיתם עם העם בימיו אם הואיל לכסותם ואמר להם « כחרו לכם סיום את מי תעבדון » (יחשע כ"ד ע"ו); וסס ענשוו « חליסם לנו » מעוב את ה' לעבד אלתיס אחרים » (שם ע"ז) כהזכירס הנסרס סנעשים להם וביחסם לה' ירושה סארץ שירשו; ויחשע מוסוף « לא תוכלו לעבד את ה' כי אלתיס קדשים הוא » אל קנח הוא לא ישא לפשעכם ולחטאותיכם » (שם י"ט), ודכרירס קלה סס זרירס כ"כ שלא יוכנו אם סומן שבו דוכרו לא יזריקס; וכונת יחשע לומר: אם תעובו עתם אמונת אל אחד ועבודתו, אין ככם אשמה כי מלכ שכלכם יזריקכם, א"כ סתודו כירס כי לא תוכלו לעבוד אל אחד ותסיו רשאין לעשות כעי יכולת שכלכם: אבל אם תבעיחו לעבדו ואח"כ תעברו על סבעחחכם או תעגשו: או סכנתס דעת אחרות ה' ואז חייבים אתם לחיות כאמנים לה', או לא סכנתס אותס ואין ככם אשמה » ואכי וכיתי » נעבד את ה' »: מריבות טובס, וסתמיד בעבודת ה', ועבודס כנכלת כמקום אחד לכדו, סיו יכולירס לעשות סאחרות דכר קיים בישראל אם דור אחד סיס חוקקס בעווחות לבו: עתס דור יחשע שחכ עלמו כמלכ זס, ואח"כ ספר כריתו, וגרע מחוכתו שקכל על עלמו, ואשס כגד סדורות סכאירס אחריו; אבל כרור שזעדם דעת אחרות ה' כלב העם עד כי מאן לפרוק מעליו עלס בלי עונש, כי ככר אמתתס סשריש שרשים; רק סכנס זו לא עשתס פירות כמו שסיתם ראוירס לעשות, לא יכלס לעמוד כגד ססתת סעמיס סעובדירס אלתיס אחרירס, לא ככנסם כלב סכולדירס, סיתם עדין כלתי שלימס, חסירס ולא קיקס, אם כעס אל סמליכות שבהן ידוכר כס, אבל סיתס אמונת ולא עמד מגכורת

ס' כמו שהיתה בימי משק, כי הזרע שתחיל לסוריע : ושני סמנות וחלי סמנות
 שבו לבתיסם מעבר לירדן אחר שעורו לאחיסם לרשת את סארץ, ומיראתם פן
 סכסר סמפירוס מן אחיסם וסיס ג'ב גבול בין אמונתם וסברתם, סנו מוכח למלכת
 זכרון ; ויתר סשכטיס פתרו טעם בכין זס באופן אחר וסאסכו עליסם למלחמם כי
 חשבו ששני סמנות וחלי סמנות רוליס לקספרד מסס כעבודת ס', אכל קורס סמלחמם
 שלכו מלכיס אל אחיסם לשאול מס טיב סמוכ סוס אפר ככו ; ואלס פס אחד עכו :
 » אל אלהים ה' « כלו' אל אחד ואין זולתו סוא ס', ומלטדקיס : זס ענין סמות
 אלס סכאס זס אחר זס, ורומס לסס אל אלהי הרוחות לכר בשד (פר' קרח),
 ואס כא שט אלהים לשון רביס, סוא מפני שזור ישראל נחשכ ככעל כל סכוחות
 וסמדות שיתר סעמיס יחסו אל אלוקות סרכס, אכל סתאריס וספעליס סכלויס אלו
 יכומו תמיד כלשון יחיד :

י"ח

ככי ישראל סיו לאות ולמופת ליתר סגויס על ענין אחדות ס', ומשפטי סדק
 ססולכיס הרגלס, ומשפטי דרך ארץ סכוכטיס ממקור אמתתם ; סיו מעותדיס לסיות
 מלומדיס כס באופן שתחת דבוק כטעיית ויראת אלוסי סגויס אפר סכיכותיס, וסיו
 לאלס למופת לכעבור יראו כמס גדלו סתועליות סכאות אלוסי לרגלי ויראתם את
 ס' : וככי דורו של יסושע וסדור סכא אחריסם חשכו עלמס ראוסי לסוליא שליחותם
 זאת מן סכח אל ספעל, וכתכו רשות לבויס עובדי אלילויס וגס לככעניס לסתגורר
 כייסיס ; וככיסם לא כלכר חיו כשלוס עם גויס אלק כי גס סתערכו כסס וכאו כסס
 וסס כס ע'י יישואין אסוריס (שופטיס ג' ו'), ולא נאמכו ולא כתקיימו כיראתם את
 ס' ושכחו סונו אחרי ססכל (סס פסוק ח') ; ומכאן מתחלת נטייתם לשני סספכיס
 כאחר, פעס לעבור אל אחד ולכלור דעת סאמת כדי לספיכה כעולס כשיכשר סזמן
 לזס, ופעס לזגות אחרי אלסיס אחריס אכזריס ואחרי טעיית עיקרי דתס ; ומכאן
 מתחילת סרעות סרכות וסלרות שכסן כענש וכענש סעס סוס שיטעיס סככיא חוס
 שליחותו קורותיו ועחידותיו (כפרט בסיימן כ'ג) ; מכאן מתחלת לסראות כביור
 מלחמת ססתנגדות כין דת אחדות ס' ובין דת אל ככר, עד יוס שסרכס ירושליס ע'י
 ככוכרכלר, שאו חרלו כ'י מתעיתס אחרי סככל, ויראת אמת סרימס ראש וספולס
 לאט לאט (כסתעובת מרובס או מועטת) בין גויס סרכס, עד כוא יוס שסתפשע

ככל הארץ : עתה כלך ונדרוש ראשית מלעדה עד שיתנה אמונת ראיות להכנס אל
 ב'י כולם באופן שלומדו וסורגלו בה :

י"ט

בספר שופטים סאמלעייס להרחיק לב העם מעבודת זרם אינס עוד איום
 העוכס, וגם לא ויבוח על הכל עיקרי דת ככריס, אכל סם לערך מכב העם השוכנס
 עתס, סן בעניני גופס, סן בעניני רוחס : בהיותס במדבר סיו נאותיס לסס האיומיס
 וססכטות, אכל עתס שכבר ירשו ארץ רחבת ידיס וסעטורו וכבר נתקיימו בהס האיומיס
 וססכטות, אס לא כולם מקלחס, לא סיו אלה עוד כדאי לעודר רוח העם אס חדל
 לסרגיש בהס או אס דברים אחריס הטו לבו אליס, אכל סיס ככון לסוכיח על פניו
 כי מרה את פי ס' וסיס כפוי טובס לו : נכסס נא בקיבור אס נמלא דברי שלוחי ס' אל
 העם מס הטו לב ב'י אל עבודת הסלילים, ונחקור אס מימי משס ויושע דעת אחרות
 ס' וסכל עבודת אלהי הסכר ככסכו יותר בבינת הסון עם ב'י : לא חלפו לסס עוד
 מאתיס שנס מימי יוסע עד שלעוכס על תזונתס באו בני מדין בארס וסללו פרי
 יגיעס (שופטים ס' ו') ; או ב'י זכרו כי ס' אלהיס לור אבותס, ובקשו עוד מאתו ;
 וסנס איס נביא כל אלהיס ומוכיר לסס חסדו ס' ומסייס דבריו באמרו : « אני ס' »
 « אלהיכס לא תיראו את אלהי האמרי אשר אתס יושכיס בארס ולא שמעתס בקולי »
 (שס פסוק יו"ד) ; זו פעס ראשונה שדובר כלס ל העם כי עד סיוס ססוא לא קאמרו לו
 כבודור ובפירוש « לא תיראו את הסלילים » לפי שלב העם לא סיס ככון לשמעו ; וסנס
 חלפו עוד מאס שנס, וספלטיס רעלו ישראל מוס וכני מואב רגזוס מוס, וב'י זעקו
 לס' וססורו חטאותס ובקשו עוד מאתו, וס' (כלי ספק ע'י נביא) מזכיר לסס כל
 חסדיו ממלריס עד הסס, ומסייס דבריו באמרו (שס ס' יו"ד פסוק יג וי"ד) « ואתס
 » עזבתס אותי וסעבדו אלהיס אחריס לכן לא אוסיף לסושיע אתכס : לבו וועקו אל
 « האסיס אשר כחרתס בס המס יושיעו לכס בעת לרתכס » : עתס איך נעליס עיניכו
 מראות כשני מקראות אלה מלעד לקראת דעת הכל עבודת הסלילים, ומוס יכולת
 יתנס בהס להבין דעת אחרות ס' ? אלה סס תוכחות אמורות באוני העם כריחוק גדול
 בין תוכחה זו ובין תוכחה זו, ולא כוכל כלי רגון גמור לעטס עיניכו מן סאמת,
 ולכחש כי כדברי לעג אלה הסחרויס (פסוק י"ד) יתראס מלעד גדול שלעדס סספסעות
 דעת אחרות ס', בעוד שמשס כדבר כס כמשא פניס גדול לדעת סכוכת סמסכגדת
 לס, ויושע חשב לב כי דורו כלתי ראוי להבין סאמתס :

כחֲקֵרָה כֹּחַ מִכֹּחַ דַּעַת אֲחֵדוֹת ה' מִיָּמֵי שְׂמוּאֵל עַד שְׁלֹמֹה : תַּפְלַת חֲכָם הִיא מִכְתָּב
 חֲרָוִי לְדַרוֹשׁ מִמֶּנּוּ מֵעַד תַּפְּשׁוּט דַּעַת אֲחֵדוֹת ה' ; וְגַם אִם יוֹעֵל סֶפֶק שֶׁמֶל שִׁיר זֶה
 לֹא יֵאָחַז מִפִּי חֲכָם (גַּם כִּי אִין סִמְךָ לְסֶפֶק זֶה כִּי מֵתוֹךְ דְּבָרִים עִם עֲלִי סֶפֶק יִדְעוּנָם
 אֲשֶׁר טוֹבַת שְׂכַל וּבַעֲלַת מְלִיצָה נֶאֱמָר, וְעוֹד כִּי נֹדַע שֶׁבְּחֵמִית הִלֵּךְ מִחֲמַת שִׁזּוֹן אִף תּוֹגַם
 יִדְוֹכְרוּ לַפְּעֻמִּים דְּבָרִים נֶשְׁגָבִים, כִּפְרַט אִם הוּא שִׁיר בְּלִתִּי מוֹבָבֵל כּוֹס) מ' מ' לֹא יִחַסֶּה
 כ' א' לְשִׂמּוּאֵל, וְא' כ' כְּדוֹן שֶׁלֵּנוּ כּוֹכֵחַ מִמֶּנּוּ מִה שֶׁרְוֹכְנוּ לְסוֹכִיחַ : וְגַם אִם כִּיחַ מִמֶּ
 שְׂחִיד לְדַבֵּר חוֹקֵר חֲפָשִׁי (מִמֶּ שֶׁאִין סִדְעַת שִׁירָם סוֹבְלָתוֹ מִפְּנֵי שְׁנֵי טַלְשׁוֹת)
 שֶׁסּוֹפְרִים סְחִלְפּוֹ ג' סְפָסוּקִים אֲחֵדוֹתִים שְׂבִיבָה קִי' ג' אֲחֵדוֹתִים שְׂבִיבָה
 חֲכָה (סְעֵרָם נֹסֶפֶת כְּשֶׁנֶּת תִּרְמ' א') יִכּוֹלֵת ה' הַנֶּשְׁגָבֵת עַל כָּל יִכּוֹלֵת הִיא עֲנִינָה וְסִדְעָה
 שְׂמוּשֶׁלֶת בְּכָל דְּבָרִים, נְכוּרָת כִּקְיֵי כְּפִים וּבְעֲלֵי חֲסָדִים וּבְכוּחֵי ב' עַל סוֹעֲלֵי אִין וְעַל
 בַּת אֲנֹשִׁי תֵּלֵךְ לְכוּ מִמֶּנּוּ, אֲבָל סְקוּטֵב שְׁעֲלוֹ תְּסוּב כּוֹלֵה הוּא יִכּוֹלֵת כָּל שְׂכִיד ה'
 (כִּי לֹס מְלוֹקֵי אֲרֵץ יִשְׂרָאֵל עֲלִיסָה תֵּבֵל, ש' א' ב' ח') ; וְסֵלֵךְ דִּי לְכוּ לִסְבִּיבָה מִקְרָא אֲחֵד
 מִמֶּנּוּ (פ' ב') « אִין קְדוֹשׁ כֹּחַ כִּי אִין בְּלִתֵךְ וְאִין זֹר כְּאִסְכִּיבוּ לְסוֹרֹת מִמֶּ שִׁתָּה דַּעַת
 הַאֲלֵסִים שְׂכַב מִחֲבָרָם : וְכִמֵּה יִפְרֵד מִקְרָא זֶה מִן סְדוּמָה לֹו כְּשִׁירַת הִים » מִי כְּמוֹךְ
 « בָּלִים ה' מִי כְּמוֹךְ נֶאֱדָר נְקֵדָשׁ ! » אֲמַת הוּא שְׂשִׁירַת הִים שֶׁר אֲתָתָה מִשֶּׁס לַפְּנֵי סְעֵס
 לְמַעַן וּלְמִדּוּם וּיִשְׁרׁוּרָם גַּם הִם ; וְסִפְרָשׁ שִׁישׁ בֵּין מְלִיצָה « כִּי אִין בְּלִתֵךְ » וּבִין
 הַמְּלִיצָה שְׂבִיבָה אֲחֵרִים « וְאִין זֹר כְּאִסְכִּיבוּ » יוֹרֵם בְּכִירוֹר מִכֹּחַ סוּמָן שְׂכַלְתִּי כְּעוֹח
 וּבְלִתִּי כְּכוֹן עַל כְּנוּ רַק הוֹלֵךְ וְלוֹעֵד תִּמִּיד : יוֹרֵם לְכוּ כִּי דַּעַת אֲחֵדוֹת ה' סוֹרֵרָם
 לְעִבּוֹר כְּדֹךְ זֶה קוֹדֵם שְׂכַכְנָם כְּעִסְרָתָם כָּלֵב סוּמָן סְעֵס, וְתִרְאֵם לְכוּ ג' אֲחֵרִית מִמֶּשֶׁלֶת
 רְכוּי הַאֲלוֹסוֹת, יִסֵּם שְׂכַכְשׁוֹב רְכוּי זֶה כְּעֵס גִּירָדָה אִף כְּחִקִּירָם עַל מֵהוֹת הַאֲלֵסוֹת :
 וּמַעֲתָה נִמְלֵךְ עוֹד עֲבוּדָה הַאֲלִילִים אֲבָל כְּאֶשֶׁר תִּקְרָה לְכוּ זְכוּרָת אֲחֵדוֹת ה' נִמְלֵכְנָם
 נְקִים וּבְרָם וְעִבּוּדָה אֵל זֶר נְכוּזִת וְרֵאוּיָה לְלַעֲבֵב לְעִינֵי עוֹבְדִים אִף הַעוֹבְדִים אֲתָתָה עַד
 אֲתָתָה הִים ; נִמְלֵכְנָם כְּעֵס מִחֲדָשׁ כָּלֵב סְעֵס עִי פְּתוּי יִרְם, אִף עִי רְטוֹן לְעוֹבְדִים
 לְהַדְמוֹת אִף עִי סְבוֹת אֲחֵרֹת חִיזוּבִיּוֹת, אֲבָל לֹא נִמְלֵכְנָם עוֹד כְּדַעַת הַאֲלֵסִים הִיכּוֹלֵם
 הִיא לְכַדָּם לְסַכְּנָם כָּלֵב סוּמָן סְעֵס, נִמְלֵכְנָם כְּעִבְרִים וְלֹא כְּאִמּוֹנָם ; וְשִׂמּוּאֵל הִיא
 סִרְאִשׁוֹן שְׂחִיבָה לְמַר בְּכִירוֹר וּבְפִירוֹשׁ לְעַם הַנִּקְסָלִים אֲלִיו לְמַשׁוּחַ עֲלִיסָה מִלֵּךְ « וְלֹא
 » חֲסוֹרוֹ כִּי אֲחֵרִי סְתָמוֹ אֲשֶׁר לֹא יוֹעִילוֹ וְלֹא יוֹלִי כִּי סְתָמוֹ « (ש' א' י' כ' ב') : זֶה
 הַמְּלֵכֵד שְׁלֵעֵד דַּעַת ה' כָּלֵב סְעֵס, שְׂעָתָם שְׂמוֹכְכִים הִם לְחֲחִלְפֵי סְדֵר מְדוּבֵי שְׁלֵסֵם,

שמואל סמלמדס לחועיל מדבר אליסם האלה, וכטוח הוא כי מבינס אמתת דבריו ; באופן שבלי רשות שנתן שלמס לנשיו לבנות מונחות לאלקסיסן (מ'א י'א ד'ח') , וכלתי עלת ודבעס (שס י'ב כ'ח) לא סיו כ'י חוזרים עוד לתעותס אחרי אלסי בכר :

כ"א

אחר שדבר שמואל דבריו אלה לפני קסל ועדס וסואיל לקרוף עבודת סאליסם כשס תהו, סכנת קעס לסכין דעת אחרות ה' בטרתס סיותר גמורס סולכת וזועדת למראס עיניכו : כשכיל ובראס איך דוד ושלמס מדברים בס בעוז ואון ; וסמנע מערוך אלסי ישראל אל אלסיס אחריס הוא כבר ראיס סיתכת לטרת בית אחרות ס' ברור סוס מתחר דורות קדמוניכו ככדון שלכו וגס בשמירת חקי עבודת ה' סכתוביס כתורת משס : כחזור עתס לדברי דוד ושלמס לפני קסל עדת כ'י ; קראשון כפרטו שמת אלי גיל כדברו על אחרות ה' כעל דעת שנתפשטס אז כהמון עמו, ומסור עליס באופניס סרכת, ומסכפס מכל לד, ומאירס בבוזיס מבוזיס שוכיס ; ועד ימיו לא מלאכו שופע מליטות כוס לדבר בס, ואחריו לא קס כמתו משתמש במליטות אלקס בשופע רב, אפילו סנכיאיס סכלתמיס כחרב לשוכס כגד חקי עבודת אלסי סככר ; לפי שבדורות סקודמיס סיו מליטות האלקס בעלות מעינת בני סדור, ובדורות סאחרוביס לא סיו עוד לריכות לסכנת אחרות ה' , כי סמון קעס ככר סכינת וסכניסם כלבו : סהס כחן סכביא מביד לדוד כי ככו סיושב על כסאן יכנס סבית שסיס כלב דוד לבנות לה' ; ודוד בא ועומד לפני ה' ומדבר תודס על סכנחס זו, ובתורתו כופל כמס פעמיס ובמליטות שונות דעת אחרות ה' , וסודחס זו ואחרות כמנחס כש'ב סו' ז' וברא'ק סו' י'ז ; כחקרס כא ספרס שיש כין סני סספריס כמקלט מליטותס ; ואעפ'י שספר ד'ס ככתב אחר גלות ככל, כראס ברור שלפני סמתכר סיו דברי סימיס סנוכריס כמס פעמיס כספר מלכיס ובר'ס שבידיכו, בעוד שדברי סימיס ססס כאכדו ממכו ; ודעתי כועס לומר שדברי דוד ושלמס כאמרו כדיוק כמו סהס לפניכו כספר ש'ב ומ'א, וסינויס קלי סערך שסספרי ד'ס שלכו אינס כ'א סגסות מיד כותב סספר ; אז מיד מתכרס, ולפי דעתי ססיר כמו ססוא כד'ס ח' י'ו כאמר לפני קסל ועדס, וכמו ססוא כתלויס מומור ק'ס ככתב לדורות, וסושמט כו מפסוק כ'ב עד פסוק ל'ז ססס מקראות לקועיס ממומוריס אחריס, ותחחס סייס כסיפור יליאת מלריס ; (סערס כוספת כשנת סדר מ'א) ; כש'ב כמלא * על כן גדלת ה' אלסיס כי אין כמוך ואין אלסיס וולתך *

וּבְדָהּ «ס' אֵין כּמוֹךְ»; כִּשׁ"ב «וּבְגַדל שִׁמְךָ עַד עוֹלָם לִאמֹר ס' זְבָאוֹת אֱלֹהִים עַל
 «יִשְׂרָאֵל, «וּבְדָהּ» וּוְאִמְךָ וּבְגַדל שִׁמְךָ, ס' זְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל»; כִּשׁ"ב «וַעֲתָה
 «ס' אֱלֹהִים אֲתָה הוּא הֶאֱלֹהִים, «וּבְדָהּ» וַעֲתָה ס' אֲתָה הוּא הֶאֱלֹהִים, «וּבְדַכְרֵי דוֹד
 לְשָׂדִים וּלְפָרִיסִים וּלְבַגְרוּיִם (דָּס אַ כִּ"ט ע') לְדוֹס לְבָבוֹת בֵּית לֵא' כִּימִי שְׁלֵמָה כְּתוּב
 «כִּי בַל לְבָבוֹת דּוֹרָה ס' וְכֹל יִזְרַח מַחֲשָׁבוֹת מִבֵּין, «וּבְכַרְכָּה שְׂבָרָךְ דּוֹד אֲחִי כִּי אֲתָה שְׁלֵמָה
 אֲתָה שְׁתַּתְּכֵנוּ לְבַכֵּן הַכִּיתָ יֵשׁ (שֵׁם בִּ"ע וִו'ד) «בְּרִיךְ אֲתָה ס' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִינוּ
 «מַעֲלֵם וְעַד עוֹלָם לֶךְ ס' הַגְּדֵלָה וְהַגְּבֹרָה וְהַתְּפָאֶרֶת וְהַגְּבָהָ וְסוֹדוֹ כִּי בַל כְּשָׂמִים
 «וּבְאַרְצָךְ לֶךְ ס' סַמְמֵלְכָה וְהַתְּנַשֵּׁא לְכָל לְרֵאשׁ וְהַעֲזָר וְהַכְּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ, וְאֲתָה מוֹשֵׁל
 «בְּכָל וּבְרִיךְ כָּח וּבְבוֹרָה וּבְרִיךְ לְגַדל וּלְחֻקָּךְ לְכָל»; וְהַפְּלֵת שְׁלֵמָה כִּיוֹס חִינּוּךְ
 בְּקַמֵּךְ כְּאִמְרָה בְּכִי הַעֲסֵ, וְזֶה דְכָרְוֵי לֵא' (מ'א ח' כ"ב, דָּס ב' ו' ו'ד) «אֵין כְּמוֹךְ
 «אֱלֹהִים כְּשָׂמִים מַמְעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת... כִּי הַאֲמַנְסָ יֵשׁ אֱלֹהִים (בְּדָהּ אֲתָה הַאֲרָם)
 «עַל הָאָרֶץ תַּנֵּם שְׂמִים וְשָׂמִי שְׂמִים לֵא' וּלְכַלְכוּךְ אֲף כִּי הַכִּיתָ הוּא אֲשֶׁר בְּנִיתִי, «
 וּדְבָרִים כְּאֵלֶם יִשְׁנֵם גִּ"כ בְּדָהּ (כ' ב' ד' וס') כְּמִלְאָבוֹת שְׁלֵמָה לְחִירָם מֶלֶךְ לֹד עֲבוּד
 אֱלוֹהֹת רַבִּים עִ"כ שֵׁלָה לֹר שְׁלֵמָה לִאמֹר «כִּי גְדוֹל אֱלֹהֵינוּ מְכַל הֶאֱלֹהִים; כּוֹכֵד כֵּאֲ
 מִקִּיָּא כְּתוּב בְּפֶ' תְּרוּמָה «וְשִׁכַּנְתִּי כְּתוּךְ כִּי יִשְׂרָאֵל «וְכַתֵּם מְלִיכוֹת אֲחֵרוֹת
 תְּדוּמוֹת אֵל מִקִּרָא זֶה הַתְּמוֹרוֹת מִפֶּ' מֵשֶׁה לְהַשְׁפִּיל דְּבָרֵי לְעַרְךָ כִּינֵת כִּי דוֹרָךְ וְעַעְרוּךְ
 גִּ"כ מְלִיכָה «אֵין כְּמוֹךְ אֱלֹהִים «לְמִלְיָוֹת שׁוֹכְרֵנוּ לְמַעַלָּה בְּסִי' י"ב ו'כ'; וּמְלִיכָה
 «כִּי ס' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בֵּא' בּו' הַמְּמַלְאֵת בִּיחֻקָּאֵל (מ'ד ב') ר'ל בְּגִלִּית שְׁכִינֹתוֹ כְּשֶׁעַד
 סוֹף, וְהַרְאִים מֵהַ שְׂתוּב שֵׁם פֶּסוּק ד'; וְכִמְזוּמֵר פ'ד (ס') הַתְּמוֹרָה מִפֶּ' דוֹד כִּימוֹ
 עֲלוּמִי כְּשִׁסִּים כּוֹרַח מִפְּנֵי שְׁאוּל מִלְּאָבוֹ «אֵין כְּמוֹךְ בְּאֱלֹהִים ס' וְאֵין בְּמַעֲשֵׂיךְ, בַּל גּוֹיִם
 «וְגו' כִּי גְדוֹל וְגו', «וְכִשִּׁים לֵב כִּי דְכָרִים אֵלֶם אֵינִם כְּדָרָךְ שְׁאֵלָה כְּמוֹ דְכָרֵי קְדָמוֹכִי
 דוֹד; (גַּם זְמַן חִיבוּרָה מוֹמֵרוֹ תַּסְלִים כּוֹכַל לְהוֹיָאֵל לְאֹר ע"ו דְּרוּשָׁתָ לְעוֹד דַּעַת אֲחֵרוֹת
 ס' הַתְּגַלָּה מִדְּכָרִיס); וְעוֹד רְאוּיֹת רַבּוֹת וְכַאֲמֹנֹת יֵשׁ לְכוּ מִימֵי שְׁמוּאֵל אֲבָל מֵאֲהַבֵּת
 סְקִילוֹר כְּחַדל מִרְכָּה כֵּס:

כ"ב

שְׁלֵמָה כְּחַן רְשׁוֹת לְנַשׁוּי לְעַבּוֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהַרְשָׁה שִׁכְנוּ מוֹכַחִית לְאֱלֹהִים
 כְּסֵר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם (מ'א ו'א ז'): עֲתָה הַדְּבַר הוּא: מִשְׁךְ אֲחֵרֵי תוֹלָאוֹת לְדוֹד
 וְדוֹר כִּי הוֹכַרְתָּ אֲחֵרוֹת ס' לְהַתְּנַשֵּׁא עוֹד אֲרִיכָה מֵאִית שֵׁה לְהַתְּנַבֵּר עַל יְרֵאתָ אֵל כְּכָר;

אבל נחקור אם רשות זה שנתן שלמה לכשיו הויק באמת לדעת אחדות ה' אם השיב
 לב העם אחר מסבין אותה; איך דברו הנביאים הכאים אחרי שני סמלכים האלה על
 ה' ועל האלילים עם העם הוא סמבין האמת היטב, אבל הים רודף אחר תועבות
 עבודת האלילים; האם חזרו לסתמש במליצות שהשתמשו בהן הנביאים בדורות
 שקודם דוד, כשבאו לדבר על ה' ועל האלילים? האם חשבו שזומעים לא יביכום
 בסוכים שם ה' ? האם יראו להקלף לב העם עליהם בלעגם על האלילים ובקראם
 אותם בשם שכל ותהו לפני קהל ועדה? לכל שאלות אלה נשיב בסימנים הכאים
 במכתבו זה: עתה השב לכך קורא נעים אל מדה בלתי נכחדת שבכיתת האדם ובחיי
 עם ועם, והיא, שתדיר רב העמל ערם דעה אמתית ומועילה לכני האדם תתפשט
 ותלא מן הכח אל הפעל, אבל כיון שהאילו אפילו מקלת בני האדם לדורות עליה
 (גם אם לא יודו עליה בפירוש), כיון שהגיעה להיות מוכנת גם למתי מספר, לאנשי
 סגולה, לבת ומשפחה, לא תסוף עוד; אך אם דעם זו תפעול על משפטי גוי להחליטם,
 על מנסי המון העם, או אם תועלת המושל תזוק על ידם, פעלם יוכל להשתגלם, יד
 אדם תשיחנה לדור או לדורות, תכריחנה לגלות מארץ שבה נולדה, אבל להכחידם
 לא תוכל; תשנה לזרתה, תלך לה לארץ אחרת, אבל השתררות בן אדם וכח המאורעות
 (לפי מה שמגידות לנו קורות העמים) לא הגיעו מעולם להכחיד דעה, לקלות רגלים
 באופן שלא תלך עוד הלוך ולעוד, ודעות אינן ככות תמותה, וכאשר נולדו אין בכח
 אדם לבכותן; ואם כותבי קורות כ'י משלמה עד עזרא לא היו מגלים לנו שום רושם
 מדעת אחדות ה' בעם, שתיקתם זו היתה דבר זר מאין כמסה בקורות בני האדם על
 הארץ, ובגלל זה היונו רשאים לגזור אומר כי כפלה טעות בדברי הכותבים, או שהם
 דברים בלתי מדויקים; היונו רשאים להטיל ספק באמתת מכתבים אלה ולחשוב, ע'י
 רשיון הכיתת לנו מחמת סתדמות הדברים תמיד בכל כדון כזה, ששתיקה זו נגזרת
 מהעדר מעינות לשאוב מהם, מממשלת ערין ששלטם עבודת אללויות תרבה עד שעלה
 בידם להכחיד במשך דורות כל המליצות המורות על דעת אחדות ה' בעם ולמחות כל
 רושם ממנה; אבל עתה לך הלוך ודרוש אם נוכרת לדון כן ככדון שלנו:

כ"ג

נכוא אל חקירת ספרי קורות כ'י מיום התחלק המלוכה עד זמן נביאים
 אחרונים: * כה אמר ה' אלתי ישראל הנני קרע את הממלכה מיד שלמה ונתתי לך

« את עשרם השבטים וסאבט סאחד וסיה לו למען עבדי דוד ולמען ירושלים סעיר
 « אשר בחרתי בה מכל שבטי ישראל ויען אשר עובדני וישתחוו ו... ולא סלכו בדרכי
 « לעשות סיצר כענין וחקתי ומשפטי כדוד אביו » (מ"א י"א, ו"א-ל"ג) : דכרס אלה
 דבר אחיה סנכיא לירבעם, ושלמה עודנו חי, וכבד לו כי יתנשא לכסא סמלוכה, ודורו
 ללכת בדרכי דוד (שס פסוק ל"ח) ; ומדכרס אלה כראס כי טעס לא נקס מכל וכל
 מתמות אחר סהכל ולא סיה לכו שלס באחדות ס' עד שיסס לבטוח בו כי לא ישטס
 עוד אחר עבודת אל נכר ; מ"מ דעת אחדות ס' סיהת עוד סמושלת בקרב ב"י, כי
 בראשית מלכות רחבעם בן שלמה כסיהת סחלוקס בשבטים בין מלכות יסודס ובין
 מלכות ישראל ; וירבעם מלך ישראל סדואב פן יחוד עבדות ס' בירושלים יגורר אחריו
 גס יחוד סאימס שנית, סקיס בממלכתו עבודס חדש, כסניס חדסיס, וכתי כמות
 קדסיס : עתס אס סמון טעס סיה מאמין באלהי סנכר, אס דעותיו סיו במלכ שזיורכו
 סיוסס כימיס סקודס סמואל, סיה יכול ירבעס לפנות לעבודת אלהי כל גוי מן סגויס
 אשר סכיכותיו ; אבל סוף עשס שני כתי כמות סאחד ככית אל, מקוס קודס מחמת
 מריות אלהיס שראס סס יעקב אבינו, וסשני ברן בקלס ארצו סלכוכו, וככל אחד
 משני סבתיס סס עגל זסב, וסמר לעמו « דב לכס מעלות ירושלים, אלה אלהיך ושרא
 « אשר סעלוך מארץ מצרים » (שס כ"ב כ"ח) ; ומס תלא לנו מכל אלה ? תלא לנו כי
 כינת טעס את סאלהיס לא נעוט, כי סיה אפשר להטעיותו מני דרך, לססירו מעבודת
 ס' ישראל, ובמשך זמן סיה אפשר ג"כ לטבעו שנית כסכלותו כימי קדס ; אבל
 תלא לנו ג"כ כי דעת אחדות ס' אלהי אבותיו לא כמתקס מטוחות לנו : וסכסיס
 וסלויס עזבו מנרשיסס וסחיותסס וסלכו ליסודס וירושלים, וגס רביס מכל שבטי ישראל
 סכותניס את לבכס לבקש את ס' אלהיסס באו סס (ד"ס כ' י"א, י"ג וע"ז) : וגס כמלכות
 יסודס לא כשארס עבודת ס' נקיס כי סמלך וטעס עזבו תורת מסס, רק תכף סיותס
 כסכנס ככנעו לפני ס' ושכו אלו (שס י"ב ו') ; ולא חדלו מיסודס דכרס עוביס,
 וסמלך סיה סוקר על דלתית כיון ס', אבל לא סכין לנו לדרוש את ס' (שס פ' י"ב וי"ד) :

כ"ד

אחריו מות רחבעם מלך יסודה סיו כעמו עיבדי אליליט מתי מספר, אבל רוב
 אכזי יסודס ובית סמלך סיו כאמניס לעבודת ס' וליחוד שמו : ובספר מלכיס נקרא
 בן רחבעם בשם אביו, ויסיכר לנו כי סלך ככל תעלות אכיו ולא סיה לנו שלס עס

ה' אלהיו, רק אינו מזכיר שעבד אלהים אחרים; ובר"ה (כ' י"ב, ה' י"ב) קוראו
 אביה ומספר לנו כי היתה מלחמה בינו ובין ירבעם מלך ישראל, וחיל יהודים הים
 מחליטו של חיל ישראל, ואכיה קם מעל לחר זמרים ודבר לחיל ישראל דברים המורים
 כמה נכסה עדין בכל ישראל דעת אחדות ה' « ה' אלהי ישראל נתן ממלכתם לדוד
 » לעולם, ויקם ירבעם וימרוד על ארזיו, ועתה אתם אימרים להתחזק לפני ממלכת
 » ה' ואתם חמון רב ועמכם עגלי זסב אשר עשה לכם ירבעם לאלהים. קלף הדחתם
 » את כהני ה', וכל הבא למלא ידו בפר בן בקר ואילים שבעים וסוים כסן ללא אלהים,
 » ואכחיו ה' אלהיו ולא עזבוהו, והנס עמנו בראש האלהים, אל תלחמו עם ה' אלהי
 » אבותיכם כי לא תלחיו: » ובמלכות אסא כנו של אכיה שבו בני יסודה לעבודת
 ה' וכמעט עברוהו כמו בימי דוד, ודבר על מלך זה יותר ממה שדבר על אביו,
 ובמ"א (ט"ו י"א וי"ד) כתוב שהסיר כל אגילולים שעשו אבותיו ולכו הים שלם עם ה'
 כל ימיו; ותפלה זו התפלל לה' בערכו מלחמה נגד הכוזים הבאים עליו עד מרשה
 בחיל גדול עד מאד (ד"ה ב' י"ד י"ד ט"ו, א' ט"ו); « ה' און עמד לעזור בין רב
 » לאין כח, עזרונו ה' אלהיו כי עליך נשענו ובשמך באנו על חמון הים, ה' אלהיו
 » אתה אל יעבר עמך אנוש; ועזרונו בן עודד הכביא היתה עליו רוח אלהים, ויאץ
 » לקראת אסא ויאמר לו שמעוני אסא וכל יסודה ובנימין ה' עמכם בהיותכם עמו
 » ואם תדרושו ימלא לכם ואם תעזבוהו יעזב אתכם, ובשמע אסא הדברים האלה
 » ויעבר השקולים מכל ארץ יסודה ובנימין והגרים עמכם מאפרים ומנשה ומשמעון,
 » ויקבלו ירושלים, ויבאו בכרית לדרוש את ה' אלהי אבותיהם בכל לבבם ובכל נפשם,
 » וכל אשר לא ידרוש לה' אלהי ישראל יומת, וישבעו לה' בקול גדול, וישמחו כל יסודה
 » על השכועה כי בכל לבבם נשבעו ובכל רלום בקשו: »

כ"ה

מלכות יסודה תחה ממשלת וישיפט בן אסא היתה באמנה באחדות ה' שמלך
 בשר זה אחיוק בה' ונכה לבו בדרכי ה', ושלח כהנים ולוים ושירים ללמד בעם את ספר
 תורת ה' (ד"ה ב' י"ז, ז' ו'), והעמיד שופטים בארץ וזרוס בדברים נכוחים ליראת ה'
 לאמונה ולתמימות (שם י"ד, ד' ויא'); וזה תחלת דברו לפני קהל יסודה אנשים
 וכנים ועם « ה' אלהי אבותינו הלא אתה הווא אלהים בשמים ואתה מושל בכל ממלכות
 » הגוים « (שם ב' ו') ובמ"א (כ"ב ל"ג) מספר בו שהלך בכל דרך אסא אביו לא סר

ממנו, לעשות שיצר בעיני ה', אך הבמות לא סרו, גם כי הוא השתדל לססיון (ד"ס
 ב' י"ו ו' ; ב' ל"ב ול"ג) ; ובמות אלה שחסידי המלכים לא סללוהו לכערן סיו
 מקומות מקודשים לעבודת ה' קודם כהן כסמ"ק (ש"א ט' י"ב ; יו"ד ו' וי"ג ; מ"א ב'
 ב' וד'). ולא חללו מהקריב כהן ב"א זמן מועט ולא לעולם, או מחמת סכנת סמקוס
 או מחמת כיוש, וכימים האחרונים הקריבו כהן גם לאילימ, אבל סכתוב בדברו על
 אלה מפרש דבריו (כמו כמ"א י"א י"ז, י"ב ל"א), או סמך להם שס פרטי סמודיע עיכס
 (ירמיהו ז' ל"א) : כימי יוסזפט, אחר כמות מנזאים כפסם למלך, סנועלים להם סמלוכס
 בזרוע כהרגס סמלך סיושב על כסאו, ואחר כמות מלחמות בין מחזיקי כיד זס או זס,
 מלך על ישראל אחאב בעל איזבל בת מלך לירוכיס סהדוקס בעבודת סבעל וסזארת,
 ומחמת לבו סחלש כיון כידס, וסיה ססתס אותס לתועבות ואכזריות שלבו וכפשו רחקו
 מסן מכל וכל : עתס ממקלט קורותיו נראס כמס נברס דעת אחרות ה' כלבו ובלב
 עס ממשלתו : ואליסו סכביא מככא לו סעלר על ומטר שלס שזיס, וחסת איזבל ניתכס
 על כביאי ה' וכמעט מתו כולס על ידס לולא עובדיו אשר על בית סמלך אחאב
 ססחביא מאס מסס ; וככלות שלס שזיס, נראס אליסו אל אחאב, ואלס דכריסס איז
 אל רעסו מ"א י"ס, י"ז וי"ס « ססתס זס עבר ישראל ! » — « לא עכרתי את ישראל כי
 » אסתס ובית אכ"ך בעזוכס את מלות ה' ותלך אחרי סבעלים » ; ואליסו סכך אל סר
 סכרמל כל כביאי סבעל וכל העס, ויעץ לזכות פר לה' ופר לבעל, וכזס יוכר כי סבעל
 סכל וחסו ; וכולנו יודעיס לעג אליסו על סבעל (זס פסוק כ"ו), וירידת סזס מן
 סשמים באופן סעסס קרס בקול גדול « ה' סוא סאלהיס, ה' סוא סאלהיס » ! (זס פסוק
 ל"ט) ; עתס בקראנו כל אלה אס כוכל לסכית סככתס בעס ססוא דעת אחרות ה' ?
 וכן סדר מלך ארס נלחס בישראל, ואחאב כסגר לכיא בשזמרון עיר דלתיס וברית כי
 ירא סחלתס, וסנס כביא כגס אליו ומכעיסו בשס ה' כי יותן חיל ארס כידו, ואחאב
 שואלו « כמי » ? וסכביא עוכסו « ככערי שרי סמדינות » — « מי יסאור
 » סמלחמת » ? — « אסת » ! ואחאב מאמין לדבריו ובמאתיס ושלזיס ושלזס כעריס
 וסבעת אלפיס אכשי חיל אחריסס כגס לקרב עס כין סדר ועס שזיס ושלזיס מלך אשר
 אסו (זס ב' י"ב י"ד וט"ו) וכזסו : אכ"כ איזבל מלות סקילת ככות ואחאב יורד אל
 כרמו לרסחו, וסנס אליסו בא אליו ומככא לו כל סקללות סחככס עליו ועל כיתו יען
 סחמכר לעשות סרע בעיני ה' (זס ס כ"א ב'), וכסמוע אחאב דכריס אלה קרע כגדיו
 וזס שק על כשרו וזס ושכב כשק וסלך אט ; ימראת אלסיס סמיכס סכביא מגיד יאחאב

(שם כ"ב י"ט) דים לקורות כמה גברה דעת אחדות ה' בלב כ"ו, לפי שכמשול עבודת
 סאלילים היה אי אפשר לזייר לעם כבוד ה' ככבוד מלך אחד מיוחד שישב על כסאו
 וכל לבב אשמים עומדים לימינו ולשמאלו; אבל גם כי כתפסוט דעת אחדות ה' היה
 מטיב מלכו קדם סמתעלמים מעיני כל אדם חוץ מעיני מבחר עבדוהם שיקבלו זיור
 סאליף של מעלה ססיבת כסא ה' סנעלם מעיני כל חי, ועכ"ז לא יסיו כוטיס מחורת
 מצא סמלמדת כי ה' אחד ואין זולתו, ככראס מכל זיור מראס כבוד ה' שכתב' ממראס
 זו של מיכיסו עד סמראס סדומס לה שכתפס איוב (א' ו') :

כ"ו

אחיס בן אחאב סלך כדרכי אבותיו, אבל מלאכו אחד משריו ירא את ה' אלתי
 אליסו (מ"ב א' ג'). וגם נמלאו במלכות ישראל כני סכביאס שדעו בעליט אליסו
 סשמימס, ויסורס אחי אחיס מודס ביכולת ה' (שם ג' יו"ד); וסאסכת סקיזור לא
 נזכיר כאן כל סמענסיס שעסס אלישע שססס כראס ברור כי לא ככחדס דעת אחדות ה'
 גם ממלכות ישראל, אבל לא כחשס מסזכיר אחד מסס סמודס סתפסוט דעס זו כסמון
 סעס, גם כי סעתיס ססנס תלוירנה כעתי תעות אחר עבודת אליילס סיותר מכוערת;
 וארס ילאו גדודיס וישכו מארץ ישראל כערס קטנס ותיס לפני אשת כעמן, ותיעץ
 לבגרתה לדבר על לב כעלס שיפנה אל אלישע אולי יאספסו מרעטו: עתס אין כונתכו
 לרבר ככפלס שכמעס זס, רק כעיר כי עוכר ללושות סרכס כמו כעמן סארמי סיס
 יכול לחשוב סאלסי אלישע סיתס לו יכולת פרעית על סתקלוילס ועל רעוילוס, כמו
 סקדמוניו אמרו כי אלסי סריס הויל ולא אלסי עמקיס (מ"ב כ' ג'): אבל איפס למד
 כעמן מליזות אלס שיזלו מפיו לפני כל מחנתו אחר שנסר בירדן « הנס נא ידעתי כי
 » אין אלסיס ככל סארץ כי אס בישראל, « כעוד שיתרו ככויל אל מסס אחר יזית
 כ"ו ממכריס לא אמר כ"א » עתס ידעתי כי גדול ה' מכל סאלסיס ? ואיפס למד
 לירסס פן יקלף ה' עליו אס יוסיף לסתחות לאלסיו ככויל בית רמון כסשען ארוכיו
 על ירו ? כקמת לא למד כל אלס מפיו אלישע סאומר לו כלבד « לך לשלום » ! ואיכו
 מנגנל אותו על דבר ססחוייתו בית רמון כיון שמלכו כבית סמלך מביאו לזס; גם לא
 למד כעמן כל אלס מפיו סמלך יסורס שלא עלתס סשנחת סאל כדעתי כלל, וקרב כגדיו
 כקראו ספר מלך ארס, כי ירא פן תסיס זאת תואכס לבוא לסלסס עמו: א"כ ממי
 כפסח יראת ה' סמתכוללת לעין כדכרי סעמן סעובד אל ככר ? כודאי סניע לאזכו סמע
 י"ד

אמונת ב' ומשפטיהם, וא"כ מפורסמת היתה דעת אחרות ה' ועבודתו כימים הסם :
 ויחורם בן יחושפט לקח לו לאשה את עתלים בת עמרי מלך ישראל ונפתח אחרים
 לעזית הרע בעיני ה' « ויחן את יושבי ירושלים » (ד"ם ב' כ"א י"א) ; אבל וואש בן
 בבו שחוקם על כהן המלוכה ע"י יחידע הכהן הגדול הובא על ידו הוא וכל עמו
 כבדית להיות לעם לה' (מ"ב י"א י"ז, ד"ם ב' כ"ג ט"ז) ולעבוד עבודה ה' כאשר זרם
 משה ; אך אחרי מות יחידע נתפתח וואש אחר העם ועזב את ה' (ד"ם ב' כ"ד י"ז),
 ואמלים בכו בתחלת מלכותו עשה הישר בעיני ה' רק לא בלבד שלם (שם כ"ה ב') :
 וכימים הסם יסוף מלך ישראל המאמין באחרות ה', הכרית כל בית אחאב, והסיר
 עבודה סבעל שהכניסם איובל בקרב ישראל, אבל לא הסיר עבודה שני העגלים
 שקיים ירבעם, ואחריו הלכו כל לאלאיו וגם שלום שקשר על זכרים האחרון שבאלאיו
 יסוף ומלך תחתיו : וכימי המלכים האלה לא נמלא זכר לעבודת אלילים בישראל כ"א
 קיום האשרם (יער המוקדש לה' שבו הסקירו הנשים עממן לזכות לעבודת) בעיר שומרון
 (מ"ב י"ב ו'), והיא האשרם שעשה אחאב (מ"א ט"ז ל"ב) :

כ"ז

עתה העברנו תחת עיניך קוריא נעים כל סדורות ממשח עד שלמה וחקרנו
 בהם התפשטות יחוד ה' והטענה מדעות עבודה אל ככר, וכדורות שחלפו אח"כ עד
 ישעיהו וסושע כתיא ה' ראינו עבודה זרה ככנסת בארץ ישראל מחמת חולשת לב שלמה
 שפתירם לכשו, ומחמת דאבת ירבעם פן תוקח המלוכה מידו ; ואח"כ ראינו עבודה
 סבעל ככנסת בארץ ע"י איובל אשת אחאב ועתלים אשת יחורם, ועם כל אלה ראינו
 עיקר דחנו, הוא אחרות ה', קיים לעולם ועיכר ככחלה מאכות לבנים ; ומענת יש
 לנו ראיות ברורות ורחבות על דעות עם ב"י ועל יראתם את ה' כי הלא לפנינו ספרי
 כתיאום אחרונים : נחקרם נא בקיזור מלחמת אחרות ה' עם האמונה באלהות הרבם
 במשך ימים אחרונים אלה, ואם עד עתה מיעוט הראיות הכריחנו לכתוב כמעט כל
 אותן סכתובות כספר, מעתה שיש לנו שופע מסן, נגביל דיבורנו וכתיא רק אותן
 שמחמת כירורן סנגלה ביותר תגדנה לא בלבד סויית דעת אחרות ה' תוך כ"י, רק גם
 לכתה הלך ולעוד כדורות הסם שספרי קדשנו סמספרים קורותם דברו בהם כקולר
 לשון ; ויען כי דעם זו מטבעה, אחר שנפולס אינה בעלת סתרבות מלך עממס, כראש
 סתרבותם מלך סתרבות סמודים בה או סראוים לסכנים עד בוא יום ותתקיים

שבטחת האל ע"פ זכרית (י' ד' ע') « וחסה ס' למלך על כל הארץ כיום הווא יחס ס' »
 « אחד ושמו אחד » ; וכבר התפלל שלמה שה' ישמע גם אל תפלת הנכרי טעם לתתפלל
 כב' המק שבירושלים למען ידעו כל עמי הארץ את שם ס' (מ' א' ח, מ' א' מ' ג), וישעיה
 הנביא באחת מגבורותיו הראשונות, שבדאי כבשה לפני מלך חזקיה על ישראל,
 מוכיח לגם ובפרט לאלילים שבסם כי נטשו מנהגי עמם ובידלי נכרים ישפיקו
 (ישעיה ב' ו') ; מ"מ הוא מתחיל תוכחתו בדברים אלה סענתקים גם בספר מיכה
 (ס' ד') שבדאי תתיק סוף מישעים, וסראים כי באר דבריו וותה וואו כמפרש דברי
 קודמו (עיון ישעיה ב' ז' וערוך דבריו שם עם דברי מוכס ס' ע') « וסיה באחרית
 » סימס כהן יסיה סר בית ס' בראש סררים ונשא מגבנות וכסרו אליו כל סגויס
 » וסלכו עמוס רבים וסמרו לכו ונעלם אל סר ס' אל בית אלתי יעקב ויורנו מדרכיו
 » וכלכה באורחותיו כי מזיון תלא תורה ודבר ס' מירושלים » : וחזקים מלך כשר
 קרא לעבדיו וגם לעבדי מלך ישראל לבוא לעשות ספסת בירושלים, ומקלת מעבדו
 מלך ישראל שחקו וסלעיגו בראים סבאים אליהם, אכל אגשם משבטו אשר ומנשט
 וזבולו ככענו ובאו לירושלים (ד' ס' ב' ל', יו' ד' ו' א') ; וככלות ימי סהג שבו ב' י'
 לאחוזתם לעריהם, וסכריתו האלילים עד לכלה (שם ל' א') ; ובספר מ' ב' (י' ב')
 מספר לנו כי המלך הושע בן אלה עשה סרע בעיני ס' רק לא כמלכו ישראל שסיו
 לפכיו, ובעלות עליו שלמנאסר מלך אשר סיה לו הושע עבד וסחיכו לו מנחם, וסא"כ
 מלא מלך אשר בסושע קשר ועלה וסר על סומרון ולכדה וסגלה עם ישראל אסורם ;
 וסכחריב עלם על כל ערי יסודה סבורות וספסן וסביא גם ירושלים במלך, ודבר
 על ס' אלתי ישראל כדבר על האלילים מעשה ודי אדם ; אז יספלל חזקים וסלה את
 סכי ס' למען יסיה כעזרו, ואלם דבריו : « ס' אלתי ישראל יושב סכרובים אתם סוף
 » האלטים לבדך לכל ממלכות סארץ ... טעה ס' אונק ושמע סתם ס' עיניך וסאת
 » ושמע את דברי סכחריב אשר סלחו (לרבסקה) לסרף אלטים חי : אמנס ס' סכריבו
 » מלכי אשר את סגויס וסא ארלם : וסחכו את אלטיסם באש כי לא אלטים סמם כי
 » אס מעשה ודי אדם עץ וסבן ויאכדום : ועסם ס' אלטיכו סושיענו כה מירו וידעו
 » כל ממלכות סארץ כי אתם אלטים לבדך » : אחר כל ציורים אלה (ובנקלס כוכל
 לסרבות כמוסם ולסרתיכס) חלא לסעדסם סתיס אס כעתיק כאן דברי סכביאים על
 יכולת כל סביר ס', ועל סכל סכלים סכאליים, ועל ממסלת ס' בכל סארץ, וכדומס ;
 סלך די לנו סגרסום כאן מקראות אחרים אסם סקורא יספן ירשם וימלאס כמקומס

(ישעים כ"א ט', מ"ד ר' זכ'; ורמיה ב' י"ג, י"ד כ"ב, כ"ז ט'; יחזקאל במקומות הרבים
 עד אין מספר; חושע ד' י"ב; יואל כ' ד', ג' א'; עמוס ב' י"ג, ט' ט'; מייבס ז'
 ט"ז, זכריה י"ב א' י"ד ט') :

כ"ח

מגשם בכו של חזקיהו הקים שניה עבודת האלילים ונכפלו ביד שרי הלכא אשר
 למלך אשור ככנע לפני ה' וחלה את פניו, וכאזבו לירושלים למלכותו סמור את אלתי
 הנכר והקים שנית עבודת ה', והעם עודם מובחים בבמות עמ'ש עליהן כס' כ"ח רק
 לה' היו זוכחים כהן (ד"ס ב' ל"ג י"ז); ואתריו מלך אמון בכו שתי שנים בלבד,
 ואחיו יאשים שאלך בכל דרכי דוד אביו וגל נטוה מהן ימין ושאל (מ"ב כ"ב ב' ור"ה
 ב' ל"ד ב') « ויאר כל התועביות מכל הארצות אשר לכני ישראל ויעבד את כל הנמלא
 » בישראל לעבוד את ה' אלהיהם כל ימיו לא סרו מאחריו ה' אלהי אבותיהם » (ד"ס ב'
 ל"ד ל"ג) : אבל עם כל זה היו עוד בימי יאשים עובדי אלילים בבני יהודה כנהאם
 מנבואות ירמיה (ס"ג ב' ר' עד ס"ו ר') ; אך כשיב אל לבנו שהכניא מוכיח לעם עין
 עבודה זרה עם עבירות על דרכי סמור; ובימים האחרונים בלבד כאלה יאשים
 מילדותו וכאכילו את עמו לעבודת ה', או בשמים עשרה שנה שעברו מיום מות יאשים
 עד מליך דרקים הוא מוכיח לעם סבלות; כי חשבו שעבודת האל ביות מקדשו תוכל
 לקום עם תועבות רבות שהיו עושים לכבוד הכעל, ותבוא היא ותכפר על אלה (שם
 ס"ז והבאים אחריו) : אבל לא נחשוב בעבור זה שכל העם תעה אחר תועבות אלה,
 לפי שהכניאם בקנאותם לה' ובתוכחותם בשמו לא שנו מתכן כבואתם, ולא חשו להגיד
 כי לא לכל העם רק לחוטאים נוגעים דבריהם, וקיה די להם לנחם הישרים והנאמנים
 לה', כהכניסם תוך דרכי תוכחותם, אחר כבואת העונש לאומה, גם שובה לימי נעוריהם,
 והלחמתם אחר שתתקן מן הסיגים, מן התועים בעבודתם וקולכים בדרך לא ישרה ;
 וזה יפתור לנו ההתנגדות שיש בין סימני ספר ירמיה הנזכרים, ובין סיפור דקת יאשים
 הנמלא בספרי מ"ב ורס"ב, וגם כן מסקה עיני שכלנו לדון גם על כבואות אחרות
 כמותן, ומורה כמה יעשו חסושים כל גוי בעצת כולה מקשה אחת, וכחדלס מייבי
 ודיוק די להם לדון מן הכלל על הפרט, כאילו חכרת בני החדס לא תחויב מאישים
 שונים שלכל אחד מהם חיים וזכורה בפני עצמו ; עתה מקלת בני יהודה היו אדוקים
 בעבודה זרה, ומקלתם (יבפרט האלילים) היו חסרי אמונה בכל אלה, או היו מאמינים

בכניאיו שקר נבאִים בשם ס' כי ירושלים לא תפול ביד מלך כבל באופן שהטאות
 תמקינה, ורק השלישית היתה נאמנת לאחדות ה' ולעבודתו; ועל זם סיינו ויכולים
 להרבות טראיות, אבל די וסותר הספר הכתוב בירמיה (כ"ט, ד'-כ"ג) שנדבר בו בסיומן
 שאחר זם; ושלישית זו שמעם כקול ס' מפי ירמיה, ובלתם ברוך לבבל עד יום מלך
 כודש על כל הארצות שכן נפולים בני יסודם וישראל, שיאלו משם ושבו לאדמתם
 וסיו שם שנית לבגוי שמקרבו לא חדלם עוד דעת אחדות ס', וכתקיימם לדורי דורות בלי
 פיסוק וכלי מונע:

כ"ט

ואם נחקור על דעת אחדות ס' האמתית שבלתם לבבל עם אנשי הגולם טראשזאים,
 לא נוכל לצייר ציור יותר אמתי ממזב עיקר דתנו זם בתחלת גלות כבל כ'א בסביאנו
 כאן הספר שזלח ירמיה לגולים ביד המלאכים הטאים בכלם אל כבודנאזר בשם
 דקיים מלך יסודם: ואלה דברי הספר (ירמיה כ"ט, ד'-כ"ג) * « כה אמר ה' לזכאות
 » אלסי ישראל לכל הגולה אשר הגליתי מירושלים בכלת * כנו בתים ושבו ונטעו גנות
 » ואכלו את פרוי * קחו נשים וסולידו בניס ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם
 » תנו לאנשים ותלדנם בניס ובנות ורבו שם ואל תמנעו * ודרשו את שלום העיר
 » אשר הגליתי אתכם שמה ותתפללו כעדה אל ה' כי בשלומם יהיה לכם שלום * כי
 » כה אמר ה' לזכאות אלסי ישראל אל ושיאלו לכם כביאיכם אשר בקרבכם וקסמיכם ואל
 » תשמעו אל חלמתיכם אשר אתם מחלמים * כי שקר הם נבאִים לכם בשמי לא שלחתים
 » נאם ה' * כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם ותקמתי
 » עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הוה * כי אנכי יודעתי את המחשבת
 » אשר אנכי חשב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקוה *
 » וקראתם אתי והלכתם ותתפללתם אלי ושמעתי אליכם * ובקשתי אתי ומלאתם כי
 » תדרשני ככל לבבכם * וכמלאתי לכם נאם ה' ושכתי את שכותיכם וקבלתי אתכם
 » מכל הגוים ומכל המקומות אשר דחתני אתכם שם נאם ה' ושכתי אתכם אל המקום
 » אשר הגליתני אתכם משם — כי אמרתם תקים לנו ה' נבאִים בכלם » (תמכיעוסיס
 לבו שנשוב במסרם תחת ממשלת דקיה מלך יסודם) * « כי כה אמר ה' אל המלך
 » שיושב אל כסא דוד ואל כל העם שיושב בעיר הוה ירושלים אחיכם אשר לא יאלו
 » אתכם כגולה * כה אמר ה' לזכאות הנכי משלח כס את חורב את טרעב ואת הדבר

« וכתתי אותם בתלמידי השערים אשר לא תאכלנת מרע, וירפתי אחריכם בחרב וברעב
 « ובדבר וכתתים לזעום לכל ממלכות הארץ לאלה ולשמש ולשרקם ולחרפם בכל הגוים
 « אשר הדחתים גם . תחת אשר לא שמעו א דברי כאש ה' אשר שלחתי אים את עבדי
 « הנביאים השכם ושלח — ולא שמעתם כאש ה' . ואתם שמעו דבר ה' כל הגולה אשר
 « שלחתי מירושלים בבל . כה אמר ה' זבאות אלתי ישראל אל אחת בן קוליה ואל
 « לדיקוהו בן מעשים הנביאים לבס בשמי שקר הנכי נותן אותם ביד נבוכדנצר מלך
 « בבל והכם לעיניכם . ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישמך ה'
 « כדקיהו וכתחב אשר קלם מלך בבל באש . וען אשר עשו ככלם בישראל וינאפו את
 « נשי רעים וידברו דבר בשמי שקר אשר לא זויתים ונכי הודע ועד כאש ה' : «
 ודכרו תוכחות כאלם סיו ראויים גם לכביאי שקר שבירושלים (עיין ירמיהו כ"ג י"ד) ;
 וכולם סיו מתכבאים בשם ה' (עיין יחזקאל ס' י"ג) :

ל

אלה דברי הנביא אל סיסודים הגולים בבל, דברים שאינם זריכים ביאור ;
 נחקור עתה אם נחם הדבר כחפץ ירמיהו : כל אדם יודע כי דינאל וחביריו חרפו נפשו
 למות לכלתי עבוד אלתיים אחרים, ויודע . ב'כ הנסים שעל ידם נזלו ; ונבוכדנצר
 עלמו הוכרח לסודות כי ה' « הוא אלם אלסין ומרא מלכין » (דניאל ב' מ"ז) « אלקה
 « עלאס, אתוסי כמם דרכין ותמסווי כמם תקיפין מלכותים מלכות עלם ושלטנים עם
 « דר ודר » ; ודריוס המלך מודם מלכו « די הוא אלקה חוה וקיס לעלמין ומלכותים
 « די לא תתכל ושלטניה עד סופא » : כלל הדברים גם בחקירה דקס מן הדקס לא
 כמלא שמך עבודם ורם לא כגולים בבל, ולא כשבים מן הגלות לארץ יהודה ; ויתר
 מזה כדי למנוע העם מתעות שנית אחר אל כה, מנתיי העם מדברים על לבס לסכדל
 מן הנשים הנבריות ומן ילדיהן שיבקו עעותן אחר עבודת האלילים והמדברים כלשון
 אמות (עורא ס' ז', נחמיה ס' י"ג) :

סוף דבר

דאינו דעת אחרות ה' בזמנה היותר קדמון כסיותם עיקר יראת איש אחד הוא
 אברהם, עד סיותם יראת גוי קטן חלק מאלאיו שאחר בגלובי סבות חרם נאמנו לרת
 שחוק הנחיל להם : ראינו כי תלשה כמלרים, ארם עוז בימי משם, ותאמלם על ידי

כל התורות והחקים שעשו דת עם אחד, והלכס לאט לאט וכפופם תוך ב' בדורות
 ששפטו ששופטים, ובימי דוד תפשטו ביותר; ובימי לאלאיו כלחמה כנגד דתי עמים
 עובדי אלוקות הרבם עד שהלחיהם ומשלח תוך מתי מספר ששכים מכבל לאחיות
 אבותם, וסיו שם שנית לבני על ארץ הקודש, ארץ מושב ומכון עיקר אמתו זה שחוף
 יסוד לכשרון ולישוב העולם; ומגמת כל דרישותיו אלה היתה רק לסוכיח כי ככון
 סדר הספרים שמסס הולאכו ראיותיו וזמן חיבורם המיוחס לכל אחד מהם: ובאמת
 אחרי כל זאת נראה לנו כי מלמד דעה זו והתפשטותה בעם הוא כ' לפי הטבע, שאם
 יבוא איש ויעיל ששק על אמתת סדר ספרי הקודש ועל הזמן המיוחס לחיבורם בודאי
 אינו אלא טועה, כי יקיים דבר שאין לו דמיון בקורות עם ועם, וטעותו אינה נמשכת
 כ'א מחפזי לבלתי היות מוכרח להאמין בתורה מן השמים, ואז אין שום הסתובח עמו
 בדברי כינם והשכל, כי אלה יפעלו על הלב, וטעותו נמשכת מיארו הרע: כי על כן
 נקום כי דברינו אלה לא יסיו חסרי הטועלת לאותם הכבכים ככאמנות לבס לחקירות
 הדת ולא יסורו מרכזם, כסור אדם מדבר מויק, מתגבורת הדת על ההכחשה המאמלת
 לבס לפרוק עלת מעל לוארס: אשרי דורנו אם יראם התרבות מספר חוקרים
 נאמנים כאלה:

פרישת בראשית

א'

(א) **בראשית** - תיבה זו דבוקה לפעל ברא שִׁאֲחַרְיָה ובעלמה מלת אשר הראויה לבוא בנתים, וכן יוס לעקתי בלילה נגדך (ההלים פ"ח ב'), וכן במקומות הרבה, ולפעמים תבוא התיבה בסמוך לפני פעל כמו קרית חנה דוד (ישעיה כ"ט א), ויודע חוסי בו (כחוס א' ז'), ושני הפסוקים הבאים מחוזרים לשלפניהם, ושיעורם בראשית אשר ברא וגו' ובעוד שהארץ היתה תהו ובהו, ויאמר אלהים יהי אור (מוכר"ר משה ערענריוך הלוי); וסד"ל בדכרו עמי דחה פירושו זה, ואמר שפסוק ראשון מופרד הוא, ומשה בנאוה לספר מאורעות העולם מתחיל ואומר - בראשית כל המאורעות היתה זאת שהאלהים ברא את השמים ואת הארץ: **ברא** - שרש זה בתחלת משמעותו אינו מורה המציא יש מאין שכן כתוב ויברא אלהים את האדם, ואח"כ הוא אומר ויברא... את האדם עפר מן האדמה, והוראתו האמתית היא עשות דבר נפלא נגוד מחדש (ל' וברא אתהו, יחוקאל כ"ג מ"ו, ובראת לך, יהושע י"ז ט"ו), וכן אם בריאה יברא ה' (פר' קרח), הראב"ע: — (ב) **וחשך על פני תהום** - תהום משרש **חום** (Onomatopoeia) ראשית הוראתו שטף המים הטופלים מן ההרים ומולידים קול המון (עינת ותהמות יללים כבקעה ובהר, פר' עקב), ואח"כ הושאל לעמקי מי הים, ובהוראתו זאת משמש תדיר במקרא; וביום ראשון היו פני האדמה שוים והמים מכסים את הארץ כולה, וביום שלישי מכח האש הדולק בקרב הארץ הושלכו לשמים חומרים כוערים שנקפצו ונעשו לורים נבזים, בעוד ששטחים אחרים שפלו מחמת רעשים ונעשו עמוקים ועמוקים והמים ירדו שם ונעשו ימים; אח"כ וחסך על פני תהום ר"ל חסך - כסה פני המים הרבים המכסים כל הארץ ומסתירים פניה: **סרחהפת** - מל' רחפו כל עצמותי (ירמיה כ"ג ט') שהוא מבנין קל ופעל עומד, וזה פעל יוצא ומבנין פעל ועל פני המים שאחריו הוא פעולו, ופירושו הרוח מנעשה המים ומעלה קמטים על פניהם; ועל גזליו ירחף (פר' הזינו) גם הוא

יולא ופעולו בקרבן, או שם גזוליו היא הפעול : — (ה) ויקרא אלהים ראור
 יום : מה ענין מליצה זו ? האם ר"ל שהבורא לימד לאדם ר תיבות יוכ ולילה ושמים,
 בעוד שלכהמות הניח לו שיקרא להן שם כפי רצונו ? דעה זו אינן לה רגלים, מלבד
 שמבלי שום ספק השפה הקדומה היא כולה המלצת האדם ולא מפי האל נלמדה אפילו
 במקלת, והארכתני ע"ז בהקדמת ספר אור נרדפי לה"ק שחברתי ; ועוד מדוע
 לימדו שם יום להוראת אור ושם לילה להוראת חשך ? והלא הפרש בין שמות אלה
 ואינם אפילו נרדפים ! שד"ל ז"ל הרגיש בזה ונראה לו דברי קלעריקוס שמליצה זו
 ענינה ל' שררה, כמו פרעה שלהירות שררתו על יוסף קרא לו לפנת פענח, וכן כל
 יתר סיבוב שמות שבמקרא, ור"ל שיש לכורא שררה על יום ולילה ורקיע ; ומחילה
 מכבוד חכמת שד"ל, רק פירוט זה אינו משכר את האזון, ונראה יותר שסבוב השמות
 היה אית חכה (ויקרא משה להישע בן גון יהושע, פר' שלח) ; ולפי דעתי בא ללמדנו
 שיש בתיבת יום הוראת הכדל האור מן החשך, ולהפך בתיבת לילה הכדל החשך מן
 האור, ובתיבת שמים הוראת רקיע מכדיל בין מים למים ; רק איך שם קטן כאלה
 יאסוף בעלמו ענין מורכב כ"כ ? . . . . . צריכים אנו להניח (כדעת החכם המליץ
 יוסף ברזלי שכתב ספר מיוחד על זה) שכל אחת מאותיות ל' עברו בתיבתו הקדמונה
 (היא כתיבת שפת כנען) היה לה ענין בפני עצמה וממנו יורתה, ומהענין הראשון
 שהיה דבר פשוט ונמצא כמו ב"ת ועי"ן ופ"ה הושאלו ענינים אחרים דומים בלד
 מה לענין הראשון, ומאלה הושאלו לאט לאט אחרים לאין סוף, ואני לא אשתדל
 לקיים שהחכם הכ"ל קלע בכל דבריו אל נכון, אבל על הכחתו הכללית הנכונה אללי
 בלי ספק, אני מוסיף השערה מאתי, שלא בלבד כל אחת מהאותיות הקדמוניות היתה
 לה הוראה מיוחדת, כי גם להברות (שכל אחת זיירו אחר דורות ע"י אות אחת) היה
 לה בזמן היותר קדמין הוראה מיוחדת שהושאלה להיראות הרבה מענינה, ובכן
 בהחבר שתי הברות או יותר חיבר ענין מורכב מהוראות רבות ; ולעת עתה א"א
 לרדת עד דיוק ענין כל הברה בפני עצמה ולהנין עומק כונת כל אות שרשית או
 שמושית, רק הכלל נראה אמת ויוליב, וגם רז"ל הרגישו בו (ת"ב שבת ק"ד) : ופירושו
 כמנהגם דרך דרש : א"כ בהברות ואותיות יום ולילה ושמים יש כל הענין שהוכרתי,
 וכן בהברות ואותיות שם הבהמות שקרא להן האדם יש ענין מחובר מתארי כל אחת
 מהן ומכחותיה, והמלצת שם יום ולילה ושמים ייחס לכורא כי ספר לנו הכתיב שהוא

ית'ש הרגיש בלורך הכדלת האור מן החשך והמים מן המים, והמלאת שם הנהמות
 ייחס לאדם כי הוא הרגיש בתאריהן ובכחותיהן; וכלי ספק השפה הקדומה היא
 המלאת האדם, ואם מלאנו בפרשה זו הבורא מדבר עם האדם תכף לבריאתו,
 לא דברים כפשוטם הם וענינם עמוק עמוק מי ימלאנו: יהי רקיע.
 נשאלתי אם רקיע זה הוא האויר, והשיבתי שכן הוא הדבר, והקשו: והלא מלאנו
 ביום ראשון ורוח אלהים מרחפת? (ואין לפרש ורוח אלהים ל' רגון והשנחה, שלא
 ידק עליו, ל' מרחפת, ועוד למה מרחפת על המים לכדס?); א"כ גם ביום ראשון
 היה כבר אויר שמבלעדו אין רוח? והשיבתי שגם ביום ראשון כתוב יהי אור וביום
 רביעי נבראו המאורות, ור"ל שביום ראשון נברא עלם האור וביום רביעי נתלה
 במאורות, ר"ל הארץ קרבה אל השמש ונהיתה מכוכבי לכת הסובבים אותה, כן ביום
 ראשון נברא האויר וביום שני נקבע לו מקום ושטח ונעשה ממנו הרקיע; וזה לשון
 רוח אלהים, כלו' אויר רב היה יולא ממעי הארץ ע"י האש הדולק בקרבה ומרמיח
 בכח את המים שעל פני האדמה ואת המתכות שבקרבה ומכריח האויר להתנפח
 ולהתנועע בכח; כל זה כתבתי מאן, ועתה כ"ל שיש עוד לפרש ורוח אלהים לענין
 רגון והשנחה, ומרחפת ר"ל משגחת כלפור על הפרוחיה המרחפת בכנפיה להזהירם
 מסכנה, ועל פני המים ר"ל שהאור נולד מן חלקי המים בהתחככם זה על זה; ול'
 יהי אינו ר"ל יולא מן האין אל הים, רק יתהוה הויה לעצמו בלאתו מן הארץ שהיתה
 תהו ובהו; ואחר שהזכיר בפסוק ראשון בריאת שמים וארץ בכללות (שאין ספק
 שאעפ"י שחסרה בלה"ק תיבה להוראת המציא יש מאין השתמש להוראה זו בשרש
 ברא) לא הזכיר עוד בריאת ד' יסודות אדמה, אש, מים, ורוח הוא האויר, כי כבר
 היו שם, ומהם (כלו' מחלקיהם וממולידיהם כולרו לאט לאט כל היצורים על הארץ
 ובתוך מעיה בשש עתים נפרדות כל אחת מהן ארוכה אלפי שנים הרבה, ונקראו
 בשש ימים כדי ללנות על השבת, לומר עבדו גם אתם ששת ימים ושבתו בשביעי כמו
 ששבת האל ואעיר עוד על זה אי"ה בפרשת יתרו), ובין כל עת ועת נתהפכו פני
 האדמה מכח הרעשים הבאים מממת האש הדולק בקרבה ומכריחה להקיף רתיחת
 דברים נתכים המשחיתים כל היקום שעליה, ועבר זמן רב עד שמלאו פני תבל יקום
 אחר כולר מחדש, וזה הזמן נקרא בשש ערב, ובכן סרה הקושיא איך קדם ערב גם
 ליום ראשון, לפי שגם להולאת האור נהפכו פני האדמה, וקרא לעת ההיא ערב ובקר

ולא קרא לה יום ולילה להורות כי לאט לאט נהפכו פני האדמה לאופן חדש, כערב
 ובקר שלאט לאט יהיה מהם לילה ויום, וגם להורות כי השבת מהחלת מן הערב;
 וזו היא נ"כ כונת מליצת וירא אלהים כי טוב, ראה שהגיעו הימים לגבול הקצוב
 טרם תהיה ההפכה החדשה, וכיום הששי ראה את כל אשר עשה והנה טוב מאד
 שהגיעו כל הימים לקץ גבולם, ובכן תחל הכריאה ותשאף הארץ במנוחה לאורך
 ימים כל העת השביעית, והוה יום השבת, וכן ב"א יטרחו ששת ימים וינחו בשביעי
 ויאכלו מפרי מעשיהם: ויהי **מבריל בין מים למים**: כימי משה היו סוברים
 שיש למעלה אוזרות מים שמהם מוריד הקב"ה מטר ושלג וכרד וטל וכסוד, ובין הים
 ואזרות אלה נמצא בריחוק טוה שטח הרקיע, ואע"פי שלעת עתה סבא מקובלת
 היא שמן הים ומן הנהרות ומכל מקוה מים וגם מפני האדמה יעלו אדים ויעשו עבים
 ועננים שמהם יפול מטר ושלג וכו' ואין למעלה אוזרות מים כלל, מ"מ אין התנגדות
 מן הכתוב לסבא המקובלת, לפי שהמים יתחממו ויעשו אדים שכערך קלותם כן
 יעלו עד אותו שטח באויר השוה להם בעובי ומשקל, ובכן קלי הקלים שבאדים יעלו
 עד השטח העליון באופן שבינים ובין מי הים נמצא הרקיע: — (י) **ארץ**: לא
 כדברי החכם יש"ר מגוריזיא מפורש רוץ לפי שלדעת הקדמונים הארץ לא היתה
 מוכוונת לכת, רק כדברי שד"ל מלשון ארמי **ארע** שענינו תחת, ושמים מורכב
 משתי תיבות **שם-מים** או **אש-מים**: — (יד) **אוהות**: הם קדרות השמש
 והירח ויתר הנפלאות הנולדות בשמים, ונקראו כן לפי שהן אוהות על יכולת ה'
 והשנחתו על ברואי, או מפני שיתר העמים חשבו לאותות על המאורעות
 העתידיים, ונשארו שם זה גם כפי בני ישראל, וע"ד זה פירש שד"ל תיבת לעזאזל
 (עמ"ש בעי"ה למטה ראש פרשת אחרו מות): — (כו) **נעשה אדם ונו**: כעת
 רבו פני תבל ערים ונרים המכחשים כל חזיון מפני החכמות והנחותן החדשות
 והמתחדשות ומבטלות זו את זו וכן לילה היו וכן לילה אבדו, ומטרת חזיון
 בראשונה נגד ספר תורת משה וסיפוריו וכפרט נגד סיפור מעשה בראשית; ואע"פי
 שעל מתחכמים כאלה ידבק מאמר המלך החכם (משלי כ"ו ד') « אל תען כסיל
 » כאלתו פן תשוה לו גם אתה « מ"מ יהות להשיב לפעמים לאפיקורוס ולהקאות
 סניו כפי המאמר שאחר הקודם « ענה כסיל כאלתו פן יהיה חכם בעיניו »:
 עכ"פ הדורות שקדמו כשרו מדור זה לפי שהם להנחות חכמתם בקשו סמוכות

בסיפור בריאת עולם כפי מה שכתב לנו משה, אף כי לרוב עקשו הכתובים והוליוכוס אל אשר יהיה שמה רוח הדור ללכת, ובדורנו לא כן עשו כי הבינו טווח להם לכחש הכל ובוה יפרקו כל עול שמים מעל זוארס : עתה אין איש נכון גם ממאמיני המאמינים שיחשוב שמהם כתב מפי הגבורה מלה במלה כל התורה כולה, וגם לא ששמע מפי ה' סיפור קורות הדורות שקדמוהו, שאם כן הרבה מהן (כגון סיפור הפלגה) היה כותב יותר מבורות, וגם אם לא כניח שמלא מגילות והגיתן וחברן בספרו (דבר שמאור דורנו ט"ל ז"ל דוחה בשתי ידים, משתדל בראשית ב' ד') בודאי שמע מאבותיו מה שבה לידם בקבלה, או גם מחרטומי מזרים למד על אודות הבריאה והמבול, ובחן ולרף דבריהם וכתבם בספר תורתו : א"כ אף אם אחד מן המתחכמים ימלא לומר שאחד מסיפורי משה במעשה בראשית הוא נגד הנחות חכמת הגיאולוגיא הברורות, זה לא יכחיש כלל אמתת נבואת משה ותורתו, כי אדניה מיוסדים על האמת וגדולי חכמי דור ודור בחנוט וקיומו, ותודה לו על שמסר סיפורי קדמוניו לדור אחרון, והאל הסכים עמו כי שמש מבוא לתורתו לפי שמתוכם נלמד דרך ה' לעשות דקה ומשפט, כי אבות העולם הם אנשי מופת לבניהם : כל זה למתחכמים ולמתפלספים, ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר, הוא אמת ותורתו אמת, המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד, רק שנשים לב להבין ולרדת עד עומק הדברים, והמלא תמיד תשובה למפקירים : עתה אחת מן ההשגות הקשות נגד סיפור מעשה בראשית היא שנמלאו' בחיק האדמה תחת שטחיה העליונים סיורי בהמות שלפי חכמת הגיאולוגיא בטלו מן העולם זה ששים אלף שנה, וביניהם תמלאנה גם עלמות אדם וכלי אבן ומעשה אורג וכדומה המורים שמיין האדם נכרא אלפי שנים הרבה קודם לזמן שסיפר לנו ע"י משה, שאף אם נניח שחשבונו (לעת עתה התר"מ שנה אחר בריאת עולם) איננו בתכלית הדיוק מפני זמן שעבוד מזרים ומלכות שאול וימי בית שני וכדומה, מ"מ עפ"י סיפורי תנ"ך לא עברו יותר מששת אלפים שנה אחר בריאת אדם על הארץ, וא"כ לפי המפקירים כשם שסיפור התורה בזה בטל, כך יתר סיפוריה וביניהם מעמד הר סיני בטלים, שזו מטרתם כדי לנתוש ולנתון ולהאביד ולהרוס הכל : ואנחנו גם אם לא נמלא תשו' נכחת לדבריהם, נתנכל כמה שכתבתי למעלה שכונת משה לא היתה ללמד חכמת אדמת עפר (ג' אולוג' יא) וחכמת הטבע (ע' ויקרא) רק ללמד יראת ה' היא חכמה

כתב ספרו, לפי מה שידעו מן הבריאה בדורו, אחר בחנו הדברים, ודרך וזקק אותם וקיים מהם מה שנראה לו אמת והגון ללמוד ממנו חורה ותושיה: אבל ע"י לימוד מיושב במקראות, כוכל להלחם נגד המתחכמים ולנחם את בניו (כמו שכתבתי למעלה ה' ו') שימי הבריאה הם עתים ארוכות אלפי שנה; א"כ מלאנו תורת משה מספרת שמין האדם נברא מחדש בעת הששית, אלפי שנים קודם העת השביעית שבה נוצרו (לא נבראו) אדם וחוה (למטה ב' ו') וגם הבהמות (שם פסוק י"ט); ואף האדם הקדמון (Preadamiti) נברא בכלל אלהים כי ידע לרדות בחיות ובבהמות (בכלמנו כדמותנו וירדו וגו' למטה פסוק כ"ב), רק אדם ואשתו יושבי ג"ע נופחה בהם נשמת חיים ע"י האל עצמו, כלו' רבתה חכמתו וחסרו מעט מאלהים; האדם הקדמון לא אכל כ"א יבול האדמה (למטה פסוק כ"ט), ולא אכל אדם וחוה אכלו גם כשר; האדם הקדמון הולי לא קרב אל נקבתו כ"א למלאת תאוותו הבהמית, ואדם יושב ג"ע קרא לנקבתו אשתו ועלם מעלמיו ובשר מבשרו, כלו' החולקת עמו בגורלו עלי ארץ כשמחתו תשמח ובאכלו תאכל שזה מגמת סיפור יצירת חוה; וקלה סמך לדברי אלה שלא חוברת פרשת ויכלו לסימן הראשון, רק עשו ממנה סי' ב' ומה שאחריה תולדות השמים והארץ כביאור לה: **בצלטנו** כלם נגזר מן צל-ם כדברי שד"ל, ואינו לפי דעתי תבנית ותמונת איהו דבר רק על וזכרון ממנו, וכן רוב כלמי האלילים לא היו תמונת האליל בעצמו רק זכרון לכחותיו וממשלתו, ורק שתי פעמים כס' יחזקאל מלאנו כלם להוראת תבנית או תמונה (ללמי זכר, י"ו י"ו; ללמי כשדים, כ"ג י"ד); וראיה לדברי הם כלמי טחורי הפלשתים שא"א לזייר תמונתם אס לא ע"י צורה מזכירם לעיני השכל; וכן הללם של נבוכדנאצר העשוי זהב וכסף וגו' להורות חמס מלכויות זו תקיפה מזו; וכן מלכת פסל תמונת כל סמל, וסמל וללם ממקור אחד נחבנו ורק הזותיות נחלפו ונחפכו, ומה ר"ל תמונת כל תמונה? רק פירושו תמונת אליל מזייר באיהו אופן יורה כחותיו ויכלתו; ואס הוראת ללם כדברי, תיבות **בצלמנו ברמותנו** על מקומו תבאנה בשלום, כי האדם באמת ללם האל, מזכיר מהותו וגם דומה לו מזד נשמתו האלהית: — (כט) **נתתי לכם ראבקה** שד"ל מתמה איך לא הזכיר ג"כ אכילת הכשר אלל האדם והחיות, והשיב כי היתר אכילת הכשר לאדם נכלל במליכת ורדו **ברגת הים וגו'**; ונשארה לנו בלי פירוץ השאלה היכן הותרה

לחיות? הן אמת שיש מן התימה ממה שלא דבר כלל מאכילת החיות בשר, רק שלא דבר עד פרשת נח מאכילת בני אדם בשר אין לתמוה (גם אם לא נניח מה שכתבתי למעלה פסוק כ"ו על האדם הקדמון) כי בימים הקדמונים לא עלה על דעתם שבשר הבהמות ראוי למאכל אדם, ואף אם כימי רעב או בחסרון מאכל אחר טעמו אם בשר בהמה ראוי לאכילה אחר שראו הבהמות טורפות ואוכלות, לא נָעַס אֵל חָכֵם, ולא יכלו ללועסו חי, ולא עלתה על דעתם לבסלו או לללותו עד אחר המבול; ומה שכתב שד"ל שמאחר שהאדם בטבעו ובהרכבת גופו וכלורת שניו ראוי הוא לאכילת עשב ובשר בשוה, אם לא היה רָוֵן הכורא שיאכל בשר לא היה יוגר גופו מוכשר לכך, אינם דכרים של טעם, כי יצרו כן לדורות הבאים שיאכלוהו, ואפשר לאדם שימקיים בלא אכילת בשר, ויש אומות גדולות כמו בני הודו שאינן אוכלות בשר, ועם כל זה או בגלל זה בריאים וחזקים הם, ובארצות הקדם רוב אכילתם לימוקים וגרונרות ותמרים, וכן בכל האיקלימים החמים רוב אכילתם למח האדמה; וגם לכני ישראל לא נאסר לאכול בשר, אבל הוזהרו שלא לאכלו תדיר כ"א כהתחזק תאזן כפשוטו לו ובעשרם כי הרחיב ה' את גבולם (ראה י"ב ב'). ה"כ אין מן התימה אם לא הותר לאדם לאכול בשר עד אחר המבול; וגם על החיות הייתי אומר שלא נקבע בטבען לאכלו עד אחר זמן זה שאם לא כן מה אכלו ארי ונמר בתיבה? הלא ידענו כי חיות אלה מתות ברעב ולא תאכלנה עשב, לולא מלאנו ששלח נח את העורב, שאם לא שלחו לאכול הפגרים לפי שידע בו ובמינו כי אוכלי בשר הפגרים המה, למה שלחו? ומה כוונת הכתוב באמרו ויבא יבוא ושוב עד יבשת המים מעל הארץ? מעתה אני אומר שכוונת הפסוק להודיענו שטיקור פרנסת האדם ראוי שיהיה מפרי העץ ומעשה זורע ורע שהוא מיני דגן וקטניות וירקות, ועשבי השדה הם לבהמות, ולא חס להנידנו אם מיעוטן יאכל גם כן בשר:

ב

(א) ובר צבאם ברוחיהם שיש להם לבא זמן קבוע מתי יתהו, ומה ימסך זמן הייתם ושמוס ומתי יאבדו; ואולי מקור צבא הוא צו-בא: — (ד) אלה תולדות וגו' גם שלשה מקראות אלה מחוברים יחד ביום עשות ה' אלהים ארץ

ושמים, ובעוד שכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וגו' ואז יעלה מן הארץ : — (ה) **כי לא המטיר וגו'** . ג"ל שהאל לא המטיר על הארץ עד המבול, וככל אותו הזמן האדים השקו את הארץ ובכן לא נראתה הקשת קודם המבול, וכן דעת ר"סי באיוב כ"ד י"ג, וגם דעת רז"ל באמרם שהקשת נבראת בערב שבת בין השמשות עם פי הארץ, פי הבאר וכו' : — (ז) **ויפח באפיו וגו'** . מנשמת קדשו נפח באפי האדם ולא עשה כן ביתר בעלי חיים ; א"כ כוונת הסיפור להעירנו שנשמת האדם היא נלמית ובעלת שכל ; ולפי מהח"ר יצחק חי קאסטיליוכי יש להוסיף כי בבהמות שכתב בהן תולא הארץ נפש חיה, בא ללמדנו שגופן ונשפן אחד הם וא"ל להפריד ביניהם, ובל זמן שחלקי הגוף יחד קיימים, יש בהם חיות, חלל קיומם יחד, חללה נפשם ; אבל באדם ספר לנו יצירת הגוף תחלה כדבר עומד בפני עצמו, ואח"כ נפוחת הנשמה בו כדבר אחר זר לו ; וא"כ יתכן שבהנחת חלקי הגוף העשוי עפר מן האדמה תשאר הנשמה קיימת, ומתוך שאינה חומר ואין לה חלקים תשאר בהווייתה עכ"ל : **ויהי האדם לנפש חיה** . הנפש המשכלת באדם איננו נפש אחרת נוספת על הנפש החיה, רק בנפישת ה' באדם נתן לו נפש בעלת שתי תכונות . שהאחת חללה והשנית קיימת : — (ט) **ויניחיהו בנן ערן** : כל בעל שכל יודה שכל סיפור חטאת אדה"ר הוא משל וחיזה, ושלמים וכן רבים נתנו דעתם להגיד פתרונה כל אחד כפי דרכו, אבל דבריהם אינם נכנסים באזן שומעת כפשט פשוט רק כמדרש אגדה, כי דברים נשגבים לוטים בשמלת חיזה סופר לנו בפרשה זו לה עשר ידות בחכמה מוסרית ואלהיות על כל יתר תורת משה, וכל תיבה מתיבותיה מסתרת דבר תושיה ואומרת « דרשני ! » ומפי מוהר"ר משה ערענרייך הלוי שמעתי (אולי קבל מרכו שד"ל) שכונת סיפור זה היא להעיר לב בני אדם על יתרון המתנה שנתנה לנו בהיותנו מבחר היוצרים בעלי נשמה משכלת ; ואם יבא איש ויאמר לא כי, רק הבהמות שאין דעת ותבונה בהן טוב גורלן מגורל האדם, ומה יתרון הדעה ? לדאג על יום מחר ולהוסיף לנו רעה על רעה, הלא תשמחנה הבהמו' בגורלן כבקר ולא תדאגנה מה יהיה בערב ! לאיש כזה נשאל . אמור נא באמת, אם יבא בעל נסים ויאמר לך אם תרצה אחליפך בשור ואזו ייטב לך, מה היית עונה ? אם איש אמת אתה בודאי תודה שהיית עונה . לא חפצתי להתחלף בשור, וטוב לי לישראל אדם מכין, ואם מתוך הכנתי תלצה לי דאגות ותלאות, הלא ילאו לי גם מדע וחכמה המתקיים מדבש וניפת

לופים; וא"כ התורה גם היא ספרה כאלו הניח ה' לבחירת האדם אם ירצה בגורל
 הבהמות הכלתי יודעות טוב ורע מחמת נפשן הבהמית, או בגורל יליר בעל שכל
 אעפ"י שמשכלו ובינתו תלצה לו דאגות ותלאות, והאדם בחר בתבונה; וכל זה
 נראה בעיני ככחון מאד: **לעברה ולשמרה** • ככנוי ל' נקבה מוסב לשם נן
 שהיא ל' זכר; ויש להניח שכמו שחסר המפיק באיזה מקום (כמו על מוקדה שנפר'
 לו) כאן בא מיותר, **ולעברה ולשמרה** הם כמו לעבוד ולשמור ע"ד לאהבה את
 ה' אלהיכם ודומיו; מ"מ ה"א זאת אינה מיותרת מכל וכל, אבל באה להוראת תחנה
 או חפץ שיהיה הדבר ויבא, כמו העברה נא (פר' ואתחנן), נגדה נא לכל עמו (חללים
 קי"ו), גם כאן מורה חפץ האל שהאדם יעבוד וישמור הנן: — **מות תמות** •
 אינו ל' מיתה ממש רק ענינו ירע ממכך, וכן ויאמנו דכריכם ולא תמותי, זאת עשו
 וחיו (פר, מקץ), את החיים ואת הטוב (פר' נלבים); ומיתה נגורה כבר על כל
 הברואים ביום הבראש מאד החומר שבהם, והראיה כי באכלו מפרי העץ ענשו עונש
 אחר ולא אמר שמיתתו תהא ענשו, רק גזר עליו שידוכא ביסורין עד יום טובו אל
 האדמה כדרך כל הנכרזים: — **יחא ויאמר ה' אלהים** • כפרשה הזאת התחיל
 להשתמש בשם הוי"ה ב"ה, ע"כ כתב תמיד שם אלהים כלדו, ועיין פר' שמות על
 פסוק איהו אשר מה שאכתוב בע"הו שם: — **יט) מה יקרא לו** • תינת
שם תורה בלה"ק תכונת הדבר, וזוה שמותיו ית"ש הקדושים, שאל"כ מה נורך
 לקרוא שם לו יתברך? וכ"ש שמות הרבה! והאל הביא לאדם כל חית השדה לראות
 אם ימלא תכונות אמת מהן דומות לתכונותיו; והאדם מלא בהן תכונות יקרות, רק
 הבין שהן בקרבן בטבע מיום הולדן ולא מתוך הבנתו, ולכן לא תגדלנה לעולם; אבל
 האדם מלא נשמתו היקרה והאלהית כוחותיו ומדעיו יפרו וירבו המיד, וע"כ אין
 בחיות גם אחת שזה להיות עזר כנגדו; וזה כונת הפסוקים והמשכס • ויזר האלהים
 וגו' וכל נפש חיה אשר יקרא לה (לו ל' סתמי מיסב למלת לכל) האדם שם הוא שמה,
 ר"ל היא תכונתה עד היום הזה לא חכמה ולא טפשה, ויקרא האדם שמות וגו',
 ולאדם לא מלא וגו' • — **(כב) ויבן** • לא כתב ויזר להנידנו כי עשאה בתבונה,
 כלו' נבאה באיכריה הרכים ובהמון מעיה ורחמיה לתכלית המבוקש ממנה: **הצלע** •
 נ"ל שענינו נד כדעת ר' ירמיה בר אلعזר (ת"כ ברכות ס"א), וב"ר שאמרו דו
 שרופין בראש, לפי ששם זלע יונח יותר להוראת נד ופאה כמו וללע המשכן (פר'

תרומה); ויסגר בשר תחתנה הם הענבות, וכן לעת דכים מחמתי דורנו שזכר
 ונקבה יחד נוזלו :

ג

(טו) עצבונך : אולי הוא מל' ידיך עלבוני (איוב יו"ד ח') ל' יצירת ולד,
 הרבה ארבה (עלכ ומכאוב) עלבונך והרוך, (מהח"ר יחזק חי קאסטיליוני) : —
(כא) ויעש : ערש עשה מורה ג"כ אסיפה והכנה, כמו עשה את כל הכבוד הזה
 (ויאל), ויעש לו רכב ופרשים (מ"א א' ה'), ופסט הכתוב שהאל נתן תבונה באדם
 להפשיט עור ההמות ולעשות לו ממנו כתנות :

ד

(ד) וישע דה' וגו' : נראה כדברי רש"י שירדה אש וליחכה כלו' ושרפה מנחתו
 כרנע, וכן היה כיום הקמת המשכן, וכן באליהו (מ"א י"ח ל"ח), וכמונך בהמ"ק
 (ד"ה ב' ז' א'), להוראת רצון לפני ה', וזה ג"כ ענין מליצת ועולתך ידשנה סלה
 (תהלים כ' ד'); ואחר דורות מסופר לב"א שהקדמונים הפרישו מנחה לאל, והוא
 לאות על רצונו של אשו ושרפה, שרפות הם לו : — **(ו) הלא אם תיטיב שאת** :
 אם תיטיב מעשיך ממעשי אחיך מתנשא ותגדל עליו, ולא תלטרך לקנא בו בעבור
 ששעיתי אל מנחתו : **ואריך השוקתו** : תשוקת החטאת תהיה להכנס כך, כמו
 ואל איטך תשוקתך (למעלה ג' י"ו) : — **(ח) ויאמר קין אל הבל אחיו** :
 בהיותי מ"ץ בעיר אישפלאטרו שאלתי לאחד מתלמידי הקטנים עקיבא יונה שמו
 לחדדו לשמוע מה בפיו « מה אמר קין אל הבל אחיו ? » וסברתי שיענה לי כנהוג
 « אמר לו נלכה הסדה, » והשיב לי « אמר לו דברי ה' אליו הלא אם תיטיב וגו', »
 ונראו דברי הקטן כעייני, והח"כ מצאתי כזה גם לשד"ל בחרבמו, וקרוב לזה פירש
 גם רש"י : — **(טו) וישם ה' לקין אות** : שני השרשים נתן ושם הוראתם
 קרובה, לכן יתחלפו זה בזה, כמו למעלה (א' ט"ו) ויתן אותם אלהים ברקיע השמים
 שהוא במקום ויסם, ונתנו על המוט (פרשת במדבר) במקום ושמו, ורבים כן, אף
 כאן ויסם במקום ויתן; ופירושו ה' אמר לקין שהורגו יקם שבעתים, כלומר יענש
 שונש גדול, וכזה נתן לו אות והכטחה שאיש לא יכהו, וכדאזי הודיע לבני אדם

סאין רזוכו סיהרנו את קין, ועל הוראת טרש נקס כתבתי בפר' משפטים (כ"א ב') :
 — (בג) האונה אמרתי : מאמר טיריי מהסיר הקדמון טבעולם, והתורה כבדה
 השירים והכניסתם בחוך דברי קדסה, כמו פסוק על כן יאמרו המשלים (פ' חקת),
 ואולי מזה הטעם בא גם סיר השירים חוך כתבי הקדש (עיין במבוא פעשיתי לו
 בפירושי עליו) ; ופירוש הפסוק הוא כאלו כתב : הוא למך, הראשון שלקח לו שתי
 נשים, האומר לנשיו עדה וללה שמען קולי וגו' שהוא כימוני (כימי משה) סיר שגור
 כפי כל ; אבל על מה טרו סיר זה אין בידנו, וכל פירושי המבארים רחוקים הם :
 — (כו) לקרא בשם ה' : אין משמעות מליאת קרא בשם בכל מקום להודיע
 היות האל ותארוי כמו שהוא בפסוק הודו לה' קראו בשמו וגו' (תהלים ק"ה א')
 שהוא ע"ד ראה קראתי בשם כללאל (פרשת תשא) שענינו נחרתי בו והודעתי
 רוממותו על זכמי לב בני גילו, רק יש מקומות הרבה שהוראת מליאת זו היא התפלל,
 ובתפלה לרוב אדם מתחיל בספר שבחי אלהיו ; וכן ויקרא בשם ה' האמור אלל
 אברהם ענינו תפלה ולא הודעת שמו יתברך בין עובדי ע"א, דבר שלפי דעתי
 אברהם לא נסה ולא היתה שליחותו לנסות, ואם נסה לא הלחית (על אל עליון
 יראת מלכי דק עיין מ"ט למטה י"ג ו"ח) ; וכונת הפסוק כאן היא אז החלו ב"א
 להרים דעתם למרום ולהתפלל לכוראם ; שאם היתה דעתו טכטביל שהתחילו
 לעבוד ע"ז הורכו אנשי סגולה שבדור להתרות באנשי דורם, לא היה כותב הדבר
 ברמז רק בדברים פשוטים « אז החל למעות אחרי אלהים אחרים » וכדומה ולא
 היה מחסר העיקר מן הספר :

ה'

(ג) בדמותו בצלמו : אדם נברא כללם וכדמות אלהים, כלומר היה יטור
 מבין ובעל טכל, רק לא לו לבדו נמנה מתנה אלהית זו כי גם לאלאיו :

ו'

(ג) והיו ימיו מאה ועשרים שנה : המפרשים הסרידו בין חכונת אלה
 ויתר הפסוק, ומשמעותם הוליתו הפירוש : ארוך חפי עוד ק"ב טנה טרם אעניטם
 אולי יטוכו ; ואני לא ידעתי היתכן פירוש זה אס לא ע"ד דרש ; על כן הולאתי

לפרש שתיבות חלה נקשרות עם מה שלפניהן, וסירוש הכתוב כך הוא: **רוחי** (היא הנשמה) **לא ידון** (לא יהיה בריב ומדון) **באדם** (בתוך הגוף הנוצר מאדמה) **לעולם** (זמן ארוך נעלם מידיעה) **בשגם** (באשר נס, כי סוף סוף) **הוא בשר**; ור"ל אני אמרתי ימיה האדם קרוב לאלף שנה ובכך ילמד להתגבר על יצרו, אבל עתה אני רואה שכל זמן שהנשמה בקרבו היא תמיד בריב עם הגוף החלש השם תחת יצרו הרע, על כן לא טוב לו להאריך ימים כ"כ, כי כאשר יאריך ימים כן יחטא, והנני מקצר ימיו עד ק"כ שנה; ור"ת והלא נח חי תתק"נ שנה, והיכן מלאנו שימי שנות האדם יהיו ק"כ? זה היה כימי משה כותב הספר, שחי ק"כ שנה, ואהרן אחיו ככ"ג, ועמרם קל"ו וקהת קל"ג, ויוסף ויהושע ק"י; ואל תשיבני ממה שכתוב במזמור ז' חפלה למשה « ימי שנותינו בהם שבעים שנה », כי קושימד חשוב עליך, ועיין בכיאורי על ספר תהלים, ואבמ"ל: **רוחי** - שם נפש מורה חפץ ובחירה, כמו אם יש את נפשכם (פר' חיי טרה) ע"כ לא נשתמש בשם **נפש** רק בשם **רוח**, לפי שכונתו לומר רצון גמור לעשות הטוב ולהוראה זו רוח נכון יותר, כמו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת (יחזקאל א' י"ב): — **(ד) הנפלים**: עמ"ש עליהם בפ' שלח לך: **יבאו בני האלהים**: בארצות הקדם אין איש בא ונכנס באהל אשר כ"א אביה או בעלה, ומה נהיתה מליצת **בא אל** להוראת **בעל**:

פרשת נח

(ט) צדיק תמים: בלא ו"ו בנתיים, א"כ צדיק משמש כשם דבר ותמים כתואר, תמים בלדקתו, וכתב בדורותיו לפי שגח ראה דורות הרבה, לדיקים ורשעים, ולא זו מתומתו לעולם: — **(טז) צהר**: הח' דאקטאר פיליפסואן פירש זהר שם כולל לחלונות הרבה שהיו למעלה ברום דופי: התיבה מכל לדידי ומניעים מן הנג עד חמה תחתיו (כנני של תכלנה חוזר לזהר שיהיה ל' נקבה) כדי שיגיע או תקרת התיבה הבולטת לחוץ תגן עליהם מן הנסס, וגלי המים בהתנשאים לא יגיעו עד החלונות, רק פתח התיבה יסיס מזדה לא לפניה או מאחריה מפני שכלת המים, וחלון התיבה איננו הנהר לפי שלא היה מספיק חלון אחד להאיר לכל התיבה שלדעת אחד מיודעני בנין הספיכות היתה גדולה כ"ח ידות על כל הספיכות הגדולות הנעשות בימינו, וגם היה סגיר שכן כתוב וישתח נח, והזכוכית לא נודעה בימים ההם שיוכל

לומר שהיה סגור ואעפ"י כן היה מאיר לתיבה, מלבד שהיו לרובים לשאף אויר זך ;
 או יש לומר שהחלונות העליונים היו סגורים במקלט כמוטות עץ או כפתילי ברזל
 למען יכנס האור והאזויר ולא יעופו העופות דרך שם, ומה שכתוב חלון התיבה ד"ל
 אחד מחלוני התיבה, ודרך חלונות פנימיים כנגד שני ותחתיו התיבה היה יורד האור
 מהמדור העליון לשניים ולתחתיים :

י

(ב) **מכל הבהמה הטהורה** : בודאיו הודיע ה' לנח סימני הבהמה
 הטהורה, ולא חש הכתוב להגידם כ"ן לפי ששמלאו אח"כ במקום שבה הלוויו עליהם ;
 — (יא) **בשנת** : שם חודש נגור מהתחדש הלכנה, ושם שנה מהסתנות ארבעה
 מועדיה איבד קיץ חורף וסתו : **ביום הזה נבקעו ונ'** : בודאיו בעמק עשה נח
 את התיבה, ובנבחרת המים התנשפה והלכה לה ושטה, ונח בתיבתו בתוכה. שם לב
 והניין כל מה שיסופר כאן מרדת הנשם מ' יום, והכלל הנשם מן השמים, וחסור
 המים מק"כ יום כי אז נחה התיבה ולא נדה כבראשונה ; ואח"כ באחד לחדש
 העשירי חללה המית גלי המים סביבותיה, ונח חשב שהתיבה נחה בעמק כבראשונה
 והמתין מ' יום למען יחרבו פני האדמה, ואח"כ פתח החלון לראות אם יוכל ללאת,
 וכראותו כי עוד המים על פני כל הארץ ורק ראשי ההרים נראו, שלח את העורב
 למיני, הם האוכלים פגרי האדם והבהמה, כי ראה כי ימים רבים עוד לו כתיבה,
 וזולו יחסר לחמו ולחם החיות והבהמות אשר אתו ; והעורבים מלאו מחיתם בחוץ,
 וזלאו ינזף ושוב עד יבשת המים מעל הארץ ; ואח"כ שלח את היונה (זולו כל היונים
 שלח וכולם או רובם הביאו עלה וית בפיהם, שאל"כ דבר זר הוא שיונה אחת תשאר
 לבדה ביער ותתרחק מכן וונה) לראות הקלו המים בארצות אשר סביבותיו ; כל זה
 נראה לי מהמסך הכתובים ומקיסורם יחד, ויחסרו המים — והמים היו הלך
 וחסור — נראו ראשי ההרים ונ' ; ומ' יום של ירדת הנשם ככללים בק"כ יום
 הנוכרים כפי ח' ג' לפי שמיום הכנס נח אל התיבה כי'ו לחדש השני עד י"ו לחדש
 השביעי שבו נחה התיבה הם ק"כ יום או חמשה חדשים מלאים, ובזמן נח לא היו
 בקיאים כחשבון ולא היו מעברים שנים וקובעים חדשים בדיוק, ומחשבו שנת חר"א
 לחיי נח שבה ירד המבול נראה ברור ששנית, בראשית היו ארוכות כשטותינו, והמבול

התחיל ב"ו לחדש השני בשנת ת"ר לחיי נח, והארץ יבשה דב"ו לחדש השני בשנת
 תר"א לחייו, ואם נחשוב שנה בסדרה חודש מלא וחודש חסר ימי המבול הם שס"ה
 כמנין ימות החמה: — (יא) **ביום הזה נבקעו גו' מהח"ר יצחק חי קאסטיליוני**
חיה דעתו שמהאדים שמכריאת העולם נאספו ברקיע (עמ"ש למעלה ב' ה') נהיה
 המבול ע"י סבה מן הסבות שהשיבתם למים וגרמה שטף ימי המבול מטר קוחף מ'
 יום ומ' לילה; וקבלתי דבריו, והוספתי עליהם סבבה זו היתה נטות קוטב הארץ
 מקו הנלכ לקו הנוטה (ובכר קדמוני בזה אחרים כמו ר' עובדיה ספורנו שספרו
 שזו היתה סבת המבול), ובכן נהיו ארבע עתים בשנה בעוד שעד הנה היה תמיד
 אביב, ובחלק הארץ שע"י נטיתה נפלו קרני השמש נוטים באלכסון ואבדו מכחם
 נהיתה הקרה שהשיבה האדים למים וגרמה המבול; וכפי הנראה הסערה באה מרוח
 דרומית, לפי שרוב החרים וקופים הם מלד דרום ויורדים במורד כוח וקל מלד לפון.
 א"כ להלאה מקו השהו Aequator מלד דרום היו קרני השמש בלד יותר נוטה, ושם
 נברה הקרה ונהיתה הסערה שגרסה האדמה ממקומה וסחפה אותה ללד לפון, ומפני
 זה חלי הארץ הדרומי נשאר רבוב מכוסה במי היס, וא"כ יתכן שחודש שני האמור כאן
 הוא חודש אייר (כדעת ר' יהושע, ת"ב ר"ה י"א): שאז גוברת הקרה להלאה מקו
 השהו ללד דרום, מלבד שמאחר שכלאת ישראל ממזרים בא הנוויו החדש הזה לכס
 ראש חדשים (סר' בא) יתכן שגם כאן כתב משה לפי חשבון זה שלא לכלכל קוראי
 ספרו, ואין לנו שום ראיה שכתב אפילו מקלת ספרו במזרים, רק כולו במדבר, ואין
 היה להם ניסן ראש חדשים: **וארבת השמים נפתחו**: אולי בשטח האדים ע"י
 הקרה הגוברת נהיו לפעמים קרעים כמו שמתהוים (לדעת קלת) באויר המאיר
 המסבב כדור השמש ומולידים בה כתמיה; וגם שלא ידע סבת הקרעים האלה חשכם
 לארובות שעשה לו ה' בשמים להריק מהם מטר (השכ אל דעתך תשובת השליש
 לאשע, מ"ב ז' ב', הנה ה' עושה ארבות בשמים להריק מהן דגן או קמח), וגם זו דעת
 מהח"ר יח"ק הכ"ל — (שו) **ויסגר ה' בערו**: עיין רש"י שהרגיש שיש מן התימה
 איך בני דורו של נח בראותם תגבורת המים לא דחקו להכנס בתיבה גם הם להגיל
 נפשם; ואשר אבי אחזה לי הוא שאולי נח עם בניו בתרחק מבני דורו והלך אל ארץ
 אחרת כמנהגם אז ברבות בני המשפחה ונתישב שם לכדו עם בני ביתו, ובכן גדלו
 בניו נקיים מעון הדור, ובני דורו לא ידעו דבר ממעשה התיבה, או ידעו ומשטף

נחלים ונהרות לא יכלו להגיע עד מקומה : — (יט) והמים נברו • המו נליהם
 ובהמים כמו ראשי הרים הנבזים אשר תחת כל השמים ועלו עד ט"ו אמה
 עליהם ; לא וחשוב חשוב המים, והלא יש הרים גבוהים כפלים על הרי אררט ? ואיך
 חסרו המים מהרה עד הרי אררט ואח"כ לאט לאט ? א"כ המים גבהו עד למעלה
 מהרי אררט, אך לא למעלה מגדולי הרי אררט (Hymalaya). רק המים
 נליהם היתה כ"כ חזקה עד שעלו ועברו עד ט"ו אמה עליהם להשליך ארצה העולים
 שם להגלל מטטף המים, ומכל מקום אל יליוו מענייך דברי על פסוק נעשה אדם
 (למעלה א' כ"ו) :

ח

(כא) **מנעוריו** • אחד מתלמידי רבה לפרס מליצה זו לא על ימי נעוריו איש
 ואיש רק דרך כללית על כל האדם, כלו' בני האדם בשני בראשית שלא השכילו עדין
 ומכל היתה בנערותה היה יורם רע ; והשיבותי שהי' לל בנעוריו בכי"ת, ואיש
 מלחמה מנעוריו (ש"א י"ז ל"ג) יוכיח :

ט

(ו) **באדם דמו ישפך** • במקומות הרכה העיר שד"ל שלא יבא כל' עברי
 הפעול עם מ"ם אחריו להוראות האכלטוף, עד"מ « הכשר נאכל מן הכלב » אינו
 פעול לדיבור « הכלב אכל את הבשר » כמו בלשונותינו, לפי שהם משמשת כאן
 להוראת יותר, ולא להוראת מן או על ידי ; ואם נמצא גרושה מיאסה (פר' אמר),
 תעוב מהם (פר' בחקתי) ווולחם מתי מספר שנראים כיוצאים מן הכלב, כוכל
 לפרטם בדרך אחרת, פיין פירושי שד"ל עליהם ; ודעת מע' החכם ידיד נפשי כ"ר
 יוסף נחמקאמיריני שמפסוק זה ומפסוק ואדני ליה בה' (פ' מסעי) ווולתם יש להוכיח
 שכל"ק תבוא כי"ת במקום מ"ם להוראת האכלטוף, ובאדם דמו ישפך הוא כאומר
 האדם ישפוך דמו, ואדני ליה בה' כמו ה' ליה את אדני : — (יד) את קשתי נתתי
בענן . איך אם לא נניח שלא ירד מטר עד המבול (עמ"ס כ' ב') אין אנו גריבים
 לומר שהקשת נבראת עתה מחדש להיות לאות ברית בין ה' ובין הארץ, ואתן בענן
 אין כחיוב כאן רק נתתי, כלו' בחוקי חקי הטבע גורמי שתבא לפעמים הקשת בענן,

ומעשה היו תהיה לאות נחית, והיה כענני ענן ותראה הקשת וזכרתי את בריתי :
 — (כה) אשר עשה לו בנו הקטן - אולי חס קטן בניו היה חביב לנח
 יותר מאחיו, וכאשר ידע שכנו חביבו (בנו הקטן) חטא חטא גדול כזה וזלזל בכבודו,
 אררו כנען קטן בני חס החביב גם הוא לאביו יותר משאר אחיו (מהח"ר יח"ק) :
 — (כח) יפת ארמים ליפת - הוא דיבור שריו, ואולי מזה הטעם בא המעשה
 מפורש היטב שאל"כ היה כתוב בקיבור כמעשה ראובן שגם הוא לא נכתב כ"א מהטעם
 עצמו להבינו פירוט פסוק פחו כמים (ויחי) ; והח' פ'יליפס'אן כתב שירא חס את
 עדות אביו הוא כמו עדות אביו גלה, וראה את עדותה (פר' קדושים), ולא פירש
 יותר, וכנח מאד, שנה בשכרותו שמש עם אשתו ולא שמר דרכי הלנועות (וייתגל
 בחוך אהלו), וחס נחמה לאמו גם הוא ובא עליה, ומבין שניהם כולד כנען יגח
 לא אבה להכירו כבנו רק כבן חס וכממור, וקללו שעבד עבדים יהיה לאחיו, וככתב
 כל הסיפור לחוק את לב בני ישראל לקראת המלחמה עם בני כנען :

י"ד

(יא) יצא אשור - נמרוד הכ"ל ילא לרץ אשור (אשורה) ובנה את נינוה
 (והשיב' ה' מרים במקום מזרמה, פרשת תבא). שד"ל : — (כה) שם האחר
 פלג כי בימיו נפלגה הארץ - כ"ל שמליכת בימיו לא תורה בעת הולדתו רק
 בחוקו ובתקפו ועוד שנהולתו ק"א שנה אחר המבול לא רבו עוד ב"א כ"כ עד
 שכנו להם פיר ומגדל, וסברתי היא שפרידת בני האדם איש מעל אחיו היתה אחר
 מיתת נח, שכל זמן שנה קיים היו סרים אל משמעתו, ואחרי מותו נתפרדה החבילה,
 וזה היה קרוב ללאת אברהם מחרן בהיותו בן ע"ה שנה, לא וחסוב, ואולי פלג הוא
 שהתחיל להפרד עם בני משפחתו כמו שעשה תרח, אז נחן עלה לאחרים להפליג
 וע"ז קראוהו פלג, שם נוסף על שמו הראשון שנשכח ; ומהח"ר יח"ק הואיל לקיים
 סברת האומר שחלקי הארץ הוצאת התפרדו איש מעל אחיו (אמיריקא מזיורופא
 ואפריקא, ואוסטרליאה וא"י הים סביבותיה מאסיה) מחמת הפיכת המבול, וזה היה
 כמו מאה שנה אחר המבול עצמו בימי הולדת פלג וזוהו שמו :

י"ה

(ג) רבנים - מראה החומר מתלבן ע"י האור, וגם הלכנים עצמן בהיותן

בזר משחירות תחלה ואחר כך מאדימות ולבסוף מלכינות, ואז נשלמה שריפתו :
לשרפה : נשרפו ע"י האם ולא ע"י חיס השמש : — (ו) **יבצר** : בזר בל"א
 פחות, ומה ערים בטרות שיבצר, וימנע מזריהן ללכדן, וכן הבזר הולך וממעט
 הענבים מן הנפון, כמו שהקזר מקצר ומכלה הסבלים מן הקרקע : — (י) **אלה**
תולדות שם : מדוע בסוף פר' בראשית הולך ומיכה חיי אדם ולאזינו אבות נח
 ומאריך בסכום שנות חייהם, ובפרשה זו מקצר ומניח לקורא טיעשה הסכום מעלמו ?
 לפ"ד אין תשובה לדבר לפי הפשט, ואין לנו כ"א להניח ששתי מגלות מומן קרמין
 היו ביד משה, והעתיק שתייהן כמו שמלא כתוב בהן ; ומן שתייהן נודע לנו בכירור
 אריכות ימי האדם קודם המבול, והילוכם הלוך וקצור מנח עד אברהם, ותועלגה
 שתייהן לחשוב ימי הארץ מיורת אדם עד מות משה :

פרשת לך לך

י"ב

(א) **אשר אראך** : עתיד מורה התמדת הדבר ע"ד ככה יעשה איוב,
 Ch' io t' andrò mostrando : (ב) **והיה ברכה** : נ"ל שהיה ראוי להנקד
 והיה ברכה, כלו' יתברכו בשמך, ע"ד ישימך אלהים באפרים וכמנשה (פר' ויחי) :
 — (ג) **ומקללך אאר** : המקל בכבודך אענישהו, וזהו הגדר בין שרש קלל,
 שהוראתו האמתית היא כמו קללת שמעי לדוד, קלל בכבוד איש, ובין שרש ארר
 שהוראתו האמתית היא כמו בפסוק ארור אתה בעיר והכנים אחריו (פרשת תבא)
 קשה יום ובלתי מלליח : — (ו) **ארני מרה** : אלון הוא יער של עצי האלה והאלון
 Querceto ושר"ל תרנמו Terebinto רק הוא עץ ספל ובלתי מלל ולא ילדק
 להעתיק בו סס אלה ואחיו : **והכנעני או בארץ** : גם זה נכתב לחוק ירי ישראל
 למלחמה את בני כנען בהראותו להם מכמה שנים נתישב כנען בארץ האלה, וא"כ
 עברו ד' דורות שאמר אלהים לאברהם ובאה העת ליטול הארץ מידם, וזהו שכתוב
 אחריו לזרעך אתן את הארץ הזאת : — (יג) **למען יושב לי בעבודך** : כל
 ימי נלטעתי בקראי ביאור רס"י על פסוק זה « יתנו לי מנחות » עד קראי
 המשתדל שממנו הבינתי עומק כונת אברהם באמרו על שרה אחותי היא, וגם

פירוש רש"י שהיה זר בעיני עד מאד ; ולאחד העם המבקש ממנו שיחן לו אחותו
 לאשה חשב אברהם להשיב « אדבר באזני אחותי אם תתרצה », ובוה יאריך עד כי
 יחדל הרעב בארץ כנען ויולך לו ממצרים ; רק פרעה לקחה מביתו בלי שאל ממנו
 רשות במשכו שכודאי תתרצה שרה להיות אחת מגי המלך, ואברהם יתרצה להיות
 חתן לו : — (שז) **וראברם היטיב ונו'** . ושאלתי מדוּב קבל אברהם מתנות
 פרעה ומאן לעכב הללו רכוש עיר סדום שבדין שללו מכדלעמר ? והשיבותי שאולי
 הוראת פעל היטיב הכתוב כאן איננה שנתן לו מתנות, רק השתדל סיללח בעסקיו,
 כגון שנתן לו רשות לשחור את הארץ, וכן כתוב ויהי לו ולא כתב ויתן לו, וכל זה
 קודם שיקח שרה אל ביתו שכן כתוב היטיב ולא ויטב לאברם בעבורה, ומהח"ר יח"ק
 סובר שלא רצה להכעיס פרעה במאנו מתנותיו, והיה גולל אל ה' דרכו ובוטח עליו
 והוא יעשה להשיב אשתו אל חיקו, רק לא חפץ להיות נכאש בעיני הערין המעבדה
 אללו : — (יח) **ויקרא פרעה** : כודאי נעק אברהם אל פרעה בראותו כי לקחה
 שרה אל ביתו, רק פרעה לא הטא און ללעקתו וללעקת שרה עד שנגע בנגעים שאז
 בענה מפני ה' והשיב ללדיק את אשתו :

י"ג

(ז) **והכנעני והפרזי** : שני גוים נתישנו בארץ ההיא, ע"כ זר המקום
 לאברהם ולוט (מהח"ר ינ"ק) : — (יא) **ויבחר לו לוט** : לוט כפוי טובה היה
 ולא היה לעזוב את אברהם בזקנתו אחר כל הטובה שעשה עמו ולקחו לבן מכלכל
 שיכתו, והוא לרוחב נפשו להרבות הון עזבו ; והאל הזיירו במלחמת המלכים על
 הרע שעשה, ובראותו כי נשכה הוא וכל אשר לו ואברהם שם נפשו בכפו להגילו, לא
 היה לו להתרחק עוד ממנו, ע"כ נענש אח"כ באבוד כל ממונו בהפיכת סדום :
וסיפור מלחמת המלכים בא להגידנו כי לפני שחת ה' את סדום ואת עמרה היו
 שם ערים רבות ושדי תבואה ; ועוד שכדלעמר נלח גוים רבים ועלומים כרפאים
 והאימים והזוים (לפי דברי רש"י הן הם הזמומים ששם מוכיח על גבורתם וחמתם
 בתכסיסי המלחמה, ואת החרי בהררם שעיר מקום מכלר כחגוי סלע, ואת כל שדה
 העמלקי מוראו של ישראל (אמת הוא שעמלק היה בנו של אליש בן עשו, ויכללו לפרש
 את כל שדה העמלקי עמים יושבים בארצות שכיומי משה נתישב העמלקי בהן ; מ"מ

אין לנו ראיה ברורה שהעמלקי הם יוג'א' ירך עמלק בן בנו של עשו, ולא היה לעם
 טרם יולד הוא, כי אולי היה לפניו איש אחר נקרא בשם עמלק) וגם האמרי אשר
 בנובה ארזים גבהו התקיף מכל שכעת העממים, וגם חמשת המלכים יחד, ואחר כל
 הנבזרות האלה הפך עורף הוא וכל חילו לפני אברהם וחיניכו, ומה נדע כי לה'
 המלחמה, ואת אשר יחפץ יושיע, וכ"ז לכוונה ענמה שנכתבה קללת כנען ופסוק
 והכנעני אז בארץ: — (יד) וירק את חניכיו יס' כל"ק שרשים שלא ישמשו
 בהפעיל, וע"כ ישמשו בהם בבנין הקל להוראת ההפעיל, כמו ויאמר אל משה אני
 מתנדך יתרו וגו', ויחבש את חמורו, ויאמר את רכבו, ויאמר יוסף מרכבתו, וזולתם
 רבים; וכן יש שרשים שבהפעיל לא ילאו לשלישי כמו זה הריק חרכ, ואם נבטרך להם
 בהוראת יולא לשלישי אין לנו בנין אחר להוואם כ"א ההפעיל, ע"כ פירוש וירק את
 חניכיו כדברי קדמונינו וזה לחניכו שיריקו חרכם, וכן ויביאו אל אביהם (וישג ל"ז
 ל"ב) ראוי לפרשו וזו לאיש שיביא הכתנת לאביהם שכן כתוב ושלחו, וכן לא תלין
 פעלת שפיר (פר' קדושים): — ער דן: קשה איך כבר בימי אברהם או לכל הפחות
 בימי משה הכותב נקראת העיר על שם דן, אולי היתה שם עיר מימים קדמונים
 וטרם הקראה בשם לשב, ליש או דן (יהושע י"ו, סופטים י"ח) קראה בשם אחר בלתי
 נודע, והסופרים תקנו והחליפו השם הקדמון במחדש להקל ההכנה, לפי שטוב מ"מ
 להניח שיהיה תיקון סופרים מלהניח שנכתב כל סיפור זה כמה שנים אחריו מות
 משה; ושהיתה שם עיר אחרת בלתי ליש ששמה דן דבר רחוק הוא ומושב עיה דן
 בקצה האחרון ללבד נפונית (וואת הברסה, ל"ד ה', ובכמה מקומות) מכיון יפה
 למסופר כאן, וכמהלך שעה אחת מעיר Banias (היא ליש או דן הקדמונית) נמצא
 מקום בשם Meschad el Fir שענינו בערכי « ברית הנפור » (ואת הנפור לא
 בתר, למטה ט"ו י"ד), ויש קבלה ביד אנשי המקום ששם כרת ה' עם אברהם ברית
 בין הכתרים (הח' שווארץ כספרו תבואות הארץ): — (יח) לאל עליון: עליון
 הוא אל אחר נקרא בשם זה ולא אלהי אברהם שאל"כ היתה כבר בימים ההם משפחה
 ועיר כולה עובדת את ה' עד שתבטרך לכהן, ומה לא ידובר בשום מקום, וגם יגרע
 בזה מחשיבות אברהם, כי הלא היה זולתו עובד אלוה אחד; וזה שאברהם משיב
 הרימותו ידו אל ה' אל עליון (מורי ורבי שח"ל); או באמר שהיו עובדי אל אחד אך
 אמונתם באחדותו לא היתה שלימה, או עבדו עבודת תועבה לא עבודת זקקה

ומשפט באברהם : — (ב) ויתן לו מעשר מכל • מלכי לך נתן לאברהם משאת מעשר ממה שהוליא כדרך שנתן יוסף לבנימין לאות חבה, ושם מלכי לך כאן הוא נושא הדבור ; ועוד שאם אברהם הוא שנתן למלכי לך מעשר מהרכוש שהשיב, היה לו להזכירו בפסוק בלעדי רק אשר אכלו הנערים :

ט"ו

(א) אחר הרברים האלה • בפסוק זה כתיב במחזה ולא הניד לנו שאברהם הקיץ ממחזהו, א"כ מה שכתוב ויולא אותו החולה וגו', ויחך לו את כל אלה ויכתר וגו' במחזה היה ולא בהקיץ, ואל תשיבני והלא כתוב אח"כ ותדמה נפלה על אברם לפי שמחזה לחוד וחדמה לחוד ; ומעתה אין לתמוה על פסוק במה אדע כי אירשנה, והאל שם בפיו שאלה זו לנלות לו כי נר יהיה זרעך, וישראל בראותם כי נתאמת עליהם השעבוד הנגזר כמה שנים מקודם, יבטחו שתתאמת גם כן הכטחת ואחרי כן יולאו ברכוש גדול, ולא יפול לכס לומר עובנו אלהינו נתערב בא במזרים ובמנהגיהם ; ולפי זה נחזור לפירוש רש"י והקדמונים על פסוק ויחשבה לו לך, שהא חשבה לאברהם ללדקה שהאמין אעפ"י שהאמנתו היחה במחזה ולא בהקיץ ; ועוד יש לומר שהבין אברהם שהכטחת ירושת הארץ לא עליו ולא על בניו ובני בניו מתי מספר כאמרה, רק על זאזאי זאזאיו אחר כמה דורות, ושאל איך ידעו שהגיעה השעה לקחת הארץ מיד הכנעני, וקרוב לזה במשתדל, אבל פירוש ראשון כ"ל עיקר : — (יוד) ואת הצפר לא בחר • עגלה עו ואיל המשולטים (שלישים לבטן וחשובים, עגלה תלתא כל"א או שהגיעו לשליש ימיהם, ת"ב סנהדרין ס"ה :) והמנותרים רומזים לנ' דורות השעבוד, והנפור שלא בחר רומז לנ"ד הרביעי שיולאו מפשי : — (יג) ועברום • שמעתי מפרשים ועבדום כמו ועבדו בהם, יושבי הארץ היא יעבדו בהם ; ויש לקיים ועבדום כמשמעו זרעך (שם כולל) יהיה נר ועבדו אותם, ויושבי הארץ יענו אותם ; ותיבות ארבע מאות שנה חוזרות לנר יהיה ולא אל וענו אותם ; ואולי היה ראוי האתנה לכוא תחת מיבת ועבדום, ותיבות וענו אותם ראויות למוכח וזקף קטון : — (טז) ורודר רביעי • כ"ל שאין ספק שמושב ב"י במזרים ת"ל שנה ככתוב, ועבדותם קרוב למאת שנה, ואם המשמעדים גם הם הרועים (עמ"ש פר' שמות על פסוק ויקם מלך חדש) נמשך זמן מלכותם במזרים שס"ו שנה, וכאן כתב מספר המאות

ולא חש להניד פרטי השנים; אבל איך יתכן זה שאומר ודור רביעי ישובו הנה? תשובתי כי תחת שם דור כשיבוא להורות מדה זמן, נכללו שנות אדם מפורסם מלידתו עד יום מותו, ובכני ישראל היו תמיד אנשים מפורסמים לחכמתם או לנבורתם, והם היו ראשי בית אבותם בימי שעבודם במצרים, וכל משך חייהם נקרא בשם דור, ומלאנו חיי קהת ועמרם יותר על מאה ושלשים שנה, א"כ ת' שנה הן שלשה דורות, ודור רביעי היה מעותד ליכנס לארץ לולי חטאו במרגלים:

ט"ז

(יג) אתה אל ראי - נקוד חטף אף על פי שהוא ב"ש"ף שלף לתת שם שהוראתו לפעמים לא נקיה אלל השם הנכבד:

י"ז

(יז) ויצחק - לפי הסברה אברהם הגיד לשרה הבטחת ה' שיהיה לו ממנה בן ולא האמינה, והאל שלח אחד ממלאכיו לדבר באזנה דבר ההבטחה הנפלאה הזאת, והיא לא האמינה שנית ונאקה וע"ז רע בעיני ה' לחוקה המכחיש דבר ה' ויכלתו, ולא לחוק אברהם הבא מחמת תמהון: — (בב) ויבל ונוי - תכף כשכלה לדבר איתו ונעלה הענן שממנו היה יוצא הדבור אליו, לקח אברהם את ישמעאל ואת עבדיו ומל את בשרם ואח"כ נמול הוא, והוא שכתב פעמים בעצם היום הזה להגיד שלף אחר הפילו רגע מלמלת רגון חלשיו:

פרשת וירא

י"ח

(א) וירא אליו ה' - הוא המלאך שבשר את שרה שתלד בן, רק ואתלף היחה מנמת שליחותו, ואם בשרה שנית (עמ"ש למעלה י"ז י"ז) היה מתוך תשובת אברהם הנה באהל, כלומר אכלה היא כי זרע אין לה, ע"ד עקרת הבית (עיון במשתדל); ובכל מקום שמזכיר בפרשה זו השם הנכבד (גם אדני שכפסוק ג') ר"ל המלאך המדבר בשם ה' כמו שמלאנו ביהושע (ו' ב' ונדעון סופטים ו' י"ד וט"ז); ולפי דעתי הכיר בהם אברהם מיד כי מלאכי ה' הם, וזה ענין מליצת

נצבים עריו, כלו' נתראו לו פתאם ומתוך כך הכיר שמלאכי ה' הם, וגם **וירא**
השני ענינו הבין מי הם וע"כ השתחוה לפניהם ארצה, כבוד שכודאי לא עשה לכל
עובר ושב, או הם הגידו לו שליחותם; ושני המלאכים באו עם המלאך המבשר
למען ישאל אברהם להיכן נשלחו, וידע כי בהיות אנשי סדום כלם רשעים נגזרה
עליהם השחחה ככתוב בפסוק וה' אמר שאח"כ; או המלאך הבא אל אברהם
בשליחות במקום האלהים היה כאדון והשנים כנערים, ומה יובן מדוע פסוק נ'
כל' יחיד והשאר כל' רבים (קרוב לדברי רש"י), ובהנלותם אליו בדמות אדם הביא
לפניהם סעודה גדולה לכבדם, וע"כ קרא למלאך השלוח אליו בשם ה', וגם הגיד
לנו הכתוב שהוא לא הסב עמהם רק היה עומד עליהם לשרתם, וגם שאכלו אע"פ
שמלאכי ה' המה: — **(וה) אחר תעברו** · בלי משוא פנים לי תכף אחר האכילה
תלכו לדרככם אם נחומים אתם: — **(ז) והוא אחרי** · הפתח היה אחר המלאך
באופן שלא ראה פני שרה ולא הרגיש מפניה כי לחקה בקרבה, ועם כל זה ידע כי
לחקה, ומפני זה יראה שרה: — **(יא) אשוב אליך** · האל משניח תמיד על ב"א
ואין דבר בעולם כ"א ברטנו, רק בהתהוות דבר זר הן לטובה הן לרעה באמר שהא
פוקד בעל הדבר הוא; וכן כאן, לא שבשנה האחרת כהולד ילחק נראה לו המלאך
שנית בשם ה', רק הולדו הוא טוב המלאך אליו בשליחות האל: — **(יג) ואני**
זקנתי · המלאך לא שנה דברי שרה שגם היא אמרה אחרי בלותי, רק שתק תיבות
ואדוני זקן מ"מ שתוק מקלת דיבור גם הוא שינוי, ונוכל ללמוד מזה שיותר לשנות
מפני השלום: — **(יז) וה' אמר** · לפני שלוח המלאכים: — **(יח) ואברהם**
היו יחיה וגו' · אברהם אבינו היה עם לבו אל הנהגת ה' עם בריותיו, והיה שקוד
ונוהר להתנהג כן גם הוא במשא ובמתנו עם הבריות; ואם היה רואה האל משחית
כל בני סדום יחד היה מחשב שכונן הוא להמית הזדקן לכעבור ואבד גם הרשע
עמו, הפך ממה שלמדה תורה ונקי ולדיק אל תהרג כי לא אלדיק רשע (פ' משפטים);
וזו כונת הפסוקים **המבססה אני, כי ידעתיו וגו'**, כודאי יחשוב אברהם שגם
בסדום יש חייה לדיק שאני רוצה לאבד עם הרשעים, וילמד את בניו ואת ביתו
אחריו (שהבטחתיו שיהיו גוי גדול ועזים) סכן ראוי לעשות כי כן דרך ה'; וכ"ל
שזו היתה שליחות המלאך אליו ללמדו דרך ה' עם בריותיו ולהודיעו שאין בסדום
לדיקים, כדי שלא יתרחק אחר מדותיו של הקב"ה; והגילו את לוט היתה צדקה,

והענישו את אנשי סדום היה משפט : — (ב) **כי ירעתיו** • מל' ואלדעך נפש (פר' תשא) כחרתי בו ונגליתיו אליו ; ויש ג"כ להניח שהוא מל' ואת הנערים יודעתי (ס"א כ"א ג') ור"ל הוריתי לו הדרך הישרה, ובכן מלת **לסען** משמשה בהוראתה הנהוגה : — (כא) **אררה נא** • הנה שלחתי שני מלאכים בדמות אנשים לראות אם ימצאו לתת להם מקום ללון כמו שהם ממאנים לכל הזורחים, ואם יתנו אחר השחתתם : — (לב) **וירך ה'** • מיד כשכלה לדבר נעלה המלאך מעל הכרסה בצופן שנמנע ממנו מהתפלל בעד בני סדום :

י"ט

(ב) **כי ברחוב גליון** • בתחלה מאנו לסור אל ביתו לפי שאמרו ננסה את אנשי סדום אם יתנו לנו מקום ללון, ואת"כ מגדל רחמי ה' אמרו נסור אל בית לוט, ואם בני סדום יניחוהו להכניס אורחים אל ביתו נחשבה להם ללדקה ולא נשחיתם : — (ד) **כל העם מקצה** • לוט היה יושב בשער סדום, לכך נאסף כל העם מן הקצה האחר להסוב על ביתו : — (יא) **סגורים** • ממעשה אלישע עם חיל בן הדד נראה שסגורים אינם לא ערוון ולא חולי המכאיב עיני האדם אלא טעות בחוש הראות, והעין רואה דבר אחר במקום מה שכנגדה ; ובאין ג"כ לא יתכן שנתעוורו או שבא להם חולי עינים שאז כולאי היו חללים מבקש פתח הבית, וגם לוט בדברו אל חתנו לא היה נחשב בעיניהם כמזחק והיו יראים לנפסם, ואם היה להם קשה ועל כל פנים היו רוגזים להכנס בבית היו מולאים הפתח אף כי עורים הם, וכתוב **ויראו למצא הפתח**, שר"ל יגעו לריק למצוא לפי שהיו רואים אותו במקום שאיננו ; והתורה לא חשה להגידנו למה יחסו הדבר ומה חשבו בלבם ; ולפי דעה זו אולי נגזרה תיבת סגורים מן **שְׁגֵר־אֹר**, אור נפלא המשנה הדברים אל עיני רואיהם, ולפי שהדבר מתנגד להשגת חפצם והוא כמין חולי העין נשתמש בפעל הכה : — (כא) **נשאתי פניך** • מליאת נשא פנים היא הפך ויפלו פניו (של קיו), אדם שמח פניו לוחקות וכסואות, ואדם עובד שח עינים : — (כב) **כי לא אוכל עשות דבר** • אם להפוך את עושר אם לא עד בואך שמה, רק הפיכת סדום התחילה תכף כשהלך לו לוט משם, ובהיותם בדרך הביטה אשתו מאחוריו, שאל"כ וההפיכה התחילה רק כבוא לוט ויערה כמה מתה, ומה שכתוב **וה' המטיר**, וכבר

המטיר (מהח"ר יח"ק); ולא הודיתי לדעתו לפי שנראה לי שפעל לעשות לכאורה מורה מעשה בידים, ודבר מורה שום דבר ולא דבר זה שאתה מבקש ממני ועל הגלגל לוער הבטיחו כבר בפסוק הקודם בלי שום תנאי; ונראה שגם בימי משה (סוף פ' וזאת הברכה) וגם בימי ישעיה (ט"ו ה') היתה לוער עיר נושבת, והמטיר אין צורך לפרשו וכבר המטיר כמו זה' ספק את שרה, ודומיו שבאו לכדם בתחילת סיפור, בעוד שהמטיר זה מחובר למעלה, כשהשמש יזל ולוט בז', ה' המטיר, שזו הוראת ו"ו של זה'; והכתוב לא הגיד במה מתה אשתו של לוט רק הגיד שבדרך נס היתה לנציב מלח על שמרתה זווי המלאך אל תביט אחריו כי ראוי גם אתה למות לולי זכות הזכרה המגן בעדך; ואולי המטרת גפרית ואש לא התחילה עד בוא לוט לוערה, רק האידים התחילו לזאת מן האדמה תכף כשנסע מסדום, ובהם נחנקה אשתו כשהביטה מאחוריו: — (כו) ותבט אשתו מאחוריו: לוט היה מוליך אשתו ובנותיו לפניו לבלתי תפנינה אחריהם, ואשתו שהיחה באמצע בין שתי בנותיה ולפניו של לוט ממש, הביטה מאחוריו: ותהי נציב מלח: החכם המליץ כ"ר יוסף ברזלי החכם לפרש תיבות אלה חוזרות אל תיבת האדמה שבפסוק הקודם, ונציב הוראת שטח, שאשתו של לוט ראתה ששטח מלח כסה פני האדמה, ודעתו רחוקה מכמה טעמים ואין צורך להרכות דברים לדחותה; וכמה גם אחרים ראו לפרש הפסוק זה בכה וזה בכה ולא הלליו; ומה זרות יש בדבר עד שנלטרך לחתור אחר פירושים זרים לבטל קבלת קדמונינו? יוסף הכהן בקדמוניות שלו אומר שגם בימי מלוא נציב זה, ורו"ל (ת"כ ברכות כ"ד) קבעו ברכה לרואה אותו, ולא דברו בדבר הנמלא באספמיא רק בדבר קרוב קרוב לארץ וכדבר ידוע להם בלי פקסוק כמו אכן שיטב עליה משה במלחמת עמלק ואכן שבקש עוג לזרוק על ישראל (יהיה הדבר איך שיהיה האבנים הזלה היו שם), ואשת לוט, בהפכה פניה שאפה מן האויר הממית היוכל מאדמת סדום ועמרה, ומתה מיתת חנק, ובא עליה גחל להכת גפרית Lava וכסה כל גופה שאח"כ היה לאבן דומס, ומתוך שקלפת הנציב היה מלח חסכוהו כולו מלח; ובלתי מציאות נציב זה כימינו לא יבחיש הדבר, כי יושבי המקום, פרא אדם, גם בדורות הקרובים אלינו נתלו כמה מלכות שהיו שם, וזכיהן אולי נתלו גם נציב אשת לוט: — (לג) ותשקין: לא חש הכתוב להביאנו שקודם לכן לקחו בידן לירה לדרך לחם ויין, ודבר ברור הוא ואין צורך

להזכירו : ברלילה הוא : נחמרה ה"א מן תיבת הוא בגלל ה"א אחרונה של לילה
(עיין במשדל על פסוק קלתי בחיי בפר' תולדות) :

כ'

(ב) אחתי היא : שרה גם בת תשעים שנה יפה היתה וראויה למזיא חן,
ולא לכבד את אברהם בהתחננוחו בו היה רועה אבימלך לקחתה שא"כ היה שאלה
מאחיה ולא היה שולח ולוקחה בעל כרחה, וגם אברהם לא היה חרד עליה ואמר
אחתי היא, ופ' (י"א) רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי מוכיחו
בנירור : — (טז) ולשרה אמר : מה שאמרת שאברהם אחיך הוא, יכול להיות
לך לכסות עינים כלו, להחנללות אל כל אשר אחך, אל כל בני ביתך המקבלים
בנקלה התנללותך, אך את בר לפני איש זר מוכחי בדרך אחרת לפראות כי נדקת
בדברך כי זאת לא תועיל לך ; ולפי פירושו זה תיבת ונוכחת היתה ראויה
להנקד ונכחת :

כ"א

(ה) ויגמל : כתב שד"ל שבערכי כמל ענינו גמר, ואלו משרש זה גם קמל
בלש"ק (לכנון קמל, ישעיה ל"ג ט' ; קנה וסוף קמלו, סס י"ט ו') שענינו כמיסה
וגמר חיות, וגם משרש קמש נהיה קמוט, חוח יבש בלי ליחה : — (ו) צחוק עשה
רי אלהים : למ"ד במקום את, אלהים עשה אותי דבר צחוק, ואמרה זה לתת טעם
מדוע קראו שם הילד יצחק, לבלתי יזכר צחוק בעלה בשמעו בשורת האל, ומוה יצא
שיזכר גם צחוקה אשר לא ישר בעיני ה' (עמ"ש למעלה י"ו י"ז) ; ומלאנו כמה פעמים
ששם נהיה ע"י מאורע אחד, ואח"כ מספר מאורע אחר שקבע השם ביותר, כמו באר
שבע שנקרא כן על אודות שבעת אברהם לאבימלך, ואח"כ מספר שבימי יצחק
קראו לבאר שבעה על כן שם העיר באר שבע : — (ז) מצחק : ישמעאל היה
מצחק על שרה כי בלדתה בן נגרע מחלקו בכחלת אביו, ושמה אמרה לאברהם גרש
האמה וגו' כי לא יירש וגו' : — (יז) באשר הוא שם : מתיבות אלה נראה קלת
שדברך גם נתגלתה באר להגר במקום ההוא : — (כד) אם תשקר לי : משקר
יקרא למכסה טובה לפי שמעשיו הוא מראה בעצמו כאלו אומר שקר הוא שקלתי

טובה מאיז פלוני, ואמת בקראת זכור טובת איז עלינו וגמולו לו כפעלו הטוב באלו
 נודה על הטובה שקבלו וכאמר אמת הדבר, יבנה יפרדו חסד ואמת שהם שני
 נרדפים, הראשון מורה עשות הטוב מנדיבות לב והשני מחובה : — (לא) כי שם
 נשבעו שניהם : דעת מהאר יל"ק שטעם שתיבת ברית נגזרת מן בחר (מורי
 ורבי שחז"ל), כן שכועה נגזרת מן שבעה, שאולי בימים הקדמונים המשביע את
 חברו על איזה דבר היה נותן לו שבע כפסות או דבר אחר במנין שבעה לעדות על
 השכועה, וזה דומה לקנין סודר או מנעל האמור ברות ; וגם על אודות שכועת
 אבימלך לינחק בקראת הבאר שבעה והעיר באר שבע ושם לא הזכיר כפסות, והדעת
 ניתנת שהיו גם סס, וינחק שאבימלך בא אליו להאלותו קבלס ממנו :

כ"ב

(א) ויהי אחר הרברים האלה : אחר שנטע השל זגר ימים רבים בארץ
 פלשתיים וגרש ישמעאל וגדל ינחק ונתחבב עליו הרבה : — (ה) וילכו שניהם
 יחדו : בכונה אחת לזכות ולהזכות, שאל"כ מה טעם כפל לשון זה אחר שאלת
 ינחק ? וכן לכסוף וילכו יחדו אל באר שבע, בשמחת לבב אחת ; ואף אם הוראת
 יחדו כדברי כ"ל שאע"פי שינחק לא היה כ"כ קטן בשנים, כיון שאברהם העמים
 עליו עמי העולה, מ"מ לא בן ל"ח שנה היה, ומיתת שרה לא היתה נסבה מעקדת
 בנה, שכן כתוב למטה וישב אברהם בבאר שבע, כלו' בתעבב שם הרבה, ואח"כ נסע
 משם ונטה אהלו אלל חברון וגם שם נתעבב הרבה שכן כתוב גר ותושב אנכי עמכם
 שענינו כדברי רש"י ז"ל « גר מארץ אחרת ונתישבת עמכם » א"כ שנים הרבה חלפו
 מעקדת ינחק עד מיתת שרה, וכאחת מהשנים הגידו לו כי בולדו בנים לנחור אחיו,
 שאל"כ זעקדת ינחק ומיתת שרה תכופות לא היה מפסיק הענין לדבר בכני נחור,
 וענין ויבא אברהם לספד לשרה הוא כדברי שד"ל, נכנס באהל שלה : אחר נאחזו
 חסרה מלת אשר, אחר אשר כאחו (מוהר"ר משה ערענרייך), ולפי הפירוש הזה
 והאזיה מלת אחר לתביר, ואחד מן המתחבבים רצה לומר שהראוי איל אחר כדל"ת,
 ואין צורך לזה : — (טז) ה' יראה : אברהם לא קרא שם חדש למקום, רק אמר
 עליו (ע"ד יקרא לך עיר הדק, ישעיה א' כ"ו ודומיו) שהוא מקום שהאל רואה
 ומשגיח תמיד ומקבל תפלת הבאים להתפלל שם, וזוהי בימי משה היא למשל להודות

איזה ענין ידוע אללס « בחר ה' יראה », ר"ל ההולך להתפלל בחר ה', הוא הר המוריה תפלתו מקובלת :

פרשת חיי שרה

כ"ג

(ד) **גר וחושב** : דבר זה שאיז נר יבקש לקנות אחוזה בארץ לא לו היה דבר גדול בעיני בני חת, ונתאספו כולם לדון על הדבר ; ומחפזם לעשות רצון אברהם מכלי נטות ממשפטיהם על האדות הגרים, בחרו לקבור את שרה חנם או לתת לו שדה כמתנה מלמכרו לו ; והדת המדכרת בהוה אולי היתה מזה שלא למכור אחוזה לגר או שלא יאחו בה מעלמו, אך שתקה אם יוכלו לתת לו במתנה ; וגם עפרון היה ממאן לקחת כסף מאתו. עד שאברהם השמיע לו שהוה יקח השדה כמתנה, ועפרון יקבל במתנה הכסף, ואז נתפטר עפרון לו אחרי ששמו מה בפי עמו, וזהו שכתוב ומכופל בפרשה באוני בני חת, כלו' אברהם ועפרון דברו דברים המתיישים על לב בני חת, ושאלו מה בפהם ועלמם : — (ט) **כסף מדא** : כסף ששווי מלא, בלא סינים : — (יג) **אך אם אתה לו שמעני** : מקרא חסר באדם הירא להזיף מפיו דבר, אך אם אתה לו . . . . . (עושה כחפלי ולוקח השדה !)

שמעני ! . . . . . נתתי כסף וכו' : — (יז) **ויקם שרה עפרון** : שרש קים קרוב בהוראתו לשרש היה כמו לא תקום ולא תהיה (ישעיה ו' ז'), דברו דבר ולא יקום (שם ח' יו"ד), ושעור הכתוב כאן הוא כאילו כהב ויהי השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחות קבר :

כ"ד

(ג) **מבנות הכנעני** : לא רצה להתחתן בכנות כנען מפני קללת אביהן או מפני דרכיהן הרעים, ומסן להתחתן בבת ארנו, רק לא מלאנו בדבריו שיהיה מן ההכרח שהאשה תהיה ממשפחתו, ומלאנוהו בדבריו העבד בלכד הרולה למזא חן בעיני משפחת רבקה ; ומולדתי ר"ל ארץ שבה נולדתי כפי' רש"י וראב"ע ; ונוכל להניח שגם תיבת משפחתי שאמר העבד, כמו בית אבי אאלה, כוללת משפחות קטנות הרבה (עמ"ס על חלוקת ועל יחס ב"י בשר' וראו ו' י"ח), וככן אליעזר שאל

כהוגן (ת"כ תענית ד'), טאס הייתה חגרת או סומא או מכוערת לא היה פונה אליה לשאול ממנה מים ; וכל יושבי הארץ ההיא היו מבני עבר, מאותה משפחה שהיתה ג"כ משפחת אברהם, וכערה שמעלמה תאמר להשקות גמלי איש נכרי שלא ידעתהו מתמול שלשום רק בעבור סידעה בו כי אורח הוא, בודאי היא אשה טובת לב : — (ה) **ההושב איש** : מכמה מקומות נראה שמלב הגרים בימים ההם היה רע מאד כי אין רב ריבם וכל איש יוכל לבוא עליהם בעלילת חמס ואין לאל ידם להכניל ממנו ; וזוה טרס גור להוראת יראה וע"כ אמר העבד אולי לא תאבה הצעה להתרחק ממקומה ללכת לשבת בארץ לא לה, וא"כ יכול אני להבטיח לה שבנדך ילך הוא ויתישב בארצה אם לא ? והשתמש בפעל השיב אעפ"י שילחק לא כולד וגם לא גר בארץ היא, לפי שהבן יקום תחת אביו, ובלכתו להתישב שם תחזור המשפחה למקומה, ובכן נבין שכוונת אברהם באמרו השמר לך פן תשיב את בני שמה לא היתה שלא ילך שם אפילו לשעה, רק שלא יתישב בארץ שעליה נאמר לו לך מארץ ; או יראה שילך שם אפילו לשעה, וקרובי האשה ידברו על לבו להתישב אללם, והוא מחשקו באהובת לבו ישמע לקולם : — (טז) **והנערה טובת מראה** : גם פסוק זה ראינו על מה שכתבתי למעלה שאליעזר שאל כהוגן, שאל"כ מה ענינו לבאן ? א"כ בא להביאנו שראה אותה יפת תאר, וע"כ רץ לקראתה; ואם יטעון טוען ומה תאמר על בתולה ואיש לא ידעה ? תשובתי : דבר ידוע הוא שבארצות הקדם גם כימינו נכרות הכטולות מן הכתולות ממלבושיהן או מכסויהן ראשן ; ומה שמספר כאן שהיא בת בתואל וגו' להודיין : שלא בלבד הקרה ה' לקראת העבד אשה טובת לב יפת תאר ומבית אברהם, כי גם מסארו הקרוב אליו בת בן אחיו נחור, ולפי דרש רז"ל גם בת בן אחות אשתו (יסכה טרה שהכל סוכין ביפיה, ת"כ מגלה י"ד), או לכל הפחות מורע הרן אחיו אבי מלכה, וכן הודה העבד א"כ ואמר « בדרך כחני ה' בית אחי » אדני ; ולפי זה נראה ביותר שאברהם צוה לו שיקח אשה מי שמהיה מארץ ארם נהרים שהיא ארנו ומורע עבר שהיא משפחתו, אבל ה' הנחהו בדרך, אמת עד בית אחי אדוניו לעשות רצון לדיק בכל וכל : **והרד העינה** : כמו ביתר הנרדפים כן נשתמשו לפעמים בשני השמות **באר** ועין זה במקום זה, אבל בודאי יש הפרש בין עיקר הוראתם ; **עין** (וכן מעין) הוא מים זכים מן סלע כדמעה מן העין, ו**באר** (וכן בור) היא חפירה בקרקע ; בר הוא תרנומו של חוץ וזוה מזכר חוץ לישוב עד

שָׁרִיךְ לְדַבֵּר וּמִנְהִיג וּמְנַחֵם לְכַלֵּתִי תַעֲוֹת בְּדַרְךְ ; כִּי כִּהְיִיתִי בֶן אִזְרָא יוֹלָא יוֹרְךְ (לְאַלְפִים) ,
 וְהִאֲדַמְתָּ לֹא תַשֵּׁם (סוֹף וַיִּגַּשׁ) מִתּוֹרֵגִים לֹא תִבּוֹר, אִין כּוֹר יִרְא חֲטָא, אִישׁ רַק ; כִּדְרו
 לְכֵס אִישׁ (שׁ"א י"ז ח') בְּמִרְוֵהוּ וְהוֹזִיאוֹהוּ מִקְרַבְכֶם, וּבְחִשּׁוֹר הִקְרַקְע יוֹזִיאוֹ לְחוּץ
 רַבְבּוּי ; וְשָׂרֵשׁ שֹׁאֵב קְרוֹב לְשִׁאֵף (כַּעֲבֵד וְשִׁאֵף לָל, אִיּוֹב ז' ב') יִדְקֵךְ אֶל עֵין שְׂמַמְכו
 יוֹרֵדִים הַמֵּיִם לֹאֵס לֹאֵס, וְשָׂרֵשׁ דְּלֵה שְׂעִיבֵי הַרִים (כִּי דְלִיתֵינָן תַּהֲלִים ל' ב', דְּלוּ
 שׁוֹקִים, מִשְׁלֵי כ"ו ז' ; דְּלוּ עֵינֵי לְמַרוֹס, יִשְׁעִיָה ל"ח י"ד) יִדְקֵךְ אֶל בִּאֵר שְׂמַמְכו יִרְמִי
 מִים ע"י דְּלֵי : — (לֵד) וַיֹּאמֶר עֲבַד אֲבִרְהָם אֲנִי . סֵפֶר לְכוּ בְּדִיוֹק דְּכַרִּי
 הַעֲבַד לְהַגִּיד לְכוּ כְּאֲמֻתּוֹ לְאֲדוּנֵי, אֲבִרְהָם אֹמֵר אֶל אֲרָזִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי תֵלֵךְ, וְהוּא
 אֹמֵר אֶל בֵּית אֲבִי וְאֶל מִשְׁפַּחְתִּי לְהַגִּידֵל אֲהַבֵּת אֲדוּנֵי בְּעִינֵי לָכוּן וְאֲבִי וְאִמִּי ;
 כְּאֲבִרְהָם מוֹכִיר לְשׁוֹן שְׂבוּעָה וּבְכַרְבִּי הַעֲבַד ל' אֱלֹהֵי הַחֲמוּרָה כִּי הִיא שְׂבוּעָה בְּלוּיָהּ
 קִלְבָּה אֵס לֹא יִקְיִים דְּבָרוּ ; בְּסִיפּוֹר הַקּוֹדֵם אֹמֵר שְׂתַן לְעֵרָה הַנּוֹס וְהַמְיָדִים טֵרֵם
 שֶׁאֵל לֵה מִי הִיא, וְהַעֲבַד מִסְפֵּר שְׂנַתְנַתֵּם לֵה אֲחֵר שִׂדְעָה שְׁהִיא מִמִּשְׁפַּחַת אֲבִרְהָם,
 וְדוֹק עוֹד וְתַמְלָא כָּל תִּיבָה וְתִיבָה שְׁקוּלָה לְעֵשׂוֹת רוֹשֵׁם בְּלֵב שׁוֹמְעָה : — (ג) קַח
 וְלֵךְ : וְהִיא מִתְּנַגֵּד לְמַה שְׂכָתוּב אֲחֵרֵי תַשֵּׁב הַכַּעֲרָה אֲתַנּוּ וְגו', וְפִירְשׁוּ טוֹב
 בְּעִינֵיכֶם שֶׁהִיא בּוֹמֵן הִרְאִי תֵלֵךְ אֲתַךְ-רַחוּק מִמּוֹלַדְתָּהּ וּמִכֵּי מִשְׁפַּחְתָּהּ בִּאֲרֵץ לֹא
 לֵה וְתַהִי אִשָּׁה לְכוּן אֲדוּנִיךְ : — (סב) בֹּא מְבוּאָה יִחַק הֵלֵךְ לְשׁוֹחַ בְּשָׂרָה וְבֵה עַד
 בִּאֵר לְחֵי רִאִי, וְעַכְשָׁיו בֵּה שְׂנִית אֶל אֲרֵץ הַנֶּגֶב שְׁכֵן נִקְרָא בְּיָמֵינוּ הַהֵם נֶגֶב אֲרֵץ כְּנַעַן,
 וּמִזְרַחָהּ הִיא נִקְרָא אֲרֵץ קֹדֶם שֵׁשׁ שָׁלַח אֲבִרְהָם בְּנֵי קְטוּרָה, וְכֵן וַיִּשַׁע לֹט מִקְדֵם,
 נִסַּע מִקְדֵם אֲרֵץ כְּנַעַן וְהֵלֵךְ לְסִדְדוֹם שְׂחוּנָה לֵה מִהִירְדֵן וְהִלָּאָה : — (סג) לִשְׁוֹחַ
 לְהַפְנוֹת מִכָּל עֲסָקָיו וּלְכוּיִן מִחֲשַׁבּוֹתָיו לְשָׁמַיִם הֵלֵךְ כּוֹדֵד לְשֵׁדָה, מִסְכִּים עִם מַה
 שֶׁאֲמָרוּ רַז"ל יִחַק תֵּקֵן תַּפְלַת מִנְחָה ; אִזְו ג"כ לְתוֹר אֲחֵרֵי מִחֲשַׁבְתּוֹ, כִּי הִלָּא בְּיָמֵינוּ
 כְּחִרְוֵי הִיא וּמִמֵּתִין מִיּוֹם לְיוֹם אִשֵּׁת חִיקוֹן, וְהִיא דְּפִר טַכְעֵי, וּבּוֹדֵאִי בְּעַכְשָׁיו זֶה אִין
 לְהוֹזִיא לְעוֹ עַל יִחַק :

כ"ה

(א) וַיִּסַּף אֲבִרְהָם וְגו' : שְׁנַיִם הִרְפֵּה קוֹדֵם לָכוּן, וּמִלְבַּד קְטוּרָה לְקַח עוֹד
 מִלְּגַשִּׁים שְׁכֵן כְּתוּב וּלְגַבִּי הַפְּלִגְסִים (ו'), וְלֹא הוֹזִיר כ"א כִּי קְטוּרָה שְׁהִיא מִפִּירְסָמִים
 בְּשֵׁם וּמִמְקַלְתָּם יִלְאוּ נְוִים עֲלֻמוֹים, מְדַכִּים, מְדִיכִים, אֲזוּרִים ; וְהַגִּר הִיתָה שְׂפַחָה

ולא פלגש, ונספחת אל בית אדוניה וכאשה תחשב וביניה יש להם חלק נכחלה: מה שאין כן בכני הפלגשים (אז בכני זכות, ויפתח ויכיה), ומה שכתוב וכני דלן היו אשורים ונו' נוכל לפרש שהתחכרו אל הנשים האלה (לטושים ולאומים אכזו לפני יוצאת כ"י ממזרים), וקראו בשמם, כמו שהמדנים והמדנינים נספחו א' הישמעאלים וקראו לפעמים בשמם, אבל האשורים הם יולאי ירך אשור בן שם: — (יח) מחוילה ונו' . מחוילה בואך אשורה עד שור אשר על פני מזרים, סרס המקרא ופרשהו, ושור הוא Suez, וחוילה אולי סמוך לים הפרסי היתה, שבו כיום נובעו' חקל ופרת, וביניה עיר ואם באשור היתה על כהר חקל:

פרשת תולדות

(יט) אברהם הוריד את יצחק אלו כתב יצחק בן אברהם בלבד ויכל אדם לומר מלאזאו היה, והוסיף דברים אלה להגיד כי בנו ממש היה: — (כ) ויהי יצחק ונו' . נראים דברי האומר (ת"ב גטין ס' .) תורה מגלה מגלה ניתנה, כלו' משה כתב במגלה אחת סיפור בריאת העולם, ובמגלה אחרת קורות נח, וכן על זה הדרך, וכשבא לכתוב מגלה חדשה חוזר והזכיר בקיצור חייה מאורעות או תולדות כדי שהקורא במגלה זו יבין הדברים המסופרים בה גם אם לא קרא הקודמת לה; ובסוף ימיו חזר משה כל המגלות ועשה מהן ספר: — (כב) ותרך לרדש את ה' . בא בקבלה למשה רבנו שהלכה, אך לא אלל מי הלכה ועמ"ס (בראשית א' כ"ו): — (כג) ויקראו שמו עשו . על פסוק נעשה אדם בללמנו (פ' בראשית) כתבתי בארוכה על אודות דורות שקדמו לאד"ה, ולפי חכמי חוקרי אדמת עפר (ניאולוגיא) היה כהם ממין האדם רק במלכ שפל מצד שכלו; והחכם המליץ יוסף ברזלי סובר שקראו לקדמוני מין האדם כהם עשן, וכזה הוא מפרש הנבואה עליהם איד עשו (ירמיה מ"ט ח') להוראת כליון גמור כמו אחד מן המכובלים הקדמונים 'קודם אד"ה' שהכחידו כל היגורים וחדשו פני האדמה (עמ"ס בפר' בראשית א' ו'); ואם כדבריו, עתה שנוול ילד זה כולו כאדרת שער קראו ג"כ עשו; ומי יודע אם שער זה אינו כמו שבער, ואדרת זו היתה ג"כ אדומה, וגם בני דורות קדם קבלה ניזי דור יצחק שמראיהם אדום היה? — (לב) הגה אנכי הולך למות: בימים הקדמונים היה אבי המשפחה נשיא ושופט על כל יולאי חלזיו (עמ"ס פרשת

וישכ ל"ח ל"ט), ונוטה אהלו באמצע המחנה וזהלי בניו סביבותיו, ובהנזר להם המקום היו הבנים נוטלים רשות ונוסעים משם והולכים ומתישבים בארץ אחרת, ונעשים עם לגוים חדשים, ובמות אחי המשפחה בנו הבכור היה ממלא מקומו ויורש גדולתו מלבד פי שנים שיורש בכסיו להעשירו יותר מאחיו, ויתר האחים או נוסעים משם או נוטים אל משמעת אחיהם הבכור ומכבדים אותו כשר ושופט; וזאת היתה בונת יעקב בקנותו הבכורה מיד עשו, שבמות יצחק לא יכריחהו אחיו הבכור לשמוע אליו ולעשות כמעשיו ואם לא יגרשהו מארץ מגורי אביו, אבל יהיה יעקב גדול הבית ועשו או יסור אל משמעתו או ילך לו; ויעקב בשל הנוזד משלו ונתן ממנו לעשו ובוה קבל עליו להאכילו משלו ככל פעם שעשו יחסן ועשו אחרי מות יצחק וכבדהו כגדול הבית; ועשו השיבו הנה אנכי מת קודם אחי כי אני כננס בסכנה תדיר ומה איכפת לי בככורה! תן לי לאכול כשארלה והיה אתה הבכור (בחר-בכר, אנכי-אנחנו); אבל אח"כ כשראה שהאריך ימים על ימי בחורותיו ואביו זקן וקרוב למות וידע בעלמו שבנותיו הבכורה אבדה ממנו גם ברכת אביו ומעתה נריך הוא להשתעבד לאחיו, התחרט על מה שעשה (למטה ל"ו ל"ז), וידע שלא לחנם השתדל יעקב ונטל הבכורה; ועכ"ז שעשו היה איש אלם וקשה, קיים דברו וכחיי אביו הלך לו אל ארץ שעיר ונתישב עם, ובכן שב חרון אפו מאחיו והסלים עמו:

כ"ו

(ב) אשר אמר אריך: כמו שכתבתי בראש פר' לך על פסוק אל הארץ אשר ארריך, שהוא ל' עמיד להוראת התמדה, תתישב לימים רבים בארץ שמדי פעם בפעם אודיעך, ועכשונור חיוה זמן בארץ הזאת: — (ז) אחתי היא פעמים רבות התפלאו גדולי תלמידי שיחך ישים מכסחו בערמימות זו שלא הועילה לאברהם לא במזרים ולא בארץ פלשתי, והסיבות שאולי לא ידע יצחק מזה מאומה ולא הוגד לו מאת אביו כי פעמים נלקחה שרה מאתו; ורואה אני שלא הסיבותי להם נכונה כי הלא כל סיפורי ספר בראשית בעל פה באו למשה (עמ"ס כפר בראשית על פסוק נעשה אדם), ואם לא ידע מזה יצחק איך ידעו בו יעקב ובניו? ע"כ הואלתי לפרש כי עתה שאכימלך זקן והופרה אביונתו לא דאג עוד יצחק שיסלח לקחת גם את רבקה בדרך שעשה עם שרה אמו, וליתר העם תשובת אחותי היא היתה תשובה מספקת

להכלל מהם, ועמ' שצפר' לך על אמרי נא אחמי את : — (ח) וישקף אבימלך .
 קרש שקף בלי ארמי חכט (שדופות קדים מתורגם שקיפן קידום, ופירש רס"י ז"ל
 חבוטות כמו המשקוף החבוט תמיד ע"י הדלת המכה עליו), וממנו שם שקופים
 (מ"ד ד' ו') שהוראתו דלתות חובטות זו על זו בהסגרן על החלון, ושקופי המקדש
 היו אטומים כלו' מלוח אחד, ה"כ שאר השקופים עשויים מוטות עץ להכניס בהם
 האורה ולהשקיף בעדם בלי הראות החולה, ומלד הדרך כראים כסגורים, וזה ענין
 וישקף אבימלך וגו', וגם מה שכתוב השקיפה ממעון קדשך (פ' תבא), לפי שהא"ת"ס
 די לו בהשקפה לדעת הכל, וכל בני עולם נסקרים בסקירה אחת : — (כא) כי
 עתה הרחיב ה' לנו : הרחיב את גבולנו ei ha prosperati ע"ד כי ירחיב
 ה' אליהך את גבולך (פר' ראה) :

כ"ז

(ב) הנה נא זקנתי : בן קל"ו שנה היה יצחק באימה שעה והגיע לזית
 משלשה רביעי חייו, לא וחשוב למפרע ממיתת יעקב בן קמ"ו ותמלא, ויוסף שגולד
 ליעקב בהיותו בן ל"ה שנה נקרא בן זקונים לו, וגם אברהם תמה ואמר הלבן מאה
 שנה יולד (סוף פר' לך לך) כלו' זקן אני, ובמותו בן קע"ה נאמר עליו זקן ושבע,
 ובזחק זקן ושבע ימים, ה"כ יתכן גם בזחק בן קל"ו שנה שיאמר הנה נא זקנתי,
 ואח"כ האריך ימים עד שיבא; ומאורע זה היה ל"ז שנה אחר נשואי עשו : —
 (ז) ואברכך לפני ה' : אברכך ברכה רבה, כמו נבוא ליד לפני ה' (פר' נח),
 וכן ארוך האיש לפני ה' (יושע ו' כ"ו), ודומה לזה פירש שד"ל מה שכתב תברכך
 גפשי, אברכך בכל נפש : — (יח) ויאמר אבי : יעקב כבואו אל אביו לא הוליד
 משיו כ"ה תיבת אבי לראות אם יכירהו יצחק וישאלהו דרך משל « מה אתה רואה
 » ממני יעקב בני « ואז היה משיב לו מה שהיה כופל בפיו והולך לו, וכשמעו שאמר
 לו מי אתה בני בני שזינו מכיר אותו התאמץ לענות אותו « אנכי עשו בכרך, »
 ומסבירא התכבד בקולו להדמותו לקול עשו (אולי מתוך שהאומים היו, קולם דימה)
 רק בהרבותו דברים ניכר קולו ובעור חסד וצחק עליו, וע"כ שמר יעקב פיו ולאטמו
 מדבר עוד יותר ממהל ועירא אחת והיא תיבת אבי שלאחר זה, כי יראתן פיו וכר עוד
 קולו ויתגלת הדבר : — (כז) וירח את ריח בגדיי : הערת דו"ל ע"ז כפונה

מאד, ולפי דעתי בגדי עשו החמודות היו מבושמות כדרך בגדי אנשי קדם להכניע ריח רע של זיעה היוצאת מבשרם, וע"כ הלכיסה רבקה בהם את יעקב להכניע ריח רע הגדוף מעורות הפונים המופשטים מחדש למען לא ירגיש בהן יצחק שבכחות עיניו בודאי יתר חושיו התחוקו: **ראה ריח בני** - ל' הנה כמו Sieh! כל' אשכנו: — **(כח) ויתן לך וגו'** - עוודני בבית, הספר נסאל נשאלתי מדוע בקש יצחק מעשו שילך ללוד ליד ויעשה לו מטעמים טרם יברכהו? ולמה לא ברכו בלא זאת? ועוד שאלני אחד מתלמידי אס' ידע יצחק תשובת ה' לרבקה **ורב יעבר צעיר אס' לא**: ומלאתי תשובתי למורי בתשובתי לתלמידי, ואמרתי שהסברה נותנת שרבקה הנידה לבעלה את דבר ה' כי נפלא הוא, וגם היה ליצחק לששון בשמעו שממנו יהיו שני גוים; ו ה"כ למה בקש יצחק לעשות דבר כגד רטון האל בכדרכו את עשו הוה גביר לאחיד? תשובתך: הכרכות אינן כ"ה תפלה לאל על הללחת איש ואין מן ההכרח שתתקיימה, ה"כ גם ברכת יצחק לעשו לא תשנה עתידות שני האחים אס' לא ברטון ה', ויצחק באהבתו את עשו חשב חולי בראות האל הכבוד שעשו מכבד אותי וסורו אל משמעתי בהכניס עמנו בסכנה להכין לי מטעמים, יתראה לפני ותתקיים בו ברכתי: ועוד יוכל שאל לנאל מדוע לא הביח האל ליצחק שיברך את עשו וטרף דעתו כמסופר בפרשה? יברך יצחק את עשו והאל יברך את יעקב! תשובתי שבימים ההם גדולה מלות כבוד אב ואס' בעיני כל אדם, וקבל ברכות מאביו קודם מותו היה כחשב כדבר גדול הערך מאד, ואס' יברך יצחק את יעקב והברכות לא תתקיימה בו תהיה זאת סבה להכנות ברכת האבות בעיני הבנים באמרם יצחק ברך את עשו הוה גביר לאחיד ולא נתקיימה בו: — **(לא) יקם אבי וגו'** - זו פעם ראשונה שמלאנו במקרה ורות זו שידבר איש אל רעהו כל' נסתר, ואף מזה ינא לנו מוסר בכבוד האב, ועשו דבר עם אביו בלשון זה כאלו אינו כדאי לדבר עמו לכח, ומגדל מוראו מדבר אל אדם אחר שיאמר לאביו שיקום: — **(מ) יקרבו** - מי יתן ויקרבו ימי אכל אבי ואוכל להרוג את יעקב אחי! וכל כמה שהיה יצחק חי היחה יראתו על פני עשו וכעבורו היה נמנע מהריגת יעקב, וזה שהיחה תאותו שימות אביו לא אמרו עשו כ"ה בלכו למען לא יבווהו שומעיו, רק דעתו להרוג את יעקב טרם יתקיימו בו הברכות אמרה בפומבי ובכך גם מאמר ויגד לרבקה את דבריו עשו על מקומו יבא בשלום, וה"ה נוספת כסיף תיבת ואהרנה המורה חסך

ותאזה סומכת פירוסי במקלת : — (מו) קצתי בחיי : אמתלא דברה לו למען לא ינער בה ויאמר לה את גרעת כל אלה :

כ"ח

(ה) אם יעקב ועשו . רש"ו ז"ל בענות לבו אומר « איני יודע מה תלמדנו » . והחכם הרופא כמ"ר סאל פורמיניני נ"ע היה סובר שכונת הפסוק היא שרבקה היתה אוהבת ג"כ את עשו כי גם הוא בנה, ולא עשתה כל זאת מאהבתה ליעקב יותר על אחיו, רק כי ראתה שכן נאה לעשות, לפי שלרוב הבנים יטו אחר מדות אביהם וילכו בדרכיו, ועשו איש אֵלֶם וקשה (ככל הלידים והטכאים שבהיותם בלתי מרחמים על הנהמות סופם לבלתי רחם גם על האדם) גם בניו יהיו כמהו, ועם סגולת האל לריך שיהיה סבלן ורחמן ובעל חסד כמו שהיה יעקב ; או בדעת מהח"ר יח"ק מגמתה היתה לקיים דבר ה' אליה ורב יעבד זעיר : — (ט) אהות נביות : נשים רבות היו ליסמעאל, ונביות ומחלת בני אשה אחת היו, וכן כי יסיתך אחיך. בן אמך (פר' ראה), מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי (ס"ה ש' ח' א') :

פרישת ויצא

(טו) ער אשר אם עשיתי : אם ל' סבועה : — (יח) ויצק שמן על ראשה : אולי מכתם השמן ומהגבת האבן יכירו העוברים כי מקום קדוש הוא ויתקדשו בעברם עליו : — (יט) ואולם לוו שם העיר לראשונה : כימי יעקב לא היתה שם עיר כ"א מקום פנוי, ואח"כ בני שם עיר וקראו שמה לוו, עד התנחל בני ישראל ארץ כנען ואז קראהו בית אל כשם שקראו לה יעקב אביהם ; והוא שכתב כאן לראשונה וכספר סופטים (א' כ"ו) כתב ושם העיר לפניו לוו, וגם בליש (ס' י"ח כ"ט) הוא אומר לראשונה ; ויעקב קרא שם למקום, ולו היה שם העיר :

כ"ט

(ז) הן עור היום גרור : יעקב סאל להם על דבר לכן והם השיבוהו בשפה רפה כמי שהיא טרוד בעסקיו ולא יכול להכטל להשיב שאלו דבר, וע"כ הוכיחם יעקב באמרו « הן עור היום גדול » כלו' אם אתם כ"כ טרודים למה תתראו ולא

תלכו לרעות? ועוד היום בעירנו לאיש העושה עלמו כאלו לא ידע איזה דבר שואלים לו אם בא מחזק: — (ו) אחי אמו: כפל מלות אלה להורות שאם רחל בת דודו היתה רועה לאן אחרים היה טורח בעבודה, ואם לאן לכן היו ביד אחר היה טורח ג"כ בעבור ממון דודו, ק"ו כאן שהיו שני הדברים כאחת שטרח בדוה: — (טז) ועיני לאה רבות: לא בא הכתוב לספר בננותה רק בשבחה, ועוד לא מלאנו בשום מקום תאר רך להוראת בעל מוס כמו שיש לו תכלול בעינו; ולא"כ הוא מספר שכלאה לא היו יפות כ"א עיניה, והאונקלוס מסכים עם פירוש זה שתרנס יאיון שהוא ל' נוי, וכן יפת מראה מתורגם יאיה בחווא (מהר"ר ערענרויך):

ל

(ח) נפתולי אלהים נפתלתי וגו': מלחמה כבדה נלחמתי עם אחותי מיראתי פן חטורף ממני אהבת אישי בלדמה היא בניס ואני עקרה, והתנברתי על עצמי ונתתי ספחתי בחיק בעלי להיות לו ממנה בניס, וזה הגדיל חכמתו לי באופן שכהאבקי עם אחותי נברתי אני; וכן לאה חשבה כמעשה הגון מה שנתנה גם היא ספחחה בחיק בעלה עד שיזדק שתקבל ע"ו שבר (פסוק י"ט); וכפתולים מגורת פחיל הנפתל בחוטיו, כן הנאבק הולך ונפתל עם מתנגדו ומתאמץ להפילו ארצה. אלהים יש לפתרו ל' חווק כמו ישבעו עמי ה' (תהלים ק"ד ט"ו), שלהבת יש (ש"ש ח' ו') ודומיהם, או ג"כ ל' קדושה, התאבקות לשם שמים לקיים לי אהבת אישי: — (יט) נתן אלהים שכרי: אולי בימי קדם קראו כל יוד א' והראיה מלת יש או אש (ש"א י"ד י"ט), ומה יש-שָׁבֵר כמו שאנו קורים בקבלה במקום יש-שָׁבֵר, ואם בשם יששכר השינין שתיהן שמאליות אל תתמה, כי ידוע (מכתבי שד"ל) שלפנים לא היתה כ"א שי"ן אחת, הימנית, ואח"כ בתיבות השגורות בפי המון העם כגון שבר שדה בשר עשה לא דקדקו בהברה ונתייתה שי"ן אחרת השמאלית: — (לב) והיה שכרי: בפר' בראשית על פסוק והיו ימיו מאה ועשרים שנה כתבתי כבר שאין דעתי נוחה בפירושים הדחוקים המולאים הפסוק ממשמעו, וע"י תוספות ומגרעות יגלו בהם פנים אחרים מהשנים הנראים לעיני המעיין בהם בתחלה; וזה הפסוק אחד מהם, כי הרבה נתחבטו המבארים לדעת מה היה שבר יעקב ואיך יש להבין תיבות לא תתן לי מאומה, והוסיפו תיבות על זה היה שכרי

או הסבו אותן אל אשר יהיה שמה רוח המבארים ללכת; ויאני לא כחכמה ובינה
שניתנה בי יותר מהם, כי עפר ואפר אני וקטנם עבה ממתני, רק לאהבת האמת
והלדק אבקש תמיד ליטב הדברים על פשטן עד מקום שידי מגעת; וכן כאן אני
אומר שיעקב קבל מלכן תכף ומיד כל שה קדק וטלוא, ר"ל כל הכפזים או העוים,
זכר או נקבה, שנולדו בשנה ה היא, או כלשון הפסוק שהיו בני שנה ושהיה לבעם
באופן ה הוא; ופשט הכתוב כך: אני יעקב אעבור ככל לאנך היום והסר אסיר
משם כל שה קדק וטלוא, וחזור על דבריו ומפרט, ראוני לומר כל שה בכפזים שיהיה
חום, שחור נוטה לאדום כלבע דבר השרוף מחמת החום, ונ"כ אסיר משם כל שה
בעוים שיהיה נקד וטלוא וזה (אלו ממש) וגם הנולדים כמוהם בשנים הבאות
בלאנך שתותיר בידו, יהיה שכרי; וענתה בי וגו', כפשוטו; ויסר לכן (אולי לא
בטח בעיקב) ביום ההוא את התישים העקודים והטלואים ואת כל העוים הנקודות
והטלואות, ר"ל הגדולים בני שנתים או יותר כדי שלא יתערבו עם אותם של יעקב
כשיגדלו, ונתן ביד בניו, ויתר הלאן הכיח כיד יעקב כי אין לירא שיתערבו הכפזים
הלכנים בשחורים או העוים הגלתי נקודות וטלואות עם זולתן, והגדולים מהן
לכועים באופן אחר מאתם יהיו ליעקב, וזה לפי שעה אולי היה שזר גדוע עד שיגדק
עליו מאמר לא תתן לי מאומה, כי לא כלאננו לאנס; וגם כמה פרטים אחרים
קבעו ביניהם שהתורה לא חסה להגדנו, לפי שנתים כמות ברודים ובעוים
טלואות, ולסנה האחרת החליף משכורתו ככתוב והחליף את משכרתי עשר מנים;
ובודאי לא נשאר לאן רבות בידי יעקב, רק חפץ לכן היה שיתעבב בכיתו למען לא
תסוד ממנו ברבת ה', ולא היה חושש אם יטרח מעט או הרבה לפי שכבר גדלו בניו
של לכן והיו עוסקים הם במקנה אביהם; ובכן תיבית ורזיה שכרי תעמודנה
בהיותן, וגם יתר הפסוקים יתבאר הדק היטב: ועל מה שאמרתי ששם שזה כולל
זכר ונקבה מלאנו שה פורה ישראל (ירמיה ג' י"ז), כשה לטבח יובל (ישעיה ג' ז'),
ושהוא רק בן שנה אינו בכתובים וגם מלאנו שם שה כולל כל המין גדולים וקטנים
כמו בפסוק ושור או שה אותו ואת בנו וגו' (פר' אמר), אבל הסכרף נותנת שכאן
ר"ל בן שנתו שהרי כתב שלכן הסיר התישים והעוים, וגם הכפזים שהם הגדולים
(עיינ במשדל פר' ראה על פסוק שור שה כפזים) כדי שלא יתערבו בלאן יעקב:
— (ט) ויתן פני הצאן אל עקד' משנה ראשונה ואילך לא סס עוד המקלות

לעיני הלאון רק שם לעיניהן כל עקד וכל חוס שלו, ושיעור הפסוק כך, ויתן פני
הלאון בלאון לכן אל עקד וכל חוס : *הלאון בלאון לכן אל עקד וכל חוס ; המצא ימים בוקר זה עתה אל סימנים אלה זהה בקשר הלאון
סימנים זה סימנים אל ל"ח (הלאון) וכן על כל ימים קשר הלאון אל עקדים חוס*

ר"א

טז (ט) ויצל : ויצל ויצל ויצל ממקור אחד יצאו ממקור צל, שים דבר בלל להגן עליו
מן החמה : — **טז (טו) ויאכל גם אכול את כספנו** : אם אכינו היה נותן לך
שכר עבודתך ז' שנים היית קובע לנו כסף זה לכמוכתנו, עכשו שלא נתן לך כלום,
הנוק לנו והתועלת לו ; רק מלת גם מתנגדת קלת לפירוט זה כי מוספת היא על
הקודם, והם מכרן כהדון המוכר עבדו ולא כאב המשיא בתו בודאי שהכסף שלו,
א"כ יש להניח שלכן אכל כסף שנפל לכנותיו מלד אחר, אולי ירושת כתובת אמן :
— **כט (כט) יש לאל ידו** : אין צורך לשים למ"ד לאל לפני תיבת ידי כאלו כתוב
יש אל לידי ; ופירושו יש לחזק ידי, יש בכחי : — **כו (כו) בשמחה ובשירים בתף**
ובנור : שכן משפט הבנות בארצות הקדם בלאותן מכית אביהם ללכת לשבת בבית
קמתן, מליים אותן בשמחה ובכלי זמר : — **לד (לד) ורחל לקחה את התרפים** :
התרפים לא היו ע"ז ממש אלא כיושם שעל ידם תתברך עקרת הבית כפרי בטן
(יודעה הוראת מקום התורף בל"ח, ומי יודע אורת התרפים אל נכון ?) ועכ"פ
נכנסים תחת סוג האלילים כמו שנכנסים הניחוסים תחת סוג ע"ז, לפי שמיחסי
פעולת הכורא אל הכנכאים, ויזדק לומר עליהם למה נגבת את אלהי ; ובוה יובן
איך היה שרחל לקחה אותן, וגם היה כמלא אחד מהם בידי מיכל העקרה (ש"א י"ט
י"ג) ; ואחרי כתיב זאת עלתה על דעתי שתרפים ממקור תרף או טרף, כמו טרף
בקלפי (משנה יומא ראש פ"ד), ענינו לקוח שתאם בהרף עין, שעל אפוד הללם היה
תוק ובו אותיות וכותנים ידם בו ומוליאים איוו אות וממנה מנחשים הנורל, ומתחיק
נקרא הללם עלמנו תרפים, ועמ"ס בסר' תנויה על אורים ותומים שבחשן : —
גג (גג) בפחד אביו יצחק : כ"ל שים להניח שמליכה זו היתה שגורה בפי יצחק
כשהיה מדבר על אלהיו, ותפסה גם יעקב ונשבע בה, וא"כ אין עוד מקום להקשות
מדוע למעלה (כ"ח י"ג) כתב ואלהי יצחק, ששם האל הוא המדבר, ולמטה (ל"ב
י"ד) הוא מוכר מה ששמע מפי האל ; ומלאנו מורה כרדפו של פחד להוראת
אלהים (ישעיה ח' י"ג) :

ל"ב

(ב) **מחנים** : מעתה שני מחנות לעזרתו, מחנה המלאכים ומחנה חניכיו :

פרשת וישלח

(ד) **לפניו** : ה"כ היתה כונתו ללכת להקביל פני עשו אחרי בואו אל אביו ;

ובודאי שמע בדרך ארס כי עשו עוב ארץ כנען וקצץ חגבי חיל וכבש את החורי יושבי הר שער ומלך עליהם, וזה היה לו לסימן טוב, ואולי חוק את לבו לחזור לבית אביו כי אמר אולי חל אחי מאיבתו עלי ושם לבו לבקש לו ממלכה בחייו תחת המתין דורות הרבה טרם תקיים כורעו ברכת האבות ; ויש להניח כי אחר שהשלים עשו עמו הלך יעקב לפעמים לבקר אחיו בהר שער, כי רועה היה ונע ונד עם פדרו, והארץ הטיח מחברו עד שער ארץ מקנה היא ; ומה שכתוב אח"כ (ל"ו ו') ויחם עשו וגו' קדם לביאת יעקב (וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו), ואין מוקדם ומאוחר בתורה כי מגלה מנלה נכתבה (עמ"ש ראש פרשת תולדות), ומשה סדרן בסוף ימיו ועשה מהן ספר, והקדום ואחר כמו שנראה לו נכון יותר, או כדי שלא להפסיק הענינים או לקרנם זה לזה, וכן פרשת ויהי בעת ההיא (סי' ל"ח) בלי ספק מאוחרת נכתבה, ועיין עליה בפירוש שד"ל : — (ה) **כה תאמרון** : על דברי מלאכי יעקב לעשו עיין במשתדל ; ובפסוק זה מתחילים דבריהם לו מתיבות « כה תאמרון » והר"ה תיבת **ראדני** ; ואחר : שרש יחר זמן עתיד עם ו'ו' ההיפוך בנין קל על משקל **ואדע**, ולא אחר הנער (למטה ל"ד י"ט) שרשו אחר זמן עבר בנין פעל על משקל ברך, ושני השרשים שוים בענינם כמו אלל וילל (למעלה ל"א ט') : — (ז) **לקראתך** : כששמע שאתה בא איו יצא לקראתך ; ועשו לא הודיע בשום דבר שדעתו להרע ליעקב, רק זה ירא כששמע שלקח עמו ארבע מאות איש, ה"כ אין שלום בלבן, ועשו אולי ידע שיש סכנה בדרך שיעקב הולך עליה ולקחם עמו להגן על יעקב כמו שמלאנו אח"כ שהיה רולה לעשות (למטה ל"ג, י"ב וט"ו) ; וממלת **לקראתך** אין להבין אם בא עשו באזהרה או כאויב, וירא וירץ לקראתם (פר' וירא), ען כחרב אלף לקראתך (פר' חקת) : — (יג) **אתונות עשירים ועירים עשרה** : חמור כל' מקרא כמו כל' חכמים כולל זכר ונקבה, אחכשה לי החמור וארכב עליה (ס"ב י"ט כ"ז), הסוכר אנו החמור להוליכה בהר (כבא מצינא פ"ו מ"ג) ; ואחיו, בדברי שד"ל, היא

הנקבה ממין חמור הכר ; וכמו שחמור מקורו חס (מחמת זרממו בהודקו לנקבה) כן אתון מגזרת אתון נורא שענינו תנור (גם זה לפי שד"ל הוא ל' נוטריקון, אתון נורא-תנורא) ; והוכר במין נקרא עיר או פרא (פרא למוד מדבר וגו', ירמיה ב' כ"ד), ופרא בחילוף אותיות בר, ועיר מל' ער : — (יו) **כי יפנשך** : ר"ל אם יבא הוא לשאל תעשה עמך כמי שאינו מכירו ותשיב לו « **לעברך ליעקב** » עד « **אורי ישא פני** », ואם לא ישאלך תסב פניך אחרי עברך מאתו ותשוב אלי עם המנחה ; ויעקב היה מלך הכל (כמו שכתבתי למעלה פסוק ז') לא היה חושב שבדאורי יבא עליו עשו להרגו, והיה רוצה לחקרו ע"י המנחה לדעת מה בלבו ; ולפ"ד עשו לא שאל לעבדי יעקב מאומה ולא קבל המנחה מידם, ובאחרונה אחר שיעקב פלג בו קבלה הימנו ; ופירוש מלת מי בפסוק מי לך (ל"ג ח') כ"ל שהיא כמו בל' תלמוד « ומי אמר רב הכי ? » שענינה כמו ה"א השאלה, ופירוש הפסוק שעשו שאל ליעקב אם כל הרועים והבהמות שפגש הם לו, כי ראה אז שיש לו לאן רבות מחולקות לשני מחנות, ואז הגיד לו יעקב שהמנחה שפגע בדרך היתה מנחה שלוחה לו למזבח חן בעיניו ; וכל הפסוקים מסכימים עם פירוש זה לולא תיבות **אשר הובאת לך**, רק גם בהן נוכל לפרש אשר הובאה אלך למען תשאל עליה ותשמע כי לכפר פניך הובאה ותקחה ; ואין לכחד כי יש טענות נגד זה הפירוש, כמו תיבת לעבדך (פסוק י"ח), שאם העבד עושה עלמו כאלו אינו יודע את עשו למה יאמר לעבדך ? מ"מ נוכל לומר שידבר בדרך ארץ לשר הבא לנגדו יאריבע מאות איש עמו אף שאינו מכירו ; והרבה טענות יש גם על הפירושים האחרים ונפרט על פירושי פסוק « מי לך » הנראה כדיבור מיותר אחר קבלו המנחה : — (כח) **ותקע** : שרש קעע מבנין נפעל, וכן נקעה נפשך מהם (יחזקאל כ"ג כ"ח) על משקל וכנלה שם שפתם (פר' נח) שראוי להנקד וכנלה, וכן ורחבה ונסבה (יחזקאל מ"א ז') שטרסם כלל וסכב, ומוה ל' קעקע, כתיבה נכדלת ונכרת לעולם : — (כו) **שרחני כי ערה השחר** : יעקב לא רצה לקרוא עבדיו לעזרתו, ובטח בכחו להפיל הנאבק עמו, וע"כ אמר לו « שלחני כי עלה השחר » שאל"כ באור היום יראונו עבדיך ונאספו עלי והכוני, ותיבות « **כי אם ברכתני** » ענינו תסבחי ותכיר גבורתי ; והאל שלח מלאכו בדמות אדם להלחם עמו וכתן כח ביעקב להתגבר עליו (וישר אל מלאך ויוכל, הושע י"ב ה') להידיע לו כי כן יגבר על הטרות המעותדות

לבוז עליו, ונקיעת הירך סימן לו כי זער הרבה שמור לו, אך כל זער יסור ממנו לסקוף ימים כנקיעת ירכו שלפי הכרחה כרפא ממנה לאט לאט : — (כא) לא יעקב ונו' . עם אברהם המסונה מעט מן אברם נקבע כשם עיקרי, לא כן עם ישראל שהוא עם חדש ואין לו שום דמיון עם שם יעקב, ומאחר שהורגלו לקראו בשם יעקב התמידו בשם זה, ומלאכו ה' אל ית"ש עלמו קוראו יעקב יעקב (פרשת ויגש), ומ"מ הופיעל סגוי שמו לזרעו אחריו הנקראים בשם בני ישראל : — (רא) והנצל נפשי . ממות הראוי לבוז עלי, וכן דאנו גדעון ומנוח כהמירם כי ראוי מלאך ה' ; ומן התימה מדוע לא ירא יעקב במחנים שראה שם מלאכי אלהים בפעם ראשונה בהקיץ ולא בחזיון ? ויש לומר שדאגתם ממות היתה מחמת שלא ככדו המלאך כראוי, ולא פקלו לפניו ארצה, ודברו עמו כדכר איש אל רעהו, והוא שכתב כאן ובגדעון פנים אל פנים, הבטתי בו ולא שחו פני לפניו ; ובמחנים הכיר בהם מיד שמלאכי ה' הם והשתחוה לפניהם ; ואברהם ג"כ ידע מיד בנ' האנשים כי מלאכי ה' הם, ועמד ושרת לפניהם ולא הסב אל השלחן עמם (ועמ"ש ע"ו ראש פ' וירא) :

ר"ג

(ז) ואחר נגש יוסף ורחל . אף השפחות ולא שמו ילדיהן לפניו, אבל לא היה ממשפט הלשון לכתוב ילדי השפחות והן אז ילדי לאה והיא, וברחל כתב נגש יוסף ורחל והו יורה גם על האחרים : — (טז) לדרבנו . שבה בה אל יעקב :

ר"ד

(ז) כי נברכה עשה בישראל . תכף אחרי הקראו בשם ישראל תקן יעקב סגנון בהיותם לגוי יקראו בשם זה המורה שררה ולא בשם יעקב המורה עקבה, וכן כך יברך ישראל (פר' ויחי) : — (בח) כל יוצאי שער עירו . כל היוצאים מלו והאחרים לא מלו ; וא"כ נראה ששמעון ולוי לקחו עמם עבדי אביהם להלחם עם שכם, שא"ל לשני נערים שיעיוו פניהם כ"כ להלחם לבדם נגד כל יושבי עיר אחת :

ר"ה

(ב) אל ביתו . משרתיו המוכנים לשירות הכות, וכן עבדו זקן ביתו, וכן וישמע בית סרעה (פר' ויגש) : ואר כל אשר לו' יתר העבדים רועי זאמו, כי

אין להניח שחשד בנשיו ובניו שיש בידם אלהי נכר ונניבת התרפים ע"י רחל פירשתיה למעלה במקומה : במקום אשר דבר אתו . רש"י בענות לבו כתב « איני יודע » מה מלמדנו ; ואברבנאל כתב שנלוו לפני הקב"ה שיעקב היה רופא לשאל כמו ראש"ה « כמה אדע כי אירשנה » ונסתלקה מעליו שכינה טרם ישאל, ומן הכתוב לא נלמד דבר זה ; ולפי קולר דעתי אני אומר שכונת הפסוק להודיע שהאל רצה בהפלת יעקב בבית אל, ולחַק בלבד ובלבד בכיו שמקום קדוש ובית אלהים הוא, כעלה מעליו לשמים במקום שדבר עמו כאומר זה ביתי ומקום מושבי, והוא שכתב « ויעל מעליו » דוגמת ויעל מלאך ה' בלחב המזבח (שופטים י"ג כ') ולא כתב « וילך ה' » כמו בפ' וירא, לפי שהמראה (ענן או אש) נעלתה מעליו לאט לאט עד לשמים; ואמת הוא שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו, אבל בנוא ב"א אל מקום שתייחס לו קדושה יתרה יתעורר לבו למחשבות טהורות ולתפלה : — (ב) **מגדל עדר** . אולי נקרא בשם זה מקום קבולת הלחץ שטומנין רשת סביבותיו להכניס העדר מפני הזאבים, וכתובו מקום גבוה שהרועה עומד עליו ומשגיח על לאו, וכן קרא מיכה לירושלים מגדל עדר (מיכה ד' ח') כפי דעת החכם יח"ק זנ"ל תלמידו של סד"ל, לפי שישראל שהם לאן ה' נקבצים לתוכה, והאל מבית מקדשו הנכון בראש הרים ונשא מגבעות כמגדל משגיח על עמו ולאן מרעייתו : — (בא) **וירי בשבן וגו'** . נ"ל שהפרש הטעמים בין יחיד לנכור אינו מפני שלוה הוא פסוק אחד ולוה שני פסוקים (עיין במנחת שו), אבל לשניהם הוא פסוק אחד, וטעמי היחיד הם היותר נכונים לו, אבל בנכור קצרו בנגינה לקרוא הפסוק דרך העברה, ואולי לזה בלבד כיון הראב"ע בכתבו על מקרא זה כוסה קלון ערום :

ל"ו

(ב) **בת צבעון** . עמ"ש פס' וארא על יחוס ב"י שסס חותמי דעתי שהוראת מיבת בן במקומות אלה היא כמו יולא ירך, לא בנו ממש, רק גם מבני בכיו אפילו הרבה דורות אחריו, ואין ענינו ד"מ קרח שהיה ממש בנו של יצחק, ויצחק בנו של קהת, רק קרח היה בן ליצחק ולקהת וללוו, כלו' ממשפחת יצחק, מבית אב של קהת, ומשכטו של לוו, ומיבת בן חוזרת תמיד לקרח הנזכר בראש הפסוק ; וכן באן שבא להניד יחס אהליבמה, ולמטה (פסוק ל"ט) שמוכיר יחס מהיטבאל אומר שהיא בת ענת

ולבעון, בת מטרד ומי זהב, כלו' ממשפחת האחד ומבית אב הנקרא בשם הסני, וכנן סרה הקושיא מדוע כתב בת לבעון ולא כתב ענה בן לבעון: — (לט) מהיטבאל בת מטרד. נשאלתי מה תועלת לנו מכל הפרטים האלה ולא פרט כן ביתר המלכים הנזכרים כאן? והשיבתי שהתורה לא כתבה כל המאורעות בימים הקדמונים שבדאי רבו על המסופר לנו, וכתבה רק אותם שיש ללמד מהם איזה דבר לישראל; ואולי שמות אלה מהיטבאל מטרד ומי זהב היו ידועים לדור המדבר מחמת איזה שור או מאורע שלא הגיע עדינו, וכן פירשתי ג"כ פסוק עדה וללה שמען קולי (פר' בראשית), ומטרד סס אשה, או נפרשהו כמו בת לבעון (פסוק ב'): — (מ) אלופי עשו למשפחתם למקמתם. אדום היה מחולק ל"ב שבטים כמו ישראל וישמעאל, וכל אחד נטל חלק שלו בארץ ונקרא המחוז על שמו, והם הי"ב הנזכרים כאן; ושמותם, מהם מיוצאי ירך עשו, מהם מנשיו (אהליבמה), ומהם ממקום מושבם (מבצר, מנדיאל, עירם), ולמעלה מניד סם האלופים הקדמונים שעל פיהם היו בני עשו מתיחסים:

פרשת וישב

ל"ז

(א) וישב יעקב וגו'. אביו גר כלו' נע וכד ממקום למקום, ויעקב ישב כלו' דר דירת קבע עם ביתו בעמק חברון, ושלח בניו לרעות לאנו א אשר יהיה עם רוחם ללכת: — (ב) בצאן. היה רועה עם אחיו בני השפחות מקנת האין, וכן בדוד כתוב בלאן, וכער ענינו משרת כמו ויהושע בן נון נער (פ' תשא): רבתם. עיין רס"י, וע"כ הולרך לכתוב רעה, ובמרגלים כתוב ויוציאו לא ויביאו, ר"ל בדו מלבם דברי שקר על הארץ, וכן במשלי (יו"ד י"ח) כתוב מוציא דבה הוא כסיל שאין פירושו מוציא עליה שא"כ בן בליעל הוא ולא כסיל, רק כונת הפסוק בודה דברים מלבו ושמה בזה כסיל הוא: — (ח) המלך המלך עלינו. אחי יוסף קנאו בו כי יראו פן יחשבהו יעקב בכור, ואחרי מות אביהם ינטרכו ללכת אל ארץ אחרת (מה שלא היו רוצים לעשות בודאי כדי שתקיים גם בהם ברכת אבותיהם וגם לאזאיהם יהיו מעם סגולת ה', או כדי שלא תקיים בהם גורת כי גר יהיה זרעך), או לסור אל משמעתו ולהשתחוות לפניו כשר וסופט (עע"ס ראש פר' תולדות על פסוק הנה

אנכי הלך למוח; ; וזאת היתה ג"כ מחשבת יוסף שהוא ימשול על אחיו בזקנות אביו, וימלך עליהם אחרי מותו (יוסף היה מושל על ארץ מצרים ופרעה היה מולך עליה), ורעיוניה על משכביה סליקו וחלם חלומותיו, הראשון שאחיו ישתעבדו לו אחרי מות אביהם, והשני שגם אביו בזקנותו ישתעבד לו ; והאל קיים חלומותיו באופן אחר שבדאי לא עלתה דוגמתו על דעת אחיו, שאם היו חושבים שהשתחוייתם ליוסף תהיה אחר היותו לשליט על אחת מן הערים או מן הארצות, לא היו מתקנאים בו, אבל היו שמחים כי בנדולתו ייטב להם ולבני משפחתם : — (יא) ויקנאו בו אחיו . קנא נקשר עם בי"ת ענינו ראות בלרות עין הללחת רעהו (אל תקנא בעושי עולה כי כחליר מהרה ימלך, תהלים ל"ז א' ב'); קנא נקשר עם למ"ד ענינו חרדה לכבוד מי שיהיה (אשר קנא לאלהיו, פר' פינחס ; המקנא אתה לי, פר' בהעלותך) ; קנא נקשר עם את ענינו יראה פן יטול אדם אחר את שלנו (ויקנאו אותו פלשתים, פר' תולדות ; וקנא את אשתו, פר' נשא) : ואביו שמר את הרברב * מסמיכות הפסוקים כ"ל כי כונתו היא שיעקב הכיר בבניו שקנאו ביוסף מיראתם פן יתקיימו חלומותיו (ע"ד ועלי שמר את פיה ש"א א' י"ב), וע"כ אחרי ימים אחדים בשהלכו לרעות את לאן אביהם בשכם, שלח אליהם יוסף לראות שלומם כעבד האולך לראות בשלום רבו, כדי להזיף מלכם שיוסף מבקש גדולה עליהם, ושיש בלב יעקב לבכרו על פני ראובן אחיו הבכור, ובה תשקיט דעתם ולא יקנאו בו עוד ; וכן עשה גם ישי עם דוד בראותו שאליאב גדול בניו, ואולי גם האחרים, קנאו בו בהמשח הוא למלך ולא הם (כמו שראינו שחיה אף אליאב בדוד על לא דבר), ושלחו אליהם כעבד להביא להם זידה ולשאול בשלומם ; ומהח"ר יז"ק פירש ואביו שמר את הדבר על האמור למעלה הבוא נבוא ונו', כלו' דברי אחיו באמרם המלוך תמלך היו מקנאתם בו אבל דברי אביו באמרו הבוא נבוא ונו' לא היו מקנאתו, רק הערה גרידא העיר את הזון יוסף להראותו שדבר זר ובלתי אפשר הוא שיבאו אביו וכל בני משפחתו להשתחות לו ארצה ותיבת שש"ר ע"ד ראות רבות ולא תשמר (ישעיה מ"ב ב') ; רק לפי ששמר שהוא היה מאמין וממתין שיהיה הדבר ויבא לא כלל, שגם אחיו היו מאמינים שיהיה ויבא, שאל"כ למה קנאו בו ? ושהיה מנפה מתי יבא, זה היה ראוי אחר שנים לא תקפ ומיד אחר חלומותיו בעודנו נער : — (טו) כי שמעתי אמרים . אל תלזה לעלות על הר וגבעה להביט אס תראם כי התרחקו מראות עיניך כי שמעתי

אומרים כלכה דותינה : — (לב) ויביאו : כאן פעל זה יולף בהפעול לשלישי. הסתדלו שתכא ע"י אחרים כדי שלא יהיו הם שם בהכר איביהם כתנת ידו; ועמ"ש למעלה י"ג י"ד על וירק הת חכיבו : — (לה) טבחים : כמשמעו, כי כן בארנית הקדם שמלכיהם רודפים אחר תענוגי העולם ימנו משריהם וגדוליהם להשגיח על הטבחים והאופים והמשקים, וכן בסכריב וכנכודנאלר :

ל"ח

(ד) אונן : אולי ננזר שם זה מלשון איניות שהיתה מלת הנער וחטאתו פרי איניותו, או האיניותו פרי חטאתו, ועד כמשמעו, ושלל ממקור שלה; מ"מ אין להוציא מן הכתוב שמנהג אונן לעשות כן עד שיזדק לקרוא המעשה הרע משמו, אך אם בא אל אשת אחיו וגו' : — (יב) וירבו הימים : תמר הבינה שיהודה אינו רוצה להשיא אשה לשלה בנו כי זעיר לימים הוא, כי אמר בלבו אולי שני האחים נשטפו בזמה מחמת נערותם ומתו קודם זמנם, ולא הקפידה ע"ז עד כי רבו הימים וגדל שלה, ובראותה כי דו"א לא נתנה לו לאשה (אולי נתנה לו אחרת) אמרה אולי אחי השק בי ורוצה ליטאני אבל ירא מחמת אשתו בת שוע, ובכן מתה בת שוע ובכל זאת יהודה לא נשאה, ואמרה אולי מהאבל הוא על אשתו הראשונה וימנע מלחבק חיק אשה אחרת, אך אחר שהוגד לה כי התנחם ועלה להג עם גוזו זאנו (שהיו עושים י"ט בגוים זאנס כנראה מנכל הכרמלי), אמרה עכשו אטול בערמה מה שמנעו ממני ברצון, וכל מגמתה לש"ש להקים זרע מהמשפחה ההגונה שאל שדי בעווריה, ע"כ נחשכו בניה ככשרים : — (יד) פתח עינים : פתח עיר ששמה עינים (או העינס, יהושע ט"ו ל"ד), מהר"ד משה הלוי ערענרניך : — (כט) צרקה ממני : היכוס הוא חק קדמון להקים זרע למת ע"י אחיו או שאר בשרו כמו שראינו בכען, וע"ז אמר יהודה צדקה ממני, ר"ל צדקה לעשות להשתדל להקים למת זרע ממני, מאחר שלא נתתיה לשלה בני, וזאת גרמתי הקלול הזה; אבל היכמה היתה לאחי בעלה לאשה כל ימי חייה, וזה לא יזדק בחמיה ע"כ ולא יסף עוד לדעתה; ומה שכתוב הוציאה ותשרף, לא שיהודה היה משופטי העיר, רק בימים ההם היה לאב ולגדול הבית ממסלה על כל בני ביתו להנדיק או להרטיע, לחייב מיתה או תשלומים, והתורה במצות כן סירד ומורה נטלה הממשלה הזאת מיד האב או גדול הבית, ונתתה ביד זקני העיר :

(א) **ויוסף הורד וגו'** · על כפל ענינים כאלה עמ"ס למעלה ראש פרשת תולדות : — (ב) **ויהי ה' את יוסף** · בתחלה שמו את יוסף לעבוד את האדמה או למלאכה קשה אחרת כדרך העבדים, ואח"כ בראותו כי הוא מלליה בכל, לקחו פוטיפר משס ונתנו בין עבדי ביתו, ואח"כ מלא חן בעיניו ושמו בין משרתיו, ואח"כ הפקידו על ביתו, ואח"כ נתן כל אשר לו בידו, ולכסוף עוב כל אשר לו בידו עד כי לא היה פונה לדעת מאומה מעסקיו ולפקוד עליהם, רק היה שואלו בכל יום מה יאכילהו בלהרים : — (ט) **באשר את אשרו** · שאם הייתי חושק באחת מפלגטיו או משפחותיו לא היה מוכנה ממני : — (כ) **ויקח ארוננו ויוסף וגו'** · נראה שפוטיפר לא האמין לדבריו אשתו אמונה שלימה, שאל"כ היה הורג את יוסף ולא היה די לו לחתו בכות הסהר חפשי מכבל ועושה כרצונו, רק נתנו סס למראית העין, אולי אשתו בת אחד משרי העיר היתה והיה מן הצורך לפנות עליה : **סדר** · מלשון סיסרא, בית שיש בו חלון עגול קטן כמו ירח : — (בג) **כל מאומה** · כפל מלות אין כל ומאומה לחיווק השלילה, וכן המבלי אין קברים (פר' בשלח), אין כסף לא נחשב (מ"א יו"ד כ"א) :

מ'

(ד) **בפתרון חלומו** · כל אחד מהם היה חושב בלבו שמשפט פרעה יפול באשר נפל אח"כ באמת, ע"כ כל אחד מהם בקרוב יום הולדת את פרעה רשעיוגוהי על משכבים סליקו וחלם כפתרון חלומו ; ועוד הפתרון היה להם העיקר והחלוט טפל לו, ע"כ יחסו החלוט לפתרון ולא הפתרון לו : — (טו) **מארץ העברים** · עס עברי הוראתו יושב מעבר לנהר פרט ; רק אחר שנתקשק יעקב עס כל אשר לו בארץ כגנן בעמק חברון ומשם היו בניו הולכים ורועים אנה ואנה בסביבות מקום מושב אביהם, אולי נקרא המחוז ההוא ארץ העברים : — (כג) **ולא זכר וגו'** · אע"פ שהוראת שרם זכר אחרת בהפעיל מכהקל, מ"מ עיקר הוראת שני הכנינים שיה, ע"ד שדרשו רז"ל על פסוק זכור את יום השבת, זכור בפה ; א"כ אם היה כותב באן ולא זכר בלבד הייתי אומר לא נתן אל לבו זכרון יוסף ולא הזכירו לפני פרעה, עכשו שכתב וישכחהו בא ללמדנו, מדוע לא הזכירו ? לפי שכהללחתו שכתב,

מכל וכל כאלו לא ראהו מימיו, ותכף שעלה זכרוננו על לבו הזכירו לפני פרעה ושם
 איתנו בער עברי וגו'; ואין לכחד שיש כמה מקראות כפולי לשון למלאת חסרוס
 ולעשותם בעלי שני בתים Emistichi מבלי שכלמוד איזה דבר מכפל לשונם, וחולי
 גם זה אחד מהם :

פרשת מקץ

מ"א

(יז) וירבר פרעה וגו' . כפל סיפור החלום עם איזה שנוי לשון כמו שילא
 מפי פרעה להגידנו איך נרשם בלבו בחזק כדי שיבקש פתרונו, ויתגלגלו הדברים,
 ותתקיים גורת ה', וירדו אבותינו למגרים : — (לב) ועל השנות החלום וגו' .
 פרעה חלם בליל יום הולדתו כנראה מהכתובים ומדברי שד"ל, ואם לא היה פרעה
 חולם כ"א חלום אחד לא היתה רוחו כ"כ נפעמת, וכן אם היה חולם בליל אחר ;
 ואם היה חולם חלום אחד בליל הולדתו בשנה הזאת ואחד בשנה השנית אולי היה
 ממתין לבקש פתרון אמתו עד השנה השנית, והיה מאבד חומש תבואת השנה
 הראשונה ; ע"כ נשנה לו החלום להורות כי נכון הדבר מעם האלהים וגו', ותכף
 ומיד יאזור חיל לזכור בר לימי הרעב : — (לד) וחמש יקנה החומש (הראב"ע) ;
 ואחר הרעב השיבו לפרעה מבחה החומש, ועתה קנהו מהם בדמים בעל כרחם ;
 ול' חמושים בהוראתו מווינים למלחמה כ"ל שגם הוא נגוד ממספר חמשה, ואולי
 אנשי המלחמה שהם מבין כ' עד בן כ' שנה הם קרוב לחמישית ביושבי עיר ועיר ; אז
 יהיה חמושים מל' ויכהו אל החמש (ש"ב ד' ו') מלובשים שריון על החמש שהוא מגן
 הלב והריאה : — (טז) אחרי הוריע וגו' . בימים הקדמונים היו מבקשים מן
 החכמים שכח חכמתם ותלמודם יגידו עתידות ויפתרו חלומות כדרך שמלאכו
 כנבוכדנאצר, וא"כ זה שיוסף לבדו ידע לפתור על אופניהם החלומות הוא אות
 שאין נכון וחכם כמהו :

מ"ב

(יח) הוא אשר דברתי אליכם . יוסף בהיותו בבית שטופר לא חש
 להודיע לאביו כי חי הוא, ולכן נענש בדברי חז"ל על פסוק ויהי אחר הדברים האלה

ותשא אשת אדוניו (למעלה ל"ט ז'); רק אח"כ בהיותו משנה לפרעה היה מתאווה
 לראות פני אביו ולכלכל את שיבתו, אבל ירא להוריד משפחתו מזרימה כי נודע לו
 כי תועבת מזרים כל רועה זאן, וקרבת אחיו אולי תזיק לו ותורידהו מגדולתו,
 וכשיבאו ימי הרעב מי יתן להם לביתו כשיתום כספם? לכך המתין מלהתודע לאביו
 כי אמר נראה אבי לראות פני עוד, וכשכחתי כמת מלבו; ובבוא שנת הרעב בודאי
 יבאו אחי לשכור בר ממזרים (שהיא ארץ מיסור וגם יודעת בעבודת האדמה יותר
 מכל הארצות; וכנען, ארץ הרים וגבעות, גם כשנות השבע היתה מוליאה דגן
 ממזרים), וא"כ כנראה, אוכל אז להתודע להם, לפי שאחרי היותי עספר שנים שליט
 על הארץ, טוב השגחתי על עניני המדינה והכסף שאשתדל להביא בית פרעה ולכשו
 אותו ואת משפחתי חן וחסד בעיני המלך, וישקיטו שאת מזרים מעלינו; וכבוא
 אחיו להשתחות לו ארצה זכר יוסף את החלומות אשר חלם להם, וראה שנתקיימו
 באופן אחר ממה שחשבו אחיו והוא, ואין כאן מקום לשנאה לא לו עליהם ולא עליהם
 לו, ואולי היה מתודע להם מיד לולא ראה כי אין בנימין אתם, ודאג עליו שמה גם
 אותו אהב אביהם מכל אחיו, וזה גרם ששאזו גם אותו והתנכלו גם עליו, ע"כ בא
 עליהם בעלילה לאמר למה באתם עשרה יחד? הלא לרגל את הארץ ולחקרה! והם
 להתנצל אמרו אחים אנחנו, אז יוסף אמר להם הוא אשר דברתי וגו', כלו' זה תחת
 הלדיקסם ירשיעכם ויעיד בכם כי מרגלים אתם, כי בהיותכם אחים למה לא ירדו
 שנים או שלשה מכם לשבור בר לכל המשפחה? לכן, יען הגדתם לי כי עוד לכם אח,
 בואת תבחנו וגו'; ובבואם שנית עם בנימין רצה לכסותם עוד (וכל אדם מאחר
 להודות כי אחרים לקחו ממנו) לדעת אם שנאתם אותו היתה מזל לכם הרע המקנא,
 או בלבד נסבה מהביאו דבתם רעה א' אביהם, ע"כ הערים לעשות עם בנימין לראות
 אם אחיו ישימו נפשם תחת נפשו גם כי ידעו כי אביו אהבו מכל אחיו, וזאת תהיה
 דאיה על לכם הטוב, אז יתודע להם כי ידע בכירור כי עששו הוא אם התנכלו עליו,
 אז הסך יניחוהו ביד יוסף ולא ישימו עליו לב, ואז ישלח בנימין עם אחיו לכנען,
 ואף כי יתודע לאביו לא יורידם מזרימה לאכול את חלב הארץ, וכשראם מטטערים
 ומבקשים לשבת בעבודת במקום בנימין, לא יכל עוד להתאפק והתודע להם: —
 (בר) ויקח מאתם את שמעון. הסרחון היה תלוי כראובן יותר מכל אחיו כי
 הוא הבכור, לולא שמע יוסף דבריו אליהם, וידע כי בקם להגילו; ע"כ אסר את

שמעון שהוא שני לו כי בו היתה החטאת יותר מכל אחיו כי לא עכב על ידם ולא הוכיחם בדרך שהוכיחם ראובן : — (כו) **בפי אמתחתיו** . שק של עור מכוון, ובהכניס לתוכו כלים ימתח ויטה, ועיקר השרש הוא תח או טח, ומה נ"כ שרש שטח וטיח (וטח את הבית, פר' מזרע), וגם מלת מתחת כל"א מלרע מל' הרע שהוא תרנומו של ארץ שלפי דעת הקדמונים הארץ היתה בשמלה שטוחה : — (לו) **את שני בני תמות** . שד"ל מאור דורנו שמעינו לא היה דבר נסתר פירש בתרנומו שנים מבני, וכן פרשתי גם אני **שני מדבי האמרי** (יהושע כ"ד ו"ב) שנים ממלכי האמורי, לא סיחון ועוג, כי אלה נפשו כהרב ישראל, ולא גורשו מארלס ע"י הזרעה ; אבל באן לא כל פירוש שד"ל, שאמת הוא שלראובן היו ארבעה בנים ברדת ועקב למגרים, רק לא יתכן שיאמר לאביו ארבעה בנים יש לי תמית שנים מהם והשנים תחיה, וגם אם תמצא לומר של' גזומא דבר כאדם המוכן לשלם תשלומי כפל, אם ישע כפקדון אשר הפקד אמו, כ"ל טוב להניח שעדין לא היו לו לראובן כ"א שני בנים והשנים האחרים היו תאומים או בני שתי נשים ונולדו אחר זמן קודם ירדת ועקב למגרים :

מ"ג

(כט) **כי נכמרו רחמיו** . שם רחמים נגזר משם רחם שהוא אחד מבני מעים שבאדם גם כי איננו כ"א כנקבות, והשתמשו בו להורות החמלה שיש לאם על זכאי מעיה ע"ד המון מעיד ורחמיו אלי יתאפקו (ישעיה ס"ג ט"ו) ; ומלידת נכמרו רחמיו תורה על גדול האהבה הזוערת כאש בקרב האדם עד שיאמר עליה בדרך הפלגה שמשחרת באשה את המעים (מהר"ר ערענריוך ומהק"ר יז"ק) ; וכן פירש מורי ורבי עטרת תפארת לראשי כמהר"ר שבתי אלהן טרויש זל"ל על פסוק ורחמי רשעים אכזרי (משלי י"ב יו"ד) : — (לג) **ויתמהו האנשים איש אל רעהו** . בראותם ההפך בין פעם ראשונה שחשדם כמרגלים ואספס אל משמר, ופעם זו סקראם עמו אל הלחם לאכול, וביאת בנימין לא היתה מוכחת כלום כי נקיים הם ; — (לד) **עמו** . אכלו, הם שכרו ולא הוא, אולי שִׁכְּרוּ בכונה למען יגלו סודם :

מ"ד

(י) **כדבריהם בן הוא** . עשה עלמו כאלו לא שמע בכירור מה שאמרו,

והקל מספט אשר ימלא אתו הנביע, והאחרים חשבו נקיים : — (טז) האלהים
 מצא את עין עבדיך • כי לא ענה מלכו ויגה בני איש (איכה ב' ל"ג), וכלי
 ספק בעונת איזה עון שעשיתו ובעלם ממנו באה עלינו הצרה הזאת שתחשדנו
 כננכים ; אבל דעת ראזענמיללער (הביאה שד"ל בכיבודו) שיהודה חשב בכנימתו
 כי ננכ הנביע הוא דבר שאין לו רגלים, והכסף הנמלא שנית באמתחת כולם הוכיח
 כי היה שם ככל שהם לא יכלו לעמוד עליו :

פרשת ויגש

(יז) כי במוך בפרעה • כדברי רש"י ז"ל, חשוב אתה בעיני כמלך, ורע
 בעיני לדבר לך קשות : — (יח) ארני שאר • באמת לא שאל יוסף להס הים
 לכס אב או אח והס להתנצל הגידו לו מעגמס, רק אמרו מרגלים אתם הכריחם
 להגיד משפחתם, ואס כן דבריו היו כמו שאלה ששאל להס על בני ביתם : —
 (כט) בבאי • היה ראוי בכאי (בי"ת לפני המקור תורה ל' הוה, והכ"ף ל' עבר)
 לולא נסב הדיבור כולו אל ומת שאקרו וזו הכ"ף במקומה עומדת :

מ"ה

(ב) וישמע בית פרעה • הוגד לבית פרעה על ידי עבדי יוסף היולאים
 המסדרונה כי נסגר יוסף לבדו עם אנשים מכני כנען ונשא את קולו ויבך : —
 (ג) העורר אבי חי • חתומת דברי יהודס המרידה את דמיון יוסף והיה מדמה
 אביו בסכנה גדולה עד שלעק העורר אבי חי ! אע"פ שכבר אמרו לו אתמול כי חי
 הוא (שד"ל) ; ועוד י"ל שתיבות אלה כנכנס לדבר ואומר א"כ אבי חי ? ספרו לי
 על אודותיו : — (ד) לשום לכם שארית • לשום כמו לתת (עמ"ס למעלה ד'
 ט"ו). ושם שרית וכן שם אחרית הכרדף לו מורה מלב טוב ושליו הבא באחרית
 הימים, וכן כי אחרית לאיש שלום (תהלים סוף מזמור ל"ו) : לפריטחה גדולת •
 ה' שלחני לפניכם להחיותכם באופן שלא חשכתם ובהגלה נפלאה ; ולמ"ד לפליטה
 כמו למ"ד הפלתם למשואות (תהלים ע"ג י"ח) שהוראה על ידי ; (היום כ"א
 תמוז המרל"ח רואה אני שתיבת פליטה אינה שם מופשט ואין לה הוראת הללה, רק
 כדברי שד"ל בשם Gusselius היא שם לנמלטים אחר שמתו רבים, וענין הפסוק

כך ה' שלחני לשכיבם למען גם אם ימותו יתר יושבי הארץ אתם תשארו בחיים, ולסוס לכם כמו אתכם כמו הרנו לאבנר, ש"ב ג' ל', וכן גם לכם השני שאחריו, ולהחיותכם באופן שאהם המעותדים להיות אומה עלומה וחשובה תפלטו, ובכן תמלט מן הכליון פליטה גדולה: — (יש) **ואתה צויתיה** • מלבד זרות שחסרו כאן תיבות **לאמר להם** וששתמש בזמן עבר במקום הזה (וזה מדרך השיר ולא מל' הסיפור) יש לתמוה על צווי זה, וכי היתה עת לעלות? די שיתן רשות! ועוד לא מלאנו בשם מקום פרעה מדבר ליוסף כאדון לעבדו רק כאיש אל רעהו; א"כ כ"ל שהיה ראוי להנקד צויתה מכנין פעל, וכשאמר פרעה וקחו את אביכם ונו' בודאי השיב יוסף כבר אמרתי להם כך (פסוק ט'-י"א), ופרעה הוסיף בלי ספק כבר צוית עליהם שיקחו ג"כ ענלות; וכראה שהמלאה הענלות היתה חדשה במצרים ולא נשתמשו בה כ"א האזילים, ולא היה להמון העם ובפרט לרועים ולגרים רשות לרכוב עליהן והיה לריד לזה רשיון מאת פרעה או מאת יוסף שהיא כפרעה, וצווי לשרי הרכב שיתנו הענלות, וכן היא הומר למטה (פסוק כ"ז) את הענלות אשר שלח פרעה, א"כ משלו היו ולא משל עמו: — (כד) **אל תרגזו בדרך** • המשכיל ר' אהרן רומניני מזה דעתו שתיבות אלה הם ל' ברכה שבכנס יוסף, יהי רצון שלא יהיה לכם רוגז בדרך ותגיעו לשלום לאהליכם, ול' **אל** סומך דעה זו:

מ"ו

(א) **לאלהו אביו יצחק** • לאלהים שיצחק הורה לו לכבד ולירא ממנו, או שיעקב ראה והבחין בהשגחתו על אביו, ולכך לא כתב אלהי אברהם, לפי שאברהם מת בעוד שיעקב היה עדין בראשית ימי עלומיו: — (ד) **אנכי ארד עמך מצרימה** • ירא היה יעקב לרדת מצרימה לפי שהבין שהמצרים הם הגוי שיעבדו בכניו ויענו אותם ת' שנה כדבר ה' אל אברהם אביו, ומה הטעם לא ירד למצרים בימי הרעב כמו שעשה אברהם, וכמו שהיה עושה יצחק ג"כ לולא אמר לו האל אל תרד מצרימה, או אם זקן היה ובניו בתיא מרוכים ובעבור זה נמנע מרדת מחמת הרעב, כשהוכרח לשלוח שם בנימין לא היה נמנע מללוחו; וגם עתה שירד לראות את יוסף אולי היתה דעתו לגור שם בשני הרעב ואח"כ ישוב לארצו שם א באורך הימים תפטר שנתת מצרים על בניו וישתעבדו בהם; וע"ז אמר לו האל אנכי ארד

עמך וגו', כלו' אשניח לבלתי יעבדו בכניך כל ימי חייד, וגם כשיעבדו בהם אנאלס
מחמת ידס, ואתה התושב במזרים ומות סס אלל יוסף בנך כי כן רצוני וגורת; ;
וזאו שאמרו רז"ל ראוי היה יעקב אבינו לירד למזרים בשלשלאות של ברזל אלל
שזכותו גרמה לו (ת"ב סנת פ"ט:), כלו' ראוי היה שהשעבוד יתחיל מרדת יעקב
מזרימה לקיים גורת ת' שנה, ויותר שהיה יעקב רואה שרצון האל הוא שירד מזרימה
לקיים גורתו, והוא היה ממאן לרדת סס עד כי הוכרח כרולח הזה הממאן לנלות
אל ארץ מקלטו, אלל שזכותו גרמה לו; ועל העגלות ששלח יוסף לשאת את אביו
אמרו רז"ל ששלח אותן לסימן שהיו עוסקים יחדו בדיני עגלה ערופה כשפירש ממנו
(עיין בפירוש רש"י), ואני לא באתי בכיאורי זה לבאר המדרשים, מ"ת אודיע איך
רבותינו הקדושים היו בקיאים בחכמת הלשון וכל מדרשה על אלל דקדוק
הטבעו, וזה לנו האות, כי רמוז במדרש זה כי תיבת עגלה לא תשמש לרוב להוראת
רכב ומרכבה להרכיב בה בני אדם, רק לטלטל כלים ממקום למקום כמו שמלאנו
בעגלות המשכן ובעגלה החדשה שהרכיבו עליה פלשמים ודוד את הארון, ורק פעם
אחת (תהלים מ"ו יו"ד) מלאנו עגלות ישרף באש על רכב אנשי המלחמה, וממנו
לבדו בלתי זה שלפנינו לא היה לנו ללמוד, כי ג' הסיפור לחוד ול' הסיפור לחוד, ע"כ
דרשו הדרשה הנ"ל על פסוק זה להורות לנו שתיים, אחת ההערה ע"ד הדקדוק
שזכרתי, ובמקום ס"א"ל לפרש ע"ד הפשט נשתמש במדרש (על כרחך המקרא הזה
אומר דרשני, רש"י על פסוק ויתרלנו הנטיס בקרבה, פר' תולדות); והשנית הערה
ע"ד מוסר, וכונתם לפ"ד סיוסף שלח לאמר ליעקב שאל יעמיק החקירה איך היו
הדברים ואיך נחנלנל הדבר שירד למזרים ונעשה משנה למלך, כדרך שהיא הורה
לו בילדותו כי טוב לבני אדם אם העול ישרא מכוסה ונעלם מעיניהם ואין להעמיק
החקירה בו לדעת מי עשהו, הלל עיני ה' משוטטות בכל הארץ וכל רע יראה
ויעניש; וכפי לימודי מוסר אללו שיעקב היה מלמד ליוסף המכיא דבה רעה לאביו
על אחיו, וזה אלל לשופטים סבהמאל חלל ולא גודע מי הכהו שלא יטרחו לדעת
מי הוא הרולח, רק יביאו בפרה על הרעיה ויבקשו מהאל שיסלח עליה כמו שכתוב
כפר לעמך ישראל אשר פדית וגו' (סוף פרשת שופטים), וזה לא ימנע שאם יתגלה
אח"כ על פי עדים מי הוא הרולח שימיתוהו כמו שמסיים ואתה תכבר וגו'; וכן
יעקב אם יראה בעיניו תקלת בניו או אם תודע לו ע"י אחרים יגער בבניו ויוכיחם,

רק אין ליוסף לרגל מעשיהם ולהביא דבתם אליו; וזו כונת רז"ל באמרם « קיים
 » אברהם אבינו כל התורה עד שלא נתנה » שפזכות שכלו ויושר לבו המליא ולימד
 לבניו מלות הרבה שאח"כ כ' כ' ה' לישראל: — (בח) לחורות לפניו גשנה.
 כדי שיוסף יורה ליהודה בחיר אחיו בחכמה ובכח באומץ לב וכנוי (ואולי גם בעושר
 ומפני זה ירד מאת אחיו, פר' וישב) הדרך להתישב בנוסן, לא הדרך לבוא לסן, כי
 לפי הנראה דרך ארץ גושן הקרובה לכנען היה לריד יעקב לעבור לבוא עד עיר
 מושב יוסף, או לכל הפחות קרוב קרוב לארץ גושן, ויהודה הקדים גשנה והבין
 מקום מושב יעקב ומספחתו:

מ"ז

(יג) ותלה: לפי דברי רז"ל שרשו ירה שבערכי הוראתו השתגע, ובל' עברי
 מלאנו תאר הוללים, ופעל ויתהלל בידם (ס"א כ"א י"ד), והם שני פרשים והענין
 אחד: — (יח) בשנה השנית בשנה שאחריה היא השנה השביעית בשני הרעב,
 שאז"כ והרעב לא נמשך כ"א שתי שנים, באיוו שנה אכלו כספם? — (כב) רק
 ארמט הכהנים לא קנה: כהנים ר"ל מופרשים לעבודת האלהים, או אזילים
 (מל' וילא אלהים את מקנה אביכם, פר' וילא; ואולי עיקר התיבה הוא לל, הניח
 במקום לל להגן מחוס השמש) המופרשים לעבודת המלך, או לטררה על המון העם,
 וכן ובני דוד כהנים היו (ס"ב סוף סי' ח'); וכן כהנים הננשים אל ה' (פר' ותרן),
 הם לפ"ד נדב ואביהוא וע' זקנים; וכומרי מלרים נקראו חרטומים מפני חכמתם
 להבין הנ' רונליפי החרותים בחרט אנוש על קיר בתי מסגדיהם ושאר בניניהם; א"כ
 בשם כהנים נקראו כאן הכומרים ואנשי החיל, שתי הכתות הנחשבות במלרים
 כאזילות, ולשתיהן נשארה נחלה בארץ גם בימי יוסף עד אחרית ימי מלכות מלרים;
 א"כ יוסף לא קנה כ"א קרקע יתר העם, ובכן יובן איך הלליח ועשה שלא מרדו בו,
 כי יד הכומרים ואנשי המלחמה אחר, וחתת שתי הכתות האזילות נפלה על יתר עם
 מלרים, ובפרט הכומרים הכבדו את עולם על העם באמרם להם שכך רטון האלהים
 שגם בב"א יהיו עריצים ונרדפים כמו בכהמה שאין לכבש כלי זין להנצל מהואב,
 והמתרעם על גורת האלהים יש חטאו:

פרשת ויחי

מ"ח

(ה) **ועתה שני בניך וגו'** : יעקב היה רוצה להעביר הזכרה מראובן ולתתה ליוסף ; אבל מה יהיה משפט הזכרה הזאת ? האם ליטול פי שנים בנחלת אביו אחרי מותו ? או להיות גדול הבית וכל אחיו ישמעו לו ? הלא יוסף משנה למלך ולגו עושה מופלג ! ע"כ דרכים אלו לפרש שיעקב חשב כי י"ב בניו יטלו חלק בארץ איש כאחיו, ע"כ בהיות שני בני יוסף לשני שבטים יטלו לעתיד פי שנים בנחלת הארץ כנען ; אבל בזה ה' למטה « לאלה תחלק הארץ במספר שמות (פ' פינחס) לרב תרבה » נחלתו « וגו' » ; א"כ תוחלת יעקב נכזבה כי בני יוסף היו נוטלים חלקם לא פחות ולא יותר גם בהיותם שבט אחד גם בהיותם שני שבטים, ושכר כבוד היותם לשני שבטים יוצא בהפסקם, כי הלא היה טוב להם להיות שבט אחד מרובה באוכלוסין כמו שבט יהודה : — (ט) **אשר נתן לי אלהים בזה** : וגם למטה « ראה פינד לא » פללתי והנה הראה אתי אלהים גם את זרעך « (פסו' י"א), נראה ברור שעד היום שהוא לא ראה יעקב את בני יוסף, אולי מקום גדולס היה רחוק מעיר המלוכה ומנשן : — (י) **כברו מוקן** : היו יגיעים ונושנים ותנועת עורקיהם כנדה : — (יב) **מעם ברכיו** : כי בין ברכיו היו בנשקו ובחבקי אותם, ויוסף דאג שמא ישים יד ימינו על שניהם ותהי ברכת העלעיר כברכת הזכור : — (טז) **המלאך הגאול וגו'** : מקרא קשה, וכי יעקב אבינו משתף בתפלתו מלאך אל האל ? ועוד מדוע אמר המלאך הגאול וגו' יברך ? היה לו לומר יגאל או ישמור וכדומה ? ע"כ כ"ל לומר ראשונה על ענין שם מלאך ומלאכה שטרם לאך לא שמש בספרי הקדש, רק קרוב לודאי הוא שרש הלך בהסוד וחילוף אותיות, ומלאך הולך ועושה מלאכתו כלו' שליחותו (באחרוני הספרים מלאכו שם מלאכות, חגי ב' ג'), ואח"כ הושאל שם מלאכה להוראת מעשה שאדם עושה בשליחות אחרים (ויבא הכיתה לעשות מלאכתו, פר' וישב), ואח"כ גם מעשה שעושה מרצון עלמן, ואח"כ גם על החומר שממנו תעשה המלאכה (המלאכה יהיה דים, פר' ויקהל, עמ"ש בפירושי שם, לרגל המלאכה, פר' וישלח) ; ולולא מלאכו פסוק וישכן מקדם לנג עדן את הכרובים (פר' בראשית) שממנו נראה ברור שמטה לימד את ב"ו שיש למעלה אישים רוחניים עומדים לפני

ה' היינו יכולים להניח שדעה זו נשתרשה בב"י באחרוני הימים, ושהמלאך הנמלא לרוב בחמסה חומשי תורה ויהושע ושופטים ושמאל ה' וב' ימורים ופה רגון וחפץ האל הנעשים ע"י המלציים חומריים, ע"ד עושה מלאכיו רוחות וגו' (חללים ק"ד ד'). רק מן המקרא שזכרתי וגם מכוין כרובי הזהב שעל הספורת נראה ברור שלפי דעת משה וגם מלאכים קבועים לעבודת ה' וזון לפקפק עוד בדבר; מ"מ יש להניח שכאן ובמקומות אחרים בשם מלאך תנאור ההשגחה העליונה המשתמשת באישים רוחניים או באמצעיים חומריים, ובכן סרה הקושיא, כי המלאך ר"ל השגחה האל שהיא כאל עזמו, וגם אנו בלשונומינו מתפללים להשגחה וכוונתנו לאל המשגיח: ויקרא בהם שמוי וקראו בני אברהם יצחק ויעקב ולא ישכח שם אבותיהם: — (ב) **כך וברך ישראל**: בני שיקראו על שם ישראל (עמ"ס למעלה, פה' וישלח ל"ד ז'): — (כב) **שכם אחד**: חלק אחד על אחיך תטול ממה שחלק מיד האמורי, ולקחתי משם באן לזמן הנקרא בלשונומינו עמיד עבר המליד העמיד כאלו כבר עבר, וכן למעלה (פסוק ו') ומולדתך אשר הולדת; ותיבת **אחד** הנקודה פתח סמוכה לעל **אחיד** ומופסקת בטפחה, תורה לנו שבעלי הטעמים אינם בעלי הנקודות, כ"הט דעתם שתיבת **שכם** היא שם דבר והוראתה חלק, נתתי לך חלק אחד על אחיך ממה שיקחו **לאִלָּפִי** מיד הכנעני בחרבם ובקשחם, וזה מסכים לברכה שברכו כבר; וב"ה סוכרים שתיבת **שכם** היא שם פרטי, ונחתי ישמש להוראת זמן הוה, ולקחתי לעבר מושלם כמשמעו, הנני נותן לך עיר שכם יותר על אחיך, שכם שלקחו בני מיד האמורי, ובין שני הפירושים ג"ל שיש לכחור בראשון לפי ש"א שיעקב יוחם אל ארבו ואל קשתו תפיסת עיר שכם והוא כבר (למעלה ל"ד ל') הוכיח בניו עליה, וגם לפני מותו תחת ברכם הוא מוכיחם; וכן בפ' קרח **לֹא חָמַר אֶחָד מֵהֶם נִשְׂאָתִי** לפי הטעמים היה להנקד **אֶחָד** סמוך כמו בסוף הפסוק, או להטעים **לֹא חָמַר אֶחָד מֵהֶם נִשְׂאָתִי**; וכן למעלה (מ"ה ב') ויתן את קולו בבבו לפי הטעמים היה ראוי להנקד **בְּבָבִי**, אלא שלפי הנקדנים היה ראוי האתנח לבוא תחת תיבת מזרים, כלו' הנלכים עליו סילאו המסדרונה ושמעו תחלה, ועמ"ס למעלה וגם כביאור סד"ל:

מ"ט

(ג) **יתר שאת**: אינו סמוך מתאר **יתר**, שאז היה ראוי להנקד **יתר** ע"ד

כָּבֵד כְּבֹד, יָחַד יַחַד, אבל הוא תאר על מסקל **כָּבֵד** עון (ישעיה ח ד') מעלי
 שש נקודות שלא יחלפו נקודותיהם בסמוך, שבהגרה הראשונה תפול הנגינה וא"א
 לנקדה שוא, והגרה שניה תנרר אות נחה אחריה ואין לפחות בשתימן מחנועה
 קטנה; וגם **אָפַר אֶרֶץ** ודומיהם שהגרה ראשונה שלהם תנועה גדולה לא ישנוה,
 לפי שבהגרות הפשוטות (שאין אות נחה נשמעת גררת אחריהן) וגוסף על זה
 תפול בהן הנגינה ראוי לשים תמיד תנועה גדולה, כדרך שבהגרות המורכבות
 (הגוררות אות נחה נשמעת) ראוי לשים תמיד תנועה קטנה לפי שהנח הנשמע
 הבא אחריהן ימטט הכרתן לולא הנגינה המלרכת תנועה גדולה גם בהגרה מורכבת,
 כמו **יִשְׁמַר יִדְבַּר הַבְּרִית מִדְּבַר הֵן** מורכבות ומנוקדות תנועה גדולה מחמת
 הנגינה, וכשתאבדנה נגינתן מחמת מלה זעירה הבאה אחריהן תחזורנה לקדמותן
 ותנקדנה תנועה קטנה **יִשְׁמַר-לוֹ, אֶדְבַּר-בוֹ** : — (ד) פחו כמים אתה
 ראובן בכורי הראוי נ"כ לכבודה מחמת כמה מדות טובות שכן, מי יתן ולא הרבית
 (אל תותר, ל' בקשה) פחו כמים כאשר עלית משכני אביך, והשיבות אל לבבך
 טרם שזוט כדבר הזה; וקבלת רבותינו שראובן עלכון אמו חכע (ת"ב שבת כ"ה):
 נכונה מאד, ומיבות פחו כמים מוכיחות עליה : — (ד) יצועי ערה תלמידי
 שמואל פינקרלי אומר שהכונה על בלהה שעלתה על יצועי יעקב, ונ"ל נכון; ואין
 להשיב שהיה לו לכתוב עלתה, לפי שכוונתו מי שעלה קתם (neutro); כלו' אמת
 הוא שבלהה היתה שפחה, מ"מ כיון שחשבתיה ראויה לעלות יצועי היה לך לכבדה :
 — (ו) **כבודי** הנפש תקרא כבוד לפי שהיא המכבדת את האדם בתתה לו מעלה
 על הנהמה, וכן למען יומרך כבוד (תהלים, סוף מזמור ל'), עורה כבודי (סס ב"ז
 ט'), ויגל כבודי (סס י"ו ט') : — (יא) **ערך** כי יבא שירה שילה היתה כימי
 יהושע החשובה ככל פרי כנען שכן כתוב ויקהלו כל עדת בני ישראל שילה (יהושע
 י"ז ה'); ולפ"ד פירוש הפסוק שלפנינו כך : יהודה יהיה ראש לשבטים באופן שגם
 בעיר ואם בכנען הוא יכנס ראשון; ומלילת בוא בעיר ואם בארץ באומר יכבוש
 הארץ כולה וישבית מלכותה, וכן בכל המלחמות יהיה ראשון (שופטים ה' ב', כ' י"ח) :
יקחה הדג"ש במקום למ"ד והראוי לקחת הפוך מן קהלתה, ומלאנו גם להקח
 נביאים (ש"א י"ט ב'), ומשמעו הוא יעלה בחמלה ואגלו יתקבלו יתר השבטים ;
 וכן יקחה אם (משלי ל' י"ז) ענינו העור הנכוון ונקבץ מוקן ונעשה קמטים קמטים;

וסד"ל מפרשו מל' ערכי וְקָה־ שְׁעִינְכוּ שְׁמוֹעַ בְּקוֹל, ור"ל לו יִשְׁמְעוּ יִתֵּר הַשְּׁבִטִים :
 — (יב) וְלִשְׂרָקָה : שורק הוא נחל בארץ פלסתיים (סופטים ט"ו ד') הַגּוֹדֵעַ
 לַתְּהַלָּה לְטִיב נִפְנִיּוֹ (ואינו נטעתיך שורק, ירמיה ב' ל"א) ; לא יהיה לו כַּסְדָּה אֵילָן
 סָרְקָה, ואם ירצה לאסור את חמורו יִטְרַךְ לֵאסְרוֹ לִנְפֵן מִשׁוֹכֵת, אַע"פֵי שִׁוְדֵעַ הוּא
 שֶׁהַחֲמוֹר יֵאָכֵל הוֹמָרוֹת וְהַעֲנָכִים : כִּבְבִם בֵּינָן וְנָו' - טְלוֹתֵי שֶׁל אִמָּה לִבָּן שְׁמַתְעִטְסִים
 בַּה בְּנֵי קֹדֶם תַּחֲכַבְסָם יִפֵּה בֵּינָן לִבָּן מִבְּמִים ; וַיְהוּדָה לֹא יִדְאָג עַל הַשְּׁחַתֵּת הֵינָן יוֹן,
 כִּי יִהְיֶה לוֹ יוֹן בְּשׁוֹפֵעַ כְּמוֹ מִים : — (יג) רַחֲף אֲנִיּוֹת : לא בלבד על שפת הים כי
 גַּם לַחֲף הָרָאִי לְכּוֹף אֵלָיו אֲנִיּוֹת, עַל הַגַּמֵּל ; וְלִשׁוֹן חֲף מִמְקוֹר חֲפֵף עֲלָיו כֹּל הַיּוֹם
 (פ' וּזְאת הַבְּרֵכָה), מִקּוֹם מַחֲסֵה מִסְעֶרֶת יָם : — (טז) כֹּאחַד שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל :
 כְּמִיּוֹחַד בֵּין הַשְּׁבִטִים, כֹּאחַד הַשְּׁבִטִים הַמְּכּוּבָדִים בְּיוֹתֵר מִחַמַּת גְּבוּרָתָם, וְאִם הֵיחָד
 כּוֹנֵנוֹ כִּרְאִיו לֵאחַד מִשְׁבִּטֵי יִשְׂרָאֵל הֵיךְ כּוֹמֵךְ מִשְׁבִּטֵי בְּמ"ס : — (יז) שְׁפִיפָן :
 נִקְרָא כֵן מִיּוֹן מִמִּינֵי הַנְּחָשׁ הַמְּכִיט בַּעֲפוֹת וּמִכְרִיחִים בַּהֲבִטְתוֹ לַהֲכַסֵּם לַחֲדָן פִּיּוֹ הוּא
 בּוֹלַעֵם, כִּךְ יִסְפְּרוּ כּוֹתֵבֵי תּוֹלְדוֹת הַבְּהֵמוֹת לְמִינֵיהֶן, וְהֵיךְ הַדָּבָר אִמֵּת אִם לֹא, הוּא
 יִשׁוּפֵף וְזֹאת תִּשׁוּפְנוֹ (פ' בְּרֵאשִׁית) לִשׁוֹן נּוֹפֵל עַל לִשׁוֹן (כֵּן אֲמוּנָה, אִם לְמִקְרָא),
 וּמִשְׂרַשׁ שׁוֹף נְהִיָּה שֵׁט שְׁפִי (וְיִלְדֵי שְׁפִי, עַר' בֶּלֶק ; עַל שְׁפִיִּים, יִרְמִיָּה ג' כ"א) שְׁעִינְכוּ
 כְּמוֹ מִלְּפָה מִמְקוֹר לְפִי שְׁעִינְכוּ רֹאֵה, כְּמוֹ וְהַמִּלְפָּה אֲשֶׁר אִמֵּר יִכָּף ה' (פְּרָשַׁת וַיֹּצֵא) ;
 וְנִרְאֶה שֶׁסֵּד"ל בְּבִיאָוֹרוֹ מִקִּיּוֹם הַדַּעֲוָה שֶׁהִבְרִית וְנָ כְּסוּף הַתִּיבָה תּוֹרָה הַקְּטָנָה, וְדַעֲוָה
 זוֹ מִשְׁכַּת מִשֶׁם אִישׁוֹן בַּת עֵינַי שֶׁלֶּפ"ד רְבִים ר"ל אִישׁ קֶטֶן Pupilla ; אֲכַל לִי נִרְאֶה
 שֶׁיֵּשׁ לַהֲנִיחַ שֶׁהוֹרָאֲתוֹ הַשְּׁחֹר שְׁבַעֲיָן מִלִּשׁוֹן אִישׁוֹן לִילָה וְאִפְּלָה (מִשְׁלִי' ט'), בְּאִישׁוֹן
 חֲסָךְ (סֵס כ' ב') ; וְאִישׁוֹן לִילָה מְגוֹרֵת יִשְׁנָן, שְׁבִילָה כ"א יִשְׁנִים ; וְהִבְרִית וְנָ בַּת־אֲרִיס
 עֲלִיּוֹן תַּחְתּוֹן רִאשׁוֹן אַחֲרוֹן חִילּוֹן אֲבִיוֹן מוֹרָה בְּלִי סֶפֶק הַגְּדֻלָּה, וְגַם בְּשִׁמּוֹת עֲרֻבּוֹן
 דְּמִיּוֹן חֲבִיוֹן כְּלִיּוֹן חֲשָׁבוֹן שְׁבַתּוֹן וְדוּמִיּוּסָם, יֵשׁ לַהֲנִיחַ שְׁעִינְכֵה הַגְּדֻלָּה וְלֹא הַקְּטָנָה :
 וַיִּפֹּל רַבְּבוֹ אַחֲוָר' : כִּנִּי דָן וְלַחְמוֹ בַּעַד בְּנֵי עַמִּם כֹּאחַד מִחֲשִׁיבֵי שְׁבִטֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,
 אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה מִנְהַגֵּם לְקֶרֶב אֶפְנֵי הַמִּלְחָמָה, אֲכַל יִפְלוּ עִמָּאִם עַל הַמֶּאֱסָף וַיִּשְׁחִיתוּ
 בוֹ וְגַם בְּיָתֵר בְּנֵי חִיָּל עַד שֶׁכְּעֹבֵרִים תִּהְיֶה הַתְּשׁוּעָה בַּעֲזֵר הָאֵל : —
 (יח) לִישׁוּעָהֶךָ : כ"ל שְׁדַעַת כַּעַל הַטַּעֲמוּסִים בְּשׁוּמוֹ הַטַּפְחָל תַּחַת תִּיבַת לִישׁוּעָהֶךָ
 הֵיחָד לְפָרֵס הַפְּסוּקִים כִּךְ יִתְּהֵה דָן תִּהְיֶה גְבוּר חִיל, מ"מ הַיְשׁוּעָה תְּבוּא לֶךְ מֵאֵת ה'
 כְּמוֹ שֶׁאֵינִי מִקּוֹה אֲוֹתוֹ ; וּמֵאֲלָנוֹ שֶׁרַשׁ קוֹה בְּלֹא אֲוֹת שִׁמּוּסִית אַחֲרָיו כְּמוֹ קוֹה קוּיָתִי

ה' ויט אלי (תהלים מ' ב'), קויתי ה' קותה נפשי (סס ק"ל ה'), וכ"ף של ליוספתך חוזרת אל סס דן, ובכן לא נכטרך עוד להמלאות רחוקות לפרש מדוע נכנס מקרא זה לכאן: — (יט) גַד נָרוֹד יגורנו: על בני גד יבאו גדודים לשלול שלל ולכזו בו, אך הם יבאו אחרי הגדוד ויילכו רכושם מידו; ולסון גדוד ממקור גדו אילנה (דניאל ד' י"א) ל' כריתה; וראשית הוראתו החפירות שהמחרישה עושה בקרקע (נחת גדודיה, תהלים ס"ה י"א), ומזה ל' לא תתגדדו (פר' ראה) לא תשרטו שרטה ככשרכם, וממנו נ"כ סס גדודי אנשי הלכא היונאים למלחמה בשורות מסודרות, ומנהגם נ"כ לכרות ולהשחית אל כל אשר יפנו סס: — (כ) מאשר שמנה דחמו: לחמו של גד הכ"ל תהיה שמנה ורבה משל אשר, רק אשר יתן מעדני מלך: — (כא) אילה שלחה: נפתלו ובנו שבטו יהיו בעלי שכל מהיר שזלי אינו מעמיק החקירה בנדון, אבל אינו משתאה רגע ומוזל תכף ומיד תשובה יפה: — (כו) גבעות עולם: דעת בעלי חכמת אדמת כפר (Geologia) שההרים הרמים הם שגולו תחלה, וההרים הנמוכים והגבעות כולרו אח"כ לאט לאט: — (כז) בבקר יאכל ער: כדרך הואב, ובערב יחלק שלל כדרך הגבורים בשונם כולאים מן המלחמה; ויולא מן החרש אל המזויר, וענינו בערב ובבקר ינלח אויבו ויחלק שללם: — (כח) כברכתו: יעקב לא התפלל לאל על הלחמת בניו, רק הגיד להם ההלכות אשר תקראנה אותם באחרית הימים; ופסט ויברך אותם איש כברכתו, ככרחה וההלחה העתידות לבוא עליהם; וגם פסוק ברכת אביך (כ"ו) נוכל לפרשו הכרחה וההלחות שאביך מגיד לך גברו על ההלחות שהורי התנבאו לי, ולפי זה גם ליוסף התנבא המאורעות המעוותים עליו ולא יותר; ופירוש וימררוהו ורבו, כונתו על שבט יוסף ועל המלחמות שילחם עם אויביו, ובכן ידק הכל עם מה שכמו ברחש הפ"שה האספו ואנידה לכס את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, ולא כתב האספו ואברך אתכם; ושד"ל שנה הנקודות והטעמים, ולפ"ד ראו: בְּרִכְתְּ אָבִיךָ נִגְרָו עָלַי, בְּרִכְתְּ הַיּוֹרֵי עָר, תִּאֲוֹת נִבְעַת עוֹלָם, והורי מל' הר (ומכארים יקרים דעתם כן), ועיין בכיאוורו:

נ'

(ח) רק טפם ונו' כ"כ היו או האובים למזרים עד שנטחו בהם והפקידו

פרשת שמות

א'

הַיְיָ (ח) וַיִּקַּם מֶלֶךְ חָרָשׁ • אוֹלֵי עֵתָה בְּאֶרֶץ הָרֹעִים Hysesos עַל מִצְרַיִם וּבְכַשׁוּ
הַמִּדְיָנָה הַתְּחַתּוֹנָה הַסְּמוּכָה לַיָּם הַאֲמֵלְעִי Mediterranean (הַנִּקְרָא בַתנ"ךְ הַיָּם
הַגְּדוֹל) הַנִּקְרָאתָ בְּשֵׁם Delta וְגַם אֶרֶץ נוֹשֵׁן הַקְּרוּבָה לָהּ, וְהַכְּבִידוֹ עָלַם עֲלֵיהֶן קְרוּב
לַת' שָׁנָה (לְפִי מַסְפְּרֵי קוֹרוֹת אֶרֶץ מִצְרַיִם נִמְשָׁךְ שְׁלֹשׁוֹן הָרֹעִים בַּמִּצְרַיִם שֶׁ"ו שָׁנָה),
וְחִמְשָׁה מַלְכִים מֵהֶם מָלְכוּ בְּאֶרֶץ הַהֵיאָ, וְאוֹלֵי אַחֵר שֶׁטִּבַּע הָאֲחֵרוֹן שָׁנָהּ עַם כָּל
חֵילוֹ בֵּים סוּף, בִּא מֶלֶךְ מִדְיָנָה מִצְרַיִם הַאֲמֵלְעִית וְהַעֲלִינָה שְׁהִיָּה מִבְּנֵי כְּהֵנֵי אֶרֶץ
כּוּשׁ, וְנָרַשׁ שָׂרִית הָרֹעִים מִן הַמִּדְיָנָה הַתְּחַתּוֹנָה וּמֶלֶךְ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם; וּמִן הַכְּתוּב
נִרְאָה שֶׁלֹּא כָּל חֲמֶשֶׁת הַמַּלְכִים שֶׁעָבְדוּ ב"י בְּפֶרֶךְ, רַק שְׁנַיִם הָאֲחֵרוֹנִים בְּלִבָּד אַחֵר
שְׁבִימֵי הַמַּלְכִים הַקּוֹדְמִים כְּבָר פִּירוּ וְרָבוּ ב"י מֵאֲדָ, עַד שֶׁהַמֶּלֶךְ הַרְבִּיעִי יִרְאֵה מֵהֶם פֶּן
יִתְחַבְרוּ אֶל יִתְרֵי יוֹסֵף הָאֶרֶץ הַשּׁוֹכְנִים אוֹתוֹ וְאֵת עַמּוֹ, הֵם הָרֹעִים שֶׁבָּאוּ עִמּוֹ;
וּפְרַעֲהֶה שֶׁהִשְׁלִיט אֶת יוֹסֵף עַל הָאֶרֶץ קִדְם לְרֹעִים; וְזֶה שֶׁבָּא לָנוּ בַּסְּפָרִי קוֹרוֹת
הַגּוֹיִם עַל עֵנִין זֶה, הוּא כ"ב מְנוּמָנִים שֶׁאֵין לְסִמּוּךְ עֲלָיו: — (ט) רַב וְעֵצוֹם
מִכְּנֹו ב"י לֹא הָיוּ בּוֹדְאֵי רְבִים מֵהַמִּצְרַיִם, וְזֶה סִמּוּךְ לְסִכְרָתִי שֶׁשֶׁעָבְדִי וְשֶׁרָאֵל הָיוּ
הָרֹעִים, וְהֵם הָיוּ ב"י רְבִים וְעֲלֹמִים; וְסִכְרָתִי הָאֹמֵר שֶׁפְּרַעֲהֶה שֶׁהַגְּדִיל הֵת יוֹסֵף
הוּא הַמְּנַרֵשׁ אֶת הָרֹעִים, רְחוּקָה, שְׂבוּדֵאֵי לֹא הָיָה מִקְרָב אֶת יוֹסֵף וְאֵת אֲנָשֵׁי בֵיתוֹ;
וּמִמָּה שֶׁאֵמֵר לְאַחֵי יוֹסֵף כִּי תוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל דַּעֲהָ לֹאן (פֶּר' וַיְנַס) אֵין לְהוֹכִיחַ, לְפִי
שֶׁשָּׂנְאָת מִצְרַיִם אֶת הָרֹעִים קִדְמָה לְכַנְיֶשֶׁת אֶרֶסֶס עַל יָדֶם, מִחֲמַת שֶׁחֲסָם וְהִכְלֵם אֶת
אֱלֹהֵיהֶם, וְגַם מִשֶּׁהָ אֵמֵר לְפְרַעֲהֶה הֵן נֹבַח אֶת תוֹעֲבַת מִצְרַיִם לְעִינֵיהֶם וְלֹא יִסְקָלוּנוּ
(פְּרַשְׁתִּי וְאֶרָא), וְשֶׁפְּרַעֲהֶה שְׂבִימֵי יוֹסֵף הוּא עֲלָמוֹ מִמַּלְכֵי הָרֹעִים ג"כ רְחוּקָ (אֵע' צ'
שֶׁאֵמֵר וְאִם יִדְעַת וַיֵּשׁ בְּסֵם אֲנָשֵׁי חֵיל וְשִׁמְתָם שְׂרֵי מִקְנֶה עַל אֲשֶׁר לִי, פְּרַשְׁתִּי וַיְנַס),
שֶׁא"כ לֹא הָיָה מִקְפִּיד עַל שְׂנְאָת מִצְרַיִם אֶת ב"י, כְּמוֹ שֶׁלֹּא הָיָה מִקְפִּיד עַל שְׂנְאָתָם
אוֹתוֹ וְאֵת כְּנֵי עַמּוֹ: — (י) וְעֵלָה מִן הָאָרֶץ: הַמִּצְרַיִם לֹא יִמְרְדוּ בָנוּ כִּי יִדְאָנוּ

פן תכבד ידנו עליהם וככבד עלנו על זוארס, אבל ב"י יתוספו מיד על שונאינו
 ולא ידאגו, לפי שזם ינגעו לפני חילותינו לא ימתינו עד שניסרם, רק יפרקו עלנו
 מעל זוארס ויעלו מן הארץ הזאת אל ארץ אחרת, לפי שלא ירדו למצרים להשתקע
 אלא לגור : — (יא) **מסים** : ל' מס משרש מסם, והוראתו עבודה קשה המפרכת
 את הגוף עד שימס, וכן למס עיבד בכני כנען ולשלמה, וכן ובחוריו למס יהיו
 (ישעיה ל"א ח) (בספר במדבר ל"א כ"ח חויתו דעה אחרת) ; והוצאת כסף
 שנותנים למלך למנדה בלו והלך נקראת בל"הק מנחה או אשכר, כמו מלכי תרשיש
 ואיים מנחה ישיבו מלכי סבא וסבא אשכר יקריבו (תהלים ע"ב יו"ד), והשיב למלך
 ישראל (מנחה) (מ"ב ג' ד') : **רעמסס** : אולי הוא מחוז בנוסן שכבש מלך ושמו
 Ramses (סם משמות מלכי מצרים) והיה קרוב לארץ כנען, ע"כ לא שנו ב"י לשונם
 ומנהגם שירשו מאבותיהם, ובמחוז ההוא בנו שתי ערים וקראו לאחת בשם המחוז :
וירב העם : מה היא הטובה ? וירב העם, זה היה שכרם לראות שהיו סבה שירב
 העם ויעלמו, ומתשבתם הטובה נלמדה למעשה : **ב**
(א) את בת לוי : משבט לוי, וקשה קלת, ויותר ממנו קשה פסוק אשר ילדה
 אתה ללוי במצרים (פינחס) שלבאירה ר"ל שהיתה בת לוי מתז כמו אשר ילדה לו
 מלכה (פר' חיי שרה), וא"כ א"א שמושב ב"י בארץ מצרים ת' שנה ככתוב ; ולקבל
 שמושבם היה רד"ו שנה ג"כ לא נוכל לפי שקושיות עלומות בדבר (עמ"ש פר' וארא
 על פסוק אלה ראשי בית אבותם), וא"כ מוכרחים אנו לומר שתיבות אשר ילדה
 אותה ללוי ר"ל לשבט לוי, ואין לכחד שפירוט דחוק הוא : — (יב) **וירא כי אין**
איש : מצרי עוד סם, אבל עברים היו סם ולכל הפחות המוכה, ומשה כטח שלא
 יגלו הדבר ; אבל ביום השני הרשע בשני האנשים הנזים אמר בקול רם « הלהרנני
 אתה אמר » וגו' ; ואז משה פחד לנפשו ואמר **אכן** (עתה בודאי, וכמהו אכן שמעת
 קול תחנוני, תהלים ס"ף סו' ל"ב) **גודע הרבר**, אולי מלאו ביום הראשון גזות
 המצרי בחול ולא נודע מי הכה, ועתה נתגלה מכהו : — (כב) **גרשם** : גר שם,
 אבל גרשון בן לוי מקירו גרש כרמל ושגר אלפיד להוראת שרי ונולד, והבדתו
 להגדלה (עמ"ש על שפיסון בפרשת ויחי) :

יהושע כלו' י"ה האל מקור הטוב יושיעך, ויהודה מל' תודה (הפעם אודה, פרשת
 וילך); וכן ב"ד' כל השמות המורכבים משם י"ה הם אחד יציאת מצרים, לא וראה,
 ואם מלאכו בכני ישיבך איה מהם שותמים בשם י"ה, לא שהיו כניו ממש רק
 המיוחדים ביוצאי חלצו ושטנו, כי קראם גבורי חיל וראשי בית אבות (ועש"ש כפר'
 וראר על פסוק ושני חיי קהת); ואם לא יערב פירושי זה אוסיף עוד כי אולי שם
 י"ה שהוא תאר לאל המיטיב (עיין פירוש שד"ל על שירת הים, ובבית האזנר לשכה
 א') היה נודע לכדו חבל לא מחובר לשם זה שהוא תאר לאל הנקום והנפרע מאויביו
 ומביא עליהם הָוה על הָוה, ומשניהם נהיה שם יו"ד ה' יו"ו ה' להורות שאלהי
 ישראל הוא המיטיב והנפרע ואין ב"א רשות אחת, וע"כ לא רצה האל להגלות בשם
 אהי"ה המורה השגחה לטובה בלבד, וכשתמש בשם זה המורה כל כחותיו ביחד, ע"ד
 שנקרא ג' כ' ה' נבואות (כפי שד"ל) לפי שהוא לכדו במקום אליה העמים שהם לכדו
 נבואות איש איש על פקודתו, וזו ג' כ' כוכב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד והאבת
 (עיין במשתדל); וע"ד זה פירשתי ליהודה שם י"ה בו"ה וכו' למתאמנים לאמרם אף
 כי לא ידעו מה בניהם, למען יכוונו לאיזה דבר בהוויאם תפלת לשם יחוד מפייהם,
 ולא יהיו כסוס כפרד אין הבין: וא"ת והלא מלאנו בספר בראשית כמה פעמים שם
 הו"ה? משה כתבו שם במקום השמות האחרים לפי שהוא מודק לאל יותר מכולם
 (עמ"ס כפר' משא על י"ג מדות), לולא פסוק אחד הנראה כמתנגד לפירוש זה,
 הוא ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה (פרשת העקידה), רק נוכל לומר
 שאברהם לא קרא שם חדש למקום ההוא לומר שמעתה מקום זה בהר המוריה יקרא
 בשם פרטי ה' יראה, רק דבברו על המקום ההוא היה אומר ששם האל רובה בתפלת
 ב"א ודואה ומשגיח עליהם ונוטה אזנו לשועתם, ע"ד יקרא לך עיר הזקק (ישעיה
 א' כ"ו) יקראו לירושלים פסא ה' (ירמיה ג' י"ז) ורבים בהם, וגם לאזאיו עד ימי
 משה הכותב (אחר יאמר היום) מאמינים וסוברים שהוא מקום רבוי לקיבול תפלות,
 ובאמת סוברים כן עוד בימינו אף כי בהר המוריה נבנה ב"המק והולכים ומתפללים
 על כותל מערבי, ולפי פירוש זה אין לנו מוכרחים לומר שאברהם ידע שם הו"ה,
 רק משה הכניסו בדבריו כדרך שהכניסו בספורים האחרים: — (כב) ושמתם
 וגו': מאהבתם את זרעם לא יקטעו עמם ככלי כסף וזהב ושמות שישאלו, רק
 יקטעו בהם בניהם ובנותיהם, אפילו יותר מדאי עד שהיו להם למשא:

ד

(י) **מאז דברך** : מלת **מאז** הוראתה בכל מקום זמן רחוק, א"כ כבר דבר ה' עם משה (אולי בחזיון לילה ועכשיו פה אל פה) קודם מראה הסנה; ולפרש לא הייתי לשעבר וכדאי לא נהפכתי לאיש דברים כרגע עשה שאתה מדבר עמי נ"ל דבור קשה יותר מדאי כלפי האל : — (יא) **עַיִר** : אולי נקרא בשם זה הסומא שיש לו עור המכסה את עינו : או **פקח** : כפירושי על נביאים ראשונים (דף מ"ה) כתבתי על תאר **פקח** הכתוב כאן בין תארי בעלי מומים ולא הוקדם ולא אומר להם שאלמלא היה אפשר לאמרו הייתי סובר שהראוי **פֶּסַח**; והמשכיל וכבון כמ"ר **שמחת מפ'אנו** ע"ה ממוסכי ויניזיאה יע"ף העירני שתאר **פקח** במקומו עומד, והכתוב מוכיח שני ההפכים, מי שם פה לאדם וכנגדו מי יסוס אלס או חרש (אלס הוא תולדת חרש), ופקח הוא הפך עור הכתוב אחריו (אח"כ מלאתי דברים דומים לאלה בת"כ מס' הגניע ד' ב' : בתוספות ד"מ המדבר) ; ואעפ"י שראוי היה הפעל לבא בין חרש ופקח ג"כ (מי שם פה לאדם או מי יסוס אלס או חרש, או מי יסוס פקח או עור) מ"מ נראו דבריו בעיני, והריני מבטל מה שכתבתי שם ומבקש מכל איש שיבא ספרי הנ"ל לידו שימחק כל הסגור שם בין שני הקוים, וגם אם יוכבד ביאורי ויודפס שנית הריני מבקש ממדפיסו שיסיר ממנו כל הענין הנ"ל כי טפל הוא (ובסוף ביאורי על ספר איוב השמתי עוד איזה תקונים על ביאורי הנ"ל) : — (יב) **אהרן אחיך הלוי** : אולי בקרובי משה מלך אביו או מלך אמו היה איש אחר ששמו אהרן והוסיף הלוי לתוספת ביאור, ואח להוראת קרוב מלאנו הרבה פעמים במקרא ; או היו הלויים כבר מהמדברים לעם ונקרא בשמם איש מדבר לחות, והו' שכתב אח"כ ידעתי כי דבר ידבר הוא, בלו' מורגל הוא לדבר לפני גדולים ורבים ולא יחת : — (ב) **על החמור** : כה"פ הידיעה, על החמור המיוחד לתשמישו, וכן במשיבת אהבה לי החמור (ט"כ ו"ט כ"ז), וכן באברהם ויחבש את חמורו (פר' העקידה) : — (כז) **וירף ממנו** : הלוי רפה מעט מעט עד כי נרפא, ומשרש רפה כה"פ נגוד רפא באל"ף : **חתן דמים** : בכל המורה מלאנו שם **דמים** כל' רבים להוראת דם הנפש כמו קול דמי אחיך (פרשת בראשית), דמיהם כס (פרשת קדושים) ; אם כן חתן דמים פירושו חתן הרולה במיתח בני, וזה אמרה לפורה כנגד

משה אָעפ"י שְׂרָאָה מֵלֶאֱדָה עֹמֵד לִגְדֹל וּמִבְקָשׁ הַמִּיתוֹ, וְהִכִּינָה זוֹה עֹנֵשׁ שְׁמֵעו לְקוּלָהּ לְאַחַר מִילַת בְּנֵם, וְאִזְרָה חֵיל וּמְלָה אוֹתוֹ בְּעֶגְמָה אֶף כִּי חֲשַׁבָה שִׁימוֹת בְּנֵלֵל הַמִּילָה, וְהַשְׁלִיכָה הַעֲרֵלָה לְרַגְלֵי הַמֵּלֶאֶךְ הִוּוּ לְרַגְלֵי מֹשֶׁה, וְאָמְרָה לְמֹשֶׁה אֵתָה חֲתָן הַסְּוֹאֵל דְּמִי בְּנִי : וְלֹא יִתְכַן לְקִרְוֹת הַבֵּן בְּשֵׁם חֲתָן, לְפִי שְׁמֵן הַטַּבֵּעַ הוּא קְרוּב לָהּ, וְלֹא נִקְרָאוּ בְּשֵׁם חֲתָנוֹת כ"ה הַקְּרוּבִים הַנִּקְנִים ע"י נִישׁוּאִין, לְוֹלָא נִאֲמַר שְׂקִרָא לְבָנָה בְּשֵׁם חֲתָן כְּלו' לֹא אֶהְבְּתִיךְ כְּשֶׁאֶר בְּשָׂרֵי מֵאַחַר שִׁחָה גֹרֵם מִיחַת אִישִׁי; וְכֹאשֶׁר הִרְפֵּה הַמֵּלֶאֶךְ מִמֹּשֶׁה (הִיָּה לוֹ לְנִקְוֹד וְיִרְף מִבְּנִין הַפְּעִיל כְּמוֹ לֹא אֶרְפֶּךָ, יִהְיֶשֶׁע א' ה' הַפֶּךָ מִלִּילַת הַחַיִּיק-ב) קִרְאָה חֲתָן דְּמִים דֶּרֶךְ לְחֹק לְמִילָה הַמְכֻנָּה כֹּאֵן בְּשֵׁם מוֹלֵוֹת כְּל' רִבִּים כְּמוֹ יִדִּיּוֹת, כְּלו' אֶת הַמִּילָה שִׁלַּת דְּמִי בְּעֵלֵי; וְסֹדֶה הַשְּׁסוּק כֶּךָ הִזּוֹ אֲמַרָה לְמוֹלֵוֹת חֲתָן דְּמִים אֲתָן; וּמֵלִאֲנֵי אֲמַר-ל בְּמִקּוּם קִרְוֹת-ל כְּמוֹ לֹא יֵאֲמַר לָךְ עוֹד עֹוֹכָה (יִשְׁעִיָּה ס' כ"ד), וְכֵן פִּירֵשׁ שֶׁל"ל גַּם פְּסוּק יֵאֲמַר לִיעֲקֹב וְלִישְׂרָאֵל מִה פֶּעַל אֵל (פֶּר' בַּלֵּק) ל' קִרְיָאָה בְּשֵׁם :

ה'

(ד) רְכוּ לְסַבְרָתֵיכֶם "זֶה אֲמַר לְשַׁבְעִים הַזְּקֵנִים (לֹא זֻקְנִים מִמֶּשֶׁר רַק מֵאַרְבַּעִים שָׁנָה וּלְמַעַל הַמַּמוֹנִים עַל יֵתֵר הַעַם Senatori) שֶׁהֵם הִיוּ מֵאַנְשֵׁי הַמַּעַס הַעֹבְדִים עֲבֹדַת פְּרַעֲה, וְאוֹלֵי הַס שׁוֹטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שְׁמוֹ עֲלֵיהֶם נוֹגְשֵׁי פְרַעֲה : — (טו) וְחֲטָאת עִמָּךְ תִּלְמִידֵי חֲבִיבֵי יִשְׁעִיָּה סִינִיגְרָלִיָּה סוֹבֵר שְׁכֻנַּת עִמָּךְ לַהֲדוֹת נוֹגְשֵׁי פְרַעֲה ע"ד וְיֵאֲמַר אֵל עֲמוֹ, וְיִזּוֹ פְרַעֲה לְכָל עֲמוֹ (לְמַעַלָּה א' טו' וְכ"ב) שְׁפִירֵשְׁתִּי הַרְעִים הַבָּאִים עֲמוֹ, וְחֲטָאת שֶׁס דְּבַר כְּמַשְׁפָּטוֹ וְסִמּוּךְ לְתִיבַת עִמָּךְ, וְהִיחָה הַטִּי"ת רְאוּיָה לְפִתַח (נִקְדוּהוּ קִמַן לְעִשׂוֹת מִמֶּנּוּ פֶּעַל ע"ד וְקִרְאָת אֲתָכֶם הַרְעָה, סוּף פֶּר' וַיִּלָּךְ); וְפִירוּשׁ הַפְּסוּק אֲנַחְנוּ מְכִים, וְהַחֲטָאת לֹא לָנוּ הִיא רַק לְנוֹגְשֵׁים הַמִּמְאִנִּים לְתַת לָנוּ עוֹד תִּבְנֵן, וְהַכֹּנֶס הַחֲטָאת הִיא לָךְ שֶׁכָּךְ זְוִית, אֲלֹא שֶׁחֲלָקוֹ כְּבוֹד לְמַלְכוּת : — (כג) וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֵל הַר חֹרֵב שֶׁשֶׁם נִגְלָה לוֹ פֶּעַם רִאשׁוֹנָה : לְמַעַלָּה הַרְעוּתָהּ אָעפ"י שֶׁאֲמַר לוֹ וְהִנֵּי יִדְעִתִּי כִּי לֹא יִתֵּן אֲתָכֶם מֶלֶךְ מִלְרִים לְהִלָּךְ (לְמַעַלָּה ג' י"ט), מ"מ לֹא הִגִּיד לוֹ סִיכִיד עוֹד אֵת עוֹלוֹ עֲלֵיהֶם יוֹתֵר קֶשֶׁה מִכְּרָאשׁוֹנָה; וְדוּחַג הִיָּה שְׁמָא בְּרָאֲחֹס כִּי נֹחַלָה אֲכֵדָה מְקוּתָם יַעֲזוּבוּ אֵת אֱלֹהֵי אֲבוֹתָם שֶׁנִּטְחָחוּ בּוֹ עַד הֵנָּה כִּי יִפְקֹדָם, וְיִלְכוּ אַחֲרָי תוֹעֲבַת מִלְרִים וַיִּדְבְּקוּ בְּמַשְׁפָּטֵיהֶם; ע"כ בִּא לּוֹ הַלְוִי תַחֲלָה « לָךְ אֲמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹלֵאתִי » וְגו' :

רוח שענינו נשמה נהיה ג"כ רוח אלהים, רוח ה', שענינם השפעת נבואה או כח נפלא, ומלאכותו גם להוראת רעון, אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת (יחזקאל ה' י"ב); ועל הנשמה הנלחית מלבד ויפח באפיו נשמת חיים (פר' בראשית) מלאכו רוחו ונשמתו אליו יאסף. (איוב ל"ד י"ד), והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, ומשני הפסוקים הוראה עצומה באמונת קדמונינו בהשאלת הנפש אחר המות ובהתענגה בכריה בפני עלמה בחיי עדן, סכן כתוב אל האלהים, אליו: — (יהח) ושני חיי קהת: מושב ב"י בארץ מזרים ת"ל שנה כדכרי הכתיב, ואם לריכים אנו לראיה עודפת על הכתוב, הלא בשנה השנית ללאת ב"י מארץ מזרים היה מספר בני קהת מכן חודש ומעלה שמונת אלפים ושש מאות, וכל יולאי ירך קהת הנזכרים כאן הם כעשרים איש, ובמשך שנה או שנתים נתוספו עליהם ת"ל פעמים כמוהם, אהמהא!! א"כ בני קהת הנזכרים כאן הם החשובים שהיו לראשי כתי אבות ולאלופים שכן כתוב בראש וכסוף הפרשה, וכמה דורות ככלעים בנתיים, וזין מכאן ראה כלל שמושב ב"י במזרים כמספר רד"ו, ועמרם ואחיו לא בני קהת ממש רק מלאכיו חמשה או ששה דורות ויותר (עמ"ס פר' לך לך על פסוק ודור רביעי); ואם יטעון טוען הלא בכל מקום שמלאכו יחס כתורה, הן בקרח הן בעפן, הן בעובד, הן בד"ה, לא נמצא כ"א דור אחד או שנים בין יורדי מזרים ובין אותם שלפי הסברה ילאו ממנה, וא"כ א"א שדור אחד או שנים יספיקו לת"ל שנה! תשובתו שנכל מקומות אלה לא נזכרו כ"א החשובים כמשפחה ע"ד שאמרו רז"ל (ת"ב מגלה י"ב): «מרדכי מוכתר בנימוסו היה» ; וב"י בהתיחסם נחלקו לד' חלקים, שבט, משפחה, בית אב, נכר, ובכן בא היחס עפ"י ד' החילוקים האלה כמו בקרח שהוא נכר, יאהר הוא ראש בית אב (כנזכר בפרשה), קהת הוא ראש המשפחה לוי הוא ראש השבט; ומשפחה שהיתה מרובה באוכלוסין נחלקה למשפחות קטנות (כמו בכני מנשה, פר' פינחס), ע"כ באו בללפחד ה' ימוסים, לא שיהיה זה כמו של זה, כמו שכתבתי למעלה; ובנולדים בין יורדי מזרים והיוצאים ממנה לא היו ראשים וחשובים כי היו כולם עבדים בשוה, או היו ולא חש הכתוב להזכיר כ"א ראשי כתי אבות שהיו בימי משה; וכל היחסים הנזכרים בתנ"ך העולים עד יורדי מזרים הם חסרים איזה דורות בנתיים לפי שלא הוזכרו כ"א החשובים והמפורסמים כמשפחה; לא ולמד מיחס דוד הנזכר ברות, פרץ הוליד את חלרון שהוא מירדי מזרים, וחלרון את עמוכב,

ועמיכדב את נחשון שהיא מיוצאי מצרים ומקניהם שכן נמנה נשיא לבני יהודה, ולפי הסברה גם שלמה או שלמון הם הוא בנו ממש היה מיוצאי מצרים וממנו עד דוד במשך ת' שנה אין כאן כ"ה ג' דורות, בועז, עובד, ישי, היחזקן שכל אלה לא הולידו עד קרוב לק"ל שנה? הלא אברהם אבינו שהוליד קרוב לק' שנה כששמע דבר ה' אליו וגם נחתי ממנה לך בן לחק ואמר « הלכתי מאה שנה יולד! » אם כן מוכרחים אנו לומר שחסרו מכאן איזה דורות, וכן נוכרח לומר שחסרו מחרזון עד עמיכדב, וכבואו לספר יחס דוד לאבאב כ"ה ההגונים ואנשי השם שבמשפחתו; סוף דבר סברתי היא שאין לזון ממה שכתוב ובכפל בתורה שמושב אבותינו במצרים ת"ל שנה, אע"פ שבעבודת אולי לא נמשך כ"ה ק' שנה בקירוב בימי שני המלכים הנזכרים בד' סדרות הראשונות, כמ"ס בפר' שמות: — (כה) את פינחס: סס בן ארבע אמותיו א"כ נגזר מל' ככרי, ונעזעניוס כתב שהוא סס אלול מצרים, ואולי הוא סס העוף שלא היה ולא ככרא אלף משל היה שקראו לו במצרים Phönix, והוא לפי פותריו כתב מצרי משל על הנשמה המחדשת נעוריה בלאתה מן עולם הנפוסים לעולם הנשמות, והעוף הזה היה אחד בעולם, ועוד היום בלשונותינו עושים ממנו תאר להורות אים מובדל, ובפלא מפני יושר מדותיו; ושמתיו על אות פ"ה שנוספת ושימושית היא בשפת מצרים העתיקה (דומה לפ"ה רפה בל' ישמעאל שהזכיר רד"ק), וכמה שרשים יש גם בל"הק שבנפול מהם פ"ה הפעל יקיימו הוראתם, פעל ועלל שניהם מהכרת על הקדומה, פער וערה, פור וורה, פרח וריח, פרח ורכב, פרח ורזן, פשר ושרה (שענינו התייר קשר); ואולי שמות הרבה בעלי ד' אותיות כמו פלגש (סגל), פרדוס (Rhodos), פרעש (רעש), ודומיהם יצאו עם ב"י מארץ מצרים; ובלשונותינו מתרגמים פינחס Felix בחילוף נו"ן בלמ"ד ע"ד לשכה-נשכה (נחמיה י"ג ז'), ומה סבר כ"ר רפאל פאדובי שיט להוכיח כי גם סס פלשת ופלשתים הוא סס Phoenici, Phoenicia, וככו: — (כו) הוא אהרן ומשה: משה כתב ספר התורה ע"פי ה' ובמלותיו, ואולי חזה שיבא יום והכופרים ירחיבו פיהם עליה, וכדי להסיר ממנה כל חשש ויוק לא רצה לעשות עצמו כאיש מוזמן לכתוב ספר מיוחד ושלא, רק כתב באדם שהמון מעיו יכריחהו לספר מה שעיניו רואות, וגם מה שהיה חושב שהוא לחועלת בני עמו וניתן להכתב, היה כותבו בדרך שהיה עולה בזכרונו ובמחשבתו, וזה גרס שלא נכתבו המלות בסדר נתינתן,

וגם במאורעות יש מוקדם ומאוחר כדברי רז"ל ; וכן כאן היתה כונתו לספר יחס בני לוי (אולי כתב כל זה אחר מעשה העגל שאז שבט לוי נבחר לשרת), ובפרט יחס אהרן ובניו הכהנים, ולהסיר מעליו כל תלוכה שלא יאמרו ראו זה מתהלל במשפחתו התחיל כמי שדעתו לכתוב יחס כל השבטים וראשי כל בתי אבותם, וכשהגיע לבני אהרן הפסיק הענין בפסוק הוא אהרן ומשה, וחזר לסיפור הקודם : **עַד צְבָאוֹתָם** • כפי' שד"ל על פסוק הוֹיָא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על נבואתם (פר' בא) ; משה ואהרן הוֹיָאוּ והביָאוּ בני ישראל בסיֹתם הולכים לפני נבואתם : — (כח) **בְּאַרְצֵי מִצְרַיִם** • זאת היתה פעם ראשונה שדבר אליו בארץ מצרים, ששתי פעמים ראשונות דבר עמו בהר סיני, והוא הדבור הנ"ל (פסוק י"א) כדברי רש"י :

?

(יא) **וַיִּקְרָא גַם פֶּרְעֹה** • ה' שלח את משה ואת אהרן וגם פרעה קרא לחרטמים : **וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵם וְגו'** • בנ' פעמים הראשונות עשו פלאיהם ע"י להטיס, ר"ל ע"י חכמה ידועה להס ומכוסה ולוטה (לוטה בשמלה, ש"א כ"א, יו"ד) מיתר ב"א (ולא יחסו הדבר למעשה נסים מאת אלילי מצרים), כי אמרו אם נביח שיאמין פרעה שה' אלהי ישראל הוא העושה זאת, ויכלתו לא על ישראל בלבד כי גם על מצרים ואליליהם, סוף דבר פרעה יטוש את אלהיו ואנחנו נאכד חקנו שאכלנו עד עתה ; ע"כ אמרו לו שמה איננו איש האלהים רק חרטם כמוהם, אף כי הוא חכם מכולם ויכלתו גברה על יכלתם, והוא שם עלמו כמו שהאלהים שלחו, להחריד את פרעה למען ישלח את העם חפשי והוא יהיה עליהם למלך ; אך ברכות מופתי ה' בארץ מצרים, ידעו שדבר בלתי אפשר הוא להתנגד לרצון האל ויבא יום שפרעה יוכרח לשלח את העם, ואז אם יספן לסור מעבודת אלהיו מי יאמר לו מה תעשה ? וא"כ סכלות הוא להחזיקו בטעותו שמהם אינו שליח אלהים, כי בזה יכבד לב פרעה ויביא עליו ועל חרטומו ועל עמו לרות רבות ורעות, ע"כ במכה שלישית עשו עגמם כבלתי יודעים לעשות כאלה כלטיהם, והודו ואמרו « אֲנִי אֲלֹהִים הֵאָנֹכִי » :

— (טו) **הִנֵּה יוֹצֵא הַמִּיִּמָּה** • לרחוץ, או ג"כ לחלות פני אלהיו כילום או אזורים איש איש (המליירת ארץ מצרים, וזילום מזריע אדמת מצרים), ולפני אלהיו שלחו לדבר אליו קשות להראותו כי הכל ירהתו, ע"כ אמר לו בואת תדע כי אני ה', למען

תדע כי אזני ה' בקרב הארץ; ואחר שפרעה לא פנה אל דברי ה' מפי משה, תכף ומיד אמר ה' למשה שיאמר אל אהרן להכות היאר לעיני פרעה ולעיני עבדיו ההולכים אחרו לחלות פני ירחם, ולא המתין כלל בין ההתראה ובין המכה, וזה שכתוב ויפן פרעה ויבא אל ביתו, ולזה לקח ג"כ המטה בידו: — (יט) קח את מטך מטה הנזכר בכל הפרשה הוא מטה משה שנאמר עליו (למעלה ד' י"ז) ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות, ובכל פעם ופעם משה היה מעבירו אל אהרן שיעשה בשליחותו המופתים, רק מטה אהרן הנזכר בפרשת קרח הוא מטה בית לוי, וכן קח את המטה שבפר' חקת, ועמ"ש שם: **על מימי מצרים** • מי גילוס לבדם נהפכו לדם ולא מי הבארות כי לא הוזכרו כאן, ועוד כתוב ויעשו כן חרטמי מצרים כלטיהם, מכלל שהיו להם עוד מים זכים, וגם הוא אומר למטה ויחפרו כל מצרים סביבות היאר מים לשבת, ר"ל שבטחו למלוא מים זכים סביבות היאר וחפרו ומלאו, שאל"כ היה כותב וילאו מצרים לחפר מים כמו שכתב למעלה « ונלאו מצרים » לשבת מים מן היאר », לפי ששרש לאה הוראתו יגיעה לריק כמו וילאו למלא הפתח (פר' וירא), וזוהי נהיה שפרעה לא נענה לפני האל במכה זו אפילו רגע כמו ביתר המכות כי לו ולעבדיו היו מים זכים כל זרעם: **נהרותם** • כלשון רבים הם הראשים שבהם יפרד גילוס במדינת Delta העשויה ע"י ראשי הנהר כמין Δ שהיא אות דל"ת בכתב יון, ויאורים הם כפירוש רש"י על פסוק והנה עמד על שפת היאר (פר' מקץ): — **(כה) אחרי הכות ה' את היאר** • לכאורה נראה שענינו אחר התחלת המכה ולא אחרי תומה; א"כ מחמת שנוי המים הרגישו הלפרדעים זכר וילאו ממחבואיהם ומלאו פני היאר עד שהיו פני המים מתנועעים מחמת הלפרדעים (שוו היא הוראת ושרץ היאר כמו ישרו המים, פרשת בראשית) ועלו מן היאר ליבשה ובנכסו לבתים; ומתי שבו מי היאור לטבעם לא חש הכתוב להודיענו: — **(כו) בא אל פרעה** • הכנס כביתו, שידע שאותו היום לא יבא לרחוץ או לחלות פני אלהיו: — **(כז) וערו** • מן היאר וכאז בתחלה כביתך, ואח"כ בחדר משכבך, ואח"כ על מטתך, ואח"כ על גופך:

ח

(ב) וחעל הצפרדע • כתב רש"י ו"ל (ע"פי מדרש שמות רבה) לפרדע אחת הימה והיו מכים אותה והיא מתות נחילים נחילים; ובאמת יש במין הלפרדעים

Batrachi, Rospi מין אחד נקרא Pipa המטיל ביזוי בחול, רק הזכר שם אוחז
 אחת אחת על גב הנקבה תוך יבלתות שיט לה מטבע, ואחר ימים מעט תרוקמנה
 הכלים ע"י חוס השמש, ותלפזנה הצפרדעים מקליפתן, ותפולנה לארץ; ושם
צפרדעים אולי נגזר מן קולן שמשמיעות שבאזני בני מלרים נשמע כהכרת
 « לפרדע: » — (ח) **התפאר עלי** . משה היה יודע מחשבת פרעה, שהוא
 אחד מן הרטמים וכל מופתיו מעשה מכשפות; וע"כ ללמדו שהאל הוא העושה
 כל זאת ורק בכח תפלתו ויכל להסיר הצפרדעים מעליו אמר לו « התפאר עלי »;
 אבל פרעה אמר בלבו ראה זה במערכת הכוכבים או בקסם שהגיפה עת קור
 הצפרדעים, והנה הוא מתפאר לשאול לי מתי אפץ שתסורנה בחשכו שאשיב לו
 התפלל שתסורנה מיד, והוא ישמח לומר שבכח תפלתו סרו; אני משיב לו **למחר**,
 והצפרדעים אעפ"י כן תסורנה מיד כי כן בודאי מעוהד עליהן, ואני לא אנוק כלום
 ויתגלה לכל כי דבריו שקר; ומשה השיב לו כדברך, הצפרדעים תשארכנה עמך גם
 בלילה הזה, ובה יתברר לך כי אמת בפי, ויד ה' עשתה כל אלה; ועוד י"ל שפירוש
למחר הוא, די לי שבעת מחר לא תהיינה עוד צפרדעים בביתך, ומשה התפלל
 עליהן שמתותנה באופן שלמחר לא תהיינה עוד בכית פרעה ובבית עבדיו, והתחילו
 הצפרדעים לחוס בעלמן זער בהיותן רחוק מן המים, והתחילו לסור מן הכתים ומן
 השדות (פסוק ט'), ומתו בדרך טרם הגיען למים, ועשו מהן חמרים חמרים: —
(כב) הועבת מצרים . החכם שד"ל זוק"ל (חבל דאבדין ולא משתכחין כי תמול
 יום הכפורים התרכ"ט לקחו אלהים מעל ראשנו!) כתב של' תועבה זה הוא כמו
 Sacer כל' רומי שענינו מכובד ובזוי, קדוש ומקולל; אבל לא מלאנו בשום מקום
 במקרא תיבת **תועבה** להוראת קדושה, ואמת הוא ג"כ שלא מלאנו בתורה שום כנוי
 בזוי לאזילים כמו שמלאנו בספרי הנביאים (חזן מהשם אריל שמקורו אל ולא אל),
 וזה כדי שלא להתנגד מכל וכל לדעות המושלות בימים ההם, עד שיעקר אחדות
 האלהים הנמורה יקבע בלב בני ישראל, ע"ד שאמרו חז"ל גיורא עד עשרה דרי לא
 תבנו ארמאה באפיה (ת"כ סנהדרין ז"ד . רס"י פר' יתרו), לפי שהרגיל בע"ז מעוררו
 גם אם יתגייר יעשה בשרו חידודין חידודין מר על ביזוי יראת אבותיו; וישראל
 עבדו ע"ז במלרים (יחזקאל כ' ח') אעפ"י שלא שכחו את אלהי אבותם, כדרך כל
 הגוים בימי קדם העובדים את אלהי הארץ שגלו לשם מכלי. סכוה את אלהי ארנס,

כענין הכותים הנקראים בפי חז"ל גרי אריות; רק בנביאים נקראו האלילים ג' כ
 שקולים לגולים ותועבה (וגם דברי נבכים יש ותראו את שקוליהם וגו' אבל עם מדבר
 לדור שני שאחדות ה' נקבעה בלבם, והראיה דברי יהושע לו, (יהושע ס' כ"ד); ע"כ
 נ"ל לקיים הפירוש הנהוג שמשם דברו אל פרעה אמר כי את אלהי מצרים ובכתבו
 התורה כתב כי את תועבת מצרים, ע"ד שמלאנו בישיעה (כ"ח ט"ו) כי שמנו כוב
 מחסנו ובסקר נסתרנו, ומושלי ירושלים בודאי היו אומרים תיבות אחרות כמו לור
 וסלע במקום כוב וסקר, רק ישיעה מלעיג עליהם; וכונת הפסוק כאן היא אנו
 מקריבים לאלהינו כל פטר רחם ואתם עובדים אותו (כמו שפירשתי ובכל אלהי
 מצרים אעשה שפטים, פר' בא); והוא שפרעה לא השיב להם הלא אתם שוחטים
 הבהמות ואוכלים בשרן ובכל זאת לא יסקלכם! ויוסף נס הוא לאשר על ביתו
 וטבח טבח (מקץ), ואומר עם שתועבה למצרים לאכול את העבדים לחם, רק לא
 הוגד לנו בשום מקום שתועבה למצרים לאכול בשר כמו לבני הודו, וטבח טבח ר"ל
 שחוט בהמות הרבה כהוראת טבח בכל מקום שענינו הרג רב; ושנים מתלמידי
 גדחקו לפרש כי תועבה למצרים היא זביחתנו, ותועבה יהיה הנסוף לא הנושא, ובא
 לפרש תיבת זבח או זבח שהיא הנסוף הנסתר בקרב פֶּלַע זבח, ופירוש הכתוב כך:
 אם בזבח זבח לעוניהם, וזבח זה הוא תועבה להם, ולא יסקלנו?

ט

(ד) והפלה: הראוי באל"ף מלשון והוא פלאי (שופטים י"ג י"ח) שענינו
 מפורש ומבוסס מדעת ב"א, וכן עיקר הוראת פלאות, והיא נפלאות בעינינו (תהלים
 קי"ח כ"ג), לא נפלאות היא ממך (פר' נבכים), ומוה בל"ח ולא יפלה את כליו (משנה
 שבת פ"א מ"ג) יפריש מהם הכנים, אף כאן והפלה, והפריש: — (ו) ויטח בר
 מקנה מצרים: א"כ מקנה רב היה להם עד שנחשב בעיני האל ית"ש כמכה
 ענומה להם להמיתו, סמך לסבתי שהמלכים שנשתעבדו בישראל היו מהרועים:
 — (יז) אל לבך: מכת הכרד היתה מכה נוראה לא בלבד מפני הנוק שגרמה,
 רק ג"כ מפני המורא הגדול שהכניסה בלב פרעה שלא הורגל לכזאת בארץ מצרים
 שאפילו בשמים חין יורדים בה תדיר: — (יט) שרח העו: שרש אסף קרוב
 ליוסף, שהאסף מוסיף על מה שבירד; העו מל' עז שבהתחכרות אנשים גם חלשים

יאזרו כח זעזו : — (כט) כצאתי את העיר : לשוב לארץ רעמסס שכולאי קרובה מאד לעיר המלוכה היתה, ומשה היה יולד ובה במרכבה וסוסים ; וכתיבם דברי רש"י (מולאים נשמות רבה) שלא התפלל בעיר מפני שמלאה נילוליס, ויאמרו מזרים שלאחד מהם התפלל, וממכה זו תלמד גם ליתר המכות :

פרשת בא

י"ד

(א) בא אל פרעה : אל ביתו שאת הוראת שרש בוא, הכנס במקום מוסגר, ולא שלחו אליו כל ספת היאר כמו כמכת הדם והערוב והכרד, אולי דברים אלה היו תחת ממשלת אוזירים הוא נילוס לא כן הפרדעים והדבר והאזרה (הנהמות ככלל) שכהן זה למשה ליכנס לבית פרעה (ועיין עוד דעה אחרת למעלה ז' כ"ו) : כי אני חכברתי : על מליכת ויחזק ה' את לב פרעה כתב במשחל שקשי ערפו אחרי ראותו כמה אזהרות, ומופתים היה דבר זה ומתמיה, לכן יוחס אל האל ; אבל בפסוק זה ובפסוק ואני אקשה את לב פרעה לא יכלנו לפרש כן כי בהם האל בעלמו משתמש בלשון זה ; לכך כ"ל לפרש שפסטי שני פסוקים אלה הוא ע"ד שאמר למעלה « כי עתה שלחתי את ידי » וגו' « ואולם בעבור זאת העמדתיך » וגו', ר"ל בראותי פרעה מאזן לשלח העם הייתי יכול להכחיד אותו ואת עבדיו מן הארץ בפעם אחת ולהוציא עמי לחפשי, אך כל יושבי הארץ היו מנכרים הדבר לי ואומרים מקרה הוא להם ולא יד ה' נגעה בס, ע"כ לא הכיניו מכה כחלה רק מכות קלות משוכות זו מזו וזה הסב לבו אחרנית, אבל בזה ידעו דור אחרון כי ידי בכל משלה וכל אלה אני עשיתי : — (ו) ויפן : שכוון בלי המתין תשובת פרעה ובלי הקוד לפניו, כ"כ גדל לבו של משה שלא ירא מעשות כן, וכ"כ ספל רוח פרעה שהניח לו שיעשה : — (י) ראו כי רעה נגר פניכם : בתרגומי הרעה שאחם חושכים לעשות תקוב נגד פניכם, ראו כי עקב הלעינכם עלי בהשיבכם כנערינו ובזקננו (היה לו להשיב כולנו נלך) אני אכביד על עולכם ; אז יען כי ידעתי בכס שמבקשים אתם לרמותני באמרכם שחשובו, אעבוד בכס כפרך מרובה, ומעתה אין נגד פניכם חירות כמו שקויתם רק לרות רעות המעותדות ממני עליכם : —

(כג) ולכל בני ישראל וגו' • ממה שפרט והניד הכתוב בד' מכות שלא היו בארץ נשן כרחה שהאחרות הקלות היו גם שם, ומכת הדם והשפדעיים באו ע"י כהר כילוס, וארץ נשן אולי רחוקה ממנו •

י"א

(ז) לא יחרץ כלב לשונו • שרש חרץ ענינו תנועה כוריוות, ומה חרוץ איש מהיר וזרין, והכ חרוץ שוריוס מאד לנקותו מסינים; ושמעתי מפרש כלב זה על שם Anubi שלפי אמונת המלרים היה שומר ארץ מלרים (קרוב לזה במדרש), ומשפטי המלרים ולהטיהם רובם בעלמו ממנו, וע"כ פירוש זה אולי נכון הוא; אבל בספר יהושע (י"ד כ"א) מלאנו מליה וז בלי שם כלב, א"כ תאמר ג"כ על האדם, והוראתה שם שלא בלבד לא התיכבו הכנענים נגד ב"י להכותם מכת חרב או חנית, רק לא היה בהם רוח אפילו לדבר עליהם דברי ניאונים וקלות על שבאו בארצם לרשתה; ושד"ל בתרגומו נתק חיבות למאיש ועד בהמה מהכתוב לפניהם, ובעל הטעמים מסייעו שבאה תיבת לסוכו כוקף קטן, שאל"כ תיבות למאיש ועד בהמה חודרות לכל בני ישראל, והיה ר"ל שגם הבהמה היא מכני ישראל; והוסיף שד"ל בתרגומו לא ימות מאיש עד בהמה; אבל נ"ל שאין לורך לזה שמלינת ולכל בני ישראל כונתה, לא להם ולא לממונם, ואין לכחד שלדעה זו היה ראוי להטעים לא יחרץ כלב לשונו כדרגא חכיר, וגם ביהושע מלאנו לא חרץ לבני ישראל לאיש; — (ט) לא ישמע אליבם פרעה • בשאר המכות פרעה לא היה נוטה אזונו לאימות משה כי אמר בכוח המכה אכטיח לו שאשלח את העם וככן יעתר לאלהיו והמכה תקור; אבל מכת בכורות לא היה לו להמתין עד שימותו הככורים כי אז א"ל להחיותם, וא"כ היה לו לשלחם מיד טרם בא דבר ה'; ע"כ כתב כאן לא ישמע וגו', ר"ל גם בפעם הזאת יכבד לבו וימתין עד שימות כנו בכורו, ובה אעשה מופת עודף על אותם שכבר עשיתי: —

י"ב

(ב) דחרש הוות • ב"י המונים ללכנה היו קוראים לזמן תקופתה ירח וליוס חדושה חודש, וא"כ היו מונים ב' לחודש, ג' לחודש, כל' ב' א' ג' ימים אחר חידוש

הלבנה, ואח"כ קראו לכל הירח חודש ויום א' בו ראש חודש: ועטט הכתוב באן
 ראש החדש הזה יהיה לכם ראש לכל ראשי חדשים ששנה, וכן כפרשת יתרו בחדש
 השלישי וגו' ביום הזה זריכים אנו לפרש בחדש כיום ר"ח לדבריו חז"ל, סאל"כ היה
 לו לכתוב בחדש הזה באו לא ביום הזה: — (ו) **בין הערבים**: על השמש
 מילצה זו בל' זוגי נ"ל שבהיות רגע תום היום והתחלת מחרתו כהרף עין סא"א
 לעמוד עליו קראו לעת ערב שהוא משקיעת החמה עד חשיכה בשם בין הערבים
 לפי שערב זה יתחלק לשנים חליו ליום שעבר וחליו ליום הנכנס כאלו שני ערבים
 הם, ובין שני ערבים אלה באמצעותם הוא בין הערבים, וגם בל"ח קראו לעת זו
 שהשמש עודה מאירה אע"פי שכבר שקעה בין השמשות לשון רבים, וכן נהרס
 שעת הזוהר נחשבת חמיה לבקר וחמיה לערב: — (ז) **ורקחו מן הדם**: נכונה
 הדעת שהביא הראב"ע בשם « רבים אמרו » כי נתינת הדם על המשקוף ועל שתי
 המזוזות היתה להראות כי שוחטים תועבת מזרים בפרהסיא כי כבר נפל פחדם
 עליהם ולא יפחדו עוד טיסקלוס, ובקש הוא דוחה אותה (עיין פירושו): —
(יב) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים: כונתו בכורי הכהמות שהיו
 קדושים אללם, וכן כפר' מסעי הוא אומר « ומזרים מקברים את אשר הכה ה' בהם
 » כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים, רק נלמי האלילים לא מצאו שנפלו ארצה
 וגם בעל גפון עמד במקומו: — (יד) **והיה היום הזה**: על פירוש פרשה זו
 עיין במסתדל; ועוד יש להניח שמהחדש הזה עד תאכלו מצות שתי פרשיות הן,
 האחת נמשכת עד בהכותי בארץ מצרים, והשנית מתחלת מוהיה היום הזה; הראשונה
 באמרה למטה במצרים ומדברת בפסח מצרים שאכלוהו על מצות לזכרון לחם עוני
 שאכלו בארץ מצרים מבלי שיטווו על ביעור חמץ ולא על איסור מלאכה ביום ט"ו
 וכ"א בחדש, שלא יתכן שהחמץ יהיה איסור להם, והם יניחו עיסתם לא אפיה אפילו
 רגע, ולא שיהיו אסורים בעשית מלאכה ביום נסעם ממצרים; ואחריו לאתם ואפיתם
 את בלעם מצות (אע"פי שהיה בו שאור וכחמץ ונפל מחמומו), ואחר טבוע פרעה וכל
 המונו בים סוף ביום השביעי, נלטוו על איסור החמץ ו' ימים, ועל איסור מלאכה
 ביום א' זו, ומטה חבר שתי הפרשיות יחד לפי שענין אחד; וכן מנהג הספרדים
 להתחיל הפרשה מוהיה היום הזה לכם לזכרון כשחל יום א' של פסח נשבת: —
(כא) משבו וקחו: וי"ו של וקחו במקום או, ופירושו משכו והכניסו לכתובים

מן השדה הם יש לכם, ואם לא קחו לכם לאן בקניה, וכן קחו ועשו לכם ענלה חדשה
 (ס"א ו' ז') ; או פירושו קבלו לאן בן שנה, וע"ד זה פירסתי לך, ומשכת בהר חבור
 (סופטים ד' ו') וימשך האורח (סס כ' ל"ו), ל' קבילת ואסיפת עס : — (כט) הישב
 על כסאו : בחיי אביו כבר נמשח למלך ויושב על כסא אביו כמו שלמה בחיי
 דוד, כן כ"ל פירוש המליכה, וקורות מזרים בעת ההיא לא נודעו לנו : —
 (לכ) וברכחה גם אותי : ברכה היא התשלל לאל בעד הלחת איש (עמ"ס)
 פרשת לך לך על ואברכה מברכך) ; בהקריבכם קרבניכם בודאי תתפללו על
 הלחתכם, התפללו גם בעדי אחר כל המכות שסבלתי : — (מב) שמורים לכל
 בני ישראל : כמו שמור את יום השבת ; האל בחכמתו העליזה גזר על כ"י
 שישתעבדו ת"ל שנה, אבל היה מפסה וממתין מתי יבא הלילה המוכן לגאולתם, ובכן
 הלילה הזה הוא קדש לה', וגם בני ישראל לדורותם חייבים בכל שנה להיות מפסיס
 ומתאזים ללילה זה לספר בו שפתי ה' : — (מח) באורח הארץ : אדם הנולד
 בארץ ההיא ; ומתחלה נשתמשו בשם זה להוראת אילן הורח וזמח מעצמו מן
 הקרקע (ומתערה באורח רענן, תהלים ל"ו ל"ה) ועושה פרי באיקלים הנכון לו
 מבלי שיטרכו להרכיבו : *הקדש משמחו אבותיהם וישבו וישמחו, אלהים בידו*

י"ג

(יג) וכל פטר חמור : נראה שכל בהמה טמאה במשמע, רק דבר הכתוב
 בהוה, ולא מלאנו לישראל במדבר לא סוסים ולא גמלים, וגם ממדין לא שללו בהמה
 טמאה אחרת כ"א חמורים, וגם יוסף הכהן בקדמוניות שלו (ספר ד' סי' ד') אומר
 שנלטו לפדות בכור כל בהמה טמאה : וכל בכור אדם בבנין הפרה : הכל
 גלוי וידוע לפניו ית"ס, והכל פטוי והרשות נתינה, אבל כ"ל שאין להניח שבעלזמו
 של יום יציאת מזרים (פסוק ג') גלה ה' למשה שיבוא יום ויוסרו הבכורות מכהונתם
 ויכנסו אחרים תחתם, ויהיו אז לריכים לתת להם דמי פדיונם כמו שנלטו אחר
 מעשה העגל ; רק כאן מדבר בביאתם לארץ (פסו' י"א), ובמדבר לא היתה לכבדות
 עבודת אדמה לעסוק בה, וכל עסקם היה רק בעבודת ה', אך כבואם לארץ כנען
 אולי תעשינה מהם משמרות (כמו שעשו אח"כ גם בכהנים ובלוים) ויבאו לכבוא
 כבאם לעבודת ה', ויתר זמנם ועבדו אדמתם שהיא עבודת חול, ע"כ (כדברי הרב

עובדיה ספורנו) זריכים לפדות את עצמם, מה שלא הוזכרו אח"כ הכהנים והלוים כי אין להם חלק ונחלה בארץ; אבל למי יתנו דמי פדיונם? אולי לזרכי העבודה בכלל (בדק הבית) או לעבדיים שבהם (עמ"ס פר' שופטים על פסוק לבד ממכריו על האבות), ואחר העגל ניטלה הכהונה מהבכורות ונתנה לבני אהרן ולהם דמי הפדיון: — (טז) וּלְטוֹטַפְתָּ מִמּוֹרֵי וְהָיָה שְׁחוֹל פִּירֵשׁ שֶׁשֶׁס זֶה נִגְזַר מִן טוֹט בְּחִילוֹף אֹתוֹת (טנא-ננא, כל-טולא) צִיץ, וּפֶתַח מִן פֹּתֵי־בַל"א מִצֻּר; תַּפְלִין שֶׁל רֹאשׁ יֵהיוּ לָכֶסֶם בְּמָקוֹם צִיץ וְזֶה (תַּכְּשִׁיט בְּדַמּוֹת צִיץ הַשָּׁדָה) שְׂרָנִילִים אֵתֵם לַתֵּת עַל מִלְחָמָם:

פרישת בשלה

(יט) וַיִּקַּח מִשָּׁה אֶלֶּוֹי כֶּתֶב וַיִּקַּח בְּמָקוֹם וַיִּבְּא אוֹ וַיִּצְאָ לְהוֹרֹת שְׁלֶקְחָם בַּעַל כְּרֶחֶם שֶׁל מִזְרִים הִירָאִים מִמּוֹת, וְע"כ הֵנִיחוּ לוֹ לַקְּחַת מִקְּבָרֵיט שֶׁל מַלְכִים פֶּנַר חֲנוּט, דִּבְרַר נִגְדַּד דָּתָם וּמִשְׁפָּטֵיהֶם: — (כא) וּלְיִלְהָ בַּעֲמֹד אִשׁ עֲמוּד הַעֲנָן הֵיחַ מוֹשֵׁל בְּיוֹם וּבְלֵילָה, שֶׁכֵּן כֶּתוּב (בַּהֲעֲלוֹתָךְ ט' כ"א) וַיֵּשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה הַעֲנָן מַעֲרֹב עַד בֶּקֶר, אֲבָל בְּלֵילָה הֵיחַה בּוֹ אִשׁ וְהִיא מֵאִיר, כִּמוֹ שֶׁהֵעִיר שְׁד"ל עַל פְּסוּק וְאִשׁ תִּהְיֶה לֵילָה בּוֹ (סוֹף פֶּר' פְּקוּדֵי), וְהָזֶה הִיוּ קוֹרְאִים לוֹ עֲמוּד הָאֵשׁ, וְגַם לַמַּטֶּה (י"ד י"ט) כֶּתֶב וַיִּסַּע מֵלֶפֶד הָאֱלֹהִים הַהַלֵךְ וְגו' וְלֹא כֶּתֶב אֶחָד מִמְּלֹאכֵי הָאֱלֹהִים הַהוֹלְכִים, ר"ל עֲמוּד הַעֲנָן שֶׁכָּבֵל לֵילָה הֵיחַ הוֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל לְהֵאִיר לָהֶם ע"י הָאֵשׁ שֶׁבְּחֻכּוֹ נָסַע וְהֵלֵךְ בְּלֵילָה הַהוּא לְאַחֲרֵיהֶם, וּמִזֶּד אֶחָד הֵיחַ מֵאִיר לִב"י מֵאַחֲרֵיהֶם, וּמִזֶּד אֶחָד הֵיחַ תִּאֲפִיל לְמִזְרִים, וְזֶה פִירוּשׁ וַיֵּשׁ הַעֲנָן וְהַחֲשֵׁךְ וַיֵּאֲרַח אֶת הַלֵּילָה, הוּא הֵיחַ עֵבֶן וְחֲשֵׁךְ וְגַם הֵיחַ מֵאִיר, וְלַמַּטֶּה ג"כ (פְּסוּק כ"ד) לֹא נִכְתַּב וַיִּשְׁקֶף ה' אֶל מַחֲנֵה מִזְרִים בַּעֲמֹד הָאֵשׁ וְהַעֲנָן, דַּק בַּעֲמֹד אִשׁ וְעֲנָן, הַשְּׁקִיף אֱלֹהִים בְּאֵשׁ וְעֲנָן בְּנֶת אֶחָת כְּדִי לַעֲרַכְבָּם:

י"ד

(ב) בַּעַל צִפּוֹן הוּא Tifone (בְּאֹת Dsal אוֹ לְד"י דְּנוֹשָׁה בַל' עֵרְבִי שְׁמוֹלָאָה כִּמוֹ דַּל"ת וְסַמ"ךְ בִּיחַד, וְדוּגְמָהָה בַל' יוֹן וְעַנְנֵלְאָה, וְכֵן קָטָן Cadl, אֶרֶץ בַּל' עֵרְבִי אֶרֶץ Erde בְּלִטוֹן אֲשֶׁכְּנֹן), וְהוּא אֶחָד מֵאֲחֵי הָאֲחִירִים אֲלֵלִי רַע וּבִלְעֵיל יוֹשֵׁב מִדְּבָרֹת, וּמִשֶׁם מִשִּׁיב כְּרוּחוֹ הַקָּסָה בְּיוֹם קָדִים וְסוּדָף תְּבוֹאוֹת מִזְרִים: — (ג) וַאֲמַר

פריעה : ע"ד שאמרו רז"ל (ת"כ סוכה כ"ג) רגלוי דבר איניש אינון ערכין ביה, לאתר דמתבעי תמן מובילין ימיה; ודרכי ה' כעלים מעלה מעלה מדעתנו ואין לנו להרהר אחריהן; ואם פרעה ועבדיו אלה הם הרועים שהרעו כ"כ לעם מצרים אזרח הארץ (עמ"ס פרשת שמות על פסוק ויקם מלך חדש) 'יהיה מן הדין שיקבלו ענשם ויתמו כולם בבת אחת, ויזעזעו מהם ב"י ואומנת מצרים עממה: -- (יג) **אשר ראיתם** : אשר זה במקום אס, וכן אשר נשיא יחטא (פר' ויקרא): -- (יד) **ואתם תחרישון** : מלצטוק עוד, לפי שצטקה היא קול אדם נושא מלמלא תרופה למכתו, והראיה שאמרו ממותנו במדבר, ובכן יוכן גם פסוק מה תצטק אלי, והלא לא היה ברשות משה לומר לישראל שיעזבו מכלי שיזוהו האל על זאת! ולמה גער בו? לולא נאמר שמשם עצמו נתן קולו בצטקה בחפלתו כאדם נכבד וחרד, והאל הוכיחו ע"ז: -- (כב) **והמים להם חומה** : קריעת ים סוף היתה מעשה נסים מעורב עם מעשה טבעי כדברי רוב המפרשים (וכן רובי נסי ה' וכיוצא מן הכלל בקיעת מי הירדן שהיתה כולה מעשה נסים), ורוח הקדים איננו בלבד הבא ממזרח, רק כל רוח עזה תקרא בת"ך רוח קדים כדברי קלעריקוס, לפי שבארצות הים רוח מורח מנשבת בחזק רב; וכאן תולי רוח קרה ועזה באה מן הלפון ברוזן הא והולכה גלי הים והקפיאתם והעמידתם כחומה למען יעברו ב"י בתוכם בחרבה, והמים הנקפאים היו להם חומה מימינם ומשמאלם למען לא תשאם הרוח, ואח"כ בבוא המצרים אל תוך הים השיב הא רוח חמה הבאה מלד דרום והמסה כרגע קפאון מי הים והפילתם על המצרים והטביעתם; ואל תמהר לשפוט כי לפי פירושו זה יהיה הכל בדרך טבע, לפי שבמה וכמה נסים בדבר ה' שתבוא רוח קרה כזו באיקלימוס החמים ההם והקפיא המים; ב' שיקפאו המים כרגע ובארצות הלפון לא יקפאו כ"א לאט לאט אחר ימים הרבה; ג' שיהיו המים לחומה וינייהם שכיב; ד' שלאחר כל הקפאון הגדול הזה ימסו המים שנית כרגע ע"י רוח חמה; ה' שרוח קשה תהפך כרגע, ועוד נסים פחותים מאלה, הרבה עד שלא תכילם היריעה, ועל כולם שיבקעו המים בעבור ב"י וימסו בעבור המצרים ולא יאחרו ולא יקדימו (השנחה נסיית); וזאת לא כן, והגם לא היה במקצת ע"ד הטבע, רוח קדים למה? וכן ביתר המכות היה גם וטבע ביחד, ונפלאה שכולם הצטרדעו יתרה גם על מכת בכורות (על הפיכת המים לדם עיין במבארים שלומנכו), שאם מיתת הבכורים כולם ולבדם כרגע

לא שכיחא, מיתה בכני אדם שכיחא, אבל שהלפרדעים החרדים ומתחבאים מקול
 עלה נדף יעזבו האנמים לכיף אל תוך הכתים ובתנורים ועל גופות בני אדם, הוא
 דבר חוץ מטבעם לגמרי, ואולי זו גם דעת רז"ל באמרו (ת"כ פסחים כ"ג :)
 « חכניה מישראל ועוריה נשאו ק"ו בעלמם ומה לפרדעים » וכו', תדע שחשבו שדבר
 זה גם גדול; ואעפ"כ יש בכת הלפרדעים Batrachi סוג בלתי חרד מכני אדם
 (Rospi), אי"כ גם נס זה פחות מנס בקיעת מי הירדן; ואחרי כתיב כל זאת
 מלאכי בניאור מאור דורנו שד"ל על ישיעה (ל"ח כ"א) « דרך ה' להקדים לאזנות
 » ולמופתים פעולה אנושית (או ג"כ טבעית כפלאת בעיני רואיה, הואיל משה),
 « והיא איננה סבת המופת, אך היא לראיה על אמתת הנס שיודע שלא היה הדבר
 » במקרה אבל כרצון הבורא, עכ"ל », ובכן בקריעת הירדן לא הוטרף לראיה על
 אמתת הנס לפי שלא בלבד כפלאת היתה כי גם מתנגדת מכל וכל לחקי הטבע :
 — (כז) נסים לקראתו : כתוב אחד אומר וברוח אפיך נפרמו מים, וכתוב
 אחד אומר נשפת ברוחך כסמו ים, אי"כ כמו שהקפא האל ית"ש את הים ע"י רוח
 קדים, כן המס אותו ע"י רוח אחר, וזה הוא המכוון בתיבות נסים לקראתו, כלו'
 המזרים הפכו פניהם לטום לארס, רק הרוח היה משליך גלי הים עליהם ומנערם :
 — (בח) רכל חיל פרעה : למ"ד לכל לחיזוק, כלו' כולם אחד מהם לא נותר,
 וכן לכל כלי המשכן (סוף פר' תרומה), לכל כליו מעשה נחשת (סס כ"ז ג') :

ט"ו

(ב) ואנורו : רוב המפרשים פירשוהו מל' נוח, כלו' איננה לו מקדש; רק לא
 אמלא נחת רוח בפירושו זה, לפי שתיבת יובלתי (פר' וילף) הבאה משם וכול הנרדף
 לנוה הוראתה ישכון עמי, ולא איננה לו משכן, ועוד שכפל הענין כתב וארוממנהו;
 אי"כ תיבת ואנוהו שבדבור ראשון תדמה בהוראתה לשרש רומם; לכך אני אומר
 שתיבת ואנורו הולאה מתאר נאווה שהוראתו טוב ויפה, וכן הנוה והמעגנה (ירמיה
 ו' ב), וכאמרה על האל כדרך שנאמר עליו ואגדלנו בתודה (תהלים ס"ט ל"א),
 וכמו ארוממנהו שאחריה שהוראתם איננה אגרום לו שיהיה גדול ורם, רק איכר
 גדלו רוממותו טובתו ויפיו : — (יג) נחית : כל פעלים אלה ראויים לכיף כלווי
 או בעמיד נסתת, ל' תחנה, נחה נהל, ישמעו, יאחו, יבהלו, ימנו; אבל הכניא

מובטח שתקובל תפלתו, ומלייר הדבר כאלו היה כבר : — (ב) אחות אהרן .
 ולא נזכר שם מרים כ"א פעם אחת בין יחס ראשי בית אבות הלויים (פר' וזר'א),
 ומלאנו האחייות מיוחדות ע"ש אחיזן הנדולים כמו אחות נכיות, (סוף תולדות,
 וישלח ל"ז ג') : הן . משרש תפן הקרוב לטפן (הלך וטפן, ישעיה ג' ט"ז),
 ופירושו כלי שיר שהיו מצחקים בו ברקדס, ואולי חיבת מחולות הוראתה כלי שיר
 וגם ריקוד : — (בא) שירו דה' . תיבת להם במ"ס ושירו כל' זכר ; האנשים
 היו עונים על דברי משה אחר כל פסוק ופסוק **אשירה לה' וגו'**, והנשים עונות
 לעומתם **שירו לה'**, כל' כדאי לכם לשיר :

ט"ז

(ה) **והבינו** : אינו זווי רק ל' עתיד כמו וילא ולקטו שלפניו, וס' הגיד למשה
 מה שיהיה, שישראל ימדדו ביום הששי לחם הכן שיהיה משנה על אשר ילקטו יום
 יום, כי ביום הששי יוריד להם לחם יומים, ר"ל המן יבסה ביום ההוא ריוח כפול
 במחנה, או עובי שטחו יהיה כפלים, וישראל יבינו מעמם שרזון האל הוא שילקטו
 ביום הששי כפלים, לחם משנה על אשר ילקטו יום יום ; וכשבאו נשיאי העדה להגיד
 הדבר למשה, השיב להם הוא אשר דבר ה' ; ובתלמוד בבלי (שבת פ"ז :) אמרו בעלי
 התוספות על פסוק ששת ימים תלקטוהו שמשנה שכן לומר להם מה שאמר לו הקב"ה
 מתחלה : — (ח) **בשמע ה'** . כבר העיר בנתה"ש ובמשתדל שאות כי"ת לפני
 המקור תורה על זמן הווה וזאת כ"ף על זמן עבר, וכאן בא פעל **בשמעו** כבי"ת
 לפי שהשמיעה באל ית"ש לא על החוש תאמר, רק על העתרו לחפלת מבקשיו, ועל
 כן יתכן לומר שהאל שמע תלונות ב"י בשעה שנעתר להם והוריד להם את המן ;
 ועל פסוק בהזיוף את העם ממזרים (פר' שמות) הויאלתי להוסיף נל ביאור שד"ל,
 שכתב בהזיוף ל' הווה להורות שתכף ומיד אחר יולאתם ימהר לתת להם תורתו,
 לולא תלונות ב"י ומלחמת עמלק שאיחרו : **בתת ה'** . בראש הפרשה כתוב ויאמר
 ה' אל משה, וכאן כתוב ויאמר משה ואהרן, א"כ משה אמר לאהרן שיהיה לו לפה אל
 בני ישראל, אבל בראותו כי אהרן קנה דבר « **וידעתם כי ה' הוציא** » וגו',
 בלי פירוש באיזה אופן יראו זה, שנה דבריו והוסיף ביאור עליהם כאמרו « **בתת ה'**
 « **לכם בערב בשר לאכל**, » וגם פירש מה היתה כונת אהרן כאמרו וכחנו

מה שלא היתה כונתו לומר מה לנו ולזרה הזאת, רק לא עלינו תלונותוכם כי על ה' : — **(י) ויפנו אל המדבר** . נראה שמה שכתוב בפר' תשא ומשה יקח את האהל וגו' לא היה אחר מעשה העגל בלבד, רק גם קודם לכן ; וכן כאן אמר משה לאהרן שיקהיל את העם סביבות האהל לראות הענן יורד לפתחו, ואחרי דבר אהרן (כדבר ב"ק"ף), פנו אל המדבר אל מחוץ למחנה, והנה כבוד ה' נראה בענן : — **(יב) ותעל השרו** . בהנביתן עוף מהאופק (הוא מקלות הרקיע הנראה לעינים כנוגע בארץ Orizzonte) נראו כעולות, וכן ויגו שלום מן היס (פר' בהעלותך) לא שיצאו מן היס כי לא יושבי היס הנה, רק עלו מפאת ים סוף שהוא לרוח ים, וכן ויעל הארבה (פר' בא) : — **(יח) ולא העריות וגו'** . מי שהיה נרדף להרבה לא לקט יותר מזרכו שלא לעבור על מצות האל, ומי שהיה נרדף למעט לא לקט פחות מזרכו שלא לבזות לחם שמים, לפי שהיו להם לאן ובקר וגם כסף וזהב לקנות מאכל בכל המקומות שעברו או חנו אללם, והמן היה להשקוט תלוותם לבלתי יוכרחו להזיל מעשרם הולאה רבה ויורשו ; וזה המכוון בעסקו אכל תשכרו מאתם וגו' כיה' אלהיך ברכך וגו' (פר' דברים), כלו' לא נלטרכת כל השנים הללו להזיל עשרך כי האל ית"ט הכין לך כל זרעך : — **(כא) וחרם השמש ונמס** . לא שהיה נמס כולו ע"י חום השמש עד שנהפך למים, כי אז היה א"ל לעשות ממנו עונות (פר' בהעלותך), רק היה מתרדך כ"כ עד שנמאס, ושמש נמס ומאס קרובים (וכל המלאכה נמבזה ונמס, ש"א ט"ו ט') ; ושמעתי שמש צפח כל' סורי כמו תפח בל"ח, ר"ל נפח והרחיב, לפי שבטנן חלות הקמח בשמן יחס האוויר שבתוכו ויתנפח, והחלות תתפחה ; וגם סס חלוות נגזר משרש חלל שהוראתו נקב והריק, לפי שבאמלעיתן דקות הן, ולפי זה מה שכתוב כאן אינו מתנגד למה שכתוב בפר' בהעלותך והיה שעמו בטעם לשרד השמן, וגם לא הניד שהיה כמן מטעם הדבש, רק שהעונות העשויות בו היו כדבר מטונן בשמן רב, וזה מפורש כאן בחיבת לפיחית :

י"י

(ג) ויצמא וגו' . נראה שהכינוי עמהם מים מועטים מהמסעות הקודמות שבדוחק היו להם כדי לשחות לפי שעה, א"כ שאלתם עתה היתה כסיון לה' כמו שמיים (פס' ו') היס ה' בקרבנו אם אין, וכשומר להם משה (פס' ב') « מה תנסון

« את ה' » חדלו מריבם ; אך בימים הבאים ועמוד הענן לא נעלה והוכרחו להסתכב שם חסרו להם המים, ואז לא בלבד באו לידי מריבה רק ג"כ לידי חלונה הקשה ממנה, שזו הוראתה טעון טענותיו לפני רב וגדול, וזו ענינה הרים קול (לון-רון-רום, להלהיל-להלהיר, מוט-נוט) ; והמטכיל כמ"ר אהרן רומניני קיים סכרתי מן המקרא הזה ויצמא וגו' שמתחלה לא למאו : — (יר) ה' נסי' ידוע שכדורות שעברו כל כמה שהיה הנס תוך המחנה היו מחלמים להלחם, ובהלקחו היה לבס גמס והיו הופכים עורף לפני אויביהם, וזה פירוט ה' נסי, ה' הוא לי כנס וסכיבותיו יאספו ונבדו, וכל עוד שהוא עמי לא אירא, ובהסתיר הוא ית"ש פניו ממני כנגע גדמית, וזה היה במלחמת עמלק כמ"ש והיה כאשר ירים וגו', וכמו שדרשו רז"ל ופי ידיו של משה וכו' (משנה ר"ה סוף ע"ג) : — (טו) ויאמר כי יד על כס יה' מהלעת הדברים גראה שתיבות אלה הן הטעם מדוע קרא למזבח בשם ה' נסי ; ומזבח זה היה לזכרון בלבד כמו מזבח שבנו בני ראובן ובני גד (יהושע כ"ב), לפי שלא מלאנו שמשה הקריב עליו קרבן, וכן מזבח שבנה יעקב כשניצל מעשו (פר' וישלח), וע"כ קראו שם למזבחות אלה לפי שבנאום לזכרון איזה מעשה ; ולפ"ד פירוט המקרא כך הוא : ה' הוא נסי במלחמה לפי שתקעתי לו כפי ונשבעתי לו להלחם תמיד בעמלק עד השחיתו, ול' קראה דבר, שאעפ"י שדברה תורה בלשון ב'א, מ"מ דבור חלוף היה לומר תקעתי כפי לאל או שמתו ידי על כסאו, להורות שבעת ב' לו ; או פירוטו כדברי Gussetius (הכיאו שד"ל), עמלק שם ידו על כס יה (כניכול להסירו מכסאו, כל' להשפיל כבוד ומורא יכלתו בהלחמו ב'), וע"כ מלחמה לה' בעמלק מדר דר :

פרישת יתרו

י"ח

(א) כי הוציא ה' כי זה ענינו כאשר, מה טעמה ה' כאשר הוליא, וכן והיה כי מבא אל הארץ : — (ג) גר הייתי בארץ נכריה איכנו כפל ענין, רק פירוטו לא בלבד הוכרחתי ללאת מעיר מולדתי, כי גם ללכת אל ארץ אחרת, אל גוי לא ידעתי תמול שלשם : — (ה) הר האלהים : א"כ יתרו אחר מתן תורה בא, כי בר"ח באו מדבר סיני, ובימים המועטים שקדמו למתן תורה בודאי לא היה

להם פנאו לבחור השרים ולתתם ראשים על העם, הולכי ימי החורף או הסתו כז'
 שהיא עת כשרה להולכי דרכים באיקלימים ההם : — (ז) ויבאר האהלה
 לאהל שנטה לו משה מחוץ למחנה (פר' תשא), ולפני האהל הוא העלה משה
 עולתו וזבחיו, וכן לפני האלהים שפסוק י"ב, ר"ל לפני המזבח שעליו הקריבו
 הזבחים : — (יב) ויבא אהרן וגו' באהל משה : — (יד) מה אחת עושה :
 ע"ד מי האנשים האלה עמד (פר' בלק); ויתרו עשה עמנו כאלו לא ידע מה הוא
 עושה כדו להכנס עמו בדברים, שאל"כ תשובת משה כי יבא אלי העם מה ענינה ?
 ואחר ששמע מפי משה מה הוא עושה, אמר לו לא טוב הדבר : — (כא) שרי
 אלפים וגו' : על דבר חילוק ב"י לשבטים, משפחות, בתי אבות, ונבדים, עמ"ס על
 פסוק ושני חיי קהת בפר' וזרח, ועיין ג"כ מה שכתב שד"ל במשתדל על ענין שרי
 האלפים והמאות; והואלתי גם אני להוסיף פירוש על זה לפי דעתי הנ"ל, והיא
 ששרי העשרות הם בעלי בתים שיש להם משטר על בני בתים ועל מקצת קרוביהם
 יתומים או חסרי דעת, או מחמת סבה אחרת שתכריח למנות עליהם איש שיסורו
 אל משפעתו; שרי החמשים הם ראשי בית אב, ושרי המאות הם ראשי המשפחה,
 ושרי האלפים הם נשיאי המטות; ואם כבר בפרשת וזרח מנאבו הלה ראשי בית
 אבותם, אין מוקדם ומאוחר בתורה, וכתב אח"כ אחר עלת יתרו ומנו השרים, או
 כבר היו לב"י ראשים לבית אבותם אך לא בסדר כבוד, וגם לא כתנה להם שררה
 אמיתית על אחיהם; ומה שכתוב ויצוך אלהים, בא הווי' בפר' במדבר על מנו
 ראשי המטות, ויתר השרים מנה עליהם משה; ועוד לך ראיה שיתרו אחר מ"ת בא
 שכן כתוב והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, קרוב לשנה השנית שבאחד
 באייר בה נתמנו ראשי המטות :

ויבאר סימניה וכו' כי יבא אהרן וגו' ויבא אהרן וגו' ויבא אהרן וגו'

י"ח

(ה) סגולה : שרש סגל קרוב לסגד בחילוף למ"ד ברנ"ס (להנהיל-להסגיר)
 תהלים ק"ד ט"ו), מה שאדם הולך וסוגד באזכרותיו, וסגל קרוב ג"כ לשכל שממנו
 אשכול קיבוץ ענפים, וסגול נקודות מקובלות, וכמו שאשכול מתמעט בענביו כן
 איש שכול בניו הולכים ומתים (אתי שכלתם, פר' מקץ) : — (יג) וחנבלת : כ"ל
 שהנבלת הר סיני לא היתה במוטות עץ או כיוולא בהן רק בדיבור לבד, ר"ל אחר

שאמר להם משה השמרו לכם עלות בהר נשמרו מעלות אליו, וא"כ הווי היה לגדר וגבול להם לכלתי יעלו אל ההר, וכן פשטו של מקרא והגבלת את העם סביב לאמר וגו' הגבלה על ידי אמירה, ואחר שהראה להם הגבול שעדין יבאו ולא יוסיפו קרא לביאה חוץ ממנו הריסה: -- (יד) **במשך היבר** - אולי היתה כונת האל ית"ש להגלות לישראל מעת לעת ולהשמיטם כל תורתו כדרך שהשמיטם עשרת הדברות, אבל כשלא יכלו לעמוד ולשמע קולו מתוך האש, נגש משה אל הערפל ושמע פרשת משפטים וירד והעלה עולות ולמחר עלה שנית להר וישב שם ארבעים יום לקבל תורה, לכך קודם מתן תורה הוא אומר להם במשך היכל המה יעלו בהר, כלו' אחר כלות המראה יכולים הם לעלות אל ההר, ואח"כ בעלות משה אל ההר כסהו הענן ולא יכלו לעלות עד סוף מ' יום האחרונים:

כ'

(ב) **אנכי ה' אלהיך** - הדברות שדבר ה' בסיני הם עשר כי כן נחשב ושנוי ומשולש כפר' תשא ובפר' עקב את עשרת הדבריים, אך חילוקם לא נודע לנו כבידור; אם נשפוט ע"פי כתיבת ס"ת אנכי ולא יהיה לך הם דבור אחד, ולא תחמוד החלוק לשתיים ע"י הסתומה כולל שתי דברות, וכ"כ היתה החקירה חפשית בעיני קדמונינו שאע"פי שסברא מתנגדת היא לקבלה הקדמונית לא נמנעו מלגזור אומר שאנכי ולא יהיה לך שני דיבורים, ושני לא תחמד דיבור אחד, לפי שלא יתפלא בעיני שום בעל שכל אם בין עשרת הדברות שהן עיקר ויסוד לכל התורה מלא מקום זווי לא תחמד, כי הוא יסוד לכל עשרת הדברות ולכל התורה כולה, ובא באחרונה ככולל את הכל, כי החומד ממון אחרים אינו שמח בחלקו ואומר בלבו שלא בלבד אינו מחויב תודה לא, כי גם יטיח דברים עליו שלא היטיב לו כמו שהיטיב לעמיתו, ויפרוק עול מלכות שמים מעליו וימאס בתורה ובמוסר; אך אם לא תחמד על מקומו יבא בשלום בין עשרת הדברות, לא נמלא סמך לחלקו לשתיים ולהפריש בין חומד אשה ובית, וחומד עדה ובהמה, עד לעשותם שני זיויים; אבל מה זווי יש באנכי? האם להאמין שיש אל אחד יחיד ומיוחד? זה א"א לומר לפי שראשונה חסר העיקר מן הספר; שניה הוא נגד משפט תורתנו הקדושה לזוונתו שנאמין בעיקריה בעינים עליונות; ואל השיכני מהו זה שכתוב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד?

עיין במשתדל ותמצא תשובה מספקת לשאלתך ; וכבר השיב אחד מן רבותי (אליעזר
 הלוי ב"ע) שלא נקראו בפי ב"י עשר מצות רק עשרת הדברות, עשרת הדברים
 (ת"ו של עשרת לחיבור, לומר שכל אחד מהם יחבר אל שלפניו כמו שבעת ימים
 תאכל מצות, זה אחר זה, וכן כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, והערה
 דקדוקית היא הראויה לשום שכל עליה), וא"כ גם אנכי הוא דבור לעצמו ; ואשר
 אני אחזה לי הוא שהם כודאי עשרת זווים, ואנכי בהקדמה להם, ולא יהיה לך הוא
 זוויו אחד ולא תעשה זוויו שני, כי הלא יש הפרש גדול בין עובד אלוה אחר מבלעדי
 ה' Idolatra, ובין המליירו ע"י תמונה Iconolatra ; בעגל שעשו ישראל במדבר
 ובעגלים שעשה ירבעם עברו על לא תעשה לך פסל ולא על לא יהיה לך וגו'
 ובהשתחוו לאלם הכעל ולשאר האלילים עברו על שניהם ; רק מאחר שיחס גדול יש
 בין שני האסורים חברים יחד : — (ג) על פני : בהיות כבודי חופף על כל הארץ
 ואין כסתר מנגד עיני ; לא כאלילים שעובדיהם מיחסים להם מטטר בארץ אחת
 לבדה, וא"כ בהתגורר אחד מהם בארץ אחרת ינטרך לעבוד את אלהי הארץ כמו
 השמרונים בימי מלך השור (ד"ה ב' י"ז כ"ו) : — (ד) וכל תמונה : מאמר
 מוסגר, כלומר לא בלבד פסל שהיא תמונה בולטת, רק הוא הדין לכל ציור איך
 שיהיה ; ושם פסל סמוך לאשר בשמים ממעל וגו', פסל ממה שיש בשמים ובארץ
 ובמים, ובפרשת וחתמן כתוב כל תמונה בלא וי"ו, ושם פסל סמוך גם לתמונה
 והענין מכאן יותר : — (ה) לשנאי : עיין במשתדל ותמצא דברים נכוחים ;
 ובאמת אם דרך משל איש עשיר ישתמש בעשרו להרשיע ולעונש רשעתו ירד מנכסיו,
 מן ההכרח הוא שגם לאלאיו עד דור רביעי יהיו בדלות, סאל"כ יכלכלו את אביהם ;
 וכן אם ברשעו חלה ראש המשפחה, כל בניה יקבלו נזק וזעזע מחליו ; ומאזני דק
 ביד ה' לשלם מזד אחר מה שהכנים עם נקיון כפיהם סובלים בגלל רשעת אביהם ;
 אך יש להניח גם דעת חז"ל (קבלה גם אונקלוס בתרגומו), כאן כשאוחזין מעשה
 אביהם בידיהם, כלומר אם ראו שאביהם נענש ברשעו ולא נכנע לפני ה' אף כי
 נגף, ולמדו ממנו להרשיע כמהו, הנה הלכו קרי עם ה', ומשוכאזי הם, וראויים ליענש
 שבע על חטאתם, א"כ נענשו יותר מכדי רשעם בגלל רשעת אביהם, ודמם על
 ראשו, שכן הטבע הוא שמעשה אבות יעשו בנים : — (ז) לא תשא את שם
 ה' אלהיך לשוא, את אשר ישא את שמו לשוא : שוא אלה שניהם ל'

סקר (נגד אונקלוס); ויאע"פי שהמוכיר שם שמים חנם וכ"ש בשבועה שלא לזרוד
 גם הוא חוטא, מ"מ אין זה עון חמור כ"כ לתת לו מקום בין עשרת הדברות, ואם
 היתה כונת התורה להזהיר על שבועת חנם היתה בוחרת בתיבת חנם או במלוכה
 נרדפת לה, ולא היתה משתמשת בתיבת שוא לשתי הוראות בפסוק אחד, שזה מדרך
 השיר ואין כאן מקומו; ואם לא ככפלה תיבת שוא החרשתי לפי שהיה לנו לומר
 הזהירה תורה על שבועת חנם וכ"ש שאסורה שבועת שקר, עכשו שנכפלה אחר
 אזהרה חמורה שאין כמוה ככל התורה כי לא ינקה ה', כ"ל ברור שהוראת התיבה
 בראש המקרא ובסופו אחת; וכן אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר על כרחך
 שוא הוראתו שקר ככתוב בכפל הענין שאם ידברו חנם מה בכך? כי לא ינקה
 ה' האדם אולי ינקה עלמו ע"י שבועתו לשוא לפני השופטים, רק ה' לא ינקהו:
 — (ט) לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך וגו'. נשאלתי מדוע לא
 הזכיר גם השתד, והשיבותי שאין רשות הבעל על אשתו כ"א לענין נדרים, אם כן
 נכללת היא בכינוי אתה כמו בלא יהיה לך וביתר עשרת הדברות, ובנך ובתך הם
 הקטנים שאדם נעש עליהם אם מיחס לעשות מלאכה בשבת כמו שנעש על עבדו
 ואמתו, וכן וגרך אשר בשעריך שבדאי על גר תושב מדבר (עמ"ש כעה"ת פרשת
 אחרי מות י"ז ח'), שגר דק, ישראל הוא לכל דבר, ואין צורך להזכירו; ובי' בשבתם
 על אדמתם היו מלווים לבלתי הניח לגר לעשות מלאכה בשבת כפרהסיא; והגוים
 הקדמונים לא היו שובתים טום יום בשבוע, א"כ יאות גם לגר בהתגררו בין ב"י
 שינוח יום אחד לכבוד הא: — (יא) בדרך ה' וגו'. בששת ימים (יומו של הקב"ה)
 או עתים ארוכות כל אחת משך אלפים או רבבות שנה נוצרו לאט לאט כל היצורים
 עד שלסוף יום ששי (היא העת הששית) נכרא האדם ובכן נשלמה הכריאה, וביום
 השביעי (או העת השביעית שגם אנו בה ותמשך עד סוף העולם) היתה הארץ
 בשלם שפניה ולא נשתנה עוד, וב"א אוכלים פרי השתנות העתים הקדמונות,
 וכן ב"י יטרחו ששת ימים וביום השביעי יאכלו פרי טרחם; וסוד מספר השביעיות
 לא ידענוהו, מ"מ דבר שיש לו רגלים הוא, לא ולמד משבעה קולות השיר והנגון
 ומשבע מראות האור, ומהחולאים המתהפכים לטוב או למוטב מדי שבעה בשבעה
 ימים: — (יב) למען יאריבוך ימך. אין כונתו שמכבד הוריו יגיע עד שיבה,
 ש"כ מה ר"ל על האדמה שח"כ? אבל בא להודיע שאדם מכבד הוריו בודאי הוא

בעל לב טוב ואוהב אמת ולדק, כי לא כסה על טובתם שעשן עמו בילדותו; ואם כבוד חב ואם באומה יהיו אנשיה כולם אוהבי אמת ולדק, וזה יגרום הללחת האומה וקיומה על הארץ שה' אלהיה נותן לה; ומטעם זה כתב האדמה ולא הארץ להניד שהאדמה תחן את יכולה ולא ינטרכו לפרנסה לעם אחר, ובכן תתקיים האומה עליה ותשן בה: — (כא) **מוכח ארמה** * כתוב אחד יאמר מוכח אדמה תעשה לי, בכל המקום אשר אזכיר את שמי ונז', וכתוב אחד יאמר מוכח אדמה תעשה וכרובים, שלחן, מנורה, כיור, מזבחות ובגדי כהונה, זהב וכסף וגמשת? אין תימה בדבר, כאן קודם מעשה העגל, כאן לאחר מעשה העגל (מהר"ר משה ערענרייך הלוי, ועיין עוד בפרשת תשא); מ"מ הודיע האל ית"ש שזה היה חפצו שלא לבחור בכית ובאיס ובעבודה פרטית כי מלא כל הארץ כבודו וכל בני האדם עבדיו, וזכאים ועולות הם יקרי הערך לפניו כשכאים בתורת נדבה (על ענין מלות הקרבנות עיין במשנתל פרשת ויקרא), ומסקלקלו לא היו עוד ראויים לעבודה חפשית כזו ולרכיבים לנדרים לכלתי יסירו מהדרך הישרה, לכל הפחות בעבודתם את ה', ולא יעבדוהו עבודת זמה וחרפה כעבודת יתר האומות את אלהיהם: **אזכיר את שמי** * אל"ק במקום ת"ו וכמהו ותחם עליך (ס"א כ"ד י"ד) ורכים עוד הביאם שד"ל בבואור יחזקאל (ה' ו') על פסוק וחרב אריק אחריהם; וכן תרגם היורשלימי בכל אתר דתדכרו ית שמי, ואולי תיקון סופרים הוא אחר היסור הבמות: — (כב) **לא הבנה אתהן גוית** * דרך ל"הק לקלר בדבריה כמו בפסוק קחם נא אלי (פרשת ויחי) שהוא כמו קחם נא והביאם אלי, וכן טחני קח (ישעיה מ"ו ב') שהוא כמו טחני חטים ועשי קח; אף כאן הוא כמו כתב לא תקח אבני גוית ותבנה בהן מזבח, ושרש בנה הראוי להסב אל המזבח הוסב אל האבנים עלמן:

פרישת משפטים

כ"א

(ג) **אם בעל אשה הוא** * ואשתו רתה להיות שפחה בבית שבעלה עבד שם, ומכרה ענמה איזה זמן אחר המכר בעלה, הלא עמו אעפ"י שלא עברו שש שנים מיום המכרה: — (ד) **יתן לו אשה** * והעבד ואשתו יודעים שכלות שש שנים לו ילא לחרות, ועכ"ז נחרזו להנשא זה לזה; וממה שכתוב בפר' ראה (ט"ו ט"ז) נראה

לפי הפשט שהוא הדין גם באשה שרצתה להתעכב אלל אדוניה (עמ"ס סס), וכאן מדנה כהוה שאחר קנית העבד יקנה לו אדוניו גם אמה : — (ו) **ורצע אדניו** . ה' הוציא את ב"י מעבדות לחירות ורוממם על כל נוי בתתו להם תורתו שכל העוסק בה הן במדרש הן במעשה בן חורין הוא באמת (כריתות דמס' אבות); אבל ב"י מאסו פעמים רבות בחירותם ובחרו בעבדות ובלבד שיהיו להם בשר ודגים או שלא ינטרכו להכניס עמם כסכנת מלחמה ; ע"כ רנה האל ית"ש להגדיל בעיניהם ערך החירות בלוותו לרצוה עבד ממאן ללאת חפשי לכעבור תגלה חרפתו בקהל כי מאס בחירות, גם כי לפי האמת יאות לו שבח ולא עונש על אהבתו את אדוניו את אשתו ואת בניו ; ועל ענין והנישו אדוניו אל האלהים וגו' נ"ל שלא כפני ב"ד ולא על פתח ב"ד היה רוצו, רק מנישו אל האלהים למען ישמעו מפיו כי חפץ הוא בעבדות ואין אדוניו כובשו, ובחורתו אל ביתו היה תוקע את המרצע באזנו עד שינכח בדת שכן כחוב ונתת באזנו ובדלת (פר' ראה), כמו אכה כדוד ובקיר (ש"א י"ח י"א), וכ"ז ה' הודיע שמעתה נספח הוא לבית אדוניו : — (ז) **לא תצא כצאת העברים** . הכונה לא תלך כלל, איננה כעבדים ללאת חפשי אחר מלאת לה שש שנים בבית אדוניה, רק משועבדת . היא לו כל ימיה, לפי שבקנינה סתם יעדה לו לאשה, ואינה יכולה לומר מואסת אני באדוני ולא חפצתי להיות לו לאשה ובה תלך חפשי, ואם מכרה עממה היה לה לבחון מה היא עושה כי הלא ידעה שכן משפט השפחות כימים ההם שאם יחפוץ אדוניהן לבעלן, הן נריבות להשמע לו ; ואם מכרה אביה בקטנותה, סתם רחמי האב על בתו ולא ימכרה כ"א לאיש הראוי לה ; או יהיה פירוש לו יעדה בא כבר עליה, ותלדק ג"כ מלינת בבגדו בה, וכן **ואם לבנו יעדרנה** וכו' בא עליה : — (ח) **והפדה** . יסתל אלל קרובה שיפדה (עד"ל) ויקח מהם מה שיתנו לו בפדיונה, לפי שכלאו הכי יולאה חנם, ואין לו לחשוב שני ממכרה, לפי שסתם לאשה לקחה לו ולא לשפחה : **בבגדו בה** חירק במקום קמץ חטוף לתפארת הקריאה, וכן כפגעו (פר' מעשי); או **בבגדו** סס דבר כמו שלו כל בגדו בגד (ירמיה י"ב א'). ולכתחלה שנו כאן הנקודה לעשותו סס, שאם היה פעל זמן מקור היה ראוי לכ"ק לפי שהוראתו אחר שבגד בה, אבל בתיבת כפגעו לא מלאתי סמך לשנוי הנקודה כ"א לתפארת הקריאה ובפרט לפי הכרת בני מורח : — (י) **יקח לו** . הכן, ואינו רשאי לומר אני לא קניתיים : — (יא) **ואם ירש**

אלה לפי קשר הפסוקים יחד השלש הן שארה כסותה ועונתה הנזכרות בפסוק הקודם, ולשון נקיה דבר שאפילו יקיים השמים ויגרע השלישית תלף — (טז) ונגב איש ומכרו כ"ב הוא ערך החירות שהיא יקרה מהחיים עלמס שהמכה איש ממת ולא המיתו אינו חייב מיתה, והנוכח איש (בסתם ילד או ילדה) על דעת למכרו ולא הספיק להוליא דעתו מן הכח אל הפעל, חייב מיתה : — (יט) אם יקום והתהדך בחוץ ונו' הא בלאו הכי משפטו ונתת נפש תחת נפש כי זה אינו נכנס בכלל והאלהים אינה לידו כיון שכריב הכהן, וגם פרט לך הכתוב באבן או באגרף שהיא ממת מות : — (כ) בשבט חומר בעבד מכבן חורין, שהמכה רעהו מכה שאינה של מות והמיתו פטור ממיתה, והמכה עבדו אפילו בשבט לרדותו, שאינה מכה של מות, והמיתו, חייב מיתה, כ"ב הקפידה תורה להיטיב מלכ העבדים תוך ב"י, ואלו היה הדור ראוי, היתה אוסרת לגמרי לקנות עבד ; וזממה שפרט לך בראש הפרשה עבד עברי, נראה שכל יתר עבד או אמה הבתובים בפרשה זו בעבד כעני הכתוב מדבר, לפי שעבד עברי גם כי יפול תחת ידי אדוניו קשה, אחר שש שנים ילף חפשי ויכול לסבול עולו, ואם חבל בו דינו ונתת נפש תחת נפש ונו' כדון איש חפשי, וסוף סוף עבד עברי שכיר הוא ולא עבד, וגם הוא בעוכריו, ולמה מחר עמנו ? או למה נגב עד שמכרוהו ב"ד לעבד ? (למטה כ"ב ב') ; רק עבד כעני יליד בית שניולד בעבדותו, או גם מחר עמנו והוכרח לשבת תחת מרדות אדוניו לעולם, אם יפול תחת ידי אכזרי כל ימיו יהיו מכאובים, וע"כ בחבלה ראשונה אפילו קלה כנפילת סן שאדוניו חובל בו ילף חפשי : נקם ינקם מומי לף נקה דעתי על מה שפירשו שבעתים יקם (פר' בראשית) שהנושא יתחלף פתאם ותחת הורג שלפניו יהיה קין שיקם, וכן כאן נקם ינקם סיהיה מוסב אל הפעול שהוא העבד ולא אל אדוניו שהוא הנושא, וגם מליכת אל נקמות ה' (תהלים ז"ד א') היתה קשה בעיני, שהאל שזה לא תקם ישוכח ויפואר על הנקימה ; ע"כ אני אומר שיש לפעל נקם שתי הוראות, הראשונה היא פרעון ועונש בלא כעס וקנאה רק לאהבת המשפט, והשנית הנולדת מהקודמת היא הנקימה מעין הנטירה הכתובה בפסוק לא תקם ולא תטר (פר' קדושים), ובכן אל נקמות ה' פירושו האל הפוקד העונות ומשיב לאיש כמעשהו ; ובשני הפסוקים שזכרתי ובוולתם לא נלטרך עוד להחליף הנושא, ובפרט כל הורג קין ישולם לו שבעתים, והמכה עבדו יעשה לו כאשר עשה לעבדו ; ומקיר

שרש גקם נראה שהוא **נִקְמָה** ע"י ענשו נקי הוא מעונו ; והפסוקים הראשונים
 בס' נחום קשים מ"מ נוכל לפרשם ע"ד א נקמות זוכרתי : — (כד) עין תחת עין
 ידוע שרוב דיני ממונות ונוקין אינם הלכה למשה מסיני, רק רובם ככולם יולאים
 מסברה ע"י שקלא וטריא, וקרא אסמכתא בעלמא ; אבל זה לא יביאנו לעשות כדרך
 המתפלספים לזלזל בדבריהם ז"ל, רק להגדיל בכבודם כי יודעי העתים היו, ובעוד
 שהחזיקו ביסודות ובכללים שנטעה התורה והלכו בעקבותיה, ראו בשכלם הן שלכל
 המנות היה יכול משה לתת בע"פ גדר ונכול חוץ מדיני ממונות ונוקין לפי שהם כמעין
 הנובע, וזו היא כונת הכתוב והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אליהם, כו (פר'
 שופטים), ששם מדבר בדיני ממונות וחבלות, « בין דם לדם » שעינינו הריגה, « בין
 » דין לדין » שעינינו דיני ממונות, « ובין גנב לגנב » שלפי הפשט ענינו דיני חבלה
 אינם בחברה, והר"ה « דברי ריבת בשעריך, » הכתוב אחריהם ; ע"כ אני אומר שכל
 פר' משפטים דברים כפשוטם אפילו « עין תחת עין, » וזה היה מצב ב"י בימים ההם
 שהיו נריכים לנימוסיות קשים כאלה להבדיל מחטא, לפי שבדורותם במזרים גרמה
 אבוד המוסר מביניהם, ועריך המעורר עין חברו אם היה כפטר באיזה שקלים דמי
 לערו, בשתו, שבתו ורפואתו, לא היה נמנע על זה מלהתאכזר עליו, אבל אם היה
 יודע שיצירו את עינו היה נשמר היטב ; וזו"ל הלכו בעקבות הנביאים והשופטים
 שקדמום ששנו הנימוסיות לפי צורך זמנם וראות עיניהם, ובימי רות פשט דין יבום
 על כל הקרובים, ותשובת דוד לתקועית, ורכים עוד וולתם יוכיחו ; ומדאגה פן יטא
 המון העם אחר דברי הלדוקים החולקים על דברי חז"ל, שמכו דבריהם על המקרא,
 אבל למדונו פעם אחר פעם שאין מקרא יולא מידי פשוטו לעולם, ובה קיימו התורה
 על יסודותיה יותר מהקראים שלא ימוסו מפירוש התיבות כמו שהן, וע"ז פעמים
 רבות הם מבולבלים ואינם יודעים לדון דין אמת לאמתה, והם ז"ל אמרו הרובה
 להתחכם יעסוק בדיני ממונות לפי שהם כמעין הנובע ; ושד"ל ז"ל השתדל להוכיח
 משני ולא תקחו כופר שכפר' רובת (משעי) שבגדון ההוא לא יקחו כופר אבל ביתר
 העונשים יקחוו, ופירש עין תחת עין, דמי עין ; וז"ל שאין משם ראייה כלל כמו
 שאין ראייה מאיסור קריחה ושריטה לכהנים (פר' אמור) שיהיה מותר ללוים
 ולישראלים לקרות ולשרוט על מת, ולהפך בא הלווי גם להם (פר' קדושים וראה),
 ואין זה כ"א תוספת אזהרה לכהנים ע"ד נבלה וטרפה לא יאכלו הכהנים (יחזקאל

מ"ד ל"א); ולפי שבסור המועד הממית אדם שבעליו קרוב למוזד התיר לקחת כופר, באה אזהרה ברובח שלא לקחתו, מכ"ש שכל מה שיכבד העונש יכמרו רחמי האדם על העונש, ואולי יתראה בכופר, אבל לפי האמת (רז"כ לפי פשט המקראות) אין כופר פוטר מידי עונש בשום מקום חוץ מכסור מועד: — (כה) **ולא יאכל את בשרו**. גם כי שור תם הוא מ"מ א"א שלא נודע לבעליו שסורו רע, וע"כ ראו לבעונש כי לא שמרו כראוי; ושור נגח (לפי הפשט) לא שכר המית, רק שנח נגיחה שהיה בה כדאי להמית וניכר שרגיל הוא לנגוח: — (ל) **אם כפר**. הדבר תלוי בקרובי הניגח אם יחפזו במיתת בעל השור או בתשלומי כופר, ואין ספק שישראל רחמנים בני רחמנים יבחרו בכופר מבמיתה, או תלוי בדויינים לפי ראות עיניהם, אם פשיעתו רבה ידונוהו במיתה, ואם לא יקנסוהו קנס גדול; מ"מ נלמד מהכתוב מה יקרו חיי ב"א בעיני הא"ש שענג מיתה לגורם לחברו מיתה אע"פ שלא הרגו כמוזד ולא הרגו בידו; ובעבד משלם לכתחילה. כופר קטוב כערך ההוה בעבדים, שאם הניחה תורה לקרובי הניגח שיפטרו בעל השור ממיתה ע"י כופר, ק"ו שלא תניח שימאן איש לקחת כופר עבדו ויחפזו כמות איש מאחיו: — (לז) **חמשה בקר**. חמש כהמות ממין הכקר, פרים או פרות או עגלים כערך חמש פעמים על השור (סס המין כמו שור או כשב או עז כי יולד, פרשת אמר) הטבוח או המכור, וכן ארכע לאן משמע כבשים אלים רחלים טעירים מיסים ועוים, כל מין לאן:

כ"ב

(ו) **כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשומר**. בתחלה מדבר בשומר כסף או כלים, ולמטה פסוק ט' בשומר בהמה, והכסף והכלים יוכלו להגנב מאתו בלי שיפגע בשמירתם לפי שנקל לשאתם בהחבא, ע"כ גם כנגיבה הוא כפטר, ובנגיבת בהמה הוא חייב לפי שבהוה א"א לגונב שיגנוב בהמה ויביאה עמו בלי דעת שומרה אם לא פגע בשמירתה; וא"כ לפי הפשט אין הפרש בין שומר חנם לשומר שכר, שכיון שקבל עליו השמירה חייב בה בין שיקבל עליה שכר בין שישמור חנם, ואם פגע ישלם: — (יז) **אם שכיר וגו'**. אם שכיר גרם לכהמה שחשכר או תמות ובעליה אין עמה, יאבד שכרו שבעל הבית היה חייב ליתן לו (שכר פעולת יום אחד שכן כתוב לא תל'ן פעולת שכיר וגו', פרשת קדושים), אבל לא ישלם ויתר

חלף ההתמה ולא יוכרח לעבוד אלל בע"ה סך ימים כערך כזקו; ואולי מליכת
בא-ב (בה בשכרו) ענינה כמו פל' אשכנו Umkommen ל' אכילה: — (כר) לא
 השימוץ עריו נשך. וזו פעם ראשונה שבה הזכירה על הנשך, ופעמי הלוה
 לקנות לחם לביתו הכתוב מדבר, את העני עמך, ולו אסור ללות ברבית, ואינו
 מדבר בעשיר הלוה כדי לעשות סחורה; וכן כפסוק שאחריו אם חבל תחבר
 שלמת רעך, החובל שלמה חייב להחזירה, אבל החובל אכנים טובות ומרגליות
 יוכל לעכנן הללו עד שהלוה ישלם נשיו או עד שיתפייס למוכרן; וגם מזה ראייה
 שהלוה מתוך עוני אסור לשום עליו נשך או לעכב החובל שהפקיד, אבל הלוה לעשות
 סחורה או כיוצא אין אסור כלל מן התורה לקחת ממנו רבית; ומה שכתוב בפר'
 תנא לנכרי תשיך וראחויך לא תשיך, מדבר בהוה, לפי שב"י בימים ההם
 היו מעותדים להיות עובדי אדמה, ואם בא אחד מהם ללות בודאי לורע השדה או
 למרדך פרנסתו הוא ליה, אבל הנכרי אם בא ללות על הרוב דעתו לנטוש, כסף
 לעשות סחורה בפרי האדמה, וא"כ אין שום צד אסור לקחת ממנו רבית דהוי
 כמתלוה עמו בסחרתו ומתנה שכל שבה הסחורה יהיה לחברו הנכרי, וזה יתן לו
 סך קצוב מוקדם, ובוה אין אסור מ"הת, והוא כאריוס הלוקח שדה לעבדה, או
 בקונה שדה מאחיו מב"י ומחשב מספר שני תבואותיה וסך דמיה ומשלם שויה
 מוקדם למוכר, ואם נסתחפה שדהו נסתחפה לו, ואם נתברכה נתברכה לו; כך
 הסוחר נותן סך קצוב תחת חצי שבה סחרתו, ואם פיחתה פיחתה לו, ואם הותירה
 הותירה לו; והתורה המדברת בהוה, אסרה להשיך לישראל והתירה להשיך לנכרי,
 לא לתת חילוק ביניהם לענין הנדק והמשפט, שכן כתוב (פרשת דברים) ושפטתם
 דק בין איש ובין אחיו ובין גרו, ועוד בכמה מקומות הזכירה תורה והזכרת את
 הגר (פר' עקב); באזרה מכס יהיה לכם הגר הגר אחכם (פרשת קדושים), וגר לא
 תזנה (למטה כ"ב כ', וכ"ג ט'), ובכל אלה לפי הפשט בגר תושב הכתוב מדבר,
 לפי שגר דק ישראלי הוא ואין צורך להסויד עליו (ועמ"ס בעי"ת על ענין גר בפר'
 אחרי מות), ועוד לא יתכן עליו מליצת הגר אחכם שענינה דירת ערתי, א"כ בהוה
 הכתוב מדבר; והיוצא מזה הוא שהלוה מלרדך יהיה מי שיהיה עברי או ככרי אסור
 לקחת מאחיו נשך, והלוה לעשות סחורה יהיה עברי או ככרי מותר לקחת ממנו לא
 מרבית כלבד Interesse, כי גם נשך Usura; ורו"ל בחרו כתיבת רבית לפי דעתם

שלכן ישראל גם הוא אסור בכל ענין וכ"ש הנשך, והתורה השתמשה בסם מרבית על האוכל לפי שבא כפל ענין במלות טובות (פרשת קדושים), אך הפרט בין שני הנדרפים נראה כמו שכתבתי; ואם תאסור כל רבית א"א עוד לסחורה בעולם:

כ"ג

(א) לא תשא שמע שוא. כלל ואחריו ג' פרטים; הראשון « אל תשתה » ידך עם רשע להיות עד חמס, « ר"ל אל תעיד על מה שלא ראית להזיף ממון מתחת בעליו שלא כדון; וזהו « בין דין לדין » שבפר' שופטים; והפרט השני « לא תהיה אחרי רבים לרעת », ר"ל אל תתחבר לעדים רבים להעיד על איש לחייבו מיתה (עיין במשדל), וזהו « בין דם לדם » (שם בפר' הנ"ל); והשלישי « לא תענה על ריב לנטות אחרי רבים, » ר"ל אל תתחבר לעדים שראו הריב וזהו « ובין נגע לנגע » (שם); ותיבת להטות הכתובה לכסוף היא הכלל השני המוסב לכל השלטה הפרטים: — (ה) עזב תעזב עמו: יש שרשים שלא נמלאו בכל חנ"ך בבנין הפעיל אעפ"י שהוראתם היא פועל שיתכן שיזא לשלישי, כגון שרש אסר חבס אמר בנה עשה ורבים זולתם; וגם שרש עזב שלפניו ראוי היה לבוא בהפעיל, וענינו פרוק המש"א מעל הכהמה באופן שהיא תעזב ממנו (ע"ד והארץ תעזב מהם, פר' בקקמי, תשאר פנויה מהם), ותיבות וחדלת מעזב לו הן דרך תימה ושאלה, כמו במה יששב (למעלה כ"ה כ"ו): — (ז) מדבר שקר תרחק: התרחק בכל יכלתך מהזיף מפיך משפט עול ושקר, והשמר לך מהרוג נקי ולדיק, וטוב לך שתלדיק רשע משתרשיע לדיק, לפי שגם אם תטעה אהה ותלדיק הרשע, אפרע ממנו אכי; וקרובים לזה דברי אונקלוס ורש"י: — (יא) למען ינוח: זה טעם אחר לשכינת יום השביעי כוסף על הטעם האמור בעשרת הדברות, ומשה בפר' ואחשנן הביא טעם זה והניח האחר לפי שכבר שמעוהו מפי הגבורה (ועמ"ש ע"ז בפר' ואחשנן): — (טז) חג הקציר: חג בכורי מעשיך: — (יח) לא תזבח גו': מליצה קלרה ע"ד לא תכנה אתהן גוית (פר' יתרו), והראוי לא תזבח זכחי ותשפוך דמו על חמץ: — (כא) תמר בו: היה ראוי להנקד תמר נושרט מרה כגון הפעיל על משקל ויפן ונב אל ונכ (שופטים ט"ו ד'): כי שמי בקרבו: אפילו ענו הוא ורופה למחול על כביד עגמו, לא יוכל למחול, כי לא את פיו מריתם רק את פי, כי

בשמי הוא מדבר : — צרעה • שם שרץ העוף המכאיב ומזער בעקילתו ; ואולי כתחבאו פליטים מבני כנען במערות שבא"י רבות (כי עלולה היא לרעשים) כדי להנצל מב"י, והיתה דעתם להסתר שם ולהזיק ב"י בלסטיות כמו שהיה בסוף זמן בית שני כשרבו המלחמות בישראל, וה' שלח כס הרעה שהיתה עוקלת היותם עקילה מכאבת עד שהוכרחו ללאת מן החורים שהתחבאו שם ולגפול ביד ישראל ; וזה ימים קראתי על אודות זכוב קטן נקרא Simulia maculata הבא לפעמים במורח הברופא לאלפים ולרכבות וממית בעקילתו אדם ובהמה ; או יהיה לרעה שם שחין ממית (מל' לרעת והתיבה הפוכה מן סער ולער), או זה וזה כאחד, שעקילת הרעה היתה לבני כנען לשחין פורח אכעבועות ממיתות :

כ"ד

(א) **ואל משה אמר וגו' :** קודם לכן בפסוק « ועליה אתה ואהרן עמך » (פר' יתרו), ושם קברה דבר ולא הזכיר נדב ואביהוא וע' זקנים, או הם הכהנים הנזכרים שם (ע"ד ובני דוד כהנים היו, ש"ב סוף סי' כ') ; וכונת האל ית"ש היתה שיעמוד משה בתחית ההר עם ישראל עד שיסמיעם עשרת הדברות באופן שידעו שהקול הוא קול ה' ולא קול משה, ואח"כ יעלו משה אהרן נדב ואביהוא וע' זקנים אל ההר וישתחוו מרחוק, ומשה יגש לבדו אל ה' והס' לא יגשו, ויתר העם לא יעלה מכל וכל אל ההר, רק ימתינו בתחיתו לשמוע המלות הכלולות בפר' משפטים כמו שישמע משה ; אבל כשמעם עשרת הדברות נבהלו וכתרחקו מן ההר (ויעמד העם מרחק, פר' יתרו), ואמרו למשה « דבר אתה עמנו » וגו', ואז גש משה לבדו אל הערפל ושמע הוא לבדו מן « אתם ראיתם כי מן השמים » וגו' עד « כי יהיה לך למוקש » (פר' משפטים), וכל ישראל היו ממתניכם לו בסביבות ההר למרחק (ויעמדו, ויעמד העם, פר' יתרו), ובדדתו ספר להם על אודות המשפטים ששמע והלכו איש לאהלו ; וכבוד היום גדול כתב משה כל המשפטים בספר, וביום המחרת השכים והעלה עולות ושלמים וקרא באזני העם מה שכתב, וכרת ברית בין ה' ובינם לשמוע בקול ה', אך כי לא יכול כל העם לעבור בין הכתרים לקח מדם הזבחים וזרק עליהם תמורת עבדם בין כמרי הזבחים ; ואח"כ עלה הוא ואהרן נדב ואביהוא וע' זקנים להשתחוות לה' כאשר צוה אותם, אבל עתה שכבר שמע משה כל משפטי ה' הואילו

כולם לגשת אל הקודש; ואעפ"י שלא שמרו מלות ה' כראוי ומדעתם קרבו כולם אל מקום השכינה, לא שלח ידו בהם, וירדו מן ההר ואכלו ושתו סביבות המזבח שעליו הקריבו הזבחים; ואח"כ אמר לו ה' למשה עלה אלי ההרה, ומשה לא ידע שדרך נס ישב עם מ' יום בלי אכילה ושתיה, והביא יהושע משרטו עמו, ונטו להם אהל בתחתית ההר, שבכל פעם שיצטרך משה לרדת ימלא מזונו ומלבונו מוכן, ובכל אותם הימים היה אסור לישראל להראות בכל ההר כבמ' הימים האחרונים, ובכן לא ידע יהושע מאומה ממעשה העגל, וקודם עלות משה אל ההר אמר לישראל שלא יסעו משם עד שובו אליהם; ומיכות ויעל משה אל ההר מפורשית ע"י הכתוב אחריו, כלו' באופן זה עלה משה, בראשונה בשה הענין את ההר ששת ימים, ומשה ישב באהלו (הוא אהל מועד הנזכר בפר' תשא ל"ג ז') כדי לאיים עליו (כדברי ר' מתיא בן חרש ת"כ יומא ד' :). וכיום השביעי קרא ה' למשה מתוך הענן :

פרשת תרומה

כ"ה

(ב) ויקהו לי תרומה : לא בא הצווי אלא למנות אנשים שיקבלו התרומה ולא להביא התרומה עצמה, כדי שתהיה גדלה ולא חובה (קד"ל) : — (ד) תולעת שני : בפר' מזרע וחקת כתוב להפך שני תולעת, וק"ל שהיא הנכון, שני (או שנים) ה'כובע ע"י תולעת, ונקדם כאן הנסמך אל הסמוך ע"ד לי יוון ואשכנז : — (יב) פעמתיו : לא היו תקועין הטבעו' בד' הקלות רק סמוך להם, ב' מפהוב' מפה, להכניס בהן הבדים ברווח : — (יג) אשר אתן אליך : לוחות שניות, ועמ"ש על מוצא אדמה תעשה לי (סוף פר' יתרו) : — (כ) ופניהם איש אר אחיו : לא היו פונים אחוריקם זה אל זה, רק עומדים זה כנגד זה, אך היו הופכים פניהם כלפי מטה נגד הכפרת כמשתחיים לו : — (כד) ועשית לו מסגרת : המסגרת היתה למעלה לכודה לשטח העליון של השלחן כדרך שיש לשלחנותינו להחזיק הרגלים ולהדקם ביותר, ושני זרים היו לשלחן אחד למעלה כמעקה וגדר שלא יפלו הכלים ממנו, ואחד למטה בשפת המסגרת לנוי, ואלל זה התחזוץ היו הטבעות אדוקות ברגלו השלחן לבחים לכדים, שמים מכאן ושתים מכאן לארצו; וכל לעמת שבמקרא ל' אלל הוא : — (לא) ירבה וקנה : המעורה כולה עם כל כליה היתה עשויה

ככבר נהב, והיתה כ"כ גביהה שלפי דברי רז"ל היה הכהן עולה על מעלה להטיב ברותיה; ו"כ לא עשת זהב קיהה (massioeia), רק חלולה חכפנים, וזה משמע ג"כ מתיבת וקנה האמורה על גוף המנורה ועל טשה סעיפיו, ירבה וקנה באמר על הגוף הנקרא מנורה בפני עצמו, וששה קנים על הסעיפים; וז"ל שהיה לכל גביע בפתר ופרח אחד, ו"כ בגוף המנורה היו ד' גביעים עם ד' כפתורים וד' פרחים, וכן משמע מתיבות ובמנורה ארבעה גביעים משקרים כפתוריה ופרחיה כל' רבים, ומהכפתר הפני מתחילין סעיפי המנורה ללפת, ולכל אחד מהם ג' גביעים ג' כפתורים ונ' פרחים כפקנה האמלעי הנקרא מנורה בפני עצמו; ומה שכתוב « שלשה גביעים משקדים בקנה האחד בפתר ופרח, » משמע כפתר ופרח לכל גביע וגביע:

כ"ו

(טו) ועשית את הקרשים: התורה לא נתנה שיעור לעובי הקרשים לפי שהיה די בכל שהוא, ולא בלבד אין שום הויה מהכתוב שעובין אמה, אך אפילו הסבירא לא תסבול שיהיו כ"כ גדולים בעובי אורך ורוחב, והלויים בני מררי ושא"ח קרסום באה וס"ט עמודי ודגני' על ד' ענלות, ובני גרשון שלא היו נושא' כ"א יריעות וקלעו' יסאום על סמי ענלות, מלבד שעלי שטים שיהיה להם קרוב לשש אמה בעיגול עד למעלה מעשר אמות לא ימלאו כ"כ זה אלל זה וכ"ש במדבר (ועמ"ש בעה"י על פסוק וכל איש אשה נמלא אתו עזו שטים, פ"ר ויקהל); וגם ממדת היריעות נוכיח אמתת סבירא זו, לפי שהיריעות התחבונות היה ארכן פ"ח אמה, וכסתן אדוקות יחד היו מ' אמה ברוחב, ארכן על רוחב המשכן שהוא עשר אמות, נשארו ט' אמות מכאן וע' אמות מכאן, ורחבן על אורך המשכן שהוא ל' אמה ואמה אחת לעובי עמודי מסך פתח אהל מועד, נשארו ט' אמות נס לאחורי המשכן; ויריעות העזים היה ארכן ל' אמה, עשרה מהן לרוחב המשכן, נשאר עשר אמות מכאן ועשר אמות מכאן, ובכן היתה אמה עודפת בהן על התחבונות לכסות הקרשים כולם, כמו שכתוב יהיה סרוח על לדי המשכן מזה ומזה לכסותו; וכשהיו י"א היריעות אדוקות יחד, היה רחבן מ"ה אמה, ל' לאורך המשכן, ונ' אמות ח' לעובי עמודי המסך, ונ' כפסלות על פני האהל להגן כמו שכתוב וכפלת את היריעה הששית אל מול פני האהל הרי ל"ג, וי"א אמה נשארו לאחורי המשכן, נמלאה חצי יריעה עודפת על התחבונות, וזאמה

האחרונה ממנה נגזרת על גבי קרקע, והיריעה האחרונה היה די לה בג' אמות רוחב, רק לא רנה לשנות בשיעורי היריעות; והקרשים לפאת ים היו שזנה, ששה מהם בשורה בשוה, ושני הקרשים למקצעות המשכן היו באלכסון לכסות קרשי הדדין והרוחב; ובוה ובמה שאובדים בהיותם באלכסון תשלם האמה העודפת בהם משני לדדים, לפי ששזנה קרשים כוטים רוחב י"ב אמה, והמשכן לא היה כ"ה רוחב עשר אמות, נשאר בינו ובין קלעי החצר כ' אמה לכל זד, ולפניו רחוב חמשים על חמשים אמה, כמו שכתוב « ורוחב חמשים בחמשים » (למטה כ"ו י"ח), ועמודי מסך פתח האהל לא נחשבו; והקרשים לא היו זריכים לחריצין מלמעלן ולטבעות והיו מחוברים בברחים לבדט, ולא בא שום רמז בפרשה שהיו להם חריצין וטבעות כאלה; ובפסוק « והיו תאמים מלמטה » וגו', כ"ל שגם תיבת תַּמִּים שאח"כ ראויה להנקד תַּמִּים בחולם כמו והנה תומים בבטנה (פרשת תולדות), ור"ל מלמעלה ומלמטה לקרש שבמקצוע יהיו בריחיו נכנסים בשיקול בטבעת הראשונה של ברימי הקרש הקרוב, באופן ששני קרשי המקצוע יהיו שוים למעלן ולמתן עם קרשי הדדים; והדגים היו עשויים כל אחד מעשת כסף משקלה ככר ככתוב בפ' פקודי, ובה שני חריצין שנכנסות בהם שתי ידות הקרש הכולטות, כמו שנכנסות מעלות סלם של יד בסמוכות ששני לדי הסלם, וזה הוראת משלכות (ת"ב שבת ס'; עירובין ע"ו):

ובל"ח מלאכו תופרן בעין שליבות, כל' חוט ככנס ויוכל, והכי"ת בשרש שלב כחלפת במ"ס בומ"ף והרי הוא מל' סלם; וכל דעות אלה באו לי אחרי למדי ת"ב מסכת שבת דף ל"ח ונ"ט, ושם הובאו דעות שונות על מעשה הקרשים, ורש"י ז"ל טרח בכל כמו ונדחק לכאז הכתובים ע"פי מסקנת התלמוד:

כ"ז

(א) ועשית את המזבוח מוכח הנחת שמשכן היה כשיעור הנזכר בכתוב, ולא היה לו לא יסוד ולא סוכב, ועשוי כתיבה רבועה ה' על ה', וד' פנותיו בולטות למעלה להוות עליהן דם הזכחים, ונקראות קרנות המזבח, ולמעלה לו נג חסות בולט מכל זדדיו כמין יגיע, ויגיע זה נקרא כרכב (נגזר מן כרך ורכב, ובל' רומי Circuitus), ותחת הכרכב מתחלת הרשת וסובבת המזבח מכל זד לנוי עד חני קומתו, ובקופה נמונות ד' הטבעוח לד' לדי המזבח; ועתה בשנת תרל"ב ילא

מתחת מכבש הדפוס הביאור השלם של שד"ל, ומלאתי בו שפירש « המכבר כביכות
 » המזבח לקבל העצים והנתחים הנופלים, (תרגום ירושלמי קנקל או קלקל, וכלשון
 » משנה כלכלה ענינה של); המכבר לא היה קבוע אלא מטלטל, ולמטה (ל"ט
 » ל"ט) הזכיר שהביאו אל משה את מזבח הנחשת ואת מכבר הנחשת אשר לו, ושם
 » לא נזכר דבר ממה שהיה קבוע בנוף אחר: « וכו' נכון מאד, אבל כתוב ועשית
 על הרשת ארבע טבעות נחשת, א"כ רשת זו קבועה היתה במזבח ולא כלי חוטה
 לו; ומה שפירש שד"ל « והיו על הרשת, אלל המכבר למעלה, אך לא היו קבועות
 במכבר אלא במזבח », איני יורד לסיף דעתו, והיל'ל ממעל לרשת ולא על
 הרשת: — (טז) מסך • פרכת ומסך, הראשון מגורת פרך שענינו סכר, וקרובים
 לו פרק ופלג ופלח וכרך (ויברך הגמלים, פר' חיי שרה), ואולי גם פרש ופתר ופור
 ופסל וזולתם; ופירוש פרכת יריעה מפרדת ומבדילה בין הקדש ובין קדש הקדשים;
 ומסך מגורת סוף הקרוב לסכך, יריעה המכסה את מועד או החצר מעיני העומדים
 חוץ להם: — (יט) לכל כלי המשכן: למ"ד זו מלאכה בהרכבה מקומות
 לחייוק מלת כל, כלו' כולם מקטון ועד גדול: «

פְּרִישַׁת תְּצִוָּה

(כ) ואתה תצוה • פרשה זו באמרה בודאי אחר מעשה העגל שנבחרו הלויים
 מתוך ב"י לשרת ומתוכם אהרן ובניו לכהן, וקודם לכן העבודה בככורות כמו שכתוב
 וישלח את כערי בני ישראל ויעלו עולות (סוף פר' משפטים), והם הככורות כדברי
 רז"ל, והלויים ניתנו תחתם (פר' במדבר), וגם אהרן כזכר בפר' שמות בשם משפחתו
 בני לוי ולא בשם כהן; וא"כ גם פרשת תרומה הנקשרת עם פרשה זו אחר מעשה
 העגל באמרה, וזו ראייה חותכת על מה שכתבתי על פסיק מזבח אדמה (פר' יתרו),
 שאלמלא כן לא יובן:

כ"ח

(ד) תשבץ • ומשכנות שניהם משרש שבץ שהוראתו עשות קמטים בכנף או
 בטטוי כזהכ, ואולי קרוב להם גם שם שבץ (ש"ב ח' ט'), שהמתעלף יעשו פניו קמטים
 קמטים: — (ח) וחשב אפודתו • כשיבוא שם מופשט סמוך לשם דבר או להפקד,

פהיה הוראת המופשט הוראת שם המתאר, כמו הר קדש; הר קדוש; מלכי חסד, מלכים
 חסידים; איש מרמה איש מרמה; גאון עזבס גאונכס העו; פארו המגבעות המגבעות
 המפוארות, חלוקי אבנים אבנים חלוקות; אף כאן חשב אפודתו כמו אפודתו
 החשובה, עשויה מעשה חושב, ואח"כ קרא לאפודה עממה חשב, חשב אפודתו, אבל
 אפודתו ואפודה אינם שוים בענינם, שהראשון שם הבגד כולו והשני חבורו והמינו :
 — (יר) **מגברות** : משרש גדל בל"ח שעיניו עירב, וקרוב לשרש גדל (גדילים
 תעשה לך, פר' תלא), ופירושו כאן שרשרות מעשה גדיל; ושם שרשרת כמו שלשלת
 בחילוף רי"ש בלתי"ד כמו להנהיל פנים משמן (תהלים ק"ד ט') במקום להנהיר
 מגורת יפהר ופהר ובהרים וזהר וסחר וסחר וחרס וזרה זורה כהפוך וחילוף
 אותיותיהם, ונקראת שלשלת על שם קולה Onomatopoeia, כמו הלללל מין הרבה,
 ולללל ומלללים מין כלי שיר : — (בח) **יוח** : פירש רש"י שהוא מל' ערבי כדברי
 דונס בן לברט, אבל מלאנו שרש קרוב לו גם בל"הק כמו ונסחתם מעל האדמה
 'פרשת תבא כ"ח ס"ג), בית נאים יסח ה' (משלי ט"ו כ"ה) : — (בו) **לעמח** :
 ענינו עם והלל, וכן לעמת המסגרת (פרשת תרומה), וכן ושמי הולך בללע ההר
 לעמתו (ש"ב ט"ז י"ג) : — (ל) **את האורים ואת התמים** : בה"א הידיעה
 ולא פירש יותר, כראה שהאורים היו דבר ידוע אללם עד שלף הוגרך לפרש מה הם,
 ואין במשמע שמהם רצה לכסות דבריו במסוה הסוד; ובספ' אחד מהכמי דורנו
 שמעתי שלפ"ד קראו לכ"ב אותיות ל"הק בשם קטן המתחיל באותה אות, ד"מ קראו
 לאל"ף אור ולת"ו חם, וא"כ האורים והתמים (אות ראשינה ואות אחרונה) ר"ל
 אלפי ציטות הרבה נתונות בחסן הכפול ועשוי כמין תיק, והכהן מוויא בידו אות
 אות מתוך החסן כמו גורל, ומה' יבא המענה הראוי לסוף בו : — (לא) **מעיר** :
 בגד הנלכס מפל לשאר בגדים : — (לב) **תחרא** : שריון נחשת וכרול שלובסר
 לא יחת, ויתחר עם כל אדם, ויתגר מלחמה בכל הקמים עליו : — (לו) **ציץ** :
 עיקר היראתו פרח כמו ויץ לץ (פר' קרח); וכימי קדם עשו עטרות בנין הסדה
 ושמו בראשם כיוס חנם וכראש נסיכיהם, ואחר כך עשאון והם מעשה ציטם : —
 (לח) **ונשא אתרן את עון הקרשים** : הוצי' היה מרמה על עון הקרשים
 שהקדישום ושכחו לנהוג בהם מנהג קדושתם, ולא על הקרבנות הקרבים בטומאה,
 שעל אלה היה מכפר דם שפיר ופר י"הכ, כמו שכתוב בפר' אחרי מות « וכפר על

« הקדש מטמאות בני ישראל » : — (טל) **אבנט** : לפי דעת מורי שחז"ל נקרא כן מפני שלובשים אותו על הכתף והאל"ף היא ע"ד ל' ארמי בתלמוד שהורחקה על, ובנ"ט הסוד מן בטון : **מנבעות** : כיבועים נכוהים, והכ"ף והעי"ן ממילאת ההח"ע תתחלפה, ומוה נ"כ גביע ונבעה, לטון גובה : — (מא) **ומלאת את ירם** : הנכנס לעבודה חדשה היה מביא לאדוניו מנחה למזוא חן בעיניו, כמו שמלאנו בבוא דוד אל שאול, ולא היה בא בידים ריקניות, ומוה נהיתה מליצת מלא את יד שענינה הכניס איש לעבודה חדשה, וגם בדברי הימים ב' י"ג ט' כל הכף למלא את ידו כפר בן בקר וגו' :

כ"ט

(כר) **והנפת אותם** : מהנפת הלויס (פר' בהעלותך) נראה שהתנופה לא היתה כ"ף הנסה אל פני המזבח כמניס מנחה לאדוניו, ולא הולכה והיבאה, שאם תתכן בקרבנות, בבני אדם לא תתכן : — (כו) **ופר חטאת** : דגש תיבת חטאת יורה עליה שגזרת היא מבנין פעיל, והורחקה עקור החטאות ע"ד דגש שרש שענינם הסר הדגן והסורש, ומוה תחטאני באזוב (תהלים כ"א ט'), וחטא את הבית (פרשת מזרע), שהורחם הוא של ידה מעקר החטאת : — (מב) **עורת תמיד** לדרורותיכם : עולת תמיד נעשתה בסיוני בלבה, ומשעה שנסעו משם עד שבאו אל ארץ כנען לא הקריבו כ"ף קרבנות עראי בתוכם, לפי שכל בהמתם שהיו שוחטים היו מזויין להקריבן שלמים (פר' אחרי מות), וכה"ף בפרשת פינחס עולת חמיד העשויה בהר סיני, וכן בעמוס (ה' כ"ה), הזכחים ומנחה הנשמה לי במדבר, ובכן נוכל לישב ג"כ דברי ירמיה (ו' כ"ב), כי לא דברתי וגו' על דברי עולה וזבח :

ל

(ג) **את גגו** : כמזבח הזהב הולךך ללמד שגם גגו יהיה מזופה זהב גם כי תבוא עליו האש, וכיון שהזכיר גגו הזכיר גם קירותיו וקרנותיו, ולא הולךך ללמד בן במזבח העולה (זר' תרומה) לפי שמזופה נחשת הוא, לא מפני שלא היה לו גג וממלאים חללו אדמה לקיים מה שנאמר מזבח אדמה תעשה לי (סוף פרשת יתרו) ; ויתכן שעשו כזה במקדש שני של הורדוס אחרי דרשם הפסוקים רק במשכן ובבית

ראשון לא בא במקרא שום זכר מזה, ואם היה לעשות המזבח נכוב לוחות, היה לעשותו כן למען יקל על נושאיו: — (וי) חטאת הכפורים. נראה מכאן שהיתה כבר דעה ה' לקבוע יום הכפורים קודם מיתת נדב ואביהוא, ואולי לא היתה כוננו לטוה חק שעיר לעזאזל עד שאירע מה שאירע; ועמ"ש ע"ז ראש פר' אחרי מות:

פרשת תשא

(יב) כפר. שרש כפר נגזר מן כופר שהוראתו פדיון, וזה משרש כפר ושם כפר (פר' נח) שענינם כסוי וטיח כמו הופת הנמרח על דפי הספינה, והוראתו כדברי שד"ל, כסות על חטא לבלתי יראה, וברוב הפעמים בא להירות סליחת חטא ספק או נעלם מעושיו, וכדף לשרש סלח, רק זה האחרון תלוי בחסד האל בלבד (סלח) בא לעין העם הזה כנגד חסדך, פרשת שלח, וזה במעשי האדם המביא כופר פשעיו ויכיר לו; ואם מלאנו פשעינו אתה תכפרם (תהלים ס"ה ד') ענינו יסורנו הס כופר פנינו, מלבד שגם אם יקלע איש אל השערה בהבדל הנרדפים, לא ימנע מפעם בפעם ישתמש המקרא באחד מהם להוראת נרדפו, ועמ"ש כבה"ית ריש פר' במדבר: — (בג) מור דרור. המור הוא שרף הנוטף מאחד עליו ארץ ערב, ואולי נגזר שמו משם מר שענינו טפה (ישעיה מ' ט"ו), ויש ממנו נוטף ע"י חריצים בקלפה הנעשים בידי אדם והוא הנרוע, בעוד שהנוטף מעלמו הוא המשיב, ונקרא כאן בשם דרור שענינו יולא חפשי מעלמו, ע"ד שקרא לנצור המבקש לו בסתו אקלימים חמים לשכנו דרור לפי שבן חורין הוא, אל אשר יחפץ שם ילך: — (כה) רקח מרקחת. ע"ד יתר הפלטה, שיר השירים, מרקחת משיבחת, וכן פירשתי ג"כ רחם רחמתים (שירת דבורה) המשיבחת בנשים: — (לכ) ייסך. כמו וייסם בארון במלרים (סוף פר' ויחי), שניהם בנין הפעל והראוי ויוסם, ייסך: מהכנתו. תיבה נגזרת מתחלתה משרש כין, ובאה ת"ו בראשה כתיבת התקן שהיא שם דבר והוראתו סדר ועדך, ולא מספר כדעה קלת, ומזה ולו נתכנו עלילות (ס"א ב' ג') ; ואח"כ קרה לתיבה זו מה שקרה לתיבת רום כל"ח, שממש חרומה בנו שרש חרם, כך משרש כון נולד שם התקן, וממנו פעל התקן, ושם מתכינת ותכונה: — (לד) סמים. כל שיש הפרש בין סמים לכשמים כדרך שיש בלשון איטלקי בין Droghe ובין Aromi, וכל כשם סם ולא כל סם בשם, שכן יאמרו סם חיים

וקס המות, ולא יאמרו בושס חיים, ע"כ כתב כאן סמים ולא בשמים לפי שאין ריח כולם ערב, כמו שאמרו חז"ל על החלבנה הידועה אללס, ולפי זה אנו לריכים לפרש תיבת סמים כפי מדרש רז"ל: **בדר בכר** · כל מין ומין ממסקל בפני עצמו כראוי לתכונתו והתיבה נגזרת מן כדד; ועס למ"ד שימושית, לכד לכדד, בפני עצמו, והאל אמר למשה שיתן בקטרת נטף ושחלת וחלבנה, ועל הכל לבונה, לעכב, וסמים אחרים שלא לעכב, ולא נתן לו שיעור, ומשה ימד מסקל כל אחד לפי תכונתם כפי שחכמי לב הכניאים במלאכת המרקחת יאמרו לו שראוי:

ל"א

(ג) **רוח אלהים**: כלל, רוחב לב גדול; **חבמה**, מה שלמד מרנו; **תבונה**, ללמוד מעצמו; **דעת**: בקיאות הנקנית בעשות מלאכה פעמים רבות; ג' פרטים, ובכל מלאכה: כלל שני, רוחב לב בכל מלאכה: — (ח) **המנורה הטהורה**: אולי היו שס מנורות אחרות בחצר המשכן להאיר בשחר לשחיטת התמיד ולהפסטו, וקרא בתאר **טהורה** למנורה שכאהל מועד שהיתה כולה זהב; וכן סוף פר' אמר כתב על השלחן הטהור, שאולי גם שולחנות אחרים היו כחבר בלתי מזויס זהב (מוהר"ר ש"ס ממדינה): — (יג) **אך את שבתתי**: זווי המשכן נאמר לו למשה אחר מעשה העגל כמו שכתבתי, ור"כ לא סופר לנו עדין דבר ממה שנאמר לו למשה כסיני במ' יום הראשונים, לפי שפרשת משפטים נאמרה למשה ביום מתן תורה (עמ"ס על ואל משה אמר, למעלה כ"ד ה'), הכל טרם יבא סיפור מעשה העגל האריך דבורו באחת מן המצות שטוה, והיא הגדולה שבהן, מצות השבת שכל התורה תלויה בה ממנה וכמה טעמים ואין נורד להאריך בהם כאן, כי ידוע כמה נודק מאמרם ו"ל « כל השומר שבת כאלו שומר כל התורה כולה »; והגיד לנו ג"כ דעת האל ית"ס בלוותו על השבת לדמות את ישראל לו ולהדריכם בדרכיו שיפשו מלאכתם ו' ימים וכו' ישבותו כמו ששבת בוראס, וזה שורש ופרי כל המורה כולה ללכת בדרכי האל, כמו שמעיד על אברהם, שהיה מצוה את בניו לשמור דרכי ה', ששמר משמרתו מצותיו וקטתיו ותורתיו; ואמרו רז"ל במליצתם הנעימה « קיים » « א"ל כל התורה כולה עד שלא ניתנה אפילו עירובי תכשילין », לפי שמקנות דבותינו גם הנה כתורת משה אחר דרכי ה' תלכנה; ואחר האריכו דבריו בואת

המטה העיקרית כחב ויתן אל מטה ונו' : אך : גם כי מלאכת המסכן מטה,
בשבת חדלו ממנה :

ל"ב

(א) אשר ילכו לפנינו : ראות פני מטה היה לנו כראות פני אלהים,
ועכשו שלא ידענו מה היה לו ונראנו מלראותו עור, מרגישין לנו בעמנו חסרון
שלא יוכל להמנות כ"א בדבר אחר שהיה תמיד לנגד עינינו, ובלכתו לפנינו נראה
פניו כפני אלהים ; ועל מעשה העגל עיין בכורי (מאמר א' סי' ז"ו) ובמשתדל ;
ובדומה לי שגם מדברי רשב"י (ת"ב מס' מגלה י"ב) : נוכל להוסיף שדעתו ודעת
יתר החכמים נ"כ, היתה שיראל לא עשו את העגל לעווב את אלהי אבותם להדבק
באלהי נכר, שגם מלאנו « שאלו תלמידיו את רשב"י » וכו' עד « אף הקב"ה לא
« עשה אלא לפנים », ואם היה דעתם שמעשה העגל ע"ז ממש כללם דכבודכאלר
היה יכול להשיב להם יש משוא פנים בדבר כדרך שמלאנו במעשה העגל, שכבר
נזרה גזרה עליהם להשחת, ובסוכס עד ה' נפתר להם זכחם על הרעה, וזו היתה
תשובה נלחת יותר ויותר ממה שהשיב להם « הם לא עשו אלא לפנים », ובקש
דחה אותם, ואחד סוגג ואחד מויד כחלול השם, וכל שכן בעושה לפנים : —
(ב) ויצר אתו בחרט : שד"ל החויק כדעת האומר שוכנתו לרר נומי הוסב
ככיס, אבל מה בא הכתוב ללמדנו ? ונ"ל שחרט זה הוא באמת מל' תהריטים
(ישעיה נ' כ"ב) אבל כונתו בדפוס שהוא כמו חרט לקבל בו המתכת הניתכת ע"י
האש : — (ג) וירא אחרין : כי אמרו אשר הערוך מארץ מצרים, ומיראתו
סן ישחיתו יותר ויעבדו העגל עלמו (דמות אליל Apis תועבת מזרים) ויבן מיבוח
ונו' ; ועמ"ס למטה מסוק כ"ב : — (ד) ליצחק : גם מכאן נ"ל חיווק למה שכתבתי
בפר' בשלה על מחולות שאין עינים ריקוד כלכל אלף גם כלי השיר שמנגנים
בהם בשעת ריקודם, וגם כלסונות לרפת ואשכנו Spielen, Jouer הוראחס לחק
ונגן, וכן ותענינה הנשים המשחקות (ס"א י"ח ז'), ולפניו הוא אומר לשיר
והמחולות : — (ט) קשה עורף : מקור מליצה זו איס מתאמן בדעותיו ואינו
כוסף ראשו תחת דעת אחרים כאלו ערפו קסה ואינו יכול לכפוע ולהספילו מפני
איש, וכן כל' אשכנו Hartnäckig : — (יא) ויחל : התיס כח חרון אף האל ;

וְחַלָּה מַלְאָכָה וּפְנִים ל' זַעַף כְּמוֹ וּפְנִים לֹא הָיוּ לָהּ עֵינַי (ש"א ה' י"ח), פְּנֵי ה' חֲלָקִים (איכה ד' ט"ז); א"כ לֹא נֹכַח לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בַּל' תְּפִלָּה זוֹ כִּי אִי בְהַתְחַנֵּן אֵל הָיוּ עַל מִי שֶׁהִקְפִּיטוּ: — (יב) לְמַעַן יֹאמְרוּ מִצְרַיִם: גַּם מִשֶּׁה אֲדֹנָי הַנְּכֹבְדִים הִיא מְדַבֵּר אֵל הָאֵל כַּמְדַּבֵּר עִם ב"א כְּמֹהוּ, כִּי אִיךְ יִדְבַר הָאֵדָם עִם הָאֱלֹהִים? וְהִיא מְלִייר גַּם לֹאֵל יִתְּשׁ הַנְּאִי אוֹ זֶעַר כְּמֵה שֶׁיִּלְלוּהוּ אוֹ יִכְחָסוּ בוֹ, וְזֶה גַּם עֵינַי אֵל קָצָה הַכְּתוּב בַּעֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת וּבִמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים; וְזֹאת גַּם תְּשׁוּבָה לְקוֹשֵׁא עֲזוּמָה נִחְקָשָׁה בָּהּ גַּם מֵאֲזֵר דּוֹרְנוּ שֶׁל ז"ל עַל פְּסוּק כִּי לֹא שָׁלוֹל תּוֹדֵךְ (יִשְׁעִיָּה ל"ח י"ח), שֶׁמֵּאֲחֵר שׁוֹדְאֵי וְזָרָר הוּא סְקַדְמִיכּוֹ הָיוּ מֵאֲמִינִים בַּהֲשָׂרָת הַכֶּפֶס אֲחֵר הַמּוֹת כְּנִרְאָה מְכֵמָה מִקְרָאוֹת וּבִפְרָט מִסִּפּוֹר הַעֲלָאֵת שְׁמוּאֵל ע"י בַּעֲלַת הָאֹזֶן, אִיךְ אֲמָרוּ קְדַמוּנֵינוּ הַיּוֹדֵךְ עִפְר (תְּהִלִּים ל' ט'), כִּי לֹא שָׁלוֹל תּוֹדֵךְ הַנְּל' וּמִקְרָאוֹת הַרְבֵּה כְּמֵה? וְעֵינַי מֵה שְׂכַחַב שֶׁל ע"ז בְּנִיאוֹרוֹ לִישְׁעִיָּה (שס); וְזֵאֵנִי הוֹאֲלָתִי לְהוֹסִיף עַל דְּבָרָיו וְעַל דְּבָרֵי תַלְמִידוֹ מֵהַר"ר יִלְחַק פִּרְרָדוֹ כ"י, שְׂכַחַב שֶׁב"א לֹא יִשְׁכַּח כְּמֵה שֵׁשׁ לוֹ כְּבָר וִיתְּאֹהֵה מֵה שְׁאִין לוֹ אֵף כִּי דְבַר גְּרוֹעַ הוּא לַעֲרֵךְ מֵה שְׂכִידוֹ, כֵּן הָאֵל יִתְּשׁ כִּיכּוֹל חֶפֶץ בְּמַהֲלַל ב"א כְּהוֹתֵם בְּחַיֵּי מַגְרִיבֵם וְעַלּוֹלִים לְכַחַשׁ בּוֹ וּלְשַׂכּוּחַ אוֹתוֹ וְזֹאת חֲסִדּוֹ, יוֹתֵר מִחֲפָצוֹ בְּמַהֲלַל הַנְּשִׁמוֹת בְּחַיֵּי נֶלַח הַמַּהֲלָלוֹת וּמִשְׂכַּחוֹת אוֹתוֹ תָּמִיד; וּבַכֵּן הֵם גְּדוּלֵי קְדַמוּנֵינוּ בְּדַבְרֵם אֵל הָאֱלֹהִים כְּדַבֵּר אֵל ב"ו אֲמָרוּ « הַיּוֹדֵךְ » עִפְר « וְגו' : וְמֵהַר"ר יִלְחַק חֵי קְאֶסְטִילִיּוֹנֵי הוֹסִיף עַל דְּבָרֵי שֶׁהָאֵל שָׂמַח בְּמַהֲלַל אֵדָם עַלֵי אֶרֶץ יוֹתֵר מִיִּדְעֵת הַנְּשִׁמוֹת אֲמָתוֹ וְשִׁלְמוֹתוֹ (שׁוֹ עוֹנֵן הַנְּשִׁמָּה), מִפְּנֵי שַׁע"י הוֹדָאֵת הַלְּדִיקִים וְהוֹדַעַת חֲסִדּוֹ, גַּם יִתֵּר ב"א וּבִפְרָט הַפְּתִיִים יִשְׁאוּ כֶּפֶסֶס אֱלִינוּ, וְזֶה כְּעֵינֵי ה' יִקָּר מֵאֵד לְהַרְוֹת הַנְּשִׁמוֹת מִמֶּתַק יִרְאָתוֹ וְיִדְעָתוֹ גַּם בַּעֲלוֹס הוּא הַחֹלֶף: — (טז) חֲרָוֹת יִשְׂרָאֵל קְרוֹב לְחַרְשׁ, חֲרָן, כְּרֵת, וּבִל"ח חוֹר, שֶׁהַחֲרָשׁ יִחוּר תָּמִיד כְּעֵינֵי בְּנֵינֵינוּ אֵל קָצָה הַתֵּלֶם, וְחָרָו עֲשׂוֹת חֲרָוֵי הַפִּיטְנִים הַשְּׂכִיבִים מִמֶּדֶּה הַשִּׁטָּה אֵל רֵאֶשֶׁה, וּבֵן הוֹדָאֵת Versi בַּל' אִיטְלִקִי, וְחָרָוִים בַּל' מִקְרָא פְּתִילֵי פִינִים הַסּוֹבְבִים הַנְּאִיר פְּעִמִּים רְבוֹת, וְחָרְטִמִּים הֵם כְּהֵנִי מִזְרִים הַיּוֹדְעִים לְקִרְאוֹ מִכְּתוּבֵי Hierogliff הַחֲרוֹת עַל כְּנִיבֵיהֶם בְּחַרְט אֲנוֹשׁ, וּבֵן שֶׁרֶשׁ גִּלְף בַּל' אֲרָמִי (פְּתוּחֵי חוֹתֶם, פִּר' תְּלוּה, ת"א כְּנִלְוֹף דַּעֲזָקָה) עֵינֵינוּ חֲרָת כְּמוֹ בְּתִיבַת Hieroglifo שֶׁעֵינֵינוּ כְּתֹב קוֹדֶם: — (יז) וּבַחֲוֹלוֹת וְיִחוּר אֶף וְגו' יִלְכוּ דוֹמָה שׁוֹמֵעַ דְּבַר מַחְבִּירוֹ לְרוֹאֵה אוֹתָהּ כְּעֵינֵינוּ ע"כ חֲרָה אֵף מִשֶּׁה עֵתָה; אִו לֹא חֲרָה אֲפֹו כֹּאֲמַת רַק הַרְאָה עֲלָמוֹ

וזעף לאיים עליהם; או חרה לו בראותו שלא כלבד נתנו המונה לאל, אבל התחילו
 ג"כ לחיל בשעת הזבח ללכת בנימוסי הגוים תועבת ה' : — (ב) וישק וגו' .
 מפורש בפר' עקב ואשליך את עפרו אל הכחל היורד מן ההר : — (כא) מה עשה
 לך . האם הכרחיך לעשות בעל כרחך ? — (כב) כי ברע הוא . אהרן לא
 התאמן כמשה לקרף החרדים אל דבר ה' להתקומם נגד השואלים מאתו שיעשה
 להם אלהים, והניח רוב העם יושב ובטל (פרוע מלשון ותפרעו כל עתה, משלי א'
 כ"ה) ורואה בחטאת קמיהם (עיין בפירוש שד"ל), ולהאנגלל אמר לו למשה **אתה**
ירעת את העם כי ברע הוא, כלו' אך רע ירדוף כל היום, ואם אחסוך מהם
 לזייר האל בתמונה ירעו וישחיתו יותר ויסורו ממנו מכל וכל לעבוד אל נכר, ואם
 חרה לך כי זיירתי האל בדמות עגל שהיה מעין תועבת מזרים המשתחווים לשור
 (Apis), דע שלא מרזוני עשיתי, ולא יקחיו במעבה האדמה או בדפוס, רק השלכתי
 אותו באש, וכשהותך ילצה תמונתו דומה לתמונת עגל, כדרך שיקרה לפעמים
 למתיכי המתכות שתלפן להם מעלמן תמונות מתמונות שונות; (פירוש זה מתנגד
 למה שכתבתי למעלה על יוצר אותו בחרט, אבל הוא התנגלות שהתנגלל אהרן הירא :)
 — (כו) **כל בני לוי** . כל הנאספים היו משבט לוי, ורבים היו עד שיזדק לומר
 עליהם שהיה השבט כולו, אבל לא היה כולו בהחלט, שכן כתוב אח"כ (כ"ט) כי איש
 בכנו ובזאחיו, האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו (פר' וזאת הברכה), והדרסה תדרש :
 — (כט) **כי איש בבנו ובאחיו** . כל אחד מכס מלא ידו לאל בהקריב לו מנחה
 דם בנו ואחיו; ותיבת **מלאו** היא לזווי מהקל והראוי **מלאו בפעל**, ונוטה מעט
 מהוראת וכבוד ה' מלא את המשכן (פרשת פקודי), ונקדוסי מבנין הקל להורות
 טהף על פי שכנהוג איש אחר ממלא יד הנכנס לעבודה, כאן ר"ל מלאתם אותה
 בעלמכס בהריגת קרוביכם, ויכולים אתם ליכנס מיד לעבודת הא' : — (לב) **מחגי**
נא . ע"ד שאנו אומרים בתפלה כתבנו כספר זדויקים, כלו' אם תשא חטאתם, ואם
 אין אל אהי גם אני בחירך וא תיטיב גם עמי, ואל תקיים בני דכרך והעשה אותך לנו
 גדול (תלמודי ישעיה סיניג'ליא ואטיליו לולאטו) : — (לה) **וינף** . לאחר זמן
 ולא פורש אימתי :

ל"ג

(ו) **מהר חורב** : מימי היותם בהר חורב חדלו הנגרים לשום עליהם עדים

הַיְזוּכֹר חֲטָאתָם : — (ז) יִקַּח אֶת הָאֵהָלָה ל' הַתְּמִידָה ע"ד כִּכָּה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב ;
 וּבְסִינֵי עֲזָו אֶת הַמִּשְׁכָּן, וּמִיּוֹם הַקָּמוֹתָיו דָּבַר ה' עִם מֹשֶׁה בְּאֵהָל מוֹעֵד, אֲרִכּ מוֹכְרָחִים
 אֲנִי לומר שֶׁנֶּסֶם בִּיתָר חֲמִיּוֹתָם קוֹדֵם כּוֹאֵם לְסִינֵי נֹטָה מֹשֶׁה אֵהָל זֶה, וְשֶׁסּ כִּנְכֵס עִם
 יִתְרוֹ בְּבֵיאוֹ, וּלְפָנָיו בְּנוֹי הַמּוֹבָח שְׁעֵלְיוֹ הַקְּרִיבֹו עוֹלְתוֹ וְדָם זְבָחָיו שֶׁל יִתְרוֹ, וְשֶׁסּ נִתְעַכֵּב
 יְהוֹשֻׁעַ מ' יוֹם לְהַמְחִין עַל מֹשֶׁה אֲוֹלֵי יִרְדָּו ע"כ לֹא יֵדַע מִמַּעֲשֵׂה הַעֲנַל כְּלוּם, וְנִתְעַכֵּב
 שֶׁסּ גַם אַח"כ עַד יוֹם שֶׁהָקִימוֹ הַמִּשְׁכָּן, וְעַמ"ס לְמַעֲלָה ט"ז יו"ד : — (יב) רֵאֵה
 אֶתְּהָ וְגו'. סִינֵי אֵל תִּרְאֶה אֶת חֲבֵרְךָ בְּשַׁעֲתָ כַּעֲסֵי (אֲבוֹת ד' י"ח), ר"ש בן אֲלֵעָזָר
 מִמַּעֲשֵׂה לַמֶּד, כַּשֶּׁאָמַר לוֹ הָאֵל ית"ס « הֲרַף מִמֶּנִּי וְאֶשְׂמִידֵם » הַתְּפַלל מֹשֶׁה שׁוֹב מִחֲרוֹן
 אַפָּי מִלְּכֻלּוֹתָם מַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וְלֹא בָקַשׁ יוֹתֵר ; וּבִיּוֹם הַשְּׁנִי בָקַשׁ מִמֶּנִּי שִׂישׁ
 חֲטָאתָם מִכָּל וּכְל וַיִּשׁוּב אֵלֵיהֶם, עַד שֶׁהִשִּׁיבוּ הָאֵל « לָךְ נָחָה אֶת הַעֵם » כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר
 לוֹ קוֹדֵם מִמַּעֲשֵׂה הַעֲנַל « הִנֵּה אֲנִכִּי שָׁלַח מִלְּאֲךָ לְפָנֶיךָ, » וְהַבְּטָחָה זֹו שֶׁהִיָּתָה דִּי לְמַשֶׁה
 בַּתְּחִלָּה, עֲכָשׁוּ לֹא הִיָּתָה מִסַּפְקָתָ לֹו עַד שֶׁבָקַשׁ מִמֶּנִּי « אִם אֵין פְּנִיךָ הוֹלְכִים » (ע"ד
 'פְּנִיךָ הוֹלְכִים בְּקִרְבִּי, ש"ב י"ז י"א) ; וְכֹאשֶׁר יַגְדֵּל קִשְׁי עִירַף הַעֵם הִיוּ לְרִיכּוּסֵי שִׁנְדֵּל
 חֲסֵד הָאֵל עִמָּהּ וַיַּעֲשֶׂה עִמָּהּ נִפְלְאוֹת יוֹתֵר וְיוֹתֵר, וְכֵן הוּא אֹמֵר אַח"כ « נָגַד כָּל
 » עַמְךָ אֲעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת » ; אִזּוֹ כּוֹפֵל לומר שֶׁהַמְּלֵאךָ הָאָמֹר שֶׁסּ בִּפְר' מִשְׁפָּטִים אֵינוֹ
 הָאָמֹר כֹּאן, וְשֶׁסּ מַדְבַּר בְּמַשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ וַיִּתֵּר מִנְהִיגֵי כָל דוֹר וְדוֹר שֶׁהִיוּ שְׁלוּחֵי ה' אֵל
 עַדֵת יִשְׂרָאֵל בְּהִיּוֹת רוּחַ ה' בְּקִרְבָּם, וְכֹאֵן שְׂכּוּבֵי כִי לֹא אֲעֲלֶה בְּקִרְבְּךָ הַמְּלֵאךָ הוּא
 מִלְּאֲךָ הַזֵּה אֵלֵיהֶם שִׁילַךְ לְפָנֵי הַעֵם, חֲחַת שַׁעַד עֵתָה הִיָּה הָאֵל בְּעֲמָוֹ הוֹלַךְ לְפָנֵיהֶם
 בְּמִלְּכֹו עֲמוּד הַעֲנָן, ר"ל הַשְּׂנַחַת הָאֵל וּנְפִלְאוֹתָיו תִּיקְרַנֶּה מִמֶּה שֶׁהִיוּ עַד עֵתָה,
 וְע"כ שֶׁאֵל מֹשֶׁה « רֵאֵה אֶתְּהָ אֹמֵר » וְגו', כְּלו' אֵינוֹ יוֹדַע בְּאִיּוֹב מַדָּה תִּשְׁנִיָּה עַל
 יִשְׂרָאֵל וְמָה דַּעֲתָךְ בְּאֲמֶרְךָ לָךְ נָחָה אֶת הַעֵם, וְאִם מַעֲתָה נְהִיָּה גַם אֲנַחְנוּ כִּיתָר
 הַעַמִּים, אֲרִכּ « הוֹדִיעֵנִי כֹא אֶת דְּרָכְךָ, » לְפִי שֶׁמִּדְּבָרֶיךָ נִיכָר שֶׁעֲתִיד אֶתָּה לְשַׁנּוֹת מִלְּכֹו
 הַעֵם הַזֶּה מִמֶּה שֶׁהִיָּה עַד הַיּוֹם, וּבְכֵן לִרְיָךְ אֶתָּה ג"כ לְשַׁנּוֹת חֵקֶךָ וּמִצִּיתֶךָ שֶׁהוֹרִית לוֹ
 בְּהִיּוֹתוֹ עִם סְנוּלְתְךָ מִמְּלַכַת כְּהִנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ, עֵתָה הוֹדִיעֵנִי כֹא מָה יִהְיֶה בְּהֵם
 וְאֲדַע אֲפֹן עֲבוּדְתְךָ מֵהַיּוֹם וְהִלָּאָה לְמַעַן אֲמַלֵּא חֵן בְּעֵינֶיךָ ; וְאֵינוֹ שׁוֹאֵל מִמֶּךָ יוֹתֵר
 כִּי כִבֵּד הוֹאֲלֵתִי לְשֶׁאֵל הִרְכַּה וַיִּרְאֵמִי פֶן תִּקְטָוֶף עָלַי, אֲבָל אֲזַכִּירְךָ כִּי עַמְךָ הֵנּוּ הַגְּדוֹל
 הַזֶּה, וּבְכֵן יִהְיֶה רַחֲמֶיךָ עָלָיו ; וְהָאֵל הִשִּׁיבוּ « פָּנֵי יִלְכוּ » ; אִזּוֹ נִתְאַמְּן מֹשֶׁה וְאָמַר,
 הֲלֹא זֶה דָּבָרִי שֶׁלֹא הוֹאֲלֵתִי לְהוֹצִיא מִפִּי, וְאִם אֵין פְּנִיךָ הוֹלְכִים כְּלו' אִם לֹא תִשׁוּב

לבוא עמנו בעמך, אם לא תשנית עלינו באהבה ובהמלה מרובה על יתר פעמים
 כמה נפלא מהם, הלא גם עליהם אתה משנית וגם לפניהם ילך מלאכך, וכל שכ"א
 עינים אתה הוא העושה; והאל הסיכו שנית אם וו דעתך בדברך הקודמים, תנוח
 דעתך, כי גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מלאך חן בעיני : —
 (יש) טובי : מה שאל מאת האל סיכרות לו בריח (כדעת המשתל), והאל הסיכו
 אני אעביר כל טובי על פניך (ע"ד אשר תשים לפניו, ריש פר' משפטים, רק זה
 הוראתו תניח הדבר לפניו שיביטו היטב, וכאן הוא העבירה כלכל כלו' הוראת
 דבר מועט לאות על השאר); כל טובי : נודל חסדי וטוב מדותי; וקראתי
 בשם ה' : לפי ששם זה (כדברי שד"ל) כולל שתי המדות, מדת הרחמים באותיות
 יה, ומדת הדיון באותיות ויה; ויחנתי את אשר אחן : כל שמליצה זו היא ע"ד
 יומת המת (פר' שופטים), יפל הנופל (פר' תלף), והול' וחנתי הַחֲנוּן בפעיל,
 אבל לא נשתמש בתאר זה המתחלף בַּחֲנוּן שהוא מתארי האל ית"ש, וכתיב במקומו
 את אשר אחן ומשמש רחם היה יכול לכתוב הַסְּרָחָם, אבל תפש במליצה הקודמת;
 ואם כדברי פירוש המליצה כולה אני אחן וארחם תמיד, כי כל מדותי גם מדת
 הדיון שלי הן רחמים ולטיב הנדון בעלמו, או לטוב בני עמו, או לטוב מין האדם
 ככלל : — (כ) לא תוכל רראות את פני : לפ"ד פנים יאמר על הקורות
 העתידות לבוא על האדם והן עידן לפניו, ואחור על המאורעות שכבר עברו עליו;
 וכן פירשתי גם פסוק « אחור וקדם לרתני » וגו' (תהלים רל"ט ה'), כלו' אתה
 הכינות וידעת המאורעות שכבר באו עלי וגם העתידים לבוא, וככולם שמת עלי
 כפכה, כלו' ככולם הראית כי אתה מחסי ואך טיבתי אתה מבקש; וגם כאן נוכל
 לפרש בדרך זה אני אומר לך שכל מדותי חסד ורחמים, רק אתה פעמים רבות לא
 חדע ומכין איך יתכן זה, כי קוצר בינת אדם בימי הכלו לא תתן לו לרדת עד עומק
 הדברים, וכמה שגראה לו עזה כלה גדולה, לסיף הוימים היא רואה חסד האל
 ושהכל ברחמיו הגדולים בא עליו; ואם ישיבני משיב לפי פירושך הול' פניך ואחוריד!
 הסיכו היא ע"ד אהבתי שר"ל ג"כ אהבה לי, כן פני ואחורי (המשמשים כאן כשמות
 מופשטים) ר"ל הבאים מחמתי; או פני ר"ל ברנע שאני לפניך כלו' בשעת המאורע,
 ואחורי אחר שעברתי מאללך כלו' אחר זמן הרבה שאירע; ואם דברי אינם דברי
 דין, יהיה פסוק לא יראני האדם והי ראה עלומה להשאר הנפש ושבעה בהקין

כדעת אלהים: — (כב) בנקרת הצור. דברה תורה כלשון ב"א; ומאחר שנסתמטה בתיבות פנים ואחור, בחרה גם במליצה זו להורות גדולת משה, שלא חרה אף ה' עליו גם כי הואיל לשאול, רק שם עליו כפו וכתר עמו ברית במראה כפלא כזה:

ל"ד

(ו) ה' ה' ה' . שם הוי"ה כולל כל המדות המתחילות מתאר רחום, ותיבת אל היא כשם הוי"ה הראשון, ר"ל ה' הוא ה' כלו' הוא אל רחום וחנון ונו'; ולפי מה שכתבתי למעלה תהיינה גם מליצות ונקה לא ינקה ופוקד עון אבות ונו' מדות של רחמים, להודיע כי זורנו לדיק וישר הוא ותמים פעלו אהנו גם ביסרו אותנו, כי כאשר משפטיו לארץ לזק למדו יושבי תבל, וזה חסד גדול ורב מאתו; ומה טוב ומה נעים אם כסליחות נסיים הפסוק ולא נפסיק בתיבת ונקה שהוא דבר שאין לו רגלים, והדרשה מדרש, אך לא עליה נסמוך בתפלת הרבים שאין להם חלק בה, ולרוב אינם יודעים עומקה, ומה הביא רז"ל להזיף דברים מפסוטס: — (ח) ויקר ארצה. גם מזה כ"ל ראיה על מה שכתבתי למעלה על פני ואחוריו, שלא על פני המראה ואחוריה מדבר; ומשה בשמעו קול האל קורא ה' ה' כפל ארצה והסתיר פניו כי ירא מהביט אל האלהים ולא שם לבו להביט אחוריו האל: — (א) שמר לך. עכשו נסלח להם, וְגַם וורוס עוד לבלתי יפלו בעון ע"ז בהתחנתם בנויי הארץ; ואם יחפזו להקריב קרבנות להניח ברכה אל בתיהם, יביאום לה' בשלשת חגיהם ולא יראו פני ה' ריקס, ובוה ירחיב ה' את גבולם ויליחם, וקרא לשלש הרגלים ע"ש עבודות האדמה חודש האביב, ביכורי קציר חטים, חג האסיף, ואמר אח"כ ולא יראו פני ריקס כלו' יביאו בהן נדבכם לפני פטר בהמתם ופדיון בכוריהם, ובוה תחול ברכה במעשה ידיהם; ומתוך שכל להזכיר הרגלים הזכיר גם יום השבת ואמר שאם יחדלו מלקצור ומלארש בו לא יבואם חסר על זה, כי ה' ילחח דרכם; ומה נעמו דברי המשתדל על פסוק ראשית בכורי אדמתך ועל טעם איסור בשר בחלב, כי על ידיהם יבוא דבר דבור על אפניו כאן ובפר' משפטים, ששם נ"כ אחר שנה למשה כל המשפטים שבין אדם לחברו חזר על הראשונות ואמר וככל אשר אמרתי אליכם תשמרו ונו', ומוזה נמשך לדבר על שלש רגלים ועל בלתי הראות לפניו ריקס; וגם בפר' ראה נכתב צווי לא תבשל גדי, לפי שכל הפרשה ההיא חסוב

על זה להביא לפני ה' מעשר התבואה, ולפתוח יד לאבינוים, ולעשות שמחה, ולנוח לפני ה' במועדים בידים מלאות, ובכל אלה סיים למען וברכך ה' אלהיך: (לפי אהרן דעת שד"ל היה מנהג קדמון לבשל גדי בחלב אמו להמשיך ברכה על כל העדר, והזכירה תורה ואמרה אם חפלת להניח ברכה אל ביתך הבא בכוריד לפני ה' ולא תלך כדרכי האמורי): — (יג) **מובחרים תתצון** . נחוספה הנו"ן לחזק, כי בה התיבה נפרדת יותר ונכרת מחברותיה ונכנסת באוון שומעה; ומק"ר יל"ק חוה דעתו שלפי הנקדנים שנקדו תיבות אלו (רוכז ככולן) כבאס"ק **תתצון** . **תשמעו**, היה ראוי לקרותן מלעיל כדרך כל תיבה הבאה באס"ק, רק **תאברון** **מיהר** (דברים ד' כ"ו) שהכי"ת נקודה לירי והתיבה דבוקה עם **מהר** שאחריה היה לנו (חברים מקשיבים) כיוצא מן הכלל, ונלצינו למצוא טעם לדבר; אבל היום נ"ל שבא הלירי כדברי מה"ר יל"ק לקרוא התיבה מלעיל וזה להפריד הנו"ן שבסופה מק"ר ש שאחריה, כדרך שעשו בתיבות **שאל האיש** (פרשת מקץ), **דבר אתה** (פר' יתרו), **בנימין אחיו** (פר' ויגש) ודומיהן, ובהפך **למה ה'** (פרשת תשא), **ואפית אותה** (פר' אמר) ודומיהן כדי שלא תתערב אות אחרונה עם האות הבאה בראש התיבה שאחריה; והכרות המ"ס והנו"ן קרובות, ובנקל תתערבנה ותתבלטנה וזו בו: — (כב) **תקיפת השנה** . משרש קיף הקרוב לנקף (לא תקיפו פאת ראשכם, פר' קדושים, הקיף את העיר, יהושע ו' ג', ונקף סככי העיר, יסעיה ו"ד ל"ד); ונקף קרוב לנקב כמו חור בל"ח הקרוב לכרת (עמ"ס על פסוק חרות על הלוחות בפר' תשא), וכן טוב קרוב לסבב: — (כז) **כתב רך וגו'** . כבר היה משה כותב קורות בני ישראל ומשפטי ה', ככתוב « כתב זאת זכרון בספר » (סוף פר' בשלח), « ויכתב את כל דברי ה' » (פר' משפטים), אבל שאלתו « ראה אתה » (אמר לי) וגו' לא היה חושב לכתבה, לפי שבדברים נשגבים המה שאלי ניתן למחשבה לרדה עד עמקס, אבל אין ללשון **מלין** להזיזם כתקונם כנראה לכל מעין בהם; עד שבא לו הלוי ממת ה' ששע"פי כן וכתבם, כי על פיהם כרת ברית אתו ואת ישראל:

פרשת ויקהל

ל"ה

(ב) **תעשה מלאכה** . מלאכה המסכן כדברי חז"ל, והבטרה יוצאת או מסוי

ל"ח

(ח) פתח אהל מועד · פתח האהל שנטה לו משה מחוץ למחנה וקרא לו
 אהל מועד (פרשת תשא) : **חֲזָקִיז חֲזָקִיז**

פרשת פקודי

(כא) פקודי המשכן · כלי המשכן האמורים למעלה הפקודים בשמות לבני
 לוי, ככתוב ובשמות תפקדו את כל כלי משמרת משאם (פרשת נשא) : —
 (כר) וגחשת התנופה · גם זו ראייה על מה שכתבתי כבר תלוי שהתנופה איננה
 הולכה והובאה, והוראתה תרומה, ומה ענין הולכה והובאה הלל הזהב? ואם מלאנו
 בישיעה (ל' כ"ח) להנפה גויס כנפת שוף, גם זה נגזר מהוראת הרס, שהמניע הדגן
 או הקמח בנפה או בכברה לא בלבד מוליך ומביא, אבל ראשית מלאכתו הרס
 והשפל לכרר הכרורות היטב :

מ'

(ג) וסכת על הארץ · כ"ל שיש הפרס בין מליצת סכך-על למליצת
 סכך-את, שזה הוראתו כסה, והראשון הוראתו הפריד בין דבר לדבר ע"י מחיטה
 כאופן שאחד משניהם יעלם מן העין : — (יט) כאשר צוה וגו' · עשה מכל
 עבודה פרטה בפני עצמה להגדיל ערכה, ע"ד דרש חו"ל על פסוק קח נא את בנך
 את יחידיך וגו' (פר' וירא), ועשה כן גם בקרבנות הנשיאים (פרשת נשא, ועיין מה
 שבעה"ת אכתוב שם) :

תמו ההערות על ספר שמות

פרשת ויקרא

א'

(ב) אדם כי יקריב מכם : אדם כולל איש ואשה, למדנו שגם האשה יכולה להביא עולת נדבה לעזמה : — (ח) על העצים אשר על האש : ככלל כל זה להורות שתחלה יערוך העצים על האש וידליקם, ואח"כ יערוך עליהם העולה, כי אין כבודו של מקום להמתין הנערת האש עד אחר שום העולה על העצים : — (ט) וקרבו וברעיו : קרבו הוא הלב הכנז הריאה והטחול איברים פנימיים ראויים למאכל אדם, וברעים הם הידים והרגלים עד הכרך, וכן בקרבן פסח הוא אומר על ראשו ועל כרעיו ועל קרבו (פר' בא), אבל הדקים נקראים פרט (דבר נפרט ומושלך לאשפה) ואינם נשרפים בקודש, אבל בפר כהן משיח ובפר העלם דבר הנשרפים בחוץ נשרפים עמם, ויפה כיון המבאר לנת"ש ששם פדר הפוך משרט פדר, וענינו חלב הנפרד מן הדקים טרם השליכם לאשפה ; ויש להניח לפי הפשט שכל מה שכתוב כאן ל' יחיד שהן עבודות פחותות הערך, כשרות בור, כד' לתת מקום לבעל הקרבן להטפל גם הוא בקרבנו לרצון לו : — (טו) ונמצה דמו : יוליאו טפה טפה, וזו היא הוראת מצה בכל מקום, וע"כ לא כתב וגזרק כי דם עוף קטן מעט הוא, ולריך למלוק את ראשו כאופן שטפות הדם היוצאות ע"י המליקה תטפנה על קיר המזבח ; ונראה שטעם מליקת העוף בכלל הוא מפני שהבהמה שוחטים אותה חוץ למזבח, ומקבלים דמה במזרק, וזורקים אותו על גבי המזבח, וגם אם לפעמים (נגד קבלת הז"ל, ת"כ זכחים ז"ו :) אסרוה אל המזבח ושחטוה שם כמו שכתוב אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח (תהלים קי"ח), הבהמה אינה מפרכסת כ"כ אחר שחיתתה ; ואם היו שוחטים בן יונה חוץ למזבח ומקבלים מעט דמו במזרק לא יספיק אפילו לזריקה קטנה כי רק טפות דם יוצאות ממנו, א"כ היה לריך לשחטו בראש המזבח ושם היה מפרכס הרבה כטבע העופות, והיה זה נגאי כלפי מעלה ובאכזריות, וע"כ צוה למלקן ; וידוע כי במליקת הזואר וכשכירת חוט

השדרה שם, כל בעל חי יפול פניו פתאם כלי גסיסה ופרכוס, רק גם בתורים וכני
 יונה הרבים היתה (לפי דברי רז"ל) עבודה קשה שנעבדות קשות שבמקדש (ת"כ
 שם י"א:), ורק הכהנים הזרזים היו יודעים לעשותה כהגון; ומלבד איסור אכילת
 הדם שנעברה נתחייבנו בשחיטת הנהמות, קלוע אל השערה בשבירת חוט השדרה
 פתאם הוא דבר קשה וקרוב לאי אפשר בפרט באטליו ששוחטים שם בהמות הרבה,
 ובכלי קלוע אל השערה בשבירת חוט השדרה יוכל לער הבהמה כפלי כפלים בהריגת
 הבהמה בדרך זה מבשחיטה: — (טז) **מוראתו** · שתי קוסיות נתהוו לי בפירוש
 הנהגו על הפסוק הזה · אחת שאין דרך הלשון להשתמש בבי"ת במקום עס, ד"מ
 לא יאמר ראובן בשמעון במקום עס שמעון, וגם אם נפרש בי"ת זה כמו בי"ת
 בנערינו ובזקנינו נלך (פר' בא), ר"ל בהיות נולתה עליה, מ"מ מה ר"ל מוראתו
 בניולתה? הלא אין למוראה נולת? ואין לפרש הנולת שעל החזה מבחוץ, שהיה לו
 לבאר דבריו ולומר יסיר המוראה עם כשר החזה והעור והנולת שעליו; ע"כ אני
 אומר שבי"ת זו היא בי"ת הכללי, כלו' לא ישתמש כלל בסבין כי הלא כל מעשיו על
 המזבח הם ועליו לא יונק ברול, רק ימלוק את ראש העוף ואח"כ יסיר המראה (מל'
 ושמתיך בראי, נחום ג' ו', ורעי כל"ח, ור"ל הזפק והדקין, כל דבר כתעב שבה)
 בקרעו החזה ע"י נולת איברי העוף הקרובים למוראה והם הכנפים, וכה"א למטה
 ושם ארתו בכנפיו, ע"י נולת כנפיו, או ע"י ראש עלם הכנף הקשה וחד ישסע
 העוף למען יבער בו האש יפה, אבל לא יבדיל נתחיו:

ב

(ד) **חדות** · שם נגזר משרש חלל, לחם שתוכו חלול אכל קליפתו עבה בדרך
 שימרוי מלת מלוח שלנו, ורקיזים הם לחמניות דקות הרזקות בתוכן ואינו כ"א
 קליפה דקה: — (ז) **מרחשת** · משרש רחש שענינו בל' ארמי (ונמצא גם בל"הק
 רחש לבי דבר טוב, תהלים מ"ה ב'), השמעת קול נמוך בקול השרטים (תרגום שרץ
 דיחשא), ובחילוף אותיות לחש ונחש, ורומז לקול השמן בשמרתחים אותו: —
(יא) שאור · אע"פ שמשביח עתה את הבצק, היה מאוס מתחלה וכשירים נחשב;
 ודבש הוא דבש הדבורים ולא נופת טף הפירות; וכן לפ"ד ארץ וית שמן ודבש (לפי
 הפסוק) אין הוראתו פרי התמרים רק דבש הדבורים שקודם המלאת הזקוק היה

דבר חשוב ביותר, והתמרים הם מועטים בא"י (יריחו עיר התמרים כיוצא מן הכלל), ורובם אינם עושים פירות לפי שבחורף איקלים קר הוא להם, וגם אם מיעוטם יכר פריו, הפסוק מונה שבחה של א"י כמה שיש לה בשופע, וגם תפוחים ואגוזים ושקדים וצטנים ודומיהם היו בה; והיו מביאים ביכורים לה' לכהן גם מראשית חלות דבש הדבורים שבארצם, וגם יעקב שלח ליוסף מנחה מעט דבש (פרשת מקץ); וא"ת ומדוע נאסר הדבש? אולי מפני שגִּלְתָּהּ הדבורים הוא, ונראה כדבר נגאי להקטירו על המזבח, אבל הכהנים שלהם הביכורים, יאכלוהו כמו שאוכלים לחמי חג הביכורים, וכמו שאוכלים חלקם בלחמי חמץ של קרבן תודה: — (יג) מלח ברית • ידוע מנהג הערביים שהבולע מלחמם וטובלו עמהם במלח הוא ככורת ברית עולם עמהם, וע"כ המלח המשמר הכשר מסרחון הוא אות על ברית ה' לעולם, וכן כפר קרח (י"ח י"ט) כתיב ברית מלח להוראת ברית עולם (מדברי פ'ליפפוזן); וגם רד"ק על פסוק ויקחו האנשים מידם (יהושע ט' י"ד) פירש שב"י לקחו מלחם הנבטונים היבש ואכלו ממנו עמהם לכרית שלא ירעו להם: — (יד) אביב • בכורי הדגן עודנו באבן ועוד חֲלָבֵהוּ כנוס לתוכו בדרך שקלין שבולי הדגן הנקרא Maïs, ואחר שקלוהו באש היו כותשים אותו, וזהו לשון גֵרֶשׁ מגזרת גרסה נפשי לתאבה (תהלים, אלפא ביתא), וגרש כרמל רובה לומר גרש העשוי מן הדגן הנקרא אללם כרמל:

ג

(א) שלמים • מתרגום סד"ל נגלית דעתו שתיבת שלמים נגזרת משרש שָׁלַם בבנין פעל, וכן הבא לשלם איזה נדר, ואינו נראה כי ננקדה הלמ"ד בלי דגש, על כן נראה לי שהתיבה נגזרת משרש שָׁלַם בבנין הקל שהוראתו היות שלם, כמו מי הקסה אליו ושלם (איוב ט' ד') וכן ויבא יעקב שלם (פר' וישלח), וקרובים לזה דברי רש"י שפירש שלמים מגזרת שלום, והם זכחים להודות לה' שהגיל את בעליהם מכל צרה וברכס בשלום, ר"ל בהשלמת כל חפציהם, וברכות הימים נקראו בשם זה כל הזכחים הנאכלים לבעליהם, וכן בשופטים (כ' כ"ו, כ"א ד') ויעלו עולות ושלמים: — (ד) יותרת • נקראת כן כי היא עשויה מעשה רשת יתרים: — (ט) עצה • היא הסדרה המתחלקת בכלעותיה כעץ בענפיו: האלירה • יש

בארצות הקדם כבשים שזכס שמן וכבד כ"כ שמימים תחתיו עגלה למען יקל על
הבהמה לסחוב זככה, ולמין הזה כוונה התורה כי הוא המלוי בא"י, כמו ששנינו
(שבת סוף פרק ה') בעגלה שמתת האליה שלהן: — (יז) **בבקר מושבותיכם** ·
לא נאסרו עליכם מפני שראוים למזבח, רק גם אם תרחקו ממקום מקדשי ותטבחו
טבח, חלב ודם לא תאכלו:

ד

(יב) **על עצים** · ולא על גחלים כמו הקטורת: — (כו) **או נודע** · אם
נודע, וכן או נודע כי שור נגח הוא (רש"י משפטים כ"א ל"ו), או נשים (יחזקאל כ"א
ט"ו), מי יגיד לי או מה יענך אביך קשה (ש"א כ' יו"ד):

ה

(א) **ושמעיה קור אלה** · לא מפי ב"ד, שאין ב"ד משביעים איש היודע
בחברו איזה עדות לזכות או לחובה להכריחו להעיד עליו, רק מפי חברו היודע בו
כי יוכל ללמד זכות עליו או חובה על בעל דינו ומוציא אלה מפיו (מבלי שהיודע
עליו עדות יקבלנה בעיני אמן) וזה שותק; ומגיד לנו הכתוב כי אז אם לא יגיד
לב"ד מה שיודע ישא עינו, לפי שבשתיקתו הוא נותן יד לפושעים ומוכע טוב מבעליו;
והדבר הזה לגרום שמי שהדין עמו יטול את שלו הוא כמחזיר אבדה, שאם מולאה
מתעלם ממנה חוטא: — (ב) **והוא טמא ואשם** · ולאחר טומאה זו יאכל
קדשים או יכנס למקדש שהיא דבר שדונו כרת, במס' שביעות (דף ו') כדרש כן;
רש"י; והדרשה תדרש, אבל לפ"ד הפשט הוא שאפילו בלא ביאת מקדש או איכלת
קדשים, אם נטמא אפילו שלא ברזונו ולא נטהר, בשגגה יביא קרבן, כודון לא יביא,
שאינן מביאין קרבן על הדונויות: וחקי טהרת אדם וכלים מהחכמה העליונה ילאו
להרחיק מהאיוקלימים החמים ההם תחלואים; בא וראה כמה הועילו כי בתשע מאות
שנה מיציאת מצרים עד חרבן בית ראשון לא היה דבר בישראל כ"א בימי קרח, ובימי
ומרי בן סלוא, ובימי שמואל אחרי השב פלשתים את הארון, ובימי דוד במכותו את
העם, וכפעם ראשונה ואחרונה נראה שלא האריך כ"א איזה שעות; א"כ איש מתעלל
מלטהר את עצמו עד כי ישכח טומאתו, חוטא; ומליאת ונעלם ממנו אין הוראתה

שלא הכיר בטומאתו עד היום, רק שהכיר ושכח, והראיה השנועה (פסוק ד') שנס
 בה כתוב ונעלם ממנו: — (ד) **לבטא** — שרש בטא בהתחלפות אותיותיו עם כנית
 מולאקן הוא שרש **פתח**, ור"ל שלא היתה כונתו לישבע, רק בלי סוס לכ פתח שפתי
 והוליא שבועה מפיו; ור"כ כל ארבעה דברים אלו שחייבים עליהם חטאת הם שלא
 חטא בשאט בנפש, אחרים השביעוהו שיניד עדות והוא שתק, נטמא באחת משתי
 הטומאות ובסוג לא טהר, אך בדבריו והוליא שבועה מפיו; ובג' האחרונים הפילו
 סכח, כשיזכור לריך להביא קרבן, שהוא לא נוהר מתחלה ונטמא או נשבע, לא כן
 כשומע קול אלה, שאם הוא שוכח וחדרו אינו מוכירו בודאי אינו חייב, ומי הרטה לזה
 לשאת עליו אלה להאלותו? ור"ת ומה לי אם חדרו ישא עליו אלה אם אין? אם
 ידע זכות בחברו חייב לגלותו מ"מ! תשובתי שנס חברו נתיאש מן הדבר, ומסוס
 מהיות טוב אל תקרא רע אינו חייב הוא להעיד על בעל דינו לחובה, ומה שאמר
 ושמעה קול אלה לאו דוקא, אלא דבר הכתוב בהוה, כי חברו בדעתו בו כי ידע עליו
 זכות ולא יניד יחרוק שניו עליו ויקללהו; אבל תכף ששמע שחברו מתאונן על שתיקתו
 חייב להניד: **להרע או להטיב** — לאחרים וגם אם נשבע להרע אע"פ שלא חלה
 עליו שבועה כי אסור לקיימה, מ"מ הוליא מפיו דבר מגונה, וקרוב חטאת זה אינו
 בא על שלא קיים שבועתו, רק על שהוליא מפיו ולא דק על דבר שפתי, וכן לענין
 טומאה כמו שפירשתי; על כן לא הוקבע שום לכל אדם והולך ושפל עד קומץ קמת,
 לא כן העובר עבירה אמתית מתחלה, שריך להביא אשם בערך שני שקלים אף אם
 עני הוא: — (טו) **בערבך** — ידוע שכל"ח ישתמשו בשם **עֶרְבֶךָ** מגזרת והעריך
 אותו הכהן (למטה כ"ז ח'), ואינו זו מהוראתו הנהוגה שהיא ל' הזמנה, שהמדה דבר
 אל דבר או עושה שום **stimare** מניח שני הדברים זה אלל זה, או מדמה בדעתו כאלו
 הם זה אלל זה, והפעל שום **stimare** הוא קרוב לשום **porre**, ואינו רואה לורך
 לומר בדבריו קלת שהשם הוא **עֶרְבֶךָ** בכפל כ"ף עד שבכניו זכר נמלא נכתוב **עֶרְבֶכָךָ**
 או **עֶרְבֶכָךָ** תיבות ורות שתיים, וסמכו דבריהם על מה שמלאנו **הָעֶרְבֶכָךָ** בה"א
 הידיעה, וגם בערבך הכהן (פ' בחקתי); אבל לי נראה שהשם הוא **עֶרְבֶךָ** ככל"ח, ובערבך
 הכהן הוא ע"ד הארון ברית ה' (יהושע ג' י"ז) שהוא כמו הארון ארון ברית ה', כערבך
 ערך הכהן, והערבך ורות כמו האלהי (סס ו' כ"א), ומלבד ראיית שרש ערך והלשון הנהוג
 בפי חז"ל, מלאנו (פ' בחקתי) והיה ערבך לפי זרעו, והיה ערבך שלשה שקלים, והיה ערבך

חמשה עשר שקל, ויוסף בסף ערכך, בערכך יקום, ונגרע מערכך, ויוסף חמשים בסף ערכך (פעם שניה) שבכולם לכאורה הכ"ף לכנוי: — (ויז) ולא ידע: ראה על מה שכתבתי למעלה שמלולת ונעלם ממנו ר"ל שידע מהחלה ואח"כ שח, וכן דרשוהו גם בת"כ (מס' שבוטות ה'): — (כא) ומערה מעל: כ"ל שכל לשון מעילה הוא שיטעה, הן ברזון הן בשונג, עין של מעלה כאילו אינו רואה, ואולי נהפכו האותיות משרש עלם: עשק: זה הכובש שגר שכיר או גורשו, והנה בכל החטאים האמורים כאן ולמעלה ט"ו וי"ז חטא מתחלה ועל כן מביא קרבן בערך ב' שקלים, נוסף כאן שחטא גם בעמיתו ולרידך לפייסו ולשלם לו נזקו מושלם ועוד חומס, ואינו צריך וידוי (כמו למעלה ה' ה') לפי שבשלמו הוא וידוי שאין למעלה הימנו: ובחש: שרש כחש וכחד קרובים בענינם, ובמקום שי"ן הוליאו התיבה בד"י ובמקום דז"י בדל"ת (עמ"ש על כעל צפון בפר' בשלח), ופעל אחד הוראתו שתוק מלדבר כאלו מכרית דבריו (ולאכחיד ולהשמיד מ"א י"ג ל"ד), ושרש כחש הוראתו החליט טענת בעל דינו בדברו הפך דבריו (מל' ובשרי כחש משמן, תהלים ק"ט כ"ד) אבל אינו מכריתה מכל וכל כי כן חייבו כאן שבוטה; וכן נוכל לפרש גם ויבכשו אויביך לך (פר' וואת הברכה) ויחלשו, ע"כ אתה על במוותימו תדרך, בני נכר יבכשו לי (תהלים י"ח מ"ה) גם כי הוא פכינו פעל כמו כחש מעשה זית (חבקוק ג' י"ז): — (כב) וגשבע על שקר: מוסב על כל הענין, כלו' אם יחטא נגד עמיתו בכחש או בגזל וגו' ומעלה מעל בה' בשבוטת שקר; וכן חיבות מכל אשר ישבע עליו לשקר (ססוק כ"ד) מוסבות אל כל הכתוב לפניהן:

פרשת צו

ו'

(יב) כל אשר יגע בהם יקראש: כל הקרב להסתפח באשי ה' צריך שיהיה קודם כלו' מבני אהרן: — (יד) מרבכת: פי' רשב"ס לפי ענינו רעה בשמן, ונכון, ושרש רכך וחכרו רכק אבדו ממנו, ונשאר מהם עגל מרבק (ס"א כ"ח כ"ד) שענינו רך וטוב, ושם רבקה שענינו רכה וענוגה, ומלאנו שמשין מכנה אשתו בשם עגלה (סופטים י"ד י"ח), וגם סם אחת מנשי דוד עגלה אם יתרעם (ס"ב ג' ה'): הופיני: סם מופטט סמוך משמש בלשון רבים כמו נעורים וקונים, משרש אפה,

ונעלמה האל"ף; מנחת פתים אפויה, ושם מופטט הסמוך לשם דבר ישמש כשם
 התאר: — (טז) כליל תהיה כל מתנות כהונה (חזן מורוע לחיים וקובה
 הכיתרון מן החולין) היו ראויות לישראל על גבי המזבח, לולא חסה תורה על ממונם
 של ישראל וקבעתן חק אשכר לכהנים, החוטא מביא קרבן והכהן שהוא כמלאך ה'
 אוכלו ונרנה לחוטא כאלו הקריבו על גבי המזבח, רק אם הכהן עצמו חוטא לא
 ילדק שחברו יאכל קרבנו, וע"כ נטרף: — (יח) זאת תורת החטאת: כתב
 ראב"ע « והוספה פרשה זו על הכתוב בספר ויקרא » פי' כי בויקרא לזה על הכאת
 חטאת אדם ושלמים והודיע תורת הקרבנות ומה חלק המזבח בהם, וכאן הודיענו
 מה בהם חלק לכהנים ועוד ענינים אחרים: — (כ) ואשר יזח מדמה וכו'.
 מורי ורבי שחז"ל חנר שיר נגד דריפת העושה, וכתובו כתב « זאת תורת ההב
 » ואשר תלף ממנו « (מזכיר לשון הפסוק בפר' מזורע » זאת תורת הוב « וכו'),
 ואינו בסגנתי דמיות שבהיות הנושא נשמע תוך תיבת אשר היה ראוי הפעל שאחריו
 לבוא בל' זכר והיל"ל « ואשר ילף ממנו », ורק תאר ששם דבר שלו חסר יבוא בל'
 נקבה כמו קטנה או גדולה, וכדברתי על זה עם מאור דורנו שד"ל בלכתי לפאדונה
 להקביל פניו, והוכיח על פני כי לא נכונה דברתי, כי גם בל"הק יש שלשה סוגים
 זכר ונקבה וסתמי (Neutrum) וזה האחרון יבוא לפעמים בל' זכר ולפעמים בלי
 נקבה, כאן « אשר יזה » ל' זכר, (אשר יקפוז כדברי המשתדל), « ותקראנה אות,
 » כאלה « (פר' שמיני) לשון נקבה, ועליה כאן מוסב אל חיבת בגד שהיא מהשמות
 המשמשים זכר ונקבה, לרוב בלשון זכר, אבל מלאנו ג"כ את בגדי עשו ככה גדול
 החמדות (פרשת תולדות): — (כא) ומרק: ירחוהו בנתר וחול להעביר מה
 טכדבק בתוכו מן השומן או בדופניו או בנבו, ואינו זו מהוראתו בל"ח « יסורין
 » ממרקין עונותיו של אדם « (ת"כ ברכות ה'), ובשפסף המתכת ע"י חול
 לכל פעם ופעם יכלו ממנה מעט, וכן מרקו הרמחים (ירמיה מ"ד'), וכן נחשת
 מרוק (ד"ה ב' ד' ט'), ובמלכים (א' ז' מ"ה) מלאנו ממרט, וקרוב בהוראת שרשו
 למרק, וכן נקרא מַרְקֵה הבשר מרק, לפי שמים חמים מרככים הבשר ומכלים אותו,
 וכן תמרויקו הנשים (אסתר ב' י"ב), כי דבר ידוע שבג'רית ודומיה מפכוירים החללה
 בהסירם מעור האדם או מהנגד כמין קליפה דקה שבה הזוהמא; וג"ל שהיו ראוי
 להטעים כאן ומרק ושטף במים:

(טו) וממחרת והנותר וגו' : אולי ראוי לקרוא וסמחרתו הנותר ממנו יאכל . כלו' טוב שתאכלו הקרבן ביום הקרבנות כי ביום השני אולי יסריח וימכה הקודש, מ"מ אם נותר ממנו עד יום שני יאכל עוד, אבל אם נותר ביום השלישי יסרף אפילו לא הבאים, ולא ירצה לאוכליו שאחרו לאכלו והביאורו קרוב לידי סרחון; ומקריב הקרבן מוזהר להשגיח שיאכל בשני ימים, ואם לא השגיח ונאכל הכשר חוץ לזמנו, גם עליו החטא, וע"כ לא ירצה לו קרבנו : — (כר) ואכל לא תאכלוהו : מכ"ש ששני איסורים בו וזריכים אתם לזהר בו יותר, וכן נפלה וטרפה לא יאכלו הכהנים (יחזקאל מ"ד ל"א) ר"ל הכהנים זריכים לזהר בזה משאר מיתר ב"ה, וכן לא יקרחו קרחה בראשם וגו' (פר' אמר) מכ"ש שאסור להם מאחר שאסור לזרים : — (ל) רהניף אותו תנופה : על הוראת שם תנופה. כתבתי בפרשת תלואה שר"ל הנזה למזבח, וגם מכאן ראיה לדברי, שאומר כי החזה יניף תנופה, והסוק ירים תרומה, ובפר' שמיני הוא אומר ואת החוות ואת שוק הימין הניף אהרן תנופה, ובפר' קרח כתב וזה לך תרומת מתנס לכל תנופות בני ישראל, א"כ תנופה ותרומה דבר אחד הן, וענינון תרים חלק מהכהמה מנחה לה' בהגיש אותו לפני המזבח וכתת אותו אח"כ לכהן; ולפ"ד כוף היא תנועה למטה מלמעלה, ורום מלמטה למעלה (עיין במאיר נתיב), וכשאר הנרדפים לא ישמשו בדיוק על הוראתם הנכונה, ויותר כשיש כפל כניון במלות שונות (ועמ"ש במדבר ח' ט') :

ח'

(לג) ספחה אהל מועד : מסכיבות מוכח העולה אשר פתח אהל מועד :

פרשת שמיני

ט'

(ה) ויקחו : פי' שד"ל כמו קחט נא אלי (פרשת ויחי); ואני הואלתי לפרט בהרבה מקומות שרש לקח להוראת נהג כפי מה שהעירני מבחר אוהבי מע' החכם יק"ק על פסוק ואחר כבוד תקחני (תהלים ע"ג כ"ד), וכן פירשתי ויקחהו שדה

לופים ורכים עוד: — (יז) **מרבד עורת הבקר** מוהר"ר נפתלי הירץ וויזל
 בביאורו היקר פירש שזוהי הודיענו שבעולה ובמנחה הואת לא נפטרו מעולת ומנחת
 התמיד, ולא הזכיר עולת התמיד אחר השלמים לפי שלא בכל יום מקריבים שלמים
 חובה, ובפר' מילואים (לז) לא הזכיר עולת התמיד לפי שבעולת ז' ימי המלואים לא
 היתה מנחה; ונ"ל שלא הושרך להזכיר שם עולת התמיד כמו שהושרך כאן לפי שפר'
 תלוה אחר זווי קרבנות המלואים בא הזווי ג"כ על עולת התמיד; וממילא משמע
 שעשו כאן גם תמיד של בין הערבים: — (כ) **וישימו את החלבים על**
החזות · ואח"כ (למטה י' ט"ו) הוא אומר שזו התרומה וזוהי התכופה על אשי
 החלבים יביאו, אח"כ המקראות מתנגדים זה לזה, ועיין ברש"י מה שפירש לענין
 הלכה; ונראה שגם על זו הוראתה עם ואלל כמו ויבאו האנשים על הנשים (פר'
 ויקהל), ובשני המקומות פירושו החלבים עם החזות והשוק (גם כי בפסוק כ' השוק
 לא הזכיר, גם הוא במשמע), והביאום למובח, החלבים להקטירם, והחזות והשוק
 להניפם לפני ה' טרם יאכלום הכהנים (ועמ"ס למעלה ז' ל): — (כב) **וירד**
מעשות החטאת וגו' · אח"כ כבר נתנו אש על המזבח קודם שירד אש מן השמים,
 וכן הוא אומר למעלה (י"ד) הקטיר המזובה, (י"ג) ויקטר על המזבח, (י"ז) ויקטר
 על המזבח, (כ) ויקטר החלבים המזובה, ומשה מבלי שיניד האל לו דבר בטח שיעשה
 להם גם להודיע כי פעל ידם נרצה, אבל לא ידע שכבוד ה' יראה להם באש, שא"כ
 היה מלוא כמו שזיה אליהו שלא ישימו אש על המזבח; ואחר גמר כל קרבנות היום
 בדרך אהרן את העם, ועדין לא נעשה להם נס, אז בא משה עם אהרן אל האל מועד
 להתפלל שיראה כבוד ה' א העם, ואח"כ כרכו שניהם את העם שנית, ואז נפלה אש מן
 השמים ואכלה בפעם אחת כל העולה והחלבים שקודם לכן היו מתאכלים לאט לאט
 על אש זרה שנתנו תחלה על המזבח; וכני אהרן חרה להם כי נגרע מכבוד אביהם
 כאלו אינו ראוי הוא שתתקבל עבודתו ויעשה גם על ידו מבלי שיבוא משה לעזרתו,
 ולהראות שגם אביהם והם נרטים כמשה לעבודת ה', חטאו בקרח, והביאו שנית אש
 זרה ונתנו עליו קטרת, וכקרח נענשו בשריפה:

י"ד

(ג) **בקרובי אקריש** · שרש קדש נגוד מן יקור אש כדכרי שד"ל, והוראתו

הכדל, מתשמיש בני אדם לצורך גבוה; ואח"כ הושאל להכליל אדם מכני אדם או ליושר מעשיו (קדוש), או להפך לרוע מעלליו (קדש); ונקרא קדוש מי שלא בלבד נזהר מעשות דבר שניכר שהוא רע, אלא מורו עלמו לכבוד בלדק ולמאוס ברשע באסרו על נפשו דברים שאין הדעת כותנת כי רעים המה, ובעשותו מעשים מהוגנים יותר ממה שנגטוה (עיין במסתדל על ענין איסורי אכילה סוף פרשה זו ותמצא מענינים לפשך); והארץ בודאי השתומם בראותו הפרץ שפרץ ה' בבניו על חטא קל כזה (ואולי זה ענין יורם אהרן שכסוף הפסוק וסרס המקרא ודרששו), עד שאמר לו משה שהקרובים לאל לריכוס להשמר מפילו מדברים שאינם רעים ממש רק בלתי הגונים, וזהו יגדל כבוד ה' שכל העם ישמרו מצותיו גם כי רבות הנה, בראותם בחירויות שומרים משמרת יותר קשה מו שהוטלה עליהם: — (ה) בבכתנתם: אולי כעשה גופתם פחם, ואם היו החושים בראשם וברגליהם היו אבריהם מתמוטטים ונפרדים, וטלטלוס ע"י כתנותם: — (ו) ראשיכם אל חפרעו: לאהרן הכהן הגדול נאסר (פר' אמר) להתאבל על בניו ולא לאלעזר ואיתמה אחיהם, אבל לפי שגדל ואביהוא קדשו ה' במיתתם גם אלעזר ואיתמה המשושים לעבודת ה' לא היה ראוי להם להתאבל על מיתת אחיהם כי על ידם נתקדש שם ה'; וכן שחטאו בעגל וגרמו שגם באהרן התאכף ה' עד שלא כעשה כס על ידו מבלי תפלת וברכת משה, שמוה נהיתה קנאת נדב ואביהוא גדודם, הם יבכו השרפה, כי סוף סוף הם גרמו אותה: — (ט) יין ושכר: ענין פרשה זו לכאן מפורש היטב במסתדל: — (יט) חטאתם: נדב ואביהוא בני סייעוני להקריב חטאת העדה ומתו כחטאם, אלא גם אני אינני נקי מעון כדבר העגל, וזה גרם לי כל אלה, ואיך אעיו פני לאכול חטאת העם לכפר בעדם כיון שגם אני ככשלתי בעונם במקלת כמו שהראני ה' שלא חשבני ראוי להעשות כס על ידי (ועמ"ש עוד בעה"ת בראש פרשת אחרי מות):

י"ג

(יג) חגשור וגו' - לא ידענו בבירור מקור הוראת כל שם היה בהמה ועוף, אלא בודאי לכל שמותם היה שורש בלה"ק או בלשונות העמים שבארצם נמצאו; מ"מ אחוה כאן מקור היוה מהם כמו שהוריתי לתלמידי: ככש נגור משרש ככש לפי שהוא

הפחי שבבהמות וכולן תשלטנה בו (בהמה משרש בהם בל' סו רי שענינו רכות, משתדל
 בראשית א' כ"ד, וחייה מחמת חיותה ועוה לבה); איל ל' כח ואיל לפי שהוא לפעמים
 מכה בכח בקרנותיו החודדות; עז מפני עוותה גדלנה על הסלעים; יערל' משרש
 עלה, שתעלה במקום שאלס לא יגיע אליו; פר מל' פרו ורכו, בהמה ממין השור
 כשתגדל, ושור מל' אשורנו ולא קרוב (פר' בלק) מחמת הבטת עיניו הגדולות;
 עגל מגורת עגל בל' ארמי מחמת קלות מנועותיו, וכה"א וירקידם כמו עגל (תהלים
 כ"ט ו'); חזיר ממקור זר וזרף (והיה לכס לזרף, פר' בהעלותך) מחמת מאיכותו;
 סוס מחמת קול זהלתו הדומה להכרת סס; חמור מגורת חס, מחמת חוס אוח
 נפשו בהודונו לנקבתו; אתון, אתון נורא (שד"ל) מהטעם עלמו; כלב, כלב, תוכו
 ככרו; חתול מל' והחתל לא חתלת (יחזקאל י"ז ד') מפני ערמימותו כאלו מתחפש
 בגד לרמות, ע"ד בגד מגורת בגד; עכבר שרשו כבר בחילוף אותיות חפר, מפני
 שחופר מעוכיותו באדמה; או מגורת כבד, מחמת רכותו לאין מספר; איל גם הוא
 ל' כח ואל מחמת קרנותיו הגדולות והמפוללות המבניקות אימה בלב ב"א הרואהו
 ולא ידע ברדך לכו; בני gazzella יופי בל' ארמי וגם בלה"ק, מפני יופי תארו
 (שד"ל); פפור מגורת פפר בל' ארמי בקר, מפני לפופה בכקר השפס; יונה מל'
 ולא תונו (פר' בהר) שהכל יכולים להינותה ולחמסה, ואל תשיבני שהוא בינוני
 פועל ור"ל שהיא תונה אחרים, לפי שהסמות קדמו לדקדוק הלשון או באו מל' אחר
 כמו שהקדמתי, וכן סס מושה היה ראוי לפי הדקדוק להקרא מושו; תור מחמת
 קולה תור תור, וזוה תור שענינו ומן (אסתה ב' י"ב), אולי נקרא מתחלה בשם זה עוף
 שיש לו זמן קבוע לנשוע בקרה לאיקלימים חמים ולשוב באביב לקנו (סה"ש ד' י"ב);
 נשר הנושר ונופל פתאם על טרפו; פרס משכר העצמות ossifraga; עוכיה
 לפור עוה; דאה לפור מעופפת במהירות (כאשר ידאה הנשר, פר' תבא); איה לפור
 גז חיש ויעף עד שתכף שראהו שואלים עליה איה היא? עורב עוף שחור כערב;
 שחף משרש שחף שהוראתו ממימות (סחפת וקדחת), או קרוב לשרש שחף (איוב מ"א
 כ"ו); תחמס Falco מגורת חמס, אולי הסתמשו בו כבר לזידת עופות, והוא יעוש
 עליהם ויביאם לבעליו; נץ Accipiter, Sparvier, Sperber משרש נהה שענינו
 עוף או ריב; בוס Pelecanus שיש לו בנוארו עור משוך כמו כוס לקבל בו המאכל;
 חסידה Ciconia הדוגרת בימים שאינן שלה, א"כ בעלת חסד היא; אנפה עוף קלר

אֵפִיס המתאכף בנקלה ; עטלף *Vespertilio* המתעטף בכנפיו כימית החורף כמו מעיל, ונתוספה בו הלמ"ד כמו בתאר שאנן-שלאנן (איוב כ"א כ"ג) ; וגם ליתר העופות הנמלאים כאן נוכל למלא' שרש לשמש בל' עברי רק לא ידעתי מדוע נקראו כן, ועיין במבאר לנתה"ס ; חולד בל"ח חולדה *Mus* עכבר גדול הדר בעיקרי הכתים, וסד"ל תרגמו *Mustela, Donnoia Wiesel* ; זב *Testudo* המכוסה במגנו כמרכבות הנקראות לזבים (פ' נשא, ישעיה ס"ו כ'), וסד"ל תרגם *Rubeta, e Rospo* ; אנקה תרגם סד"ל *Kröte* ; אנקה תרגם סד"ל *Botta dal suono lugubre* שרץ משמיע קול אנקה ואנחה ; תנשמת משרש נשם תרגם סד"ל *Chamaeleon* שרץ שבראותו אדם מפחד מאד ומנשים אויר הרבה עד שתלכה בטנו, ועורו הירוק בהמשכו יתהפך ללחוב ; וכל אלה נקראים שרצים אף כי רגלים להם לפי שרגליהם קטנות וכמעט אינן ניכרות : — (רו) זרוע - ל' יחיד מן זרענים (דניאל א' י"ב וע"ז) :

פרישת תוריע

י"ב

(ד) ער מראת ימי טהרה : שם טָהַר עם כנוי מחובר לנסתרת, והולכנו לומר כאן ובראש פסוק ו' שמסקל השם זה הוא, לפי שה"א נקודה מפיק, שאם לא כן היל"ל טהרתה ; וההפך שיש בין טָהַר לטָהַרְה, הוא שהראשון יורה היות טהור בטבע, והשני היות מקודם טמא ואח"כ טהור, ומלאנו משקל אחר לטָהַר בל' השר, כְּטָהַר (תהלים פ"ט מ"ה), ומ"ם נוספת מוסיפה על הענין, טָהַר מרובה, אבל אולי היה ראוי לנקדו כְּטָהַרְו מקור פעל בלויית מ"ם או כְּטָהַרְו מקור קל או שם בלויית מ"ם ; ואם ההפך בין טָהַר וטָהַרְה כדכרי, גם השנים האחרים כאן ראויים למפיק, או כל הדי' ראויים לחסרונו, כי בודאי הורחתם שיה, או שתתעכב במצב טָהַר שלה אף על פי שדם זב מניפה, או שתשכ ותלפה מתי יכלו הימים ותטהר מכל וכל ותוכל ליכנס למקדש וליגע בקודש, והשני נראה כעניי יותר כנון, והראיה וטהרה ממקור דמיה (פסוק ז') ; ואין לומר שהפך יש בענין בין ותשב ומלאת, שח"כ אחר תשב היה ראוי טָהַרְה כמפיק ; ואעפ"י שאחר ז' או י"ד ימים פסקה מטומאתה, עדיו לא טהרה ממש, כמו הזב והזבה שאחר שטהרו מוזכר סופרים להם עוד ז' ימים ואח"כ טהורים מכל וכל ; וממילא שמעינן מאחר

שהניד לנו הכהוב שטמאה היא למקדש, שטהורה היא לבעלה ולא כן כוב וזכה
 אעפ"י שגם הם כמו הוולדת חייבים קרבן אחר טהרתם, אבל לא הניד לנו שכשעת
 ימי טהרתם האחרונים אסורים לבוא למקדש כמו שהניד לנו ביולדת, א"כ טמאים
 לכל דבר גם כי פסק מהם זובם :

יג

(ב) **שאת** : משרש נט"ו ור"ל התנפחות ; **ספחת** : קליפה נדבקה ונספחת
 לבשר ; **בהרת** : מל' כהיר הוא בשחקים (איוב ל"ז כ"א), כחם נוטה ללבן ;
צרעת : כהפוך אותיותיו הוא מגורת זער, ואולי מגורתו גם הם זרעה אעפ"י שלא
 מצאנו שרש זער בתנ"ך, אבל מצאנו **סער ושער** הדומים לו ; והנה הצרעת של
 ימי משה היתה כמין קליפין דקים לכניס, וידוע שהצערות יש להן שורש בבשר ועל
 ידו תינקנה השומן הנמלא בתוכן הליבען, ושערות הנוף ברוב ז"א נוטות למראה
 להוב, א"כ להורות שהנגע עמוק עד שרש השערה באופן שלא תינק עד השומן
 כשכחה, ר"ד שתתהפך ללבן, לא כן בראש או בוקן, שב"י בימים ההם רובם ככולם
 היו שחורי שער הראש והזקן, ועוד בימינו בני קדם כן, ומ"מ דבר הכתוב בהוה,
 והכהן ידון לפי ראות עיניו, וא"כ בראש או בוקן לא ימתין מלהחליטם כמזרעים עד
 ששערם נהפך ללבן, אבל חכף ומיד כשהפך לכהוב טמאים הם : — (ג) **עסק**
מעור בשרו : רש"י מביא מת"כ שכל מראה לכן עמוק הוא, כמראה חמה עמוקה
 מן הלל, והמבאר לנתה"ס נדחק ליטב הדבר ; וזוכרני שפעם אחת נדברנו על זה
 בהיות אמתו בטריאסטו מוהר"ר משה הלוי ערענרייך וגם מעלת חותנו החכם יש"ר
 כ"ע, ואמרנו שאמת הוא שאם השחור או גוון אחר יותר על הלבן נראה הלבן עמוק,
 ובהפך אם הלבן יותר על השחור השחור נראה הוא כעמוק, וא"כ מקום הנגע גם אם
 נפוח הוא יראה מרחוק כעמוק, וכן החמה הזורחת דרך ארוכה בחדר ומקום וריחמה
 פחות מיתר קרקעית החדר נראית עמוקה מן הלל : — (ו) **מספחת** : מורי ורכי
 כמוהר"ר שכהי אלחנן טרויש זיע"א נחן לי גדר בין אוהב למאהב (איכה א' י"ט)
 שהראשון הוא אוהב ממש והשני אוהב שקר ואיש חנף ; והפירש כזה יש בין **ספחת**
 שהיא נגע ממש למספחת שהיא נגע מדומה, וגם אונקלוס תרגם הראשון עדיף ל'
 וזר והשני עדיף ל' נקבה כלו' ספחת קלושה וקלה, ויב"ע תרגם הראשון קרופי

כלו קליפה, והשני קרופי מטפלא, קליפה טפלה : — (ט) והובא הדבר אל הכהן, וכה"א (ראש פרשת מזורע) והובא אל הכהן וילא הכהן אל מחוץ למחנה : — (יב) ובסתה הצרעת את כל עור הנגע וגו' : וכן בחולי אצבעיות והדומים לו בהתפשטם בכל הגוף יש תקוה לרפואה, ואם תחזורנה האצבעיות ותכנסנה בגוף סכנה גדולה, עד כי ע"י זיעה תלאנה שנית ; וכל מה שכחז במסתדל על ענין הטומאות והסמך מהן כאיסור קדושה נכון, אבל דבר האל כולל כמה חושלויות בבת אחת קדושת הנפש וגם רפואת הגוף, והאזהרות על ענין טומאת מת הם גדר מופלא בעד הדבר כמו שכתבתי למעלה (ה' כ') : — (גה) בקרחו או בגבחתו : הוואלה מליצה זו מן הראש לומר אם פטה הנגע כנגד משני לדדי בקרח זה שכל ראשו מרוט, או אפילו עמד כלד העליון כנגב זה שרק מפאת פניו ימרט נפשו :

פרשת מצורע

י"ד

(ב) נרפא : שורש רפא כאל"ף נגור מן שורש רפה בה"א שנחלש החולי, על כן יבוא פעמים הרבה בה"א כמו רפה שבריה (תהלים ס' ד') וריבם עוד, והסם הגולג ממנו תרופה (יחזקאל מ"ו י"ב) ; ובהקל ישמש על רפואה ביד האל, וכפועל על רפואה בידי אדם, והפעול משניהם הוא הכפעל או ההתפעל ; וכיון כאן שכתב שהנגע נרפא וכחלש מן הנגוע, אבל אחר שפועל רפא קנש הוראה לעצמו אמרו ג"כ שהנגוע נרפא כלי הזכיר רופאו : — (ד) שני תורעת : שני או שנים הנעשה ע"י תולעת והוא הנכון, אבל בפרשת תרומה והבאות אחרים מלאנו תולעת שני הפוך ע"ד מ' מרים ויון ואשכנז, וכן גאון עזכס היל"ל עוז גאונכס, וזולתם מתי מספר : — (ח) וישב מחוץ לאהלו : לפי הפשט והסברא נראים דברי ראי"ע שאין כאן אלף גולג אחד, ומחוץ לאהלו ר"ל מחוץ למחנה, ושלש טומאות חמורות הן : טומאת מזורע, טומאת זב, טומאת מת, וכמו שהזכיר ביום טהרתו מזובו סופר עוד שבעה ימים ובשביעי טובל ובשמיני מביא קרבן, כך גם המזורע אבל מוסיף עליו שחלש ביום השביעי את כל שערו ; וטמא מת ביום שרואה ליטהר צריך למנות

שבעת ימי טומאתו מהיום ההוא, ואם עברו עליו כבר ימים הרבה אינו רשאי לטבול מיד ולומר אחשיב סהיום יום שלישי לטומאתי, אבל לרוך להמתין עוד שבעה ימים; וכן המצורע טומאה חמורה שבחמורות, כיום טהרתו מלרעתו הכהן מזה עליו מדם הלפיד השחוטת, ויושב עוד שבעה ימים מחוץ לאהלו כלומר מחוץ למחנה, וביום השביעי הוא מגלח וטובל, ובשמיני מביא קרבן; **וּבַכֶּסֶם הַמַּטְהָר וְגו' הוּא כִּלְלַ**, **וְיֹשֵׁב מִחוּץ לְאֹהֲלוֹ וְגו' הוּא פֵרֵט**: — (מג) **אֲחֵר חֲלִץ** שורש חלץ הוראתו הוליא, וכן וחלפה בעלו (פרשת תלז), וכן חלוניס תעברו (פרשת דברים) מוכהרים ומולאים מתוך אחיכם:

ט"ו

יֵט (יט) **וְאִשָּׁה כִּי תִהְיֶה זֹבָה** אינו מדבר כלל על אשה נדה לפי שכבר נהגו ב"י ויתר בני קדם מימים קדמונים להתרחק ממנה (ומזה שמה נדה כדברי רש"י לפי שמגדים אותה מאללס, ושרש נוד ונדד אחד הם וע"כ מלאנו סם **נִידָה** ו**נִידָה**) וכן מלאנו כרחל שלא קרב לבן לה, וגם כת"ב מס' תענית (כ"ב') מלאנו שגם בימי האמוראים היו הגוים מתרחקים מאשה נדה, וע"כ לא בא הציוו עליה כי דבר נהג באומה הוא, וכן בראש פר' חזריע אומר שהיולדת טמאה כימי נדת דותה, ולא בא עוד ציוו על זה, ה"כ טומאה כבר מפורסמת היתה; ומתחיל כאן לדבר בזבה קטנה שרואה דם הפילו כל שהוא חוץ מימי וסתה, ואח"כ (פסוק כ"ה) מדבר בזבה גדולה הרואה דם ימים רבים שלא בימי וסתה, או יארכו ימי נדתה הרבה חוץ ממשפט הנשים; והנדה לפי מהגה קדמוניכו טובלת באותו יום שפסקה מלראות, והזבה הקטנה סופרת ז' ימים מיום שראתה וטובלת ויאכה מביאה קרבן, וזכה גדולה אחר שפסקה מראות סופרת עוד ז' ימי טוהר וטובלת ומביאה קרבן; וגם כי לא הוזכרה טבילה כאן, בודאי שלא בלבד שתי הזכות שזכרנו אלא ג"כ הנדה לא תקסור טומאתה ממנה בלא טבילה, שאין לך טומאה הפילו קלה שבקלות (כמו טומאת קרי בעת מלחמה ותשמיש המטה ונגוע בשרץ שהן טומאות יום אחד) פוסקת בלא טבילה, וכן מלאנו ביחוקאל (ל"ו כ"ה) שמדמה חטאות ישראל לטומאת הנדה, ואומר וורקתי עליכם מים טהורים וטהרתם, א"כ גם להטהר מטומאת הנדה לריכין מים:

פרשת אחרי מות

ט"ז

(א) בקרבנתם לפני ה' . אחר כל הזוים והאזהרות שבאו על טומאת מת יכולין היו ב"י לומר שפקקה קדושת המטכן אחר שמתו בו בני אהרן ונטמאו כליו, ואם כלי חול מיטמאין במת כלי קדש כ"ס. וכמו שתגדל קדושתם יגדל חילולם כשנטמאו וגריכים לטהרה פרטית יותרת על כלי חול, מלבד שרוכס עשויס במתכת ונריך להביאם באש ומתקלקלים, ע"כ זיה ה' שתעשה להם טהרה מובדלת וכפרה על ב"י שעונותיהם גרמו שיארע קלקול כזה במקדשם כדכת ידם ביום חנוכתו; ועוד אחר היו ישראל יכולים לומר ה"א שהיום או מחר לא יכנס בשנה או במיוד טמא טומאה חמורה למקדש ויטמא כל אשר בתוכו, ע"כ זיה ה' לעשות כפרה זו מדי שנה בשנה בעשור לחדש השביעי: — (ב) מבית לפרכת . מאחר שבא כאן הזויה לאהרן שלא יבא בכל עת אל הקדש רק פעם זו ועוד פעם אחרת בכל שנה אחר פעם אחת כל העבודות והקרבנות, נראה שחטאת נדב ואביהוא היתה שבאו או שהזמינו עצמם לבוא אל בית קדש הקדשים, ומבית קדש הקדשים ילצה האש שאלכתם, וכה"א ותבא אש מלפני ה' וימותו לפני ה', שאז את אחיכס מאת פני הקדש (פר' שמיי); ויה"ת איך הורשו מישראל והלפסן לבוא אל אהל מועד? הוראת שעה היתה לפי שנתחלל המטכן והנרדך, לכפרה, ואולי מיד נאמרה פרשה זו למשה וכל העבודות האלה נעשו למחר, וכן קבלת קדמונינו שזו היא אחת מן הפרשיות שנאמרו למשה בר"ס כיסון סבו ביום (יעיין ע"ו במשתדל פר' שמיי) היה חינדך הבית, וזה ג"כ טעם מדוע לא אכלו אהרן ובניו החטאת כי לפי דעתם נתחללה ונטמאת: — (ח) לעזאזל . לא נחה דעתי כפירוש שד"ל שברוב הימים בשם עזאזל המורה אל עז ורע. השתמשו לטוראת אכדון כמו Teufel, Diable בלשונותינו, לפי שהתנגדות בין סס ה' ובינו נורר אחר רה' וגורל אחר לעזאזל, כ"כ ברורה שכל כרחנו לריכין אנו לומר שגם בימי משה היה נקרא בשם זה. הליל רע יושב בארץ ליה ולמות, גם כעצמו דבר קשה הוא לחולמו שאחר כל ההסתדלות להרחיק ב"י מע"ז יבוא לענות שיטלחו קרבן לאחד מן האלילים; ושד"ל כדקרו בתכ על זה חלילה! מ"מ אין פין דעה ודעת לדעת המקובלים הסיברים שהיו שולחים לקתית הדון הפרט אחר וולמי שאני אומר

שנס זה הוא אחד מהמקומות שהחכמה העליונה לא רצתה להתנגד מכל וכל לדעות
המושלות בישראל בימים ההם וגם אחרי כן, והסתפקה בשום להן גדר כמו בקרבנות
(עיין במשתדל ראש פרשת ויקרא); וידוע שלדעת הקדמונים הלילים רעים היו
מושלים במדברות (ולדעת המקובלים שדין וליצן ודומיהם) כמו השעירים שלהם
היו ישראל מקריבים קרבנותיהם (למטה י"ז), או בעל לפון אליל מלרים (עיין
מ"ט עליו בפר' בשלח), והתורה אסרה להקריב לשעירים וזוהי לשפוך כל דם בהמה
נשחטת על עזבנה ה'; רק אולי בראותה שב"י היו אומרים שקרא העזאזל במשכן ה'
שהוקם במדבר, וע"י מיתת שנים מכהניו גרם טומאתו, וזה לשלוח השעיר לעזאזל
אחרי העמידו לפני ה' והחודות עליו לפני ה' ככיכול להפסיד דעתו, שאל"כ עם כל
העבודות שהיו עושים לכפר על טומאת מקדש וקדשיו היו ב"י אומרים אך לריק
יעבדו, לפי שהעזאזל בקראתו יגרום שנית טומאת המקדש, ועת לעשות לה' הפרו
תורתך; וטרם התפשט אמונת אחדות ה' הגמורה בין המון ב"י חלפו דורות הרבה
לכל הפחות עד חרבן בית ראשון, וע"כ לזה לשלוח שעיר בכל שנה; וזו יודע מה
דבר הורה משה רבו בעל פה לכשיאוי העדה ווקניה להודיע לכאפי אחריהם בהתחלף
מזב האומה ואמונותיה; סוף דבר, אחי הקורה, אל תתמה על דברי, ואל תהי נמהר
לדונם כדברי שוטות, אל לא וחשוב כי דומים הם לדברי חכמי הקבלה שלפי דעתם
הם בעלי אמונת האחדות התמימה והגמורה; וזה ב"כ סוד הראב"ע סוף פירושו
על פסוק זה, וגם כי דעות הקבלה כימיו עדין לא נתפרסמו בעולם, מ"מ ערקן
היה כודע לחכמי ישראל בתורת סוד גם בימיו, ומנגדי הקבלה יטענו נגדה מה
סירגו, היא מירשה (מועלת או מזקת לפי טבע ושכל לומדה) מימי קדם קדמתה
וחק זה של שעיר לעזאזל אולי הוא אחת מן הראיות על מקורה וקדמותה, ועיין
בפירוש הרמב"ן; ועל ענין סם עזאזל שבאה האל"ף קודם זי"ן שניה נראה לי
שמקורו עז אול, עז המהקף, שדרכו הולך דרך עז ואכזריות: — (יד) על פני
הכפרת: על גבו, וזהו והוא עומד מזד קדם לארון, ומסליך הטפות למעלה;
ולפני הכפרת: על קרקע בית קדשי הקדשים לפני הארון, וכה"א אח"כ על
הכפרת ולפני הכפרת: — (טו) מטמאות בני ישראל וגו': כפר על
הפשעים ככל אופן שהיו, הגורמים שלא נרלה המשכן מעשה ידיוה ונטמא; או
מדבר כאן על השנים הבאות, יכפר על הטומאות שבהן נטמא המשכן וגם על הטומאות

ופשעי כ"י, וכן בפסוק י"ט מדבר על השנים הזאת : — (כא) **וספך אהרן** :
 אין קרבן בא על זדונות כי המזבח יטמא בו, הלא ראינו כי גם חטאה הקהל כשרפת
 מחוץ למחנה, ואלה חטאו בשונג, כ"ס מויד שאם תשרף במחנה תטמאהו ; והאל
 אינו לוקח שוחד קרבנות בעד פשע, וע"כ ויה לשרוף שתי החטאות מחוץ למחנה :
 — (כד) **ורחץ וגו'** . לפי שנטמא במגע שער לעזאזל : — (לב) **את בגדי**
הכר בגדי הקרש . בהולאת הדטן (פר' לו) כתב ולכש הכהן מדו בד ולא כתב
 קודם ללמדנו שאם רואה לובש משלו, וכאן מפרט שבגדים אלה לריך שיהיו של קודש ;
 ולפי פשוטו הכהן אינו לובש בגדים חדשים ככל שנה, אבל לובש שנית הבגדים שלכש
 בשנים הקודמות וגם כבו לובשם תחזיו עד שיכלו, והיו שכתב והניחם שם שבגדים
 במשכן עד השנה הבאה, ואולי בחצר המשכן היו תיבות מיוחדות לבגדים כלי הקדש
 כמו מורקים וסכינים ודומיהם ולבגדים בגדי כהונה, כמו שאולי היו שם מנורות
 ושולחנות אחרות מלבד המנורה והשלחן שבאו בלוי (עמ"ס פר' תשא על פסוק את
 המנורה הטהורה) :

י

(ז) **לשעירים** : אילים שוכני מדברות מקום תהו בו תסמר שערת כ"א, או מכוסים
 שער כחיות השוכנות בישימון : — (ח) **אשר יערה עורה** : לה, לריך שיביאנה
 לאהל מועד למען תרצה ^{יד} וטן הגר . לפי דעתי בכל מקום שנוכר בתורה גר
 משמע אותו שבדברי חז"ל נקרא **גר תושב**, שנתישב בקרב כ"י ולא קבל עליו כל
 התורה כולה, רק קבל עליו שלא לעבוד אילים, וכימוסיות כ"י שהם ע"ד המוסר,
 וגם מצות אחרות כמו איסור אכילת הדם ומלות כסויו ושנת ואם כפור וחמץ בפסח
 (לכל הפחות שלשה אלה בפרהסיא) וברכת ה' ווולחן, ומותר לו לאכול בהמה טמאה
 ובבלה ולעשות מלאכה במועדים וגם כל מצות לא תעשה שלא גזר שם גר עליה
 מותרת לו ; ודברי גד"ל שגר ענינו מי שבא עם משפחתו לגור, ותושב מי שבא
 בנפו (מחילה מכבוד האדם הגדול בענקים) אינם נכנסים בלוי, לפי שמלאנו
 אברהם מכנה עלמו גר ותושב, וגם בפר' בהר הוא אומר ונמכר לגר תושב עמך,
 א"כ כ"ל שגר קתם הוא המתעבב בארץ זמן מועט, וגר תושב קתם מי שמתעבב
 זמן הרבה אבל כונתו תמיד לשוב אל ארצו ולא להתישב ויבית קבע במקום שבא

סס, ומאלה היו רבים בא"י בימי דוד כמו אמי הנתי ואנשיו והכרתי והפלתי שומרי
 נפש דוד כולם מהפלשתים, חושי הארכי מעיר ארך אלל כלנה בארץ שנער (פר' נח)
 או מיתר הערקי שהיו גם הם מבני כנען (סס), ארונה היבוסי, אחימלך ואוריה
 החתי ורכים עוד; ואם דרך משל בנר החפץ לעשות פסח לה' (פר' בא) נפרש
 שמדבר בנר דק שקבל עליו כל התורה כולה, מה צורך להגיד שצריך למול בניו?
 וכי תעלה על דעתך שהוא ימול עמו ובניו הקטנים הסמוכים על שלחנו ישראל
 ערלים! ואם בגדולים מדבר וכי הוא ערכ בעדס? בעוד שגר תושב אם רוצה
 לעשות השטח ימול עמו וכל אשר לו, כלו' התלויים בו (הסוד לו בל זכר);
 וכן לענין שבת וכפור מה צורך ללוות עליהם גר דק בפרש? בעוד שגר תושב יתכן
 שיזוה גם הוא עליהם (לכל הפחות בפרהסיא); ואם מלאנו בפר' שלח «הקהל
 » חקה אחת יהיה לכם ולגר הגר, «לענין מנחות ונסכים הכתובים למעלה נכתב,
 וכן » ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם » אם חטאת הקהל היא במזות
 שגר תושב מקבל עליו, וכן לענין העושה ביד רמה; ולמעלה (י"ז ב') שבה הזווי
 לעשות שלמים בכל בהמה נשחטת לא הזכיר הגר, אולי לא נתן חומרא גדולה כזו
 על גר תושב: — (יד) **נפש הבשר** • כשם כשר נקרא הנוף, ונפש הכשר ר"ל
 נפש הנוף וחיותו; ואם כדברי, מכאן ראייה שבימי משה היו מאמינים שב' נפשות הן, נפש
 הכשר שהיא בדם, והנפש הנלחית הנקראת בפ' בראשית **נשמת חיים**, ומספר שהא
 בעלמו נפחה באף האדם, מה שלא עשה ביתר ב"ח: — (יג) **ושפך את דמו** •
 כ"ל שמדבר בהיה, שהבהמה כל זמן שהיו ב"י במדבר היתה באה שלמים ודמה נורק
 על המזבח, והחיה והעוף דמם נשפך על הארץ כי לא יעשה מהם זבח כ"א מעט
 בתורים ובני יונה הבאים עולה או חטאת, אבל כשבאו לארץ והותר להם כשר תאזה
 לשחוט חולין בעריהם היו מחויבים לכסות גם כן דם הבהמה שלא יראה על פני
 האדמה ולא יאכזר להנכות בראיתו, כי ראיית הדם חכאיב לב טוב: — (יד) **דמו**
בנפשו • למעלה אמר נפש הכשר בדם היא, וכאן אמר להפך, לומר לך הדם והנפש
 הם שני דברים מחוברים יחד, ואם יסירו האחד יסור או יבאש (כבאש כל' ארמי סרי
 וכל' חכמים סורח) גם השני; ועוד י"ל שכוונתו שמיום שנוצר הדם נולדת עמו
 גם נפש הכשר:

פירוש חזקוני

יח

ט"ז

(ו) **ערוה**: מקום גלוי, כלו' סיכור גילויי תחמת מואסו, ע"כ ראוי להכסות; וכן שרש ערה שממנו ערוה ענינו שפך, והשופך מגלה קרקעות ודופני הכלי שהמסקה בתוכו; ויכלל מקום מלאנו, שרש ערה מוסב אל הכלי, רק פעם אחת בישיעה (ל"ב ט"ז) מלאנו עד יערה עלינו רוח: — (ז) **ערוה אביך**: המגלה ערות אמו גורע מכבודה וגם מכבוד אביו, והמגלה ערות אשת אביו גורע מכבוד אביו לבדו כי האשה זרה היא לו: — (ט) **מולדת**: כמו **מולדת כשורק**, ולהפך מדברי המשתדל האחות מן האם היא לפ"ד מולדת בית, שגדלה עמו בבית אחד, והאחות מן האב היא מולדת חוץ, לפי שאיש בעל שתי נשים לשום שלום בניהן מושיב כל אחת מהן באהל או בית לעצמה, ע"כ האחות האמיתית היא מן האם, וכן מי יתנדב כאח לי יונק שדי אמי (שה"ש ח' א'), כי יסיתך אחיך בן אמה (פר' ראה), ולואת כ"א יאהב אהבת אח, והאחות מן האב שגדלה בבית אחר זרה היא לו, ומן אמה תלמד לסנאיות עם אמו, ועכ"ז אסירה היא לו: — (י) **כי ערותך הנה**: היתה גורע מכבוד עמך בגילתך ערותו: — (יא) **ערוה בת אשת אביך**: הגולתה ויושבת עמך בבית אחד אחר מות אמה, ולא זרה ולא אחות אמיתית היא לך, לא תגלה ערותה; ולמעלה (פסוק ט') מדבר בכח אמת היושבת עם אמו תחת אביו בזמן אחד, וכאן בכח אשת אביו הנשאת לו אחר מות אשתו הראשונה והמגדלת בניה מאשתו הראשונה בתוך בניה; ולא ידענו נימוסי העמים בימים ההם בהתחתנות קרוביהם זה עם זה, ע"כ לא נוכל להבין מדוע הוגרך לכפול דבריו (פסוק ט' וי"א) ולפרשם ולבארם, ולמה הפסיק בין שני המקראות באיסור גילוי ערות בה הן וכת הבת: ומי יודע אם כל אלה הנקראים כאן חקות כנען לא היו תועבת עבודתם לאליהם, ועליהן הוקירה תורה בפרט, ולא הזכירה גילוי ערות הבת כי אולי לא היתה זאת בתוך תועבותם, מלבד שכב"ז רחמי האבות על זרעם גדולים מאד, ובודאי לא יבוא האב לעשות כזאת לבתו: — (כח) **כאשר קאה**: ביטויי פועל מסורש ק"א על משקל נחי ע"ו, וכאן בזמן הוה ע"ד אשר אנו כותב לבני ישראל (יוסף א' ב):

פרישת קדושים

י"ט

(א) איש אמו ואביו תיראו • מטות התורה נחלקות לשתיים, מטות ע"ד המוסר ומטות ע"ד עבודה לאל, והנשמר מעבור על כל שתי הכתות נקרא קדוש. ע"כ כמו הקדמה הביא כאן גדולה שבמטות המוסריות ותחלה לכן והיא כבוד אב ואם, ומיראם מורא הכבוד (שכן כתב איש אמו ואביו תיראו ולא מאמו ומאביו), ואיש ירא ומכבד אביו ואמו ירחק מכל דבר שיוכל לגרום להם נזר; ואח"כ הביא ראשית מטות עבודה ה' שהיא שמירת שבת כלו' להתרחק מכל דבר שיגרום חלולו; והקדים המוסר לעבודה; ומכבד הוריו בודאי איש טוב ובעל מדות ישרות, והשומר שבת כהלכתה מבלי מלאכה חסלו הוא בודאי איש כושח בה', ובלתי חומד ממון, וחס על עבדיו ובהמתו, וע"ז גם מטות השבת ככל יתר חקי תורת משה תשוב מנהג מוסרית עד שיזדק לומר שכל התורה כולה היא מטות מוסר, כמו שהשיב הלל לאתרוג נר « דעלך סני לחברך לא מעביד זוהי כל התורה כולה ואיך פירושה הוא »:

— (ג) אל תפנו אל האלילים • לעבדם, וכאן מדבר באלהים אחרים ממש, ואלהי מסכה לא תעשו ר"ל שלא לזייר אלהי ישראל בדמות וזלם כמו לא תעשו אתו וגו' (פר' יתרו), וכן סוף פר' בהר; וגם הזווי הזה כילל מוסר ועבודה, לפי שאיסור ע"ז הוא להיטיר לבות ב"א לאל אחד כורא ומשניה, אבל מרחיקם ג"כ משרוף בניהם למולך ומניאוף ומכל מיני תועבה הנעשים בימים ההם לשם האלילים ולכבודם: — (ד) ובי תובח • ולא כלכד תרחקו מע"ז ומליחם לאל זלם ודמות המכזבים ליחם לו גם מדות הללם והדמות שבו יזייר, אבל גם כעבודתכם לאל אחד תדקדקו לעבדו כמזותיו לכם, ומהו הטעם הוכפלו כאן מטות אלה: — (ו) תובח • ענה ולא זווי; איס הויקך אחיך או ליערך, איס חפלת לשמור מטותי לכלתי שגאו בלבבך, התובח עמו בדברים והוכח רעתו על פניו, וכוה מתקמר חמתך ושנאתך תשוב אחר, ובכן לא תשא כעבורו חטא: — (ז) ואהבת לרעך כמך • הפירוש הרגיל כפי כל הוא שהאל זוני לאהוב כל ב"א כעמנו, וזה דבר נאה לשמוע, אבל הוא הפלגה בלתי אפשרית; והוראת תיבת רע ברוב המקומות הוראתה אהיב וכן ברית (רע-רז), שלכו ירוץ לקראת לב האוב, והפכו באומיות וענין צד-ער.

ויהי ערך, ש"א כ"ח ט"ז), וכן הרגו איש את רעהו (פר' תשא) מורה איש אהוב וולף
 זר, וכן רעך אשר כנפשו (פר' ראה) וזולתם; וכן כמה שהקדים לא תקם ולא
 תטר את בני עמך אין כונתו שעם מי שאינו מכני עמנו רשות לנו לנקום
 ולכפור, ח"ו! כי אין ספק שהדבר שזה איש הוא מזומתנו איש לא, רק מלוא עלינו
 לבלתי דקדק עם אהובינו וקרובינו שבהם עמהם אינו באים במשא ומתן, ומלוא לעבור
 על מדותינו עמהם, ומי שיוכל לעשות כן עם כל ב"ה ולהסיר זכרון עלבובו מלבו
 אחריו ואשרי חלקו, רק התורה לא נותה דבר טקפה מאד להתרחק ממנו (בפרט
 הנטירה) ולא היתה דעתה לשום הפרש בין בר ישראל לנכרי, אבל דברה בהוה;
 והלל שהשיב לאיתרו נר «רעך סני לחברך לא תעביר זוהי כל החוררה
 » בולה, «אולי היתה דעתו שרעך ר"ל כל ב"ה כמוך, אבל דקדק כמה שכתוב
 לרעך במקום את רעך, אע"פי שמלאנו למ"ד במקום את כמו הרגו להבנה
 (ש"ב ג' ל') במקום את אבנך, ופירש מהבכ ומחפץ לרעך מה שאתה אהב וחפץ
 לעמך, או בהפך לשון, מסנא ותרחיק מרעך מה שאתה שונא ומרחיק מעמך, י"כ
 לפי דעתי לא בא כאן זוויו ב"ה לגודל חובתנו לעומת אהובינו והחכה שננטונו
 לחכנם; ואין להשיבני ממה שכתוב אח"כ (פסוק ל"ד) על אודות הגר ואהבת לו
 כמוך (והוא גר תושב עם"מ למעלה י"ז ח'), כי ידוע כמה ימר לב איש גר כארץ
 נכריה, וכמה ינעם לו איש כני המקום יראו לו אהבה וחכה כחיים, כמו ששמחו ב"י
 בדתם למלרים שקבלום פרעה ועמו בסבר פנים יפות; וגם אחד מתלמידי הקטנה
 לי, והלא כתיב למעלה (פסוק י"ג) לא תעסק את רעך, וכי את אהבו אסור לעסוק
 ואת הזר מותר! והסיבותי שאחריו כתוב לא תקלל חרש שבולדי גם את הסימנ
 אסור לקלל, וגם לפני הפקח אסור לתת מכשול, אבל דבר בהוה שאדם עלול לרמות
 אהבו הכושט בו; ושרש עסק אין הוראתו ככוש שגר סכור כלכד אבל משמעו כל
 הוכחה ונוק (לא הניח אדם לעסק, מהלוי ק"ה י"ד); ואין לכתחילה שמה פעמים
 בתנ"ך באה מיתב רע להוראת כל ב"ה אפילו בלתי ידוע לנו, ואולי גם רעך שאחר
 זוויו לא תעסק הוראתו כל ב"ה מי שיהיה, אבל בפסוק ואהבת לרעך כמוך ענינה
 לפ"ד לזהבך: — (יש) בהמתך לא תרביע בלאים חכמי המפרשים
 ובכזו דור ודור חוו דעתם על איסור כלאים ושעטנו באמרם זה ככה וזה ככה;
 חמת הוא שזה אחד מן החוקים שבתורה משה שלא נתגלה טעמם ועלינו לחפשה

וזוהו גשמוד המצוה בחבה יתירה, אבל אם נראה לנו שנטל הטעם בתהפוכות העתים, לא על זה נחדל משמור מצות ה' כי מי יבטיחנו שקלענו אל נכון? ואם להסך בעמיק חקירותנו ויראה לנו שלפי דעת התורה קצרו חו"ל באיסור מן האיסורים לא על זה נחמיר עלינו ועל אחרים, כי הלא די לנו לשמור מה שהורגלנו בו בלי תוספת ומגרעת; אבל התורה היא בידנו לקנות לנו בלימודה רוח דעת ויראת ה' ורוח קדושה מרחף על בני ישראל מיום לזאתם ממזרים עד היום הזה עם כל החילופים והשנויים שנתהוו בה מכח חילוף מצב בני עמנו והתלזזות המולזות אותם; ואם יסודי האמונה לא הומרו ולא הוחלפו, אף כי הוחלפו והוספו והוגרעו מצות וחוקים, תורת ה' אחת היא בימי אברהם ומשה ושלמה ועזרא ומלכי בית השמונאי וכו' עד ימינו, אם מימיה נשתה וממנה לנו תולדות חיים; ובכן לא נירא ולא נחרד מלהגיד פרי קולר חקירותינו בה, ואם שנינו ה' הטוב יכפר כעד! — מרבתי שמעתי שטעם איסור כלאים ושעטנו הוא כי כהני מזרים היו עושים כאלה לניחוש או לחק קבוע במורתם, והתורה הזהירה מלכת בדרבם, וכנון; אבל כ"ל שיש להביא עד טעם אחר לדבר, והוא כי יכיא ממנו נוק לממונס של ישראל והתורה חסה עליו, לפי שמכלאי בהמה ואלין אחר דור ראשון לא יגא עוד פרי; והורעים הנורעים בשדה ונגקים מראשי שרשיהם הנוקבים באדמה זה עמוק מזה, ובכן אם כדרך איכרים יודעי אומותם נורע בכל שנה ורע הנוקב באדמה עמוק יותר מאותו שורענו בה בשנה הקודמת יולאזו כולם ויניקתם מהאדמה בשופע, ובשנת השמטה תשוב האדמה והרבת את בחותיה; ואם נורע בה מינים ממינים שונים בכל שנה במקום עלמו, תרזה כולה מפניה עד עומקה, ותתן פריה כלמלים ולא בריוח; ושעטנו היא למר ושפתים יחדו ולא יתר מינים קנכוס וכמר גפן ומשי, כי אולי בימי משה לא נודעו אללם מיני חוטים אלה (פסיים של כמות יוסף תרנמוהו רבותינו כלי מילת שהוראתו למר רך), ויש להניח שאם היו ידועים אללם התורה היתה אוסרת לטיות ולזרון גם אותם זה עם זה, לפי שבזרון שני מיני חוטים יחד, הקשה ירפה וישחית הקשה ממנו; ומקור שם בראים לדעת מורי ורבי שחו"ל הוא מל' כיליות (ולכילי לא יאמר שוע, ישעיה ל"ב ה', פירושו שד"ל כמו נכילי, איש נכל ומרמה, אבל ענינו כל"ח הוא קמנו), כמו שיפעה איש כילי וקמנן שלא יניח טוס מקום ענוו; ולפ"ד הוא מל' לא יכלה ממך (פנ' חיי שרה) ל' מגיעה, ורועת איסור: — (ב) בקרת תרודה: לפי הקבלה

הוראתו מלקות, וסד"ל אחד דכרי רמב"ן תרגמו ל' הפקר; ולס"ד הוא מל' כבקר
 רועה עדרו (יחזקאל ל"ד י"ב), ור"ל יזכור כרחוב העיר למען תודע כחשה בלתי
 נזעה ותהי לבנו; והוא יביא קרבן: — (כו) לא האכלו על הדם: כימי
 קדם נהגו לשחוט אחר המלחמה בהמות הרבה לחוד טוהה בחשכם שהמתים במלחמה
 בלי נוקם נקמתם בהריגת הורגיהם יבואו שם לשמות מן הדם ותווח דעתם (ס"א
 י"ד ל"ב), וזה אחד מן הניסוחים המתנגדים ביותר ליראת ה' המלמדתנו שכל קורות
 העולם באות מאתו ית' וזה הניסוח מביח נ"כ שהנשמו' גם אחר פרידתן מהניף וביאתן
 כסוד ה' מנטורכה איכה, מלבד שמכלכל וחומך שנאת איש לרעהו ומספחה למספחה:
לא הנחשו: כדרך שודו מנדלים נחשים שבקטנותם הסירו מחכסם בעת הארס,
 וילמדו לרקוד ולהתנזע לקול כנור ועוגב, ומתנועעיותיהם יכזבו עתידות: **לא
 תעוננו**: גם ממרוכת הענבים ומתמונתן ייחילו לכבא מה שעתיד להיות: —
(כח) לא תקיפו: דומה לזווי לא יקרוה קרחה שכפר' אמר, ולזווי ולא תשימו
 קרחה בין עיניכם למת שכפר' ראה; לא תכרתו פאת ראשכם לאכל על מת, ומיבת
לנפש שפסוק הכא חוזרת על כל ארכעה הזוים; ותקיפו הוא מל' זנקק שכבי
 היער בכרזל (ישעיה ו' ל"ד), וכבר כתבתו עליו כפר' תשא על פסוק וחי האסוף
 תקופת השנה; וטעם כתבת קעקע היה לזכור איש חבתם שמת, והיו חוקקים שמו
 או תמונתו כל כף היד או על הזרוע במחט (כדרך שששים יושבי אוקיאניא שע"י
 עקילות מחס מכסים כל גופם לזורים) למען יהיו נגד עיניהם תמיד; וכן האל ית"ש
 להורות שזיכר תמיד עיר זיון החרבה אומר ע"י ישעיה (מ"ט ט"ו) «הן על כפים
 » חקחין חומתין נגדי תמיד»; וזה מנהג לא טוב לפי שהיא כמכמים השארת הנפש
 אחר המות; וכמו שמיש הולך לדרך גם למרחקים לא כקש שישיאר לנו אחריו איזה
 דבר לזכרון אם דעתו לשוב עיד אליו, אבל אם יפרד ממנו לעולם נחפז תחתיו
 איזה דבר המזכיר אותו, כן באמונתנו שאחר זמן מועט נתראה שנית אחר המות גם
 נפש איש חבתנו, אין לנו להקפיד להשיאר לנו זכרון ממנו, והמקפיד על זה עד שמלער
 גופו בפעולה קשה כזאת, מראה שאינו בטוח לראות עוד איזהו שמת, וא"כ כופר
 בעיקר השארת הנפש; ואלהינו מלא רחמים וחס על כרויותיו ואין רע וזרד מן השמים,
 ומה יפה ומה נעים מדרש והגה **שוב מאד** (כראשית א' ל"א) והנה טוב מות
 שהמות ככל עת ואופן בידאי טוב למת ולקרוכיו; וכל המשפטים האלה נהגו על

עלמם עובדי ע"ו להכמיר רחמי אליהם עליהם, שבמות איש מכני משפחתם היו
 חושבים שחרה אפם עליהם ועוד ידם נטויה להכותם, ומלערים את עלמם חלף
 העונם שלפי פחדם אולי מעותד עליהם, וכן עשו גם כביאי הבעל (מ"א י"ח כ"ח)
 « ויתנדדו כמשפטם » לשכך חמת הבעל מעליהם; וכל זה לא יתכן באלהי ישראל
 השונא כל אלה, וזהב עם סגולתו ככניס, וכן הוא אומר בניס אתם לה' אלהיכם
 לא תתנדדו (פר' ראה); ולפי דברי שד"ל על הכהנים נאסר הגילוח, ועל יתר העם
 נאסרה ההשחתה בלבד, והיא לפי דעתו תלישת השיער; ונ"ל של קרחה נופל על כל
 אופן העברת השיער בין ביד בין בכלי, שכן בהעברת שיער הראש נאמרה בכהנים
 (פר' אמר) קרחה וכישראל הקפה (כ"ז), וכפר' ראה נאמרה גם בישראל קרחה, א"כ
 שני הלשונות שיים בענינם, וזווי לא תשחית אינו אוסר לכל אדם השחתת שיער
 שאת הראש או הזקן בעתו, רק לתלוש השיער בשני מקומות אלו בידים לאות לער
 על מת, וכתב פאת, אבל הוא הדין לכל הזקן ולכל הראש, אבל דבר בהוה, שהזוחו
 בשערו לתלוש, בהוה נוחן ידו בפאת ראשו וזקנו: אך מי יבטיחני כי בדעותי אלה
 קלעתי אל ככון? ע"כ ח"ו לי לסמוך על פירושי מאחר שהוא נגד קבלת דו"ל, אבל
 מ"מ כ"ל שחובה עלינו לחקור ולדרוש על עשט הכתובים בלי משוא פנים לשום אדם,
 כי התורה חלקנו וניתנה בידינו ללמדה בחקירה חפשית, וחלילה להשתיק שכלנו ושלל
 לדקדק בענינים כאלה וכיולא בהם, ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה; לא נכטח
 על סכלנו, וככד דעת קדמונינו וכשמור גזרותיהם כדיוק ונעשה כקבלתם, אבל
 תלמודנו ומחשבותינו יהיו תמיד חפשים, וזה כבוד ה' וכבוד אמונתנו ותורתנו
 שיסודותיהן לא ימוטו בחקירה חפשית, אבל יסמכו וישענו כי האמת מוסדם: —
 (כט) **אל תחלל וגו'** לכבוד אלהי ישראל, ע"ד לא תביא אתנו זונה (פרשת
 תזא), ועיין במשטדל שם; ולזה שיים ולא תזנה הארץ, כי מלכד טאלהינו שונא זמה,
 במואנא לזנות לכבודו יונג להנאחם ומלאה הארץ זמה; ובעמים חשבו שיקר
 בעיני אליהם שיטרפו בניהם באש לכבודם, ושתלמדנה הכתולות והבעולות למי
 שיהיה ואמן חרפתן לבית מסגדם ולכהניו: — (ל) **את שבתתי וגו'** בא כאן
 זווי פרטי על שני דברים אלה לומר אין זה הדרך לכבד שמי רק כשמרכס שבתותי
 וכיראחכס מקדשי, כל' כנהנכס בעבודתכס כתובו מנהג יראה וככד ולא כמנהגי
 הגוים מנהגי חרפה וזמה: — (לא) **אל תפגו וגו'** גם זה מעשה תעחועים

לדרוש עמידות מן המתים דבר המרחיק מאלהי אמת פשטות כי כבר נזרה גזרה הן לטוב הן לרע וא"כ אין עוד מקום לתשובה ולתפלה; לא וראה בשאל ובחוקיה, הראשון שאל באזכר ובגדה לו מיתתו ולא טס לבו להתפלל והשני שמע מפי הכביא « כי מת אתה ולא תחיה, » ולא מנע עצמו מן הרחמים: **אר** הבקשו רשמאה ונו' . הפך ממה שכתב בראש הפרשה « קרושים תהיו, » כלו' השתדלו להתרחק מכל מה שיטמא קדושתכם: — **לב** מפני שיבה תקום . מוסיף לזוית על המוסרות, ואיש זקן חלוש הוא ואינו יכול להגיל עצמו מיד מחרפו, לכן אל תקל ראשך נגדו, אבל ככדשו כי באורך ימיו כודאזי ראה ולמד הרבה, וגם לא לחגס האריך ימים, רק בכשרון מפשי, ואם תבטח על חולשתו ותחרפהו ינקום האל נקמתו; ומהוקן בא לדבר על הגר שלפנים בין גווי הארץ אין דן דינו ואין מזילו מכף המונים אותו, ולכן יתנכלו עליו וורשיעוהו בהשטנו ויוגוהו במדות ובמשקלים; ואם כל זה אסור בנה כ"ש באזרח, ע"כ בא"ח כ"טווי על ההנאה מוסב לשניהם: — **לד** אני ה' אלהיכם המוציא ונו' : להקדישכם לעבודתי ולעשותכם עם סגולתי; וכמו חקים אלה כן תשמרו יתר חקותי כי מנמת כולם מועלתכם ולא תועלתי:

ב

(ו) **והחקדשכם ונו'** . כיתה"ש פירשו ל' הבטחה, אם מעשו את שלכם ותתקדשו, אני מבטיחכם שיהיו קדושים; ויש לפרשו ג"כ ל' טווי, רוממו מחשבותיכם מדבר נעלה והתמידו במחשבות קדושה; וכל אדם מוכן לבוא בזמן מן הזמנים למחשבות טהורות, אבל עלול הוא לפעול שנית ביד יצרו, ונריך אומץ לעמוד במחשבותיו הקדושות: — **ז** **כי איש איש ונו'** . מענין נתינת מזרעו למולך בא הדבור על קדושת ב"י תוך משפחתם בהנשאם לראויות להם, וטרם כל דבר הקדים עוד הפעם אזהרה על כבוד אב ואם וה"ה לכל אדם נכבד לנו; ופעל קלל מורה לא בלבד קללה בפה, רק הקל בכבוד מי שאנו מזוים לכבדו, יהיה איך שיהיה בדבור או במעשה, וכן פיר' משפטים ומקלל אביו ואמו: — **ח** **אשר ינאף ונו'** . כפל ענין לדבר על הלב, וכן בכל הפרשה **חבר עשו**, זמה דו"א, חסר דו"א; ור"ל הלא חייב מיתה זה האיש המפתה אשת רעהו הכושח בו וניתן לו רשיון לכיף ולהתעבב בכיתו כרעונו; ובהיה אשת איש המנאפת נפתית לאחד מרעי בעלה, וגם

זה מקלת סמך למה שכתבתי על הוראת סם רע (למעלה י"ט ח') : — (טז) דמיהם
בם : מוסב לאיש הנושא אשה וכתה (י"ד), ולאיש אשר יתן שכמתו (ט"ו), ולאשה
 אשה תקרב (ט"ז), שבודאי לא יתכן לומר על בהמה דמיה בה כאלו היא בעלת רעיון
 ובחירה ; ובתולה מדבר בעונות הגדולים ביותר שענשם מיתה, ואח"כ בפחותים
 מהם שענשם כרת, ומסיים בפחותים ביותר שענשם מיתה פריזי בלא בניס מנישואי
 איסורם, וגם עונש זה היה חשוב כעניי הקדמינים עונש חמור : — (יז) **יקח את**
אחותו : ינהג ויפתה לעבירה : **וראה את ערותה** : אולי הם דברים כפשוטם
 שכן כתב אחריו והיא תראה את ערותו, מה שלא כתב ביתר האיסורים שיחס הדבר
 תמיד לזכר שהוא הפועל, וסיים ערות אחותו גלה לפי שהוא המפתה, ובודאי גלה
 ערותה וגם ערות עלמו ; ובפר' כח על פסוק וירא חם את ערות אביו וכל לומר
 שגם סם הם דברים כפשוטם ומראהו כפ' למעשה (ועמ"ש סם) : **חסד הוא** :
 בודאי הוא ל' גנאי כמו תבל עשו, תועבה עשו, ומה היא ; וככל הלשונות יש דברים
 מורים ענין והספון, וקשה לדעת איך נהיתה ההעברה מענין אל ענין, וכמה פעמים
 להורות דבר כעור משתמשים בחיבה מורה דבר משוכח ע"ד ברך כבוד אללים ומלך
 (מ"א כ"א י"ג), וכל"ח סני נהור להוראת עור, לטוב או למוטב להוראת לטוב או
 לרע : — (יח) **והיא גלתה וגו'** : הוא חטא נגד הלגיעות, והיא יותר ממנו
 והסירה מעל פניה מסוה הלגיעות מכל וכל : — (כז) **כי יחיה בהם אוב וגו'** :
 אולי בעלי הזוב היו מאמינים הם בעלמם ואמרים למאמינים כס שע"י להטיהם
 היו מכריחים הזוב או הידעוני (הוא הרוח) להכנס בניפס, והוא שכתב כי יהיה
 בהם, וכן למעלה (י"ט ל"ה) כתב אל תבקשו לטמאה בהם, כי כאשר שהזוב ככנס
 חוץ גופכם טמאו בו :

פרשת אמר

כ"א

(ד) **לא יטמא בעל בעמיו** : שאר נקראו הקרוכים לנו מכטן ומהריון,
 והנקנים לנו ע"י יסואי אשה יחתנו בנו ; א"כ כ"ל שלפי הפסט מתיבת **לשארו**
 אין להוסיף שהכהן **מטמא** לאשתו, וגם כהן האיסור על כך כפסוק לא יטמא בעל
 בעמיו, שלפי הטעמים מדבר בכהן גדול, אבל כראה שהיה ראוי להטעימו לא-יטמא

בעל בעמיו, בעל לא יטמא תוך עמיו, תוך אחיו הכהנים שזה ענין ל' עמיו כמו
 ויאסף אל עמיו (סוף פר' תולדות); ובאמת הדבר קשה שהבעל לא יטמא לאשתו
 מכ"ס שלאחותו הבעולה אשר היתה לאיש לא יטמא מטעם שבעלה מטמא לה, וא"כ
 בת כהן שנשאת לכהן (דבר נמצא מאד) לא יטמאו לה לא אחיה ולא בעלה רק אחיה
 ובניה; ולפרש כנהוג בעל בעמיו על הכהן הגדול, לא ב"ל, ומדוע יפסקו תוך ענין
 כהן הדיוט לדבר בכהן גדול, וא"כ מתחיל כדבר חדש והכהן הגדול מאחיו וגו' ?
 — (ד) לא יקרחו וקרחה: אם יתר ב"ג חייבים להוזהר כו"ס הכהנים וכו'
 להוסיף אזהרה עליהם, וכן למטה (כ"ב ח') נכלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה, וכן
 כל נכלה וטרפה לא יאכלו הכהנים (יחזקאל מ"ד ל"א): — (ח) וקרשתו: מסב
 הדיבור אל ב"י, ראו בו אתם שישמור מצות קדושתו כדי שיהיה קדוש בעיניכם: —
 (י) לא יפרע: גם כפר' שמיני כמו כאן בא חיסור פריעת הראש ופרימת בגדים
 לאהרן ובניו, וכאן לכהן הגדול, א"כ יתר ב"א אינם מוזהרים על זה ורשאים בו,
 והמורה לא נותה ולא אסרה מנהגי אבלות המורים לערנו על מיתת קרובינו, אבל
 צומה שלא להתאכזר על עצמנו כאלו קרובינו אכדו ממנו מכל וכל, או כאלו אהינו
 ח"ו אכזרו וחסן בלערנו (פר' קדושים וראה); מ"מ מאחר שסופה לנו אכל אבריהם
 על שרה, ואכל ועקב גם על דבורה מינקת אמו, ואכל יוסף על אביו, נראה ברור
 שטוב בעיני ה' שנתאכל על מות קרובינו, ולא לדקדק תחשב לנו אם נכבדו לערנו
 כאלו לא אובעת לנו; ואל תשיבני מדוד על כנו (ש"ב י"ב כ') שמת לכפרח עובו:

כ"ב

(ד) או איש וגו': הוא טמא ואין הנוגע בו טמא, שלא כתוב באיש: —
 (ח) נכלה וטרפה: אולי יעלה על דעת הכהן לומר כבר טמא אני ולמה לא
 יוכל נכלה וטרפה? הלא הטעם שנחנה תורה באיסורו הוא לכלתי הטמא בהן!
 (שמיני י"א י"ג, ראה י"ד כ"א), רק ידע כי מוסיף טומאה על טומאתו, וגם לורים נאסרה
 אכילתו בין טהורים הם בין טמאים הן: — (ט) וששרו וגו': על הלחם האמור
 בפסוק ז', אם אוכלי לחמי יאכלוהו בטמאה או יאכלו דברים טמאים הם מחללים
 אותו: — (יב) היא: לכאורה נראית מיכה זו כמיותרת לולא באמר שרמו לנו כה
 שאין נכון שבת כהן תנשא לזר, וכן אמרו חז"ל סעודת הרשות כגון בת כהן לישראל:

— (טז) **והשיאו אותם** : הכהנים ישיאו לישראל עון אשמה בהיות שהם אוכלים הקדשים שב' מרימים לכבוד ה'; וישראל חייבים לבחון אם הכהן שנותנים לו תרומתם הבין הו'א, ואם לא עשו כן האזע עליהם, וכן כתוב בפר' לו בענין שלמים שאם יאכל אדם מהם ביום השלישי יחטבו פיגול גם למקריבם שעליו לבקר שיאכלום בזמן הראוי; ולפרש אותם ישיאו על ענמם לא ג"ל שא"כ היה כותב ונשא עון אשמה, בכנין קל; ושד"ל בתרנומו פירש שלא יאכילום לורים, וגם בפסוק הקודם **ולא יחללה**, לפי דעתו ר"ל שלא יתנו לורים, ולא כראש, ופרשה זו היא כלל ופרט וכלל, **« דבר אל אהרן ואל בניו ויגורו »** כלו' ישמרו משמרתו בקדשי ב'י כלל, ואח"כ באו הפרטים, עיקרם שלא יאכלו הכהנים קודש בטומאה, ומה כמשך לזנות שלא יאכלו ממנו זרים, וסוים דבריו בכלל שני שלא יחללו הכהניט את הקדשים (הפך ויגורו) מבלי שמרם משמרת ה' וצם ובאכלם הכהנים אותם בטומאה, וכמו באכלם מוסב לכהנים ולא לורים : — **(כא) לפלא נדר** : לפי דעתי ההפך שבין נדרים ונדבות הו', שכדר היה מקבל על עצמו בשעת הסכנה או להשיג דבר מה ומסלם אחר זמן, ונדבה היה נותן חכף ומיד בלי טעם שיעירהו לתת כ"א כנדבת לכו הטוב, ע"כ ל' נדבה יתכן בעולות ושלמים, ול' נדר בהוה לא יתכן כ"א בעולות לה' ולא בשלמים הנאכלים לבעלים, ואם נדר שלמים (משלי ז' י"ד) הוה נדר דלא שכיח, על כן באה עליו תיבת **לפלא** : — **(כב) עורת יבדת נרב וילפת** : הם שמות הדבר הנופלים על המוס, ושבבור וחרוץ הם שמות התאר הנופלים על בעל המוס, ובמקום שבור היה יכול לומר **שָׁבַר**, אבל מחרוץ לא מצאנו **חָרָץ**, ומצאנו **קָרָץ** הדומה לו בהברה והוראה, ואולי גם שבור וחרוץ שמות הדבר הם, וכן מצאנו בעמק הזרוץ (יואל ד' י"ג), וגם הזהב הטהור נקרא חרוץ : — **(כה) ומיד בן נבר** : אלה לא תקריבו, אבל קרבן תמים תקריבו גם אם איס נכרו יביאנו, ראש כמה גדל חסד אלהי ישראל גם על עובדו וחלוו :

כ"ג

(כז) אלה הם מועדי : נשאלתי מדוע אחר שבה פסוק זה דרך הקדמה לזווי כל המועדים (שיש לומר שנכנסה משה על כולם בפעם אחת) מהו וידבר ה' ונו' שחזר וכותב על כל א' מהם? והשיבתי שאולי אחר כל זווי וזווי על אחד מן המועדים

חלל הדיבור מתוך הענן לאיוה רגע כדי שמשו יחווה בדעתו על מה ששמע ויקבע
 הדברים כלבו, ואח"כ שב הדיבור וגשמע לאזניו: — (ד) אלה בונדרי ה'
 בנאוו על המועדים חזר והסיר בקיור על שביתת יום השבת העפ"י שאינו
 כבללס, ואח"כ חזר לטנון, ובתב « אלה מועדי » וגו': — (כב) ממחרת השבת
יניפנו הכהן: רבו המפרטים על יום הנפת העומר, יש מקיימים סדרת חו"ל
 שהיא יום ט"ו בניסן, ויש מחוקקים בדעת הלדוקים והקראים שהוא יום א' בשבת
 הקרוב ליום ראשון של פסח; עתה אחיה דעתי אף אני, ויהא לקיים סדרת חו"ל
 או בעית קרא ואי בעית סכרה; ותחלת דברי היא שפסוק ויאכלו מעבור הארז
 ממחרת הפסח מות וקלוי בעלם היום הזה (יהושע ה' י"א) נראה לי נראה כדורה
 שכותב הספר היה לפניו פסוק ולחם וקלי וברמל לא תאכלו עד עלם היום הזה
 (למטה י"ד). אח"כ יום הנפת העומר בט"ו בניסן; ועוד תודה קורא נעים, שכל חגי
 ישראל, עם מעומד לעבודת השדה, היו ימים מזוינים לאיכרים, חג הפסח באיני,
 ר"ל בתחילת קציר שעורים, וכן ביהושע נקראו ימי ניסן וימי קציר; חג השבועות,
 סוף הקציר, וימי קציר חטים וימי בכורי פרי העץ; וחג הסוכות וזמן האסיף באספס
 תבואתם מן השדה, שהניחוהם לייבש, אל הבית; אבל בימי ניסן נופל גם יום לאתם
 מעבודת לחירות, ע"כ קבעו לו יום אחד מיוחד לזכר הגאולה, ומיום שני התחילו
 להגן ראשית הקציר, בהניסם תנופה לה', ואח"כ ביום כלותם הקציר וְהַחֲדָשׁ לְלַקֵּט
 פרו העץ וחונו ויבאו מנחה חדשה שתי הלחם; ובחודש השביעי הוא חידש האסיף
 היו האיכרים חוגגים כל החודש בשמחה הכל ושחוק ושכרות המביאים לידי ערוה
 (חג משרש חגג ענינו ריקוד ומחול), ותחת זה קדשה תורה כל החגים לה' כדי
 שישמחו בה שמחת מצוה, וקדשה יום ראשון בו ליום הזכרון, ר"ל להשכיל ולהשיב אל
 לבם חסדי האל עליהם ולהכנע לפניו בהתפללם שכן יהיה תמיד, וביום עשרה בו
 (יפי קבלת רז"ל מיוסדת על פסוקי פר' עקב יום עליית עון העגל) קדשה יום
 כפרה; ואח"כ מיום ט"ו בחודש ואילך מתחילים ימי השמחה, אבל על תנאי שתהיה
 לפני ה' שמחה של מצוה, וביום האחרון כמו ביום אחרון של פסח שאולי היו לאיכרים
 ימי שמחה גדולה כי הם סוף ימי חגם, נקבע יום עגרה וקידון להתפלל לה' על
 הלהחם לעתיד, וא"כ דומים הם ליום הזכרון ויום הכפורים ימי עגרת כל' ימי
 תפלה ותחנון, אבל מאחר שקבעו יום שמיני עגרת לפני ארץ ישראל, ליום שמחת

סיום התורה, הקדימו לעשות יום תשובה כיוון שלפניו הוא יום הושענא רבה :
 מעתה נודק מאד מאחרם ו"ל « בפסח העולם נידון על התבואה, בפזרת על פירות
 « האילן, ובחג נידונים על המים » לפי שכל פעם שהיו עולים לירושלים ומביאים
 מסת נדבתם למקדש היו מתפללים על זריהם בימים הקרובים, בפסח על התבואה,
 בפזרת על פירות האילן, ובחג על גשמי שנה היורדים בימי הסתו, וכפי מעשיהם כך
 היתה תפלתם מקובלת או מטורפת, ופרט יום שמיני עזרת שהיו מתפללים בו על
 הגשמים עיקר פרנסתם היה להם כיום השגחה על מעשיהם ותשובה מעיבותיהם כמו
 שנתקן אח"כ לנו יום ה"ר, וכן העיר החכם אליהו בן אמונ (כספרו טעם לשד)
 שבשלה ימים קרבנות המוספים שוים, כיום הזכרון, כיום הכפורים, וכיום שמיני
 עזרת, אמור מעתה שלשת הימים שוים במגמתם ; א"כ על מקומו יבוא בשלום
 שביום שני של פסח יניפו העימר, ולאזיה תועלת ימתינו עד יום א' של שבוע
 שאחריו, האם כדי שיהיה להם שבוע שלם לקצור כמו ששמעתי משיבים לי ? הלא אם
 לא יסול יום א' של פסח באחד בשבת, יום שביעי שהוא יום טוב יפסיק, ועוד כי
 הקציר יאריך ימים הרבה ; ומצאנו יום הזכרון ויום א' של סיכות ויום שמיני לו
 נקראים בשם שבתון שם מודק לישבת כמו זכר וזכרון, חפז וחפזון, ואין להפריש
 ביניהם אם לא נאמר שהבנת אן יש לה הוראת הגדלה (עליון, תחתון, אחרון
 ודומיהם), ע"כ נקראו שבת בראשית וי"ה שבת שבתון כמו שיר השירים מובחר
 שבשירים, רחם רחמתי (שופטים ה' ל') מובחרת שבנשים ; וא"כ קבלת חז"ל
 נכונה גם לפי הפשוט, ומחרת השבת הוא מחרת יום א' של פסח ; וא"ת ולמה לא
 הזכיר באזיה יום בחדש השלישי יסול חג השבועות ? תשובתך כי בקבעם החדש ע"פי
 ראית הלכנה, פעמים היו ניסן ואייר שניהם מלאים ופעמים שניהם חסרים
 ופעמים אחד מלא ואחד חסר, א"כ לחג השבועות לא היה יום קבוע והיה חל
 בה' ו' או' בסיון לפי השנים ; ומה שהביא החכם יש"ר כספרו בחינת הקבלה בשם
 אחד מן החכמים שממחרת השבת הוא מחרת יום ז' של פסח דמליק מניה ושמהנה
 קדמוניו היה לקבוע ד"ח ניסן תמיד בא' בשבת, והימים העודפים על חדש אדר לא
 היו באים בחשבון, וא"כ יום כ"ב כניסן היה חל תמיד בא' בשבת, דבר שאין לורגלים
 הוא, ש"כ יום ז' של פסח היה חל תמיד בשבת ולא היינו זריכים בו לאזהרה כפולה
 ומכופלת להשמר בו ממלאכת עבודה כי לא זו בלבד גם כל מלאכה אסורה בו,

וכפר' בא מלאנו בפירוש אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם (ביום א' ו')
 של פסח) וזה בשנת אסור; ועל ענין ספירת העומר כפה מלא גס כיו לא נראה ברור
 מהכתובים כי זכים וזכות אינם סופרים ימיהם כפה מלא גס כי כתוב בהם וספר
 לו, וספרה לה, מ"מ תקנה הנוכה היא כאלו אנו מיום א' של פסח שבו התחילה
 חירותנו מיחלים ומלטים מתי יבוא עלינו מתן תורה שבו השלמה, לפי שנפסח היתה
 גאולת נופנו משעבוד פרעה, וביום מ"ת פדות נפשנו משעבוד הסבלות והפתיות
 (עמ"ש כמשתד"ל פר' שמות על פסוק בהזיחך את העם ממזרים): א"כ כל
 מועדינו, גם כי מזוינים כל אחד לעלמו במצות הנוהגות בהם, כולם ממקור אחד
 יצאו ולמקום אחד ילכו, ותורת ה' כנוף יתחלק לאיברים מאיברים שונים, ובחסור
 אחד מהם תחסר שלימות הנוף וכריאותו: נשאלתי עוד מדוע קראו רז"ל לחג
 השבועות בשם פרטי עצרת? ולא ידעתי להשיב; וידידי מוהר"ר שלום שמשון
 ממודינא חפש ומלא בערך מילין לבוקסטארפיוס שזרש עזר מורה ג"כ סגירה (ועזר
 את השמים, פר' עקב, כי עזר עזר ה' בעד כל רחם, פר' וירא), א"כ קראו עצרת
 לחג השבועות הסוגר ומשלים חמשים ימי הספירה; והוספתי על דבריו שמלכד
 הטעם שהבאתי למעלה נקראו יום ז' של פסח (פר' ראה) ויום ח' של חג הסוכות
 בשם עצרת לפי שסוגרים ומשלימים ימי החג, וגם אונקלוס חרפם בשבועתיכם
 (פר' פינחס) בעצרתכון: — (מג) כי בסוכות הושבתני. הערכיים למודי מדבר
 יכלו ימיהם בטוב גם בארץ זיה ובחוסר כל, אבל ב"י האמונים עלי ארץ שמה
 ומלאה כל טוב בארץ מזרים לא היו יכולים להתקיים במדבר בלי השגחה פרטית
 והכלעדי הנסים הנעשים להם מעת לעת; ומלאנו ביונה שביבוס הקיקיון הכמה
 השמש על ראשו והתעלף בסוכתו, והוא לא היה במדבר ארץ ערב; ומהשגחת האל
 יתברך שמו היתה זאת שכני ישראל יכלו לסכול תלאות המדבר שלא גשו בהם
 (שמלתך לא בלתה מעליך, פר' עקב) כאלו התהלכו בארץ משקה, וזה טעם ישיבתם
 כסוכה כחג האסיף בהיותם על אדמתם ארץ זבת חלב ודבש, להזכירם כי מה' הכל,
 ולא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם (סס). ויפה
 אמרו שמצות סוכה היא מן המצות השקולות ככל התורה כולה; ועוד יש לשום עין
 על ביו"ת ברוציא' שענינה תכף כשהולכים, שבחיותיהם הראשונות עשו להם
 סוכות וחסו בללן עד שבאו לסיני, וכתעכבו שם קרוב לשנה, והתחילו החרטים

שנהם ונסרו להם קורות ולוחות מעלי השיטים הנמצאים שם בשופי, ועשו להם
מִשְׁבָּנִים מתפרקים (עמ"ס שמות ל"ה כ"ד); ולאחר נורת מ' שנה המחילו לדור
 באהלים, ונשארה בניהם מליצת לאהליך ישראל גם באחרית הימים בשכתם על
 אדמתם, א"כ חג הסוכות גם הוא זכר ליציאת מצרים: **ב"ד**

(י) בן הישרארות ואיש הישראלי: מהח"ר יוסף מעובדיה העירני על
 זרות ה"א הידיעה של תיבת הישראלי, מכ"ס שחברה משם איש שלפניו, וחוה דעמו
 שראוי לקרוא **הישראלי** וחסר התנ המורה חסרון האות, (עמ"ס דברים ה' כ"ד)
 וכן המכרי בא בקטטה עם בעל אמו ולהכעיסו נקב וקלל שם אלהי ישראל; ונ"ל
 שמליצת **ויצא** ..... בתוך **בני ישראל** שנראש הפסוק ר"ל שלא היה דר עם
 כ"י רק נמצא ביניהם במקרה כלאותו ממזרים אל המדכה ששם נרים כ"י, וידוע כי
 ביאה אל מדכר, מקום פתוח, תקרא יליאה, כמו וינאו אל מדכר שור (פר' בשלח):
 — **(יא) ויקב**: בטא ופירש בשפתיו שקללומיו ונאנותיו לא נגד עלם האלהות
 אחרון, רק נגד אלהי ישראל הנקרא בשם הו"ה; וכן מפורש למטה (ט"ו) איש כי יקלל
 אלהיו בלי הויה מפיו שם פרטי שלו ישא חטאו, אבל אם נקב שם בקללו יומת לפי
 שהפקיר הרבה; ואין בשרש **נקב** עלמו ענין קללה, כמו אשר פי ה' יקבנו (ישעיה)
ס"כ ב' ווולמו, ואם מנאנו מה אקב, וקבתו לי (פר' בלק) ווולתם (שרם נקב וקבכ
 שוים) גריד לפרש, תבאר שם ישראל בקללתך, והוראת קללה נשמעת מהמשך הענין;
 עוד יש לפרש איש כי יקלל אלהיו גם אם אינו מב"י רק מאומות העולם ומקלל אלהי
 שקר שלו ישא חטא לפני ה', לפי שכונתו לקלל לור בראו, וא"כ בוקב שם ה' ומקללו
 מות יומת, ובוה כנר באורח שוים, שאם יבא איש להתגורר בארצכם חייב לכבד שם
 אלהיכם: — **(יז) ואיש כי יבה**: באו שנית לוויים אלה כאן לפי שכתב כנר
 באורח בנקבו שם יומת, ללמדנו שגם בשאר עונשים הנר והאורח שוים: —
(יט) כאשר עשה: בפרשה הזאת נראה לי יותר ברור מכפר' משפטים שיעין
 תחת עין דברים כפשוטם ולא עונש ממון; ולרדות ולהדריך כ"י שבעני מצרים הקשו
 לבם, היו גריכים למשפטים קשים עד יום שבכתם שקט הורד לבם מעט מעט
 ונפתח לחסד ולרחמים; וכן עשו יושבי עיר אטון בארץ יון, תחלה קבלו עליהם

משפטי דרקון הקסים, ואח"כ פרקו עולם מעל לוארס וקבלו עליהם משפטי סולון
ההנוכחים יותר לבני דורם; ואח"כ בראיותם כי משפטי התורה היו קשים יותר מדאי
לבני דורם, נטו מעליהם לטוב, אבל שמכו דכריהם על המקרא לבלתי את מקום
לכופרים לומר שתירת ה' תתחלף לפי הזמנים, והיא במהותה טהורה עומדת לעד:

פרשת בהר

כ"ה

(ה) ספוח: מה שנספח ונתוסף על התבואה: קציר: קני השבלים
בְּהַבְרָתָם מן הארץ תקנה קומתם: בציר: כל חכמים פחות, לפי שכל מה שכיריתם
ענבים מן הנפח תפחתנה הנשארות עליה: ענבי נזירך: הנפח לריכה עבודה
יותר מכל עני השדה, ובשנת השמטה הגדל פרע פארותיה, ואתה תזיר ותסיר ירך
ממנה, והענבים שגדלו בה בהנורח ממנה לא חבלור; או ר"ל אם כלתה שנה ששית
ואתה עדין הנורח עלמך מהענבים ולא בלרת אותן אין לך רשות לבזרן עוד אעפ"י
שלא מתבואת שביעית הן; ומן הנפח נלמד ליתר האילנות ודבר הכתוב בהיה:
— (ו) ורשביריך: גם כאן דבר בהיה כי בני ישראל רובם ככולם תהיה להם
אחזה ולא ינטרכו לעבוד בשדה אחרים כשכיר יום, וא"כ רוב השכירים יהיו מבני
הנפה הגרים בא"י: — (ז) דרור: שם לנפיר החפשי ככל בעלי כנף, וכל העולם
שלו הוא בעופו בחורף לאיקלימים החמים רחוק רחוק ממושבנו: — (יב) אחותו:
שם אחזה נאמר על הקרקע לפי שהאדם קובע דירתו עליו וכאלו נאחו בו: —
(יד) עמיהך מבני עמך, ועם ועמית מקורם עם: — (כא) לשרש השנים:
לפי האמת הן שתי שנים, אבל יש הבואה נלקטת בראשית ימי הקיץ ויש באמצעה ויש
בסופה, א"כ מתבואת שנה ששית אוכלים מקנת הששית עממה וכל השביעית ומקנת
השמינית, ובזאת האחרונה היו והשמן לא יאספו עד סופה, א"כ יתכן לומר שמתבואת
ששית אוכלים שלש שנים, ושידכר בשביעית הסמוכה ליוכל לא נראה שכן כתוב
אחריו וזרעתם את השנה השמינית והיל"ל התשיעית: — (כח) ויצא ביבול:
המשכר ולא מיד הקונה אותו, וכן לא ילא ביובל, וביובל ילא: — (לג) ואשר ינא
סן הרזים: כל שמוכרמים אלו לומר כדכרי מוהר"ר משה הלוי ערענרייך שרסרה
מכאן מלת לא (אעפ"י) אקשה עלי עד מאד לקבל דבר כזה שתחסר מתורת משה

תיקה המהפכה מהן ללאו, אבל מלאנו נ"כ למעלה (ל') אשר לא חומה, ובפר' שמיני
 אשר לא כרשים, לא תחת לו המהפך הענין, בתי ערי הלויים אחות עולם מהייכה
 להם; ואם איש מן הלויים לא ינאל ויאל וגו', וכן בויאלנאטה מתורגם Si redempta
 non fuerint: (מיום שכתבתי כאלה דפקני לבי שמא ח"ו גרעתי מכבוד ס"ת
 ועמיד חני ליתן דין על דברי, וכל השתדלותי לשחק קול תוכחה בקרבי באמרי
 לכפצי אין זה כבוד התורה להקטיה דעתנו נגד האמת, וכבוד תורת משה מוכח
 במקומו גם אם נכיה שנפל כהעתקה איזו טעות, לא הועילה, וחזרתי כמה וכמה
 פעמים על הפסוק לקבל אחד מן הפירושים ולא בכנסו באוני, או לחפש אחר פירוש
 חדש ולא מלאתי, עד אהמול ס"ק תוריע שנת הית"ה אור"ח שחונן הדעת פקח
 עיני, ומלאתי פירוש קרוב לדעת רש"י בד"א שלו ולמבאר לנתה"ש המקיימים לפעל
 גאל הוראתו הנהיגה ויביס מיחסיס לו הוראת קנין שלא מלאנו לו בשום מקום;
 וענין הכתוב וכו' אם איש מבני לוי ימכור בית עיר אחותו ללוי אחר, אבל לא
 לאחד מקרוביו דודו או בן דודו, או משאר בשרו (הקרובים שחייב להתאכל עליהם)
 שלהם ולבני משפחתם לכדס משפט הגאולה (פסוק מ"ט), ולוי הקרוב ללוי המוכר
 ינאלנו מיד הלוי הקופה, עכ"ו יאל ויחדל ממכר זה ביוכל אף על פי שהאחווה
 היתה בשארית במשפחה, ומכל שכן שאם זה יקנהו בעלמו מיד אחד מבני משפחתו
 יאל ממכרו ביוכל; ולא מחקתי מה שכתבתי כבר להורות כי כונתי בפירושים
 כאלה לא להפקיר חס ושלים, רק מאהבתי האמת, ואם יקום איש ויחשוב על
 פסוק זה כמחשבתי עד היום, יראה שכבר קדמוהו אחרים ושבו מדעתם: ועיר
 אחותו וממכר עיר אחותו, אם מכר קרקע בעיר חומה אף אם אין בית כנוי
 עליו: — (לד) מגרש מגרש גרש הקרוב לנרו (ננרומי מנגד עיניך, תהלים
 ל"א כ"ג), נפרד ומוקף מבנות בו בתים: — (לה) כי ימוך: שרש מוך ומנג
 ומחה ומקך, ומכך כל' ארמי קרובים בענינם, כי עיקר שרש סח או כך או מג
 באומיות דומית בהברתן ומתחלפות זו כזו: וחי עמך: מי הוא שם התאר, ובשרש
 חיה השתמשו בו לכינוי פועל, וגם לעבר נסתר, וכן עשו בתאר מת לשורש מות;
 ופסט הכתוב כך' אתה כרונך הטוב מחזיק ביד הנר והתושב (שם) לא יחזיקו בידם
 לא ימעכו ב"י), כ"ש מחזיק ביד אחיך שלכל הפחות יהיה בעיניך כגד לו תושב;
 תלל יקרא לחי' חס"ג נה ותושב לא ב"ל (לפי שד"ל נה בעל אשה ובניס, ותושב ב"ל

בגטו), ובפסוק מ"ו מפרויד היטב בין אחיך ובין גר ותושב: — (לו) וחי אחיך
 לא נודע בכירור מדוע נקרו וְחִי כמקום וְחִי כמו למעלה (ל"ה) אם לא
 לקרר התיכה הסמוכה לשתי תיכות אחיך עסך: — (לו) את כספך ונו'
 נשך היא רבית מפרות הכושכת כשר הלוה, ותרבית או מרבית היא רבית קבועה
 המרכה נכסי המלוה בלי הוויק הרכה ללוה, ע"כ יחס כאן הנשך אל הכסף שאדם
 אינו עלול להלוותו כ"א על מנת ריוח רב שיכא לו, מה שאין כן באוכל שאדם מלווה
 לחברו בלי ריוח גדול וע"כ יחס לו ל' מרבית, וקרוב לזה נדר שנתנו בהס' חו"ל (ב"מ
 פ' איזהו נשך): — (לה) אני ה' אלהיכם ונו': במלרים הייתם דלים ואכזינים
 חסרו כל, ואני הולאתי אתכם משם ונתתי לכם אחוות קרקע, א"כ מחויבים אתם
 לשמוע בקולי ולרחם על אחיכם האכזינים: — (מא) הוא ובניו עמו: אם
 יולא אחר שש שנים, הבנים שגולדו לו מן האשה שנתן לו אדוניו נשארים
 אלל אם מפני שזריכים לה, אבל אם נרצע ועכד אלל אדוניו עד הוכל,
 כניו שכהוה כבר גדלו ואינם זריכים עוד לאתם יולאים עמו, ואתם הכנענית נשארת
 לאדוניה: — (מח) מאחיו: מכני אביו או אמו ממס, כי כן הולך ומוכיר מדרגה
 אחר מדרגה, ומתחיל ביותר קרובים; אבל אין משפט הנאולה כ"א לכני משפחתו
 ולא לכני משפחה אחרת גם כי הם משבטו (עמ"ס בסר' וזרא על יחס ב"מ), וכן
 לענין הנחלה (פינחס ב"ז י"א):

כ"ו

(א) לא תעשו לכם אלילים - עכשו שכל לכתוב כרכות וקללות חזר
 והזהיר על ע"ז החמורה על כל, ועל שמירת שבת שבעבורה אדם שוכת ממעטיו
 המכונים לו פרנסתו ובוטח בה', ועל יראת המקדש לכלתי בוא אליו כהנים ובמועדים
 בידיים ריקניות, כענין שנאמר במלאכי ובחזוני ונו' (ג' יו"ד): משכית: מל' ארמי
 אסתמי שענינו השקיף או הכיט, אכן שכליוריה מביאה עיני כל האדם עליה:

פרישת בחקתי

(ג) אם בחקתי: חק נגזר מן חקק שהוראתו הראשונה פסל או פתח
 כסלע, ואח"כ הושאל להורות קבוע דת ודין לדורות עולם, כי בימים הקדמונים

חקקו משפטיהם על לוחות אבן או מתכת; וחקים הם תורות שלא נודע טעמן להמון העם, ועכ"ז חייבים ללכת בהן כי כן קבעו המוסלים, והמלות הן תורות שכל איש יבין טעמן; ומליצת תשמרו ועשייתם ענינה תעשו בשמירה, באופן היותר באות, או תלפיו (שגם זו הוראת שומר כמו משמרים הבלי שוא, יונה ב' ט'; ליל שמורים, פד' בא וזולתם) מתי תבא לידכם מלוא זו ותעשה; וזה כל התורה כולה לקיים כל המלות בהזדמנן לפנינו אף כי לא נדע טעמן, ואותן שטעמן נודע לעין כל לרדוף אחריהן: — (ד) **יבורה**: יכול ותבואה הם שמות נרדפים מקורס, **הוביל** ו**הביא** הנרדפים בהוראתם, וההפרש הקל שבהם הוא ש'**יביל** מורה פרי האדמה טרם בואו אל האזור, ותבואה אחרי בואו והכנסו לתוכו: — (ז) **ורדפתם**: אם יעמדו אויבים על גבולכם לעברו, תנרשום להלאה ממנו ותהרגו בהם: — (יא) **תנעל**: נעל וגאל נרדפים, והמנעיל מאלכו מטנף עלמן, וכן מאם ומסם, ולרוב דבר נמכזה ונמס מאום: **ונחתי משכני וגו'**, ו**התהלכתי וגו'**: ההפרש בין שתי מליצות אלה הוא שהראשונה ענינה בכל עת לרה ולוקה אודיע כי עמכם אני, והשנית שבכל משלח ידכם תלליחו, ובכל מעשה שתעשו תכירו כי שם אני: — (יח) **שבע על הטאתיכם**: שבע על מה שהכיתי אתכם עד הנה כי גם הטאתכם שבע בלכתכם עמי קרי, ר"ל בהתנגדות לרצוני, וכה "א אח"ב (כ"א) שבע כחטאתיכם; ושד"ל דוחה דעת הרמב"ן שהוראת **בקרי** תהיה התנגדות ושתהיה התיבה מגזרת לקראת, לפי שמלת **לקראת** היא הפך ההתנגדות, ופירש **בקרי** בקשויות (אחרי אונקלוס), והוליו מגזרת קורה הקשה; וכ"ל שיש לקיים דעת הרמב"ן, ו**קרי ולקראת** שניהם ממקור שרש קרה המשמש בשני ב"א הבאים זה נגד זה כאילו קוראים זה את זה (עיין באזור נרדפים שלי), אבל יש חילוק בין הוראת **בקרי** שרצונה הלוך לנגד איש כשנבא ומתנגד, ובין הוראת לקראת שלרוב היא הלוך לנגדו כאזהב ורע; מ"מ יש בתנ"ך כמה **לקראת** המשמשים להוראת התנגדות כמו « פן בחרב אבא » לקראתך « פד' חקת); וקטיו שר"ל כוונת לב גם הוא התנגדות לרצון אחרים כמו ואני אקשה את לב פרעה (פר' וארא), ובחמת קרי (פסוק כ"ח) ר"ל חימה קשה, וכל חימה (מגזרת חס) קשה היא, אבל זאת תהיה קשה כפלים ככפל קטי לב החוטאים: — (כו) **והשיבו לחמכם במשקר**: כן משפט שנות הרעב, שאחרי שקול הקמח ולושו ואפותו ישיבו הלחם למאזנים לדעת כמה גדל משקלו: —

(רא) והשמותי את מקרשיכם. אם כדרך עובדי אלילים תעבדו גם אותי בין אלהי נכר שלכם ותכנו לי לא מקדש אחד כרטוני רק מקדשים הרבה אחד בכל עיר, אני אֲשַׁמְמֶם ולא אריח בריח נוחכם שתקריבו לי בהם: — (לב) ושממו עריה. שרש שמש שלש הוראות לו. השמיד והחרים, והפלא והשתאה על ההשמדה והחרמה, והשָׁאָר בדרך כמו למה תנושם (קהלת ז' ט"ו), וכל שלש הוראות אלה ראיות לכאן. אויבכם יחרמו ושמידו, ואחרי החרים עריכם יתפלאו הם בעלמם איך נהפכו לנלים נלים, וגם הם יהיו סרים וזועפים בין עיי האבנים, כיושב בדרך אשר רוחו יימר עליו: — (לד) תרצת הארץ. כמו והס ירלו את עונם שלמטה, שענינו יקבלו הנמול עונם; כן הארץ שבעל כרחה ידה עמהם לחטוא בהוליאיה פרי בשבתותיה, תרצה עונה בהן; ותשאר ימים רבים שוממה: — (לט) ואף בעונות אבותם וגו'. כי האל פוקד עון אבות על בנים; עיון במשדל (פ' יתרו) ויהיו דבריו נופת לחכך, ודוק גם בביאורי שם מה שהוספתי על דברי שד"ל, אולי לא ימאס בעיניך: — (מב) וזכרתי וגו'. עיקר הברית שברת ה' עם אברהם ויחזק על זרעו היתה, ויעקב עיקר תולדותיהם, וזכורי בריתי עמו (ואת הארץ אשר נשבעתי לאברהם וליחזק לך אתנננה, פ' וישלח) יהיה די ומספיק לרחם עליכם, ואם לא, אזכור גם הברית שברתי עם יחזק ואברהם על אדותם וטוב עמכם ואקיים גם אותה עליכם, וגם הארץ השוממה הנושאת עונם בגללכם גם אותה אזכור כי גם היא מלאה חן בעיני: — (מג) והתודרו וגו'. קלת ראיה על דעתי בביאורי לעשרת הדברות שבר' יתרו, שאם כונחו יתודו על מה שחטאו הם מעמם וגם על שהלכו בדרך רעה שהלכו בה אבותם וְנָסוּ בה שהיא רעה ועב"ז לא סרו ממנה, ילדך; אבל אם לא כן, ומה תועלת בהתודותם. עונות שעשו אחרים ולא הם? — (מא) או אז יבנע: או במקום אֵם, וכן או הודע אליו חטאתו (פ' ויקרא) וחולחו; ופירוש הפסוק הוא: גם אני כשאלך עמם בקרי ר"ל בהתנגדי לכל חפסם ובהפקידי עליהם בהלה למען ייגעו לריק בכל משלח ידיהם עד שתבכרה הברות עליהם ויגלו מארסם. לא תהיה כונתי להנקם מהם כי זלזלו בכבודי, רק בתקותי אולי יכנע לכבם הערל ויתודו חטאתם וקשי ערפם כלכתם עמי קרי ר"ל בהתנגדם לרטוני, ותכף ומיד שיתודו עונם חס ר ידי מהם ויתכפר להם; וקרויבם לאלה דבריו שד"ל בתרגומו:

כ"ז

(י) והיה הוא ותמורתו מוסב לבר אשר יתן ממנו, ע"כ באו הכתובים בל' זכר: — (יא) כל בהמה טמאה: לא כ"ל כדברי המשתדל שמדבר כאן בפטר חמור, כי כן כתוב כל. אבל כ"ל פשוטו שיאמר שבהמה זו, מכל מין שבעולם, קודש לה, והמקדיש נותנה לכהן, והכהן מוכרה לאחר בשווייה, ואם מקדישה רולה היא לקנותה כאילו ביחס על מתנתה לה, יוסיף חומש על שווייה: — (יב) וחשב לו: לקונה השדה אם לא יקרב בעליו לקנותו: — (כא) ואם לא יגאל את השרה: כ"ל שאין נורך לטרוח ולפרש פירוש דחוק; ופשוטו של מקרא זה הוא: אדם מקדיש שדהו; עתה שדה זה קודש לה' עד שנת היובל; ואם איש זר יקנהו עד שנת היובל, ישלם לערך חמשים שקל לבית חומר; ואם המקדיש רוצה לגאלו קודם שנת היובל יוסיף חמישית על ערך זה; ואם תעבור שנת היובל ולא גאל שדהו, ועוד יותר מזה טרם יעברו ימי הקדשו (עד שנת היובל) מכרו לאיש אחר בתנאי שיהיה קנוי לו אחר היובל, לא ישוב לו עוד וימכרוּ מִכָּר טעות, והקונה יגאל ממנו מעותיו, ועגש המקדיש כי מכר דבר שביוס ההוא לא היה שלו; ולולי חסה תורה על ממונם של ישראל ועל בניהם אחרהם, היה ראוי שכל מקדיש שדהו לא ישוב לו עוד, ללמדנו להזהר כמואל ששתיו, לפי שסתם בכדו לא הזכיר שנת היובל רק אמר שדה זה קודש לה', שמשמע קודש לעולם; וקנת קשה על ביאור זה: ואם השני (ואם מכר וגו') שמשמע כשני דברים נפרדים, מ"מ בחרתי בו לפי שיתר הפירושים נראו לי יותר דחוקים ממנו; אבל לפרש שאם הנוצר יקדים למכור השדה קודם היובל לא ישוב עוד לבעליו, דבר תמוה הוא, ולמה יווק המקדיש? ומה פשעו ומה חטאתו? והתורה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום:

תמו ההערות על ספר ויקרא

הותם שלא נתפתו אחרי אחיהם במעשה העגל; אבל לא מלאנו שם הזווי לדורות
שככל פעם שימנע יקח מהם כופר לבלתי ישלטו בהם נגף, ולא כאן ולא בפר' פינחס
הזוכר שלקח מהם כופר; ולומר שכאן לא הוזכרו לפי שכתב משה שמותם ואח"כ
מנה השמות ולא הנופיע, כ"ל כחוכא וחיטלולא כלפי שמיא, כדרך שמונים בפסוק
ויתן לך לראות אם יש מכין בכהכ"כ, הלא הדבר שזה אם תאמר אחד שנים או תיבות
במספר; ומה נאמר בפר' פינחס שלא נזה למנותם במספר שמות? ונס כימי דוד
ספר את העם לא הוכיחו יואב על שמנאם בלי קחת מהם כופר, אבל על המנין
עלמו שכן בתוב ויוסף ה' אלהיך אל העם כהם וכהם (ש"ב כ"ד ג'), ומנין העם היה
לדעת כמה הם שולפי חרב בישראל (שם פסוק ט') לדעת מספר חילותיו ולחשוב
מחשבות לבבו נגד חייו ממלכה יוכל להלחם, ובה חטא חטא גדול: — (ג) **יוצא**
צבא גם בצאתם ממזרים יצאו מחולקים לנצרות, כי כן כתוב על נצרותם (שמות
ז' כ"ו, וי"ב כ"א), אבל לא כפי השבטים נתחלקו, רק איש כרצונו נתחבר אל הצבא
שבחר; ונצא הוא ל' סדר וקצבה, וכן נקראו מעשי שמים וארץ נצא (ובל נצאם,
בראשית ב' א') כי כולם נסדרו בתנועותם ובתכליתם בחכמה עליונה; וכן הלא
נצא לאנוש עלי ארץ (איוב ז' א') ר"ל יש מן השמים סדר וקצבה לחייו ומעשיו
וקורותיו, וכן לנצא נצא (פרשת נשא), הנשים הנצרות (שמואל ב' כ"ב) רונה
לומר עשות מלאכה לזמן קצוב; עוד יש לומר שבעם ראשונה (פרשת תשא)
מנה כל ב"י אפילו חלשים ובעלי מומים שבהם, וכולם נתנו כופר נפשם לכפר
על עון העגל, וכאן ובפר' פינחס שהיו קרובים ליכנס לארץ בא הזווי למנות רק
הראויים לנצא במלחמה (כל יוצא נצא), וכן כשמנה יואב את ישראל כימי דוד לא
מנה כ"א היוצאים לנצא, שכן כתוב שהיו כולם שולפי חרב (ש"ב כ"ד ט'): —
(ח) **אריצור**: בכל שמות אלה לא מלאנו שום אחד שמסיים או מתחיל ב"ה רק
בשם אל או שדי, רחיה ברורה ששם הוי"ה ב"ה לא נודע במזרים (עמ"ס על פסוק
ושמי ה' לא נודעתי להם בפר' וארף): — (כ) **תולדותם למשפחותם**: כל
שכט ושכט התילדו כלו' בירר תולדותיו למשפחות, והמשפחות התילדו לבתי אבות,
ובתי האבות לגלגלותם כלו' לנצרים (ועמ"ס ער' וארף על יחס ב"י): —
(כה) **וחמשים**: כשכט נד לבדו מלאנו מספר פחות ממאה, לפי שב"י היו ככללים
יחד אחר שופטיהם שרי האלפים ושרי החמשים, ולא חש להזכיר העשרות בעבור

פחיתות מנינס, וכללם בחמשיהם : — (מד) איש אחד לבית אבותיו חיו עוד היום בארץ ערב ביטמאלים הנעים וגדים בלי מקום קבוע לדירתם, ראש בית האב, הוא הוקן שממנו נולדו האחרים בניס וכני בניס, הוא כשופט ושר ויש לו סדרה על כל יוצאי חלציו וחייהם בידו, וכן מלאכו ביהודה שדן את תמר כלתו לשרף, לא מפני היותו שר ושופט בארץ כי לא סופר לנו מזה דבר, רק מפני שהוא היה ראש וגדול הבית, והתורה הסירה המשפט מהאבות ונתנתהו לשופטים, וכי יהיה לאיש בן סורר ומורה יביאנו אל זקני עירו ואל שער מקומו ; ואלו בן שדיאור וזכריו לא היו מתחלה כ"א ראשים לבתי אבותם, והיו זקנים ובאים בימים להם חכמה ותבונה, ובמאמר הא היו לראשים לכל הסבט : — (מט) ואת ראשם לא תשא . אם כשא על איש ונקראתו בשמו, ישא ראשו כאומר הנני, ע"כ באה מלכות נשא את ראש להוראת מנין ופקידה : — (נב) איש ער מחנהו ואיש על דגלו . עיין במשתל ; והואלתי להוסיף עליו שבמחנה יתאספו כלילה או בחנותם, ולדגל כיום או בנסעם, והמחנה הוא מקום האוהלים או הסוכות ללון בהם, והדגל הוא כנף או חברה מקודרת כדברי שד"ל :

ג'

(א) וארה תולדות אהרן ומשה . ולא הזכיר כ"א תולדות אהרן, ונתחבטו בזה המפרשים ואין קולם נכנס כאזני, ואין צורך להראות כי לריק ינעו, והקושיא נשארה במקומה : — (ט) נתונים נתונים . שד"ל בביאורו קצר דבריו, אבל במשתל האריך, ופירש נתונים הראשון שם דבר והשני בינוני פעול, וסומך דבריו באמרו שאם היה הדבור עם הלויים עגמם אולי היה נכון שיכפל התיבה לחיווק נתונים נתונים אתם לאהרן, כדי שיסתעבדו אליו ומוצא שפתיו לא יסנו, אבל עכשו שהדבור עם משה לא יוכן כלל למה יאמר לו כל' חיווק נתונים נתונים הנה לו ? עד כאן דבריו ; ומחילה מכבוד זכרונו, מה תימה יש בדבר ? והלא כל דברי ה' למשה היו אמורים לישראל אם לא מלה במלה (אעפ"י שגם זה יתכן ע"י רוח הקדש) לכל הפחות קרוב קרוב כל מה שאפשר לדברי ה', א"כ נכפלה לו התיבה כדי שיכפלה גם הוא ללויים, וממנה ילמדו שרגון ה' הוא שיסתעבדו לאהרן ומוצא שפתיו לא יסנו ; ועוד יש לומר שכפל התיבה היא להוראת כל כמו איש איש, נתונים לו כולם מכל

פרשת נשא

ד (כב) **נשא** ל' זווי כמו וזכר את היום הזה (פר' בא), שמור את יום השבת (פר' ואתחנן). הלוד וקראת (ירמיה ב' א'), אבל בזלזה הוא מלא ו"ו, וכאן הוא חסר, וכן פרשתו גם **עמר** פתח האהל (שופטים ד' כ') ל' זווי והראוי **עמר** (ש"כ הי"ל ל' **עמדי**) וגם שם הוא חסר ו"ו: — (כז) **וכל אשר יעשה** כל הנריד לחלק המשכן המוטל עליהם: — (מז) **עבודת עבודה**: עבודה להקים ולהוריד ולסדר הכל על מכוננו: — (מט) **פקד אותם**: הפוקד, אלעזר נשיא נשיאים **מנה** אותם בזווי ה' למשה; **ופקדיו** ר"ל גם מנינם מן חדש ולא מן עשרים היה בזווי ה' למשה: **וזה** יום יצאו מצרים הארץ הזאת **ה** — (פד) **וישלחו מן המדבר** זה הכוונה למדבר סיני, והוא המדבר אשר לא יצאו משם: **וישלחו** הם, **וישלחו** חזקיהו לא הרים ל' י' **וישלחו** חזקיהו (כט) **ה** (כ) **וישלחו מן המדבר** נו': לדורות לא נצטוו לשלוח מחוץ לעיר כ"א המזרחיים, אבל במדבר שהליהם תכופים זה לזה, היתה שם סכנה ותרע מתחלואים רעים, ושלחו גם הזבים, וטמאי מתים, ופרעה וז' נאמרה בודאי אחר פר' פסח שני (כהעלותך). שאל"כ איך קרבו הטמאים לנפש אדם לפני משה? — (ו) **הטאת הארם**: חטאת נגד ב"ה, הגורמות בהכרח גם מעל בה'; וזו הוראת למ"ד **רבעול**, וכן לאשמה בה (סוף פר' ויקרא), להחלו (פר' אמר) וזולתם; ה"כ ראשית החטאת היא נגד ב"ה, אבל חטא נ"כ נגד ה' לפי שעשה עין של מעלה כאלו אינו רואה, וא"כ אם מת האיש ואין לו גואל, חייב להשיב האשם לה' שהוא שני לב"ה הנעשק, ובמקום האל ישיב האשם לשלוחו שהוא הכהן (ועמ"ש בפר' בהר על פסוק אחד מאחיו יגאלנו: — (י) **ואיש את קרשיו** לו יחיו: ביאור לתיבת לו יהיה שקודם לכן, ור"ל כל איש קדשיו הם כרשותו לתתם לכל כהן שירצה, ה"כ הכהן המקבל אין מי יכריחהו לחלקם עם יתר הכהנים: — (יג) **וגם חטאת חטאת** במספרים: **וער אין בה**: פירוט לנגסחרה, ובאה תיבת **ער** ל' יחיד, כי עדות עד אחד לא מעלה ולא מורידה לענין עונשים אבל כדאי הוא להוליד קנאה בלב בעלה, ולפרט בכבדו המכבד לנתה"ש שאם עד אחד מעיד עליה שנתה לא תשתה

ואסורה לבעלה בהחלט לא נ"ל, ולא מצאנו דוגמת זה בשום מקום במשפט ב"י שעל פי עד אחד יקום דבר, וכודאי שהבעל היה לריב להניד לכהן איך נכנס הספק בלבו (דומיא דעד אחד) והכהן ירצה שיש טעם בדבריו, שאל"כ לא היה חש להם: היום כ"ה. סיון התרכ"ד חזרתיו מדברי והודיתי להכרי המכאף, עמ"ס בפר' שופטים על פסוק כי יקום עד אחד באיש: — (יז) מים קרושים. מים מופרשים מתשמים כ"ה ומוכדלים לעבודת המסכן: — (יח) המאררים. עיין במשתל ספקיות על טיבה זו, ולפ"ד לז. וזה מהוראתה הנהוגה שהיא המביאים קללה, ומה שכתוב (כ"ד ונ"ז) המאררים למרים אינה קושיא, לפי שהמים נקראו מרים משעה שהכהן נתן בהם עפר ומחה בהם הדיו, לפי שעפר ודיו אינם ראויים למאכל אדם, כמו שנקראים מתוקים המים הזכים הראויים לשמיה מכלי שיהיה בהם טעם מתוק, ובשני הפסוקים הנ"ל רצונו שמרירות המים מכח העפר והדיו היא כאין לערך המרירות שיגרמו לה אחר שתשתה אותם, וכנראה אל תוך בטנה אז יהיו מרים באמת: — (כב) לצבות בטן ורנפל. נ"ל שהיה לו לנקר לצבות ורנפל. כלו' באופן שיכנה ויפול, ע"ד למעל מעל (ו'): — (ל) או איש. פירש רס"י או במקום אם כמו אז הודע אליו שטאמו (פר' ויקרא), ונ"ל שכאן אין צורך להוויא מלת אם מהוראתה הנהיגה: זאת תורת הקנאות לאשה כי תטטה ונטמאה, אז לאשה שלא טטטה ולא נטמאה רק עבר על בעלה רוח קנאה: — (לא) ונקה האיש מעון. אם לחנם קנא לאשתו והוויא לעו עליה והטריח על הכהן וגרם מחוי. סס ה' אבל אם היא חטאה על בעלה טמא את עונה; והתורה האמינה לדברי הבעל נגד אשתו לאיים על הנשים כדי שלא תכנסנה חשד בלב בעליהן ותשמורנה דרכי הכניעות במשפט בנות ישראל:

י

(ד) כל אשר יעשה מנפן היין. סד"ל פירש כל אשר יאסף מל' אשר עשו בחרון (פר' לך לך), עשה את כל הכבוד הזה (פר' וילף); ונ"ל שיש נ"כ לסרס המקרא ולפרשו. כל (דבר) מנפן היין אשר יעשה (למלאכת אכילה ושתיה): — (ה) הער. ממקור ערה, לפי שמערה ומגלה הראש והזקן משערותיהם, וכן נזן החרב, (וישלפה מתערה, ש"א י"ו כ"א), ע"ד אריק חרבי, בשלוק מתוכו החרב ושאר

הנדון נעור ורק. (גם נעור משרש נַעַר קרוב לערה). וגם שרש גלח קרוב לשרש גלת : — (ז) וּלְאַחֲזוֹתוֹ : הראוי וּלְאַחֲזוֹתוֹ כמו ולאחותו הכתולה הקרובה אליו (פר' אמר), ומהר"ר שלום שמעון מודינא חוה דעתו שנקדוהו כן לזווגו אל תיבת וּלְאַמּוֹ שלפניו, ושמות אלה באים כאן זוג זוג, לאכיו ולאמו, לאחי ולאחותו; ועל שנוי הנקודה בגלל זוג התיבות כתב שד"ל ז"ל בדקדוק ל' עכרי שלו Grammatica della lingua ebraica § 249 והביא למשל ולדעת את מוּאֲדָךְ ואת מוּבֵאֲדָךְ (ש"כ ג' ל"ה), ומוּאֲדָיו ומוּבֵאֲדָיו (יחזקאל מ"ג י"א) שהראוי מוּבֵאֲדָךְ (כמו שהוא בכתיב) ומבואיו : — (ט) בַּפֶּתַע : הע"ן והאל"ף בחלפות, וא"כ שרש התיבה פתא כמו במלת פתאם שלאחריה, וענינה בפתאם פתאם, כפל דבר להורות חטף המיתה באופן שלא יכול הנזיר לזאת מאהל הנוסס טרם ימות; ובהחלף הת"ו כס"ן (פתר-פטר) תלף תיבה פֶּשַׁע שהוראתה הראשונה לעד הרגלים (בְּפֶשַׁע כיני ובין המות; ש"א כ' ג') וכל"ח פסע, וזה מקור הוראת התיבה בין כשהיא משמשת ל' פתאם, נהיה הדבר בזמן קצר שתעשה בו רק פסיעה אחת, בין שהיא באה להוראת חטאת ופסע שענינה עבור על מלוה וחק בלי דעת והשכל : — (י) תוּרִים : אולי נהיה שם עוף זה מקולו שהוא משמיע, ומשם יוּגַה נהיה שרש ינה (לא תוכו איש את עמיתו, פר' בהר) שענינו עשק, לפי שבתומה ירבו עושקים : — (יג) אוֹתוֹ : המשתדל פירש יביא נורן, כלו' שער ראשו יביא לפני ה' סרה התנלחו להראות שקיים נדרו, ורחוק; וגם רחוק ואינו מבורר. משום מקום שנוכל (כדעת חז"ל) מהדקקים ומפרטים) להשתמש במלת אותו להוראת עלמו; ונ"ל שהמביא הוא הכהן (אכל לא כדברי הראב"ע בעל כרחו של נזיר), ור"ל הכהן יקרבנו לפני פתח אהל מועד כלו' לפני מזבח העולה, כתנופת הלויים (פר' בהעלותך) שהיא הקרבת כולם אז ראשיהם ע"י אהרן לפני המזבח, כאומר לאל « רֵאָה ! אלה הם עבדיך מכאן ולהכא, » ובזן הנזיר מביא שער ראשו לפני ה' כקרבן, וחייב לגלח כבד המזבח מקום ששוחטים שם הקרבנות, והכהן מקרבו ומראהו לפני ה' כאומר ראה איש זה שכרד לפניך וקיים נדרו : — (כא) כַּפֵּי נִדְרוֹ : דרש רבותינו על פסוק אשר חטף על הנפש מחננד לפסע, שעל הנפש ר"ל על נפש המת בפתע פתאם וטמא ראש הנזיר, וחטף קרוב לשננה; אבל דבריהם הנעמיים שהתורה לא טאלה ממנו שנלמד ונענש גופנו ואם כן נעשה הרי אנו חוטאים לה' ישרים וכנונים מאד, ויכולים לזאת מפסוק זה, שכל

ספלא ויארך הגדר לא ללדקה תחשב לנודר רק לחטאת, וע"כ מחויב הוא להוסיף
 והתורה הוסיפה וכי תחדל לכדר וגו' (פר' תלף), כאומר טוב שלא תדור ולא
 תוסיף על שובתך, **סָלָא** מה שנתתי אני עליך ודי לך, אבל כדי לפתוח פתח לשבס
 לא מנעה מ'אִישׁ הַמְעֹוֹה בַּשָּׂכָרוֹתוֹ אוֹ מִפֶּתַח הָאֵשׁ כיפיו שלכפרת עונו יזיר מן היין
 ויגדל פרע טער ר'סו: — (כרה) **יָאֵר ה'** יראה לך פנים מאירות ולהובות ולא
 מורעמות וכופסות; **יִשָּׂא וְגו'** יפנה תמיד לראותך ככריה חביבה לפניו;
 וקרוכים לוח דברי סד"ל בתרנומו: (ה"ג ז"ה להקדוה) **יִשָּׂא וְגו'** (מ"ג ז"ה)
 וְיִשָּׂא וְגו' (מ"ג ז"ה להקדוה) **יִשָּׂא וְגו'** (מ"ג ז"ה להקדוה) **יִשָּׂא וְגו'** (מ"ג ז"ה להקדוה)
(ג) ענרות צב: ענלות מכוסות שבטנן לכה, וכן נקראת השרץ **צב** Rana,
 Rospo, בעבור תאר גופו; ושם ענלה להוראת מרכבה או קרון גזרת מל' הרמי
ענר (ממקור **ענ** שהוראתו כמו חג הוראת עיגול), ודבר **ענול** יתנועע במהירות,
 וענלה ג"כ תמהר מרולתה לערך הרגלים, וגם שם **ענל** ממקור זה מחמת מהירות
 תנועתיו לערך הפר הכבד בתנועותיו, והראיה וירקידם כמו **ענל** (תהלים כ"ט ו'):
 — (יג) וקרבנו: ככפלה י"ב פעמים פרשה זו גם כי קרבות הנשיאים שוים,
 לכבוד הנשיאים ענמם, להראות שקרבן כל אחד ואחד ראוי להוכר בפני עלמו
 כמתנה חשובה, וגם שכל יום ויום היה חביב קרבנם לפני ה' כיום ראשון שבו הקריב
 בחסון, וכה"א שביום המשח המשכן הקריבו י"ב הנשיאים קרבנם כאחד, וה' אמר
 למשה שקריב נשיא אחד ליום, ככיכול להשתעשע בקרבן כל אחד ואחד מהם ביומו,
 ועל כן נכתבו גם קרבנותם מפורטים דבר יום ביומו: — (יד) **מלאה קטרת**:
 להקריב ערב ובקר בימים הבאים, וכה"א (פר' ויקהל) והנשיאים הביאו את הכנס;
 או היא לכונה הראויה למנחת הסלת בלי אפוייה או מבושלת (ויקרא כ' א'): —
(טז) סרבר: תקון סופרים והיה ראוי להנקד כנהוג **מְרַבֵּר**, אבל ל' דבור בכנין
פיעל הוא מה ששני ב"א נוכחים זה עם זה, זה יחזה דעתו וזה משיב עליה עד
 שאחד מהם ינבא (ידבר עמים תחתנו, תהלים מ"ז ד') את חברו לדעתו, וזה לא
 יתכן לומר על האל שאין אדם נוכח עמו רק הוא ית"ש מחזה דעתו וב"א יקשיב,
 וגם אין צורך להשיב לו דבר כי טרם מלה כלסוכנו ה' ידע כולה:

פרשת בהעלותך

ח

(ט) לפני אהל מועד לפני מובח העולה בחזר המשכן שמדתו כ' אמה על כ' אמה והמובח באמצע, וא"ל שמקום זר כזה יכלכל כל הלויים, א"כ ראשיהם וחשוביהם היו לפנים ויתרם בחוץ לפני העדה, ונשיאי העדה היו גם הם לפנים לסמוך ידיהם על הלויים כדרך שסומכים על הקרבנות, כי הם היו כמקריבים אותם מתוך לבאותיהם מנחה לה'; והתנופה לפ"ד היא הקרבה לפני המובח באמור « הנה » משרתיך מכאן ולהבא, « ולא תנועה למעלה ולמטה לימין ולשמאל דבר שכאן אין הדעת סובלתו, ומכאן כלמד לקרבנות; ומשרש נוף שהוראתו קרובה לרום (עמ"ס ע"ז כפר' תלוא) יולאים שני שמות, תנופה והנפה, והראשון נרדף לתרומה, והשני הוא ל' הרמה, להרים ממש חיזה דבר, וגם כי מלאנו מפני תנופת ה' (ישעיה י"ט ט"ז) כבר אמרתי שחילוק הנרדפים לא נשמר בכחבי הקדש ככל מקום, והכתובים הם חלי רחיה, ומתבנית התיבה יש ללמוד יותר ממה שיש לנו ללמוד ממקומה שבו נמלחה: (ה) כסלו התרכ"ו. פעל הניף משם נוף שבל"ח ענינו ענף, וגם זה מגזרת נוף בתוספת ע"ן, וחלוי הוראתו האמתית התנועה לימין ולשמאל למעלה ולמטה כנוע עזי יער מפני רוח, וכפרד משרש רום שהוראתו התנועה מלמטה למעלה בלבד, מ"מ נראה שכתנופת הלויים והקרבנות הוראתו כמו הרים הַגִּישׁ מנחה לנבחה: — (יג) והנפת אותם. ע"י אהרן כאמור למעלה (י"ג), וכן והנפת שפסוק ט"ו הכל תנופה אחת, ולפי הפשט אין כאן מקום לשלש תנופות: — (יד) ביום הכתי וגו'. נטלתי מאלילי מזרים משרתיהם, ובככורי כ"י הקדשתי משרתים לי: — (יט) עבודת בני ישראל. באו מינות בני ישראל ה' פעמים כפסוק זה ולא נשתמש בכנויים, שאם היה כותב עבודתם, עליהם, בהם, בגשתם, היינו אומרים ככל פעם שהכנוי מוסב ללויים ולא לבני ישראל:

ט

(ו) ויהי אנשים וגו'. הזכיר והמזרעים לא התאוננו עם משה על כי נמנע משה לעשות הפסח כי כבר מחמת חלום היו חושבים עלמם כנופיים למקום, אבל טמאי מתים שהביאו טומאה עליהם בגלל גמילות חסד שגמלו עם המתים וא"כ

נרזים הם לפני המקום, הם קרבו והם הורשו לעשות פסח שני, ולא יתר הטמאים
 הנ"ל גם אם טהרו קודם י"ד באייר, שכן כתוב איש כי יהיה טמא לכפש, דוקא :
 — (י) **לכם או לדורותיכם** - כתב הראב"ע « לכם בטמא נפש, או לדורותיכם
 » בטמא נפש ודרך רחוקה « וכיון, גם כי המבאר לנתה"ש חפש עליון, שלפי הפשט
דרך רחוקה היא רחוקה ממש עד ש"א לשוב לארצו קודם הפסח, אבל אם נתעלל
 לא יקריב עוד, ואם יקריב פסח שני לא ירצה לו וחטאו ישא ; ואולי דבר הכתוב
 כהוה, וה"ה לכל מי שנמנע ממנו לעשות פסח ראשון בלי פסח מאתו ; וא"כ במדבר
 שהיו ניסעים כולם יחד, גם אם נתעלל איזה מהם בדרך או נתרחק מעל אחיו, לא
 יקריב פסח שני, ודברי הראב"ע נכונים : **ועשה פסח לה'** - כתב שד"ל « לא
 » שיעשהו אם ירצה כמו שנראה מתרנוס רמב"ן, אלא כמו שפירש רש"י « (וכא
 לעשות פסח עם חבריו) ; אבל פסוק וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה' (פר' בא)
 מוכיח כי נכונים דברי הרמב"ן שכתב בביאורו « וירצה לעשות קרבן ה' בזמנו »
 וגם החכם יס"ר מגוריאל בביאורו החזיק בפירוש זה ; והאנשים הטמאים נלטערו
 על שנגרעו מעשיית הפסח, וה' השיב להם ע"י משה שאם יחפצו לעשותו הם, או
 לדורות איש שיהיה טמא או בדרך רחוקה, יעשו את השני, ומי שלא ירצה
 לעשותו, לא יעשה ואין בו חטא ; מ"מ יפה עשו חו"ל שחשבוהו למזות עשה, מאחר
 שהאל מלמדם אימתי ואיך יעשהו מורה שרובנו **שיעשהו** ; והרמב"ם (סה"ד ה'
 קרבן פסח פ"ה מ"ב) בלכתו בעקבות המשנה (פסחים פ"ט מ"א) פוטר מכתת מי
 שהיה טמא או בדרך רחוקה בראשון והויד ולא עשה את השני (ובאלה מדבר הכתוב)
 ומחייב כרת מי שנאנס או שנג בראשון והויד בשני, והראב"ד משיג עליו ופוטר
 ארבעתם ; מ"מ מהמשנה הנ"ל ומת"ב (פסחים ד' ז"ב וז"ג) נראה שהדין עם
 הרמב"ם, והשנת הראב"ד לפי הדין בטלה, ולפי הסברא נכונה לחז"ן, שטמא או
 בדרך רחוקה היינו נאנס, ושנג לא שכח, ואי שכח, אם הויד בשני שוטע הוא וראוי
 לכרת : — (טו) **כמראה אש** - מכל פרשה זו נראה ברור שלא היה סס כ"א
 עמוד אחד שהוא עמוד הענן המשמש ביום ובלילה, אבל בלילה היה בו כמראה אש :
 — (יז) **ואחרי כן** - מאמר מוסגר, ובה"ט הרגיש בו והטעימו זקק קטן כמו תיבת
האהל שלפניו, ורובנו לפי העלות הענן יסעו ב"י, אבל לא חכך ומיד שיעלה, רק
 אחרי כן, לאחר זמן, ועמ"ס למטה יו"ד ל"ג :

נחמדת מהם כי ענגך בין הכרובים ; וחיבת עליהם (וענן ה' עליהם, ל"ד) ר"ל
 על החלוק המקדים לפני זבאות ישראל ועל הארון שעממה ; וזה היה בפעם ראשונה
 וב"כ בכל מסעיהם, ומה שכתוב שבני הקהה נושאי המקדש נסעו בחוץ המחנה,
 ר"ל נושאי יתרו, כלי הקדש השולחן והמטרה ושני המזבחות והכיור, שכן מלאנו
 שהורגלו ב"להסיע תמיד הארון לפניהם, בעברם הירדן, וכסכס ירוחו, ובמלחמה
 פלשתים (ש"ד ד'), ובהלך יואב על רכה בני עמון (ס"ב י"א י"א), וכברוח דוד
 מפני אכשלים (ס"ט ו"כ ד'), וכן כתוב במעשילים (פר' שלח) וארון ברית ה' ומשה
 לא מסו, ולא כתב ומסכנה' ;

¶

(א) במהאוננים : אחר שנתעכבו קרוב לשנה במדבר, סיני הורגלו במנוחה
 ובלא מיד כשהלכו ג' ימיט בלי חניה, וכודאי נחו הייה שעות ביום, אבל לא שכן
 הענו בשום מקום באופן שיקימו המשכן וינחו, כי ה' מנהילם להכניסם מהרה לארץ
 לולי חטאו במרגלים : — (ד) וישבו ויבכו : כמו שכנו במדבר סיני (בשלח
 ט"ז ב') : — (ח) ובשרו בפרור : מה שדכו במדוכה, ועשו עוגיות במה שטחנו
 בריחים : לשר השמן : הוא לפי חית הנזכרת בפר' בשלח, והוא מעשה קדירה או
 טיגון ממותק בשמן ודבש, וכאן לא חש להזכיר הדבש, וזה היה טעמו כשנשלוהו או
 אפיו, אבל לא נזכר בשום מקום שאכלוהו חי, והיו טוחנים או כותשים אותו או
 מרככים אותו במים ע"י האש, ובג' דרכים אלו עושים ממנו עוגות שטעמם כנוצר ;
 ומה שכתוב בפר' בשלח וחס השמש ונמס, לא שהיה נמס כולי ונהפך למים שא"כ
 א"א לעשות ממנו עוגות, רק היה מתרכך כ"כ עד שנמאס, ומסס ומאס כדפוס :
 — (יח) התקדשו למחר : התחרטו על תלונתם וחשבו מחשבות שהורות כדי
 להיות ראויים שיעשה להם נס, והס לא כן עשו ולא זרו מחאתם (תהלים ע"ח ל').
 ע"כ מהר אף ה' בהם והכה בהם מכה רבה (מע' המשכיל אהרן רומניני) : —
 (ב) עד חדש ימים : באמת קשה שמתחלה הוא הומר אל תדמו שתאכלו ממנו
 עשרים יום, רק חדש שלם תאכלוהו, וכי יש כ"כ הפרש בין עשרים יום וחדש שלם ?
 לכן ג"ל, אף כי עירוש זה הוא, שכוונתו לא תאכלו ממנו יום אחד או יומים או חמשה
 או עשרה ימים או עשרים יום או שלשים שהיא חדש ימים, אבל תאכלוהו עד שיפא

מאפס; ותיבות ער חדש ימים ראיות להתהכר לפסוק הקודם, ואם מלאנו
 בפסוק כ"ט ואכלו חדש ימים, משה חפס בגדול שבמספרים הקלובים: —
 (כט) ואתה אמרת: ט"ל במשתדל שלו מבטל מה שכתב בניכורי העתים
 תקפ"ו ובכרם חמד ח"ג ששמה טעה בדברי ה' וחשב שיאכילם בשר בדרך טבע,
 ומפרש ששמה הכין שיהיה הדבר בדרך נס, אבל אם ה' היה אומר לו שיאכילם מוון
 חדש כמו מן לא היה תמה, רק ה' אמר לו שיאכילם בשר, ומשה ראה שאין בסביבותם
 ארץ נושבת שיהיה בה בקר ולאן, ולא ים שיט בו דגים, נס עופות לא היו נראים
 במדבר הנורא והנירף ההוא, לפיכך תמה; ולא כ"ל לפי שכבר אכלו שלי פעם אחת
 במדבר סיני לא בדרך נס (עמ"ש בפר' בשלח), אבל הרוח השיב פני השלז (שהוא
 ממיני העוף הנוודים בחורף לאיקלימים החמים וחוזרים באביב לארצות הלבנון)
 למחנה ישראל, ושם נפלו יצעות ונלאות מחמת הרוח החובטת אותן, וכה"א ורוח
 נסע מאת ה' ויגו שלמים מן הים, ר"ל שכחו מד ים סוף כאלו ילאו ממנו, ובאמת
 באו ממזרים וכוש ונפלו זו על זו על הארץ עד שנבהו אמתים על פניה, או כדברי
 ט"ל עפו בשפל אמתים סמוך לשטח האדמה באופן שהיו נלודים בידיים; וכן היה זה
 שנים לא בכיר בסביבות עיר רומי שנפלה השלז (Quaglie, Wachteln) מחמת רוח
 עזה וברכוי כ"כ עד שהיו נמכרות שתי שליים כפרוטת נחשת (Baioeco), וכן זוכרני
 שבהיותי בער הביא הרוח לטריאסטי כלילה ממין העוף הנקרא (Gru, Kranich)
 וחבט אותם על הגגות ונשארם שם מקרקרים עד אור הבקר ששקטה הרוח וגזו חיש
 לדרכם; א"כ כשהדבר היה כבר פעם אחת לא היה לו למשה לתמוה, אבל תמה על
 זה שאמר לו שלא ליום אחד או יומים יאכילם, רק לחדש ימים ויותר ולא אמר לו
 שיהיה בדרך נס, ובדרך השגחה טבעית היה נראה לו למשה ש"א שהרוח תביא
 שליים כ"כ שתפקנה לפרנסת ששים רבוא והנשים והטף אשר כרגליהם לזמן ארוך
 כזה, וא"כ היו נרכיבים לבקר ולאן או דגים; וגם אלה בדרך טבע ח"א לתקן להם,
 עד שאמר לו ה' היד ה' תקלר? עתה תראה ונו', שבאו בפעם אחת שליים בשופע
 רב עד שהממעיט אסף מהם עשרה חמרים שכוונתו היתה ליבשם כחמה (ויאטמו
 להם טטוח, פסוק ל"ב) או למלחם ולאכלם על יד עד חדש ימים, (חומר היא אחת
 ממדות היבש, והוא עשר איפות (יחוקאל מ"ה י"א), ועומר מן מאכל אדם אחד ליום
 הוא עשירית האיפה, כמו קילאגראם וחלי מקמח חטים, א"כ עשרה חמרים הם

תאכל אדם לאלף יום, ומשפחה בת ל"ג איש תאכלן כחדש אחד, ואין לומר שחומר ענינו כמו חממים חמרים שלכרו מזרים את הצפרדעים (פר' וזרה) כלו' תלמי תלמים, ש"כ לא ידענו בזרור מה אסף הממעיט, שחל אחד יכול להיות גדול ותל אחד קטן), לולא חטאו ולא התקדשו ומתו בפעם ראשונה שכלו מן השלו ופרשו הימנו; וא"כ ח"ו לומר שמה לא הזמין בה' שיוכל לעשות נס חדש, רק הבין שהדבר יהיה כפי הטבע (כדברי שד"ל) וזה נראה לו כבלתי אפשר; ומלאכותו בכל הפרטה מדבר אל ה' כאשר ידבר איש אל רעהו וה' לא קלף עליו, כי סוף סוף אדם הוא וקלרה רוחו בתלוכות העם המתחדשות יום יום: — (בה) **ולא יספו** הלכו והתנבאו כלי הפסיק מבואהתם, וכן קול גדול ולא יסף (פר' יתרו) הולך וגדל, וכן תרגם אוכלוסם ולא פסקין; ועיקר השרש ביוסף וסוף שענינם כריתה ופסיקה, הוא סף, ובאסוף התכווה הלכתיים הולכים וניספים זה על זה, וספים ונכרתים ממקום גדולם; ואל תתמה על זה ששרש יסף יש לו שתי הוראות זו מתגבדת לזו שמלאכו כזה גם בשרש סוף, נקשר עם למ"ד הוראתו קרוב, ועם מ"ם הוראתו רחוק, כן שרש יסף עם למ"ד הוראתו רבות במנין, ועם מ"ם הכרת, והמ"ם נסתרה והוא כאלו כתב ולא יספו מהתנבא, ולא יסף מגדלו; ולהשקית תלויות העם היה לריך משה לדבר על לבם ולהכטיחם בשם ה' שעוד מעט תכלה כל תלחה ויכנסו לארץ, אבל איך ישימיע איש אחד קולו לשטים רבוא? על כן נתן לו ה' את אלה לעזר, ורוח ה' שלחה עליהם שמה בפהם, לא עתידות, אבל דברים נכוחים ונכנסים באוזן להשקית תלויות העם והמית לבם: — (בו) **ולא יצאו האחרות** נ"ל שלא יכנסו נשארן, שאל"כ היה מספר שמאנו או לא חשו לנאת האלה; (ושני השמות מגורת דד, מל' כי העבר בסך אדם, תהלים מ"ב ה', מורה הליכה נכחת וכבודת); והשתמש בתיבת ילאו לפי שהיו לריכים לנאת מאהליהם ואולי נ"כ ללכת דרך רחוקה עד בואם לאהל מועד השוכן באמצע המחנה, ומקלהו עד אמצעותו מהלך גדול, ועוד ההליכה למקום פתוח ויזיה **תקרא**, וכן ויזאו אל מדבר סור (פר' בשלח); והזקנים לא נכנסו אל אהל מועד, רק עמדו סביבותיו: **ויחנבאו במחנה** החלו להתנבא בהיותם תוך המחנה, ולא כבחייהם שהחלו להתנבא בהיותם פתח אהל מועד, רק גם הם נתפורו תוך המחנה לדבר אל העם, שאל"כ מה הועיל משה בכבואהתם? — (בו) **הנער** ה"א הידיעה לאו דוקא, כמו

בהעלתך

ויבא הפליט (פר' לך לך) ודומיו: — (בח) מבחוריו: מהנאבדים והנכחדים
 לו, כי לפי הסברה בנצח ב"י ממזרים לקחו משה למשרת, ולא היה עמו בארץ מדין,
 ונצח ב"י מארץ מזרים היה יהושע כנר קרוב לששים שנה (מתרגום שד"ל): —
 (ד) ויאסף: אחר שדברו על לב העם והשקטו תלונותם נאספו אל אהליהם
 מפני הרוח החזק: — (לא) וישש: הרוח שהוא נושא הדבור ומשמש כאן ונא
 אעפ"י שהוא בכנין הקל, ואם כדברי המבאר לנתה"ש היה מוסב אל השלו, היה
 כותב וחמש ל' נקבה:

י"ב

(א) אשה כושית: איננה לפורה אכל אשה אחרת, ולולא דבור מקום לא
 היה מספר דבר זה, ע"כ הוא מוסיף כי אשה כושית לקח, רצונו וכן היה באמת
 שאשה כושית לקח; ובדרך מספרי ל"ה ילאו מן דבר אל דבר, עד שבאו לומר
 «הרק אך במשה» ונו', וזה חרה לה' מאד: — (ב) הרק אך: כפל מלות
 לחיזוק, ע"ד המבלי אין קברים (פר' בשלח), אין כסף לא נחשב (מ"א יו"ד כ"א):
 — (ד) ויצאו שלשתם: כנכנסו בחצר המשכן המוקף בקלעים בלבד, וה' קרא
 לאהרן ומרים וקרבו שניהם לפתח האהל ששם עמד הענק, והיו שכתב וילאו שניהם,
 ונשתמש בל' יציאה לפי שלא נכנסו אל תוך האהל מועד (עמ"ס למעלה י"א כ"ז):
 — (ח) ומדוע: מגזרת ידע, מה דעתכם ומחשבתכם שלא יראתם! ואם היה
 כותב למה לא יראתם היתה כונתו בעבור איזה דבר וליאיו תועלת לא יראתם,
 וביחוד הנרדפים יש גם כשנים אלה שאינם מכוונים, אבל כ"ל זה נדרס לפי שרשם:
 — (יב) אל נא תהי כמת ונו': וכן היא מבוששת להיות מזרעת תלך הלוך
 ודלה יום יום, ומיקון סופרים המכוון בדבור ראב"ע הוא אשר בצאתה (היא)
 מרים) מרחם אמנו ויאלל חגי בשדנו, כלו' עמה אנו בלתי; ומלכד שאין כאן
 מכרוח לתקון זה, הוא נ"כ נגד כללי דקדוק לה"ק ובמקום אשר היה לו לומר כי
 במקום בצאתה היל"ל יצאה, ואין מקום ליו' הסיפוד של ויאכל והיל"ל
 יאכל: — (טז) במדבר פארן: כולל מקומות רבים, והראשון בהם הוא קדש
 סען הוא הומר (למטה י"ג כ"ו) מדבר פארן קדשה, וזה הוא קדש ברנע, וכן מלאנו
 כפר' דברים (כ' י"ד) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע ונו', והוא ס' מילין רחוק

מעוה עיר פלשתיים ; וקדש אחר שהוא מחלת מדבר לין הוא הנקרא בזמן קדמון עין
 משפט (ס' לך לך) והוא קרוב לסלע Petra בארץ אדום (מדברי החכם שווארץ
 כתבאות הארץ שלו) ; והוא מצאנו למעלה (יו"ד ב') וישנן הענן כמדבר פארן
 כוונתו שבקברות התלויה ובחלרות חנו, עד שבאו למדבר פארן קדשה ששם נתעכבו
 ימים רבים ; ומן התימה שלא הזכיר שם פארן וקדש במסעות של פר' מקעי ;

פרשת שלה

י"ג

(ב) **בר נשיא בהם** 'גם ראשי כתי האבות נקראו נשיאים כמו שמצאנו
 למעלה (ג' כ"ד) ונשיא בית אב לגרשני, והמרגלים לא היו נשיאי המטות רק נשיאים
 לבית אבותם וראשי כ"י, כלו' שרי אלפים ושרי מאות : — (טז) **יהושע** מאחר
 סנקרא האל ית"ש כשם הוי"ה, שנה משה שם בחירו וקרא לו יהושע כהחבר לו ג'
 אותיות מהשם הקדוש, כאומר יה יושיעך מכל פגע רע (קרוב לדברי רש"י) : —
 (יח) **וראיתם את הארץ** יתיבת **הארץ** הראשונה הוראתה הזיקלים הם
 בריא הוא הם לא, וזה תדעו בראותכם העם היושב עליה החזק הוא וגו' ; והשניה
 ענינה מראה הארץ, אם הארץ יפה אם לא, **וטובה ורעה** להוראת יפה ומכוערת ;
 והשלישית ענינה האדמה ; ותיבות הבמחנים הם **במבצרים** חוזרות אל העם, הם
 יושב בערי פרעות או בערי מבצר, או חוזר ג"כ אל הערים, הם הן במחנים כלו'
 כבקעה, או במבצרים על הסלעים במקום נשגב, וכן הוא קורא לסלעים שנמלט שם
 דוד בברחו מפני שאול **מצורות** ; ושם מחנים נגור משרש חנה לפי שהנוסעים
 כאורחה יקימו בהם מחניהם במקום שמלא חן בעיניהם כבקעה, ולא יעלו על ההר
 להקימו ; ושם מבצר משרש בלר, כי הנמלטים שם יבצר מרודפיהם לעשות להם
 מאומה ; ומאודה משרש גדה ועוד, כי שם מנוס היעלים ויתר החיות המדלגות,
 וב"א לדים אותן משם, או מפני שכן חגוי הסלעים הנמלטים שם יפודו ויארבו על
 אויביהם ; ושניהם משם צד שהוא בעל הכרה אחת וקדמון להם, כי הגודה לא
 יתיכב לפני פודו אבל בא עליו מן הגד ; וכן תיבת **פנים** שרטה ענה, ועל כן תבוא
 כל רבים כי הראש יפנה לכ' גדדיו לימין ולשמאל, ושרש פנה מגורת פן המורה
 ספק, כי המוטל כספק פונה לכאן ולכאן : — (כא) **טמרבר ציין** : הלכו כמדבר

ממערב למזרח עד שבאו מקדש ברנע שהוא במדבר פארן לקדש או עין משפט שהוא
 במדבר זין, ומשם פנו ללד לטון ונכנסו בנגב ה"י שהוא ללד לפונס, ומשם עלו
 להרים שנפלו אח"כ בגורל יהודה ונקראו על שמו הר יהודה: — **ויבא ער
 חברון** ע"ד כל פֿעֿל שְׁפִיעַל שלו בקרבן, כמו בפר' ויזא וגללו את האבן
 (הגוללים) והסקו את האבן (המשקים), והשיבו את האבן (המשיבים); אף כאן
 כדברי רז"ל (ת"כ סוטה ל"ד:) אחד מהם בא לחברון והוא כלב (יהושע י"ד ט'),
 אולי חלקו להם הארץ לעבור בה כדי שלא יחשדום כמרגלים; או ג"כ הלכו כולם
 יחד, אבל לא כל ארץ כנען רָגְלוּ, רק גבוליה מדרום וממזרח, מקדש ברנע עד
 רחוב לבוא חמת מזל מזרח, וזהו שאמרו עמלק יושב בארץ הנגב, והחתי והיבוסי
 והאמרי יושב בהר, בהר יהודה סמוך לגבול נגב, והכנעני יושב על הים הוא ים
 המלח ועל יד הירדן השופך מימיו לתוכו, ולא הזכירו לא ארץ פלשתים ממערב ולא
 ארץ שאר עממים, מלפון ומאמלע; וכתבתי עוד ע"ז בסוף סדרה זו על פסוק ולא
 תתור: **הענק** מתחלתו היה שם פרטי ונעשה שם כללי וע"כ תדק בו ה"א
 הידיעה: **שבע שנים נבנתה** ממה שְׁמִסְפָּר זה על עיר חברון ולא חש לספר
 על עיר אחרת, נראה שהיא העיר הקדמונית שבא"י; וידוע שמלכות מלכים היא
 מהמלכויות הקדמוניות, ובדאי עריה היו בנויות מקדם, ועכ"ז חברון קדמה להן,
 וגם מן הנמצאות עוד בימינו היא הזכרת תחלה בס' בראשית, ואחריה דמשק ושלם
 שהיא ירושלים שכן כתוב (תהלים ע"ג ג') והיא בשלם סבו, וכינוה ובבל ויתר הערים
 שבנה במרוד חרבו; ומה שכתוב בת"כ (כתובות קי"ב י') והביאו רש"י « אפשר
 » שבנה חס את חברון לכנען בנו הקטן קודם שיבנה את לנען למלכים כמו הנדול! »
 ר"ל שבני נח בהיותם לגברים ונושאים אשה ומולידים בנים היו נוטלים רשות
 מאביהם והולכים לארץ אחרת ובונים להם שם עיר, וא"כ איך היה הדבר שכנען
 שהוא הקטן גתרחק מאביו קודם שיתרחק ממנו מלכים שהוא גדול ממנו? ובגמרא
 שלנו כתוב « אפשר אדם בונה בית לבנו קטן קודם שיבנה לבנו גדול? » וכימי נח
 היו בוחרים להם הארצות יותר שמנות וסובות, וכיון שנתישבה הארץ סביבות
 חברון קודם שנתישב ארץ מלכים, נראה שזה היה מפני שטובה ממנה ולא מפני
 קריבתה למקום שנתישב שם נח אחר המבול, כי כוש בכור בני חם הלך לו לדרך
 דחוקה עד ארץ כוש הנקראת על שמו: — (ד' ויהם) השתיק את כולם למפן

ישמעו דברי משה כי חשב שבלי ספק ידבר על לבם ויבטיחם בעזרת האל וכיון שראה שמשה גבהל ונענה, דבר הוא תחתיו: — (לב) **דבחה**: ל' דבור סתם, וממה שאחריו יוכן כי ל"ה הוא, אבל לא מתיבת דבה אם לא יתחבר אליה תאר רעה (ועמ"ס על יובא יוסף את דבתם רעה בפר' וישב): **אנשי מדות**: מחפסם להוליך דבה רעה על הארץ אמרו שני דברים מתנגדים זה לזה, שאם יושבי הארץ הם בעלי קומה גבוהה, זה אות ומופת שהאיקלים טוב, וא"כ איך יתכן שתהיה ארץ אוכלת יושביה? ושל"ל בתרגומו פירש שהאיקלים מוזק **לְבָא** לשבת בארץ ואינו איש מדה כעם אשר בתוכה, אבל תיבת יושביה מוכחת נגד פירושו, כי הוראתה היושבים בה כבר ולא הבאים לשבת בה מחדש: — (לג) **הנפילים**: משרש נפל, יש לומר ששם זה נהיה מאמונת הקדמונים שקודם המבול נטרדו מלאכים מן השמים ונפלו לארץ, וזה היתה קבלה ביד כל האומות הקדמוניות (Niebelungen?)

י"ד

(ו) **קרעו בגדיהם**: מלת לבס בראותם משה ואהרן נופלים על פניהם כמבקשים רחמים מאתם, תחת הזורח חיל כמו שעשה משה במעשה העגל, ואמור «מי לה' אלינו ונקומה ונלחמה בכנעני»; ומשה ואהרן נלאו ברוב תלונות ב"י, ונתרשלו ידיהם יותר בשמוע אותם אומרים נשובה מלרים, א"כ לא היו ראויים להעשות אומה חפסית כיון שבזמרים בעבודת מהכנים עלמם בסכנה, ולריך להמתין עד שיגדלו בניהם המורגלים מעודם בחירות המדבר, ויהיו ראויים לרשת את הארץ ולהתקיים עליה: — (ז) **סר צלם מעליהם**: ברית בין הכתרים לא באה כ"א להגיד לאברהם ולזרעו שאחר עבודת מזרים ילאו לחירות, וא"כ בהכבוד המזרים העבודה עליהם יבטחו בנאולתם באמרם כשם שנתקיימה נזירת הרעה תתקיים ג"כ נזרת הטובה, ובודאי היה ידוע לישראל מה שנהמר לאברהם ודור רביעי ישובו הנה (פר' לך ועמ"ס סס); וזהו מה שכתוב כאן סר ללם מעליהם, כאומר הלא ידעתם כי עד הנה היו הכנעני תחת לל שדי שגזר בחבכתו לקיימם, אבל עתה שלם עוכם וביא הקץ להרויטם וסר ללם מעליהם כי אין עוד רמון האל לקיימם: — (י) **נִרְאָה**: כי אמה ה', לפי שהוא ל' עבר, מ"ע היה ראוי לנקודו **נִרְאָה** ל' הוה: — (יא) **פקר עין אבות**: וגם אני איני מבקש ממך שתשא עונם מכל

וכל הכל שלח תסמידם, והוא ל' סלחתם בדברך; והוראת שלח נפרדת מהוראת
 נושא עון, שזה מורה מחילה גמורה, והראשון מחילה ע"י יסורין, אבל יסורין קלים
 ועוברים ולא כראוי לעון; ואולי נזרת שרש שלח הוא מן צלח (לח רכב, תהלים
 מ"ה ה'; ונלחו הירדן, ט"ב י"ט י"ח) שהוראתו עבר, ע"ד ועובר על פשע; ואם
 נדר שני בנדרים אלה כדברי פסוק מי אל כמוד (סוף מיכה) נדרש יפה, האל נושא
 עון כלו' מוחל אותו מחילה גמורה, ועובר על פשע, סולח הפשע ע"י יסורין, ופשע
 קשה מעון, שזה מתנגד ליושר (נתיבתי עוה, איכה ג' ט'), ופשע שפנינו מרודה
 (ויפשע מואב, מ"ב ח' א') מתנגד לעבודה, א"כ מורה פריקת עול מלכות שמים;
 — (כא) חי אני וימלא ונו' כשם שאמת שאני חי וכבודי ימלא כל הארץ, כלו'
 כל יושבי תבל יודעים שאני חי וקיים לעד כי כבודי כלו' מעשי הנכבדים והנפלאים
 יראו בכל הארץ ויגדו כי יש אלהים העושה כל אלה, כן באמן הדבר שכל האנשים
 הרואים ונו' לא יראו את הארץ, והן הם דברי ה"י על פסוק זה; אבל בפסוק ב"ג
 פירש כאופן אחר, ואולי הם דברי אחד מתלמידיו שכתב בשולי הקונטרס, והכניסם
 תוך פירוש רס"י: וימלא נקוד בנין נפעל והוא חיקון סופרים כי בפעל כדרכו
 וימלא תהיה הוראת המליצה שכבוד ה' יהיה גדול כ"כ וימלא כל הארץ אבל לא
 יתראה חן ממנה, והארץ היא הכלי והכבוד מה שכתוכו, ובנין נפעל (גם כי לא
 יבא בל"ק באבלטוף) תהיה הוראתו שגם חונה לארץ יתראה כבוד ה', והכבוד הוא
 הכלי והארץ מה שכתוכו; ובנין הקל, ואת חמת ה' מלאתי (ירמיה ו' י"א) הוראתו
 היות לדבר התכונה להיות מלא מבלי שיעשה הוא פועל לקבל הדבר ויהמלא.
 וגם כאן כמו בפעל מלת את קרובה להוראת טאח; וכבוד ה' מלא את המשכן
 (סוף פר' פקודי) היה ראוי להקד מלא, ואולי גם הוא חיקון סופרים: —
 (כה) והעמלקי ונו'. ויראים אתם להתנרות בהם? א"כ מחר פנו ונו' ללד
 אחר להתרחק מהם: — (כו) וידבר ה' אל משה ואל אהרן בתחלה דבר
 אל משה לבדו, ובתוך דבורו ליה לו שיקרא גם את אהרן לשמוע דבריה ולדברם
 כאזני העם: — (כז) רעהה כמשמעו ככל הפרשה, עדת ישראל ולא המרגלים,
 ותיבת מרגלים ככיתר המקומות היא פעל עומד, והמה שכפסוק הקרוב מוסב לכ"י,
 ויריגו שפסוק ל"ו היוגו יכולים לפרשו ואל, המרגלים גרמו שהעדה תדבר מלכותיה
 על משה; מ"מ יותר טוב לפרשו גם שם פועל עומד, ואת להוראת עם וגם כתיב

וקרוב לזה כתב ג"כ במשתדל: — (כנ) **והראת לדורותיכם** ומה שיוכל עוד
למות מן היום הזה ולהלן בדורות הבאים לפי מלכ הדור, לא ח"ו **ש'שנה** עיקר
האמונה ויסודות התורה, אבל יוסיף ויגדע מלות וחקים ע"י כביאיו; ומלאנו כזה
במשך בית ראשון וכראשית בית שני שעדין לא פסקה כבואה מישאל שבאיס
הוסיפו ונגרעו מלות וחקים, ואם מלאנו (כפר' ואתחנן) « לא תוסיפו על הדבר... »
« ולא תגרעו ממנו, » ראונו שלא להוסיף על יסודות התורה, שמהם תשרשנה כל
המלות, מזה או חק חדש שלא ילאו מהם, ולא שיהיה אסור להוסיף מזה או חק,
וגם חז"ל הוסיפו מלות עירובין חנוכה וכו' והלל תיקן פרוזובול, וסמכו על המקרא
(פר' שופטים) לא תקטור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, ונכון מאד; ושד"ל
תרגם באופן אחר מן היום שחלו עליהם מלות ה' ומן היום שהולא לדורותיכם,
וכוננו דלויה אבל כ"ל שאינו פשוטו של מקרא: — (לב) **ויהיו בני ישראל**
במדבר מוסב לכתוב למעלה (ל') והכפש אשר תעשה ביד רמה, והרי הוא כאלו
כתב וכן קרה שבהיות ב"י במדבר איש היה מלקט בפומבי עלים ביום השבת, שלא
היתה מלאכה נמורה ש"כ כבר מפורט בפר' תשא מחלליה מות יומת, אבל
עשה ביד רמה להכניס, וע"כ חטף חטף גדול ונתחייב מיתה (בסם שד"ל שמעתי):
— (לח) **ציצת** מל' מציץ מן החרכים (ש"הס ב' ט'). דבר שמוסב עיני כל אדם
עליו, והראיה והיה לכם ללזות וראיתם אותם; וזיאת הראש (יחזקאל ח' ג') ענינה
קליעת השער, ונהיה שמה מפני שהיא יופי לאדם ומביאה עיני הדואים עליו, או אחר
שנהיה שם **ציצת** לקליעת חוט, נמשך שם זה גם על קליעת השער; וגם לזך השדה
נקרא כן מפני שבמראיו מושך עין כ"א עליו: — (לט) **וזכרתם וגו'** עד סוף
הפרשה דומה למה שכתב על התפלין סוף פר' בא, וזו ראיה ברורה נגד הקראים
שאונס מניחים תפלין, וסוכרים **שצוויים** השנוי ד' פעמים בתורה הוא דרך השאלה
כמו « קשרם על אלכנתיד כתבם על לוח לכך » (משלי ז' ג'); וכמו שמלות זיאת
עם שתול תכלת הכתון עליה בודאיו מזה מעשית היא, גם התפלין כן כי טעמם שיה
ואולי על זה קבעו רז"ל גם פרשה זו בק"ס: **ולא תתורו** א' ע"י ששד"ל במשתדל
מבטל מה שכתב בכבורי העמים שבת תקפ"ו על שרש תור שמקורו **אתא ראה**
ומזיחו משרש **תאר** שטנינו סבב, מ"מ כ"ל שמתבאן עולה ופיה שתיה הוראתו **ראה**.
כלו' תחת בקם לראות מה שלבבכם ועיניכם מבקשים, תראו הזיאת ותזכרו מלות

ה' ; ומ"מ אחת הוא שפעל רָגַל משם רָגַל, וענינו התהלך בארץ לארכה ולרחבה, וחור מגזרת חארר שענינו סכב (ומאר הגבול, פר' מסעי) ר"ל חקור גבולי הארץ והערים אשר עליהם, וכן עשו גם י"ב המרגלים (ויעלו ויתרו את הארץ, וישבו מתור הארץ, למעלה י"ג כ' וכ"ה), רק אחד מהם בא ונכנס עד חדרון הבלתי רחוקה כ"כ מהגבול :

פרשת קרח

ט"ז

(א) בן יצהר - מנית אב של יאהר, ממספחת הקהה, מסכטו של לוי (עמ"ס פ"ז כפר' וארף) : — (ב) נשיאי עדה - שרי אלפים ושרי מאות : — (ג) כי כל הערה בלם קרושים - כבר כתבתי במקומות אחרים (סוף פר' יתרו, ועוד) שקודם מעשה העגל לא היתה דעת האל להקדים משפחה אחת ומקום אחד לעבודתו, אבל כל ב"י יהיו ממלכת כהנים, וכל אחד מהם יהי ראשי להקריב קרבנות בכל מקום כרצונו ; ואם מלאנו בפר' יתרו וגם הכהנים הנגשים אל ה', הם נדכ ואביהוא זשכעים איש מבני ישראל הנגשים אח"כ לה' כמסופר סוף פר' משפטים, ושם קראם אזילים כלו' מובדלים מאחיהם ; ומלאנו בש"ב (ח' י"ח) שכני דוד ובניהו והכרתי והפלתי כהנים היו, כלו' מגדולי העם ושריו שיש להם מלכ מדיני ויושבים בטוחים על כן ובסים (בתן-בון, מהל-מול, בהת-בוט, להט-לוט) ; ואחר מעשה העגל ככיכול נהפך לכ ה' על העם וקבע שרק משפחה אחת ושכט אחד ישמשו לפעניו בכית אחד, ועי"ז לא יכנסו תוך עבודת האל חקי ורים, וכ"ז היה קשה בעיני אזילי העם כי בזה נגרע מגדולתם, ונתחברו עם קרח כמחלוקתו עם משה כאלו הוא מדעתו בדה כל זה לתת שררה לאחיו ובני אחיו ; וזו ג"כ דעת מדרש נוכחומא, שקרח הלביש עדתו טליתות שכולן תכלת, באו ושאלו את משה טלית שכולה תכלת חייבת כזאת אז פטורה? כלו' תכלת הוא גוון דומה לרקיע, וכראותנו אותו נזכר מלות ה', ע"כ נלטיינו לתת פתיל ממנו על כנפי בנינו, אבל אם הטלית כולה תכלת מכ"ש סזכור את ה' ואת מלותיו, וא"כ אין לורך לתת עוד פתיל ממנו על הכנף ; וכן ביותר העמים שזינס מחשבים עצמם כולם קדושים נריך שיהיה אחד מהם יומר קדוש וקרוב לאלהים, אבל ככ"י שכולם קדושים ובתוכם ה' ולא ישכון כמנויאלע או

במערת זורים כמסופר בלילי הגויס מקיס שרק הכהנים יבואו עדין, אין לורך
 שיהיה אחד מהם או משפחה מהם מיוחדים לעבודתו; נכון שאחד בחיור יהיה שופט
 ומנהיג ובו לא ימרוד ש"א לחברה בלי קצין שוטר ומושל, אבל בגלל יוסר מדותיו
 ונוד שכלו או בגלל נבורתו, לא מפני שהיא משפחה מיוחדת, ע"כ לא במשה מאסו
 כ"א באהרן ובמשפחתו; ולשאלתם אם טלית שכולה תכלת חייבת בלינת או פטורה,
 היו סוכרים שמה ישב פטורה היא, והוא השיב שאעפ"י כן חייבת, כלו' עכ"ז
 שאמת הדבר שכל העדה כולם קדושים וממלכת כהנים, לריפוס הם לכהן מיוחד
 שיהיה יותר קדוש מן העם; או לא ידעו לענות אותו דבר, והתחילו לחק עליו,
 כדרך שיקרה בימינו בַּשְּׁנוֹבֶת עם המפקירים בתורת ה' ובמזותיו, הם מתראים
 כטהורים ורזים לתת טעם לדבריהם מדוע יעברו על מצוה מן המצוות, וכאשר
 נוכח פשעם על פניהם לא נשאר בידם כי אם כלי זין אחד, והוא הנחוק,
 ומתלוצצים על המלצה ועל מליציה, ובוש בַּתְּיָשִׁים כח הטובים באופן שאין עוד מענה
 בפיהם, ואולי מטעם זה נקראו הרשעים בהרבה מקומות לגים; וע"י זה המדרש
 מפירש ג"כ איך לא מצא משה מענה לטענת קרח ועדתו ונפל על פניו כמתחנן
 אליהם שישקטו מתלוצצותם באומרו שמעו נא בני לוי, שלכאורה אין זו תשובה נלחמת
 למה שטענו הם: — (יא) **לכן אתה וכל עדתך** • הנועדים עמך, נועדים
ער ה' ולא על אהרן, כך פירושו לפי דברי רש"י ותרגום סד"ל, וא"כ מלת לכן
 הוראתה כמו מל כן כדברי הראב"ע, וחיך טועם לה"ק יכיר ההפרש בין לכן ועל
 כן; וכ"ל שיותר טוב לפרש כדברי המבאר לנתה"ש שהשמיט מה יהיה ענשו, לכן
 אתה וגו' אוו לכס, ומה שהמבאר הנ"ל כתב שכן היא גם מליצת לכן כל הרג קון
 (פר' בראשית) אזי פרשמה באופן אחר, עמ"ש שם: — **(יב) רא נעלה** • נראה
 שהמשכן והאלו אהרן ובניו אשר סביבותיו היו במקום יותר גבוה ממקום חניית משה
 ראובן, ע"כ נשמתם בל' נעלה: — (יג) **כי תשתרר** • עתה התחילו דתן ואבירים
 להתרעם גם על שררת משה מה שלא היה מתחלה, שלא אמר ואנחנו מה כי תלינו
 עלינו כמו שאמר פעם אחרת (פר' בשלח), רק ואהרן מה הוא כי תלינו עליו, ושלחו
 למשה לאמר אתה שולח לקרוא אותנו לפניך כשר ונגיד, ומה היא הטובה שעשית
 עמנו שבעבורה נקבל מִרְיָתְךָ? הלא הֲרֵעוּתָ וְלא היטבת עמנו! הולאתנו ממזרים
 ארץ זבת חלב ודבש ואף אם הביאותנו לארץ כנען שגם היא ארץ זבת חלב ודבש לא

היינו חייבים תודה לך, כי אז הסיבות לנו מה שנטלת ממנו, מכ"ס שנטלת ולא שלמת, ובמה **תאיים** עלינו? האם תגזור לנקר עינינו לעונש על שלא קבלנו דבריך, אתה המשחרר עלינו בחוקה? מזה לא נירא ולא נעלה (רס"י); ונ"ל **ישאנשים** **דהם** אמרו על עצמם, מ"מ נוכל לפרשו ב"כ על קרח ועדתו, כלו"ג נס' אס' תגנוב דעתם, דעתנו לא תגנוב ולא נעלה; ודתן ואבירם לא רבו עם משה על דבר ההכונה כי לא מצאנום מקריבים קטרת ולא חיכפת להם עליה כלום, אבל היו מעוכרי העם הכותנים בקולם בכל מקום שיש להתרעם: — (טו) **אל תפן אל מנחתם** מעודי מקרא זה היה קשה עלי ולא יכלתי להלמו, איך יהיה שמשה **יאיים** על קרח ועדתו בהקרבת הקטרת, ואח"כ הוא עצמו בספק אולי תתקבל מנחתם עד שהולך להתפלל שלא תקובל! וגם בעיני חז"ל היה הדבר קשה, וזה אחד מן המקראות שאומרים דרשני, כלו' בלי פירוש לא ניכל להניח שום פסוק שנתכ"ך, ואס' א"א לפרשו בדרך פשט גריכים אנו לפנות אל המדרש, ואמרו שכונתו על חלקם בתמידי לבור שהאש תניחנו ולא תאכלנו להורות כי כזופים הם למקום; וזה לא יתכן מכמה טעמים, וראשון לכולם שלא הקריבו תמידין כל"ח שנה שהיו במדבר שכן כתוב (פר' פנחס) עולת תמיד העשויה בהר סיני, ששם הקריבו תמידין כמלווה בפר' תלה « וזה אשר תעשה על המזבח » וגו', ואחר נסעם מהר סיני אולי הקריבו בהיותם חונים במדבר פארן באותם מ' יום שהמרגלים היו תרים את הארץ, ואח"כ חללו להקריב מפני שחשבו עצמם כזופים למקום; וגחזור למקרא שלפינו התמוה בעיני מאד, ומאחר שאיני מולא קורת רוח בדברי שום אחד מן המפרשים, הנני מוכרח לסל' דרך חדש לעלמי נס' כי קונים ממאירים סכיכותיו, ועלה על דעתי סת"י של תיבת **תפן** היא במקום **אל"ף** כמו ששערתי כתיבת **אוביר** (ככל המקום אשר **אוביר** את שמי, סוף פר' יתרו) ששם להפך האל"ף במקום **ת"ו**, ואל' הוא במקום **ד"א** או תיקון סופרים הוא אחר שמלאו כתוב תפן במקום אפן; וכונת המקרא היא שחרה למשה על שקראוהו משחרר בחוקה ומטיל אימה יתרה על הנכור עד שיטוה לנקר עיני אדם שלא יחוס לסור אל משמעתו, ואמר לפני ה' « זה יאמרו עלי! אני שלא אפן אל מנחתם, שמימי לא קבלתי מנחה מהם ולא פכיתו אליה, לא לקחתי חמור אחד מהם כשרצו להשאילני, מכ"ס שלא עשיתי אנגרויה בהם ולא הרעותי עמם; ודומה לזה אמר שמואל כיון שגראה בעיניו שחדוהו שנס' ידו עם יד בניו

(ועמ"ש כניאורי על כ"ר ט"א י"ב ו'): — (יח) ויקחו איש מחתתו כיום המחרת גם כי לא נאמר בפירוש, וגם אהרן לקח מחתתו, עד שאמר ה' לו ולמשה הכללו מתוך העדה הזאת; מכ"ס שמלאנו שמשנה וזקני העדה הלכו אל דתן ואבירם וזהרן לא היה עמהם, ה"כ אולי היה עם קרח ועדתו לפני אהל מועד; והמבאר לנתה"ס כתב שקטרתו של אהרן היתה קטרת הנקרא, ולא נראה, לפי שהם הקריבוהו בחצר המשכן לפני מונח הנחשת ולפי הסברא גם אהרן היה שם, ועוד קטרת של בקר היה על מונח הזהב ולא על המחטה: — (ל) ואם בריאה • דבר חדש שלא היה מלשנים (עמ"ש כפר' בראשית על פֿעֶל כרא), ויקרה לפעמים שתבקע הארץ ותכלע כל אשר עליה, רק לא יחורו פני האדמה לקדמותם כמו שהיו מתחלה, אבל יהפכו לפנים אחרים; וכאן נראה שנפתחה הארץ כמו פה ובלעה דתן ואבירם וכל אשר להם, ובסגרה מחדש וחורר לכומו שהיתה טְקוּרָם, וזו היתה כריזה חדשה: אוחם • דתן ואבירם וכני כתיסה וכל האדם אשר לקרח כלו' עבדיו (אולי כל אלה סייעו במחלוקת) וקרח עלמו נשרף (עיון במסתדל); ומה שכתב על תיבת לקולם (ל"ד) « מפני נפילת הכתים » אגב שטפיה לא דק, והיה לו לכתוב האהלים, וכתים כמדבר מנין? וגם אם יפלו האהלים לא יגרמו קול חוק:

י"ז

(ג) רקועי פחים • טסים מרודדים (רש"י) וְרִקְוֵעִים הוא שם מופשט על משקל כְּפֹרִיִם, ופחים הוא מעשה נחח הנופח באש פחם ומזיח כלי למעשהו, וגם פח ומוקט מעשה כרול משרש זה, ומכ' שמו' סמוכי' שה' מהם שם מופשט יתהפך זה לשם התאר, ה"כ רקועי פחים כמו פחים רִקְוֵעִים: — (יא) ושום קטרת • להראות שקטרתו של קרח ועדתו הביאה המנפה, וקטרתו של אהרן עלתה אותה: — (יג) בין החיים ובין המתים • ולא ירא פן ידבק בו הַדְּבָר (סד"ל): — (יח) ואח שם אהרן • עכשו שנתקלה קטרתו ברעו, נראה ברור שמכל שבת לוי הוא לכדו נכח לכהן מאחר שקרח ואולי גם לויים אחרים שהיו בעדתו נשרפו, ה"כ לא היו זריכים לאות כ"א להראות כי שבת לוי נכחד לשרת, וזה למדנו מן פריחת מטה אהרן לבית לוי: — (כא) בתוך טווחם • ולא במקום מיוחד: — (כב) ויגמל • שרש גמל קרוב לגמר, נגמר הפרץ, וכן ויגדל הילד, ויגמל (פר')

יורא) וְהַנְּפִיר יִיקָמוּ, וְנִמַּל-טוֹב מֵעִיקְרוֹ כְּמוֹ שֵׁלֶם, לְפִי סִטְתָם הַנּוֹמֵל וְהַתְּשׁוּמִין אִינֶם בְּאִים כ"א אַחַר נִמַּר הַמִּלְאָכָה וְהַפִּיעֵל נִימַר מִלֵּאכְתּוֹ וְנִעַל הַבֵּית מִשְׁלִים דְּבָרוֹ, וְאִם כ"א הוֹשֵׁאֵל נ"כ לְעִשִׂית, חֶסֶד בְּלֹא חֵיבוֹב, לְפִי שֶׁאִם הָאֵל הוּא הַנּוֹמֵל יֵשׁ לְהַנִּיחַ שְׂרָאָה בְּאִדָם זְכוּת, וְאִם ב"א הוּא הַנּוֹמֵל הוּא מְשַׁלֵּם אַחַת מִגִּי אֶלֶף מִתּוֹעֲלוֹת בְּבִאֹת לוֹ מִחֲתָב ב"א וּמִחֲסָדֵי הָאֵל עֲלָיו :

י"ח

(ב) וִילוו עֵרִיךְ • לְשׁוֹן נּוֹפֵל עַל לְשׁוֹן כְּאֵלוֹ. סֵם אֲבִיהֶם מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁהֵיוּ מַעֲוֹתִים לְכַךְ : — (טו) בְּכּוֹר הַבְּהֵמָה הַטְּמֵאָה חִפְרָה • כִּכֵּר פִּירְשָׁתִּי כִּפֵּר' בֹּא שְׁמָה שְׂכֵתוֹב סֵם פֶּטֶר חֲמוֹר דְּבַר כְּהוֹה לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה אֲנִלָּם מִבְּהֵמָה טְמֵאָה כ"א חֲמוֹרִים, וְלֹא מִלֵּאנֹו נּוֹכֵר אֲנִלָּם סֵם כְּהֵמָה אַחֲרַת אֲפִילוֹ נְמִלִּים נֶס כִּי בַמִּדְבָר הָיוּ, וְדִין עֲרִיפֵת פֶּטֶר חֲמוֹר אִם לֹא יִפְדּוּ הוּא לְפִי דַעַתִּי נ"כ לִיתֵר מִינֵי כְּהֵמָה טְמֵאָה : — (כט) מִכֵּל חֲרָבוֹ • מֵאַחַר שֶׁהוֹקֵפֶה הַחֲלָב לְהַקְרִיבָה עַל הַמִּזְבֵּחַ הַשְּׂמֵטָה כִּשְׁם זֶה לְהוֹרֵאת קִרְבָן וְתְרוּמָה, וְכֵן « כֹּל חֲלָב יִבְהַר וְכֹל חֲלָב תִּירוֹשׁ וְדָגָן » (לְמַעַלָּה י"ב), וְכֵן כֹּאֵן מִכֵּל חֲלָבוֹ מוֹסֵב אֵל ה' הַנּוֹכֵר בְּחֵלֵי הַפְּסוּק הַקּוֹדֵם, מִהַמְעַשֵּׂר הַנִּתְּנָן לְכֵס וְהֵיָה רֵאוּי לְהִנְתֵּן לֵה' תְּרוּמָה וְא"כ הוּא חֲלָבוֹ כְּלו' תְּרוּמָתוֹ, מִהַחֲלָב הַזֶּה תְּרִימוֹ מִקְדָּשׁוֹ, אֶחָד מֵעֲשֵׂרָה שֶׁהוּא חֶלֶק הַקּוֹדֵשׁ שְׂכוֹ, וּמִכֹּאֵן נִרְאֶה שֶׁתְּרוּמָה גְדוּלָה הֵיָתָה גְרִיבָה לְהִיּוֹת לְכֹל הַפְּחוֹת אֶחָד מֵמֵאָה, וּבְכֵן יִבְדַּק מֵה שְׂמַעֲלִים אֶת הַמְדוּמַע בְּאֶחָד וּמֵאָה (מִשְׁנֵה שְׁבַת פ' כ"א מ"ה) ; וְנִרְאֶה נ"כ שֶׁהֵיוּ יְכוּלִים לַתֵּת מַעֲשֵׂר לְלוֹו קוֹדֵם תְּרוּמָה גְדוּלָה לְכָהֵן, וְהֵלְוִי יִפְרִישְׁנָה הוּא מִמְעַשְׂרוֹ (וְכֵן הוּא הַדִּין אִם הַקְדִּימוֹ הֵלְוִי לְכָהֵן כְּשֶׁהִתְכוּיָה עוֹדֵנָה בְּשַׁמְלִים), וְאִם הֵלְוִי לֹא יִפְרִישׁ תְּרוּמָת מַעֲשֵׂר הוּא מִחֲלָל קְדָשִׁי ב"י (ל"ב) שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ מֵעֲשֵׂרֹתֵיהֶם עַל מַנְת שִׁפְרִישׁ מֵהֶם תְּרוּמָה לְכָהֵן :

פרשת חקת

י"ט

(ב) זֹאת חֻקַּת הַחֹרֶרָה וְגו' • בְּדוֹר רֵאשׁוֹן אֲחֵרֵי לֵאחֶם מִמְלָרִים לֹא הָיוּ ב"י כ"כ חֻקִּים בְּאֵמוּנַת יְחוּד ה', וְרֵאיוֹנִים מִקְרִיבִים קִרְבָּנוֹת לְשִׁעְרֵי־סֵהֶם אֲלִילֵי הַמִּדְבָר, ע"כ לֹא דְבַר מִסָּה דְבָרֵי לַעַג וּבִזְיוֹן עַל הָאֲלִילִים כִּדְרָךְ שֶׁדְּבָרוֹ דָּוִד (מִזְמוֹר

קט"ו) וישעיה וירמיה בפה מלא, וקראם ג"כ אלהים אחרים כאלו ממשות בהם, שלא להתנגד מכל וכל לדעת הדור, כי כזה לא די שלא יועיל לקבוע בלבם אמונת היחוד, אבל ירחיקנה מדעתם עוד, וכן אמרו חו"ל « גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה » (באפיה « ת"כ סנהדרין ז"ד י.), לפי שבלמדו מקטנותו לכבד האלילים ההם ועובדיהם, יבשה בשרו חידודין חידודין בשמעו דברי לעב עליהם גם כי כתגיד, כי הרגל הילדות כעשה בו טבע; וגם ליתרו (שעליו אמרו רז"ל מאמרס הנ"ל) כודאי זר מה שעשה ה' לפרעה ולמצרים וגם באלהיהם עשה ה' שפטים, והתחתיותו במשה לא היתה די לשחק בלבו מכל וכל לער איבודם; מ"מ זיה ה' למשה כמה מזות וחקים המתנגדים לחקי מצרים ויתר הארצות שב"י גרים בתוכן, וזה טעם חקים הרבה הנעלם ממנו ונודע לדור משה; וכן במצרים היו עובדים שור כולו שחור וכתם משולש לכן על מחוץ, או להפך השור לכן והכתם שחור; וה' זיה למשה שיקח פרה תחת שור, ואדומה כולה לא שחורה ולא לבנה, וישרפה להסיר הטומאה באפרה, כי כן האפר תעביר הוהמא והכתמים, והמתעסק בה לא יקראש רק יטמא: תמימה לפי הפשט כיתר המקומות (ד"מ תמים יהיה לרזון כל מוס לא יהיה בן פר' אמר) בלי מוס, וכא פירושו אחריו (גם כאן כמו בפסוק הנ"ל): — (ו) עין ארוז מ'מאמר רז"ל « אין מיתה כלל חטא ואין יסורין כלל עון » היתה דעה ואמונה בפי כ"י משנים קדמוניות, והיתה מועילה מאד לשמרם מפשע כי יראו ממות; והטמאים למת לרוב הסקרוביו וכניביתו, ובהיות ידה' במשפחתם, יפשטו גם הם כמעשה'הם וישובו, כדרך שאמרו גם חו"ל (ת"כ שבת ק"ה:) « מת אחד מן האחים תדאנ כל » המשפחה; וזה דבר טבעי, ומחמת רזון עליון אדם שוכח המות, וכמוה' אחד מקרוביו הוא זוכרו וחרד ממנו פן יבואהו גם הוא, וא"כ בטרתם מטומאת מת יקחו עין ארוז ואזוב וסני תולעת כדרך שלוקחים לטהרת המזרע; והטעם מדוע נבחרו ג' מינים אלה הוא שהארו הוא גדול הזולכות בא"י, והאזוב הוא השפל והנכזה בנטעים, והקב"ה משפיל ומרים, ותולעת שני הוא לבע אדום הדומה לדם, להורות שכל חטאתו היה דם החוטא ראוי להשפך, ובכך ישיב מעשיו אל לבו ויטהר גופו ובשמתו: — (יב) הוא יתחטא בו • אין אדם עולה מטומאתו בלי טכילה (עמ"ס ע"ז סוף פר' מזרע), וכיום טהרתו הוא טובל, א"כ אין חידוש שטמא מת יתחטא כיום הו' שבו הוא עולה מטומאתו, אבל שינטרך ג"כ להנות עליו כיום

השלישי, זה הוא דבר חדש ומתמיה, לפי שכוכ ומזרע לא צוה שום דבר על יום ג' לטהרתם, וא"כ אולי יקל איש על עצמו ויאמר « הלא די לי שאזה עלי כיום הו' סוף » ימי טהרתי, » ע"כ הוהיר הכתוב, אם מלבד יום הו' יתחטף גם כיום הו', אז כיום הו' יטהר, ואם לא יתחטף גם כיום הו', אז כיום הו' לא יטהר, גם אם נחטף בו (מהר"ר משה הלוי ערענרייך) : — (יג) את משכן ה' טמא כנר חוייתי דעתי (ויקרא ה' ב') שזם טמא המתעלל מהטהר חוטף, ומכאן סמך לדברי, שלא כתב שזם יכנס למשכן כשהוא טמא ענוש כרת, אבל כתב שזם אם לא יתחטף, לפי שאולי ישכן טומאחו ויכנס למשכן, או יגע באחרים בלי דעת ויטמאם והם יכנסו למשכן; ואולי עיקר הלזוי הוא (כמו שכתבתי בויקרא ה' ב') להרחיק מישראל תחלואים רעים ע"י נקיון גופם, והכלמי חש להביא על עמו תחלואים רעים ראוי הוא להכרת : — (כא) ומוזה מי הנדה וגו' כל אלה טובלין כי עלול הטמא ליגע במי הנדה, והמוים עליו טמאים מהטעם האמור בפסוק האחרון, שכל דבר שהטמא נוגע בו יטמא, והנוגע באותו דבר יטמא עד הערב, והנוגע במים כרגע אינו מטמא בנדים, והמוה אוחס שמתעסק בהם מטמא גם בנדין, והכהן המתעסק בפיה והשורפה והאוסף אֶפְרָה, לריכים להיות טהורים לכלתי טמא האפר, אבל מאחר שגשרפת הפרה מחוץ למחנה בלי הקריב אפילו דמה על המזבח (פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים היה מזה דמם על הפרכת, ופר ושעיר של ית"כ היה מביא דמם מבית לפרכת), אולי יעלה על לב העם כי הקריבה לאל אחר, ולהסיר מלבם דעה זו ולהראות שאינה קרבן, עשאה הכתוב טמאה, והמתעסקים בה נטמאים בעבורה; או נאמר שלפי שזם היא באה לכפרה (כמו שכתבתי בפסו') ו' ומוה ל' יתחטא שהוראחו יסיר מעליו החטאת, וגם בדברי רז"ל נקראת חטאת, ובטן התפעל הוא בנו של פֶּעַל, וְחִטָּא הוא כמו דִּישָׁן יִשְׂרָאֵל סִקֵּל שהוראתם הסיר הדשן השורש או האכנים, ובהוראה זו כף במקום פֶּעַל הָוָה, כמו הכהן המחטף אותה, פר' ט; תחטאני באזוב ואתה, תהלים ג"א ט') המתעסק בה או באפרה מטמא בנדים, כמו שמתמאים בנדים שורפי פר ושעיר של יום הכפורים והמשלח את השעיר לעזאזל כאלו נגעו בדבר מוהס, מאחר שהסור החטאת מהחוטאים ומבוא על בהמות אלה, כי המים המעבירים הכתם נסרחים הם בו; והיה ראוי שיבוא הלזוי שזם העוסקים כשריפת פר כהן משיח ופר העלם דבר יטמאו,

אכל לא בא מזה דבר בפירוש (ויקרא ד' ה-כ"ב), ויש ללמוד בהם סתום מן המפורס; ואין ספק אלא שבכובי דעת ימלאו בדברי אלה הכל הכלים, אבל התורה נתנה לנו מתנה, והחקירה בחוקיה לא בכלבד חפסית ומותרת, כי גם מזה עלינו לחקור ולדרוש טעמים כל א' כפי ידו, והאיש המשתמט מחקור בס מיראתו מפשע, הוא גורע מערכה כאלו גם תורתנו תפחד מחקירה פן יבועו יסודותיה, בעוד שלהפך בה יחזקו ויבוכנו: — (כב) **והנפש הגנועת** • בטמא בין סגנע טמא בטמור בין טמור סגנע בטמא, בטמא, הטמור (ועמ"ס כפר' אחר כ"ב ד'):

ב'

(א) **ותחת שם מרים** • דעת סד"ל (כמשתדל) נוטה לדעת בעל הרכסים לבקעה שמיתת מרים ויתר הענינים הנזכרים כפר' זו עד מיתת אהרן לא בשנת הארבעים אירעו, אבל כל"ז שנה שחלפו מנסיעתם מקדש ברנע עד שנת המ' שנה מת אהרן; ולא נראה לפי שתקף לנסיעתם מקדש מדבר אין באו הר ההר (למטה פסוק כ"ב ובפר' מסעי), ומת שם אהרן; ומה שאומר כי בקדש ישבו ימים רבים (דברים א' מ"ו) על קדש ברנע נאמר, שאעפ"י שאמר ה' להם (למעלה י"ד כ"ה) מאר פנו וסעו לכם המדברה דרך ים סוף, נראה שלאיוו סנה נתעבבו שם ימים רבים, או נכמרו רחמי ה' עליהם והניחם חובים במקומם כי ראה שזר להם לשוב ולהכנס למדבר, עד כי נאלו לשבת שם ונקע עמוד הענן ונקעו גם הם; או **מחר** כוננו לאחר זמן, והראשון כ"ל יותר; ותשובות בעל הרכסים לבקעה (עיון כמשתדל) מבוטלות אחת אחת; תשובה א' מבוטלת מדברי סד"ל עלמו; ב' • שני קדש היו, האחד קדש ברנע במדבר פארן והשני קדש עין משפט במדבר עין (עמ"ס פר' שלח על פסוק ויעלו ויתורו את הארץ ממדבר עין וגו'), וכאן **סַדְבֵּר** כשני; ג' • גם כל"ח השנים האחרות אירעו מאורעות מלבד מחלוקת קרח ולא חש הכתוב לספרם מחמת גריעות ערכם, שלא כל המאורע לישראל יספר הכתוב, רק מה שראוי להשאיר ממנו זכר לדורות כשכיל סתמא ממנו תועלת לקוראיו ויודעיו, ומה תימה כדבר אם כל"ח שנה של שלום לא אירע דבר גדול הערך ובשנה אחת רבו המאורעות? הלא בקורות עם ועם יש כמו כן! ד' • על ארבעה חדשים של חניה יתכן יפה ל' ישיבה (וישב ישראל בקדש, שופטים י"א י"ז), והשילוח מלך הדום היושב סמך להם ומיאוו,

וכן למלך מואב יכולים להיות בזמן ד' חדשים ודי והותר להם גם חדש אחד, ונ'
 חדשים נתעכבו אח"כ (עמ"ס דברים ב' ז'), ועל ענין מסעות כ"י ומיתת אהרן
 במיסרה כמסופר בפר' עקב, עמ"ס בפר' מסעי (ל"ג ל"א) : — (ג) **בנוע אחינו**
לפני ה' : במיתה חטופה ומשיבה (עמ"ס בבראשית כ"ז ז'), ויש להניח שעל קרח
 ועדתו ודקן ואכירס דברו סמיתתם עשה בעם רושם גדול כנראה מן הכתוב,
 ורושם זה האריך לשנים הרבה : — (ה) **ולטה הערליהנו** : גם מפסוק זה נ"ל
 שמריבת הסלע היתה בזמן רחוק מימי קרח, ודור אחד הוא החוזר לתרעומת על
 איחור ביאתם לארץ : — (ז) **ויפלו על פניהם** : לא ככירחים מפני העם כי
 יראו מהם ובאו לחסות בכל שדי, רק כי נכמרו רחמיהם עליהם כראות אותם
 מפגועים בלמ"ז, ובאו להתפלל עליהם ; ומה שאמר אח"כ שמעו גא המרים לא וכחש
 זה הפירוש, כי רבו סיהרהרו תשובה בלבם כדי להיות ראויים לנס, וכונתם לומר :
 תחת תרעומתכם עלינו הבלתי יכולים להוציא מים מסלע, היה לכם להעמיר לאל
 והוא היה שומע לקולכם : — (י) **ויקח את הטטה** : רצון האל היה שמשם
 יוכיח את ישראל ויאמר : « ראו אכן דומם זו שאינה מבינה שומעת בקול ה' ונותנת
 » מימיה במאמר בלי שיטתך להכיתה, אתם ברואים בכלל ודמות אלהים, אתם עם
 » סנולתו, לא תשמעו בקולו אם לא יכה אתכם, כמו שעשו אבותיכם שלא שקטו
 » מתלונתם עד שקשתה יד ה' בהם, כן אתם דור שני לא תשמעו עד **ישתבחו גם**
 » אתם » ; אבל אחר שלהוציא המים הוצרך להכות הסלע לא יכול עוד
 להוכיחם בדברים אלה ; ובחורב לא רצה להוכיחם והיה סובל תרעומותם, כי
 מקרוב יבאו מתחת לוחיהם, ונפסס טחה מחמת ענים, והיה מפנה אולי כשבתם
 חששי לבטח במדבר, נפסס התנשא ותהרומם למחשבות נכונות, וכה"א « ובמדבר
 » אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו » ונ', ובפר' עקב
 דברו על ענים במדבר מ' סנה הוא אומר « וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש
 » את בנו ה' אלהיך מיסרך » ; זו דעת הקדמונים שגם שד"ל נוטה אליה, ובכל
 הדעות על חטף משה הוא הנכונה כי בקרובי אקדש (פר' שמיני) אמר ה' ע"י משה
 לאהרן ובניו ; ולהסיר מב"ו הדעה הכוונת שכלילי העמים גם אלהי ישראל לתתפחה
 לכהניו ע"י קרבנותיהם ומעלים עיניו מששעיהם, היה ראוי שייסרם על כל חטף
 אפילו הקל שבקלים ; ובהקריאוי להלמידי מומר ק"ו, כפואי לפסוק ל"ג כי המרו את

רוחו ויבטח בשפתיו, נתתי דעתי על כונת המחבר על אודות חטאת משה, וכל
 ברור שדעת כיתב המומור היתה שמה בכעסו על ישראל הטיח דברים נגדם
 באמרו « שמעו כל המרים, » אבל מליצה « לא האמנתם בי » (באן עסיק י'ב)
 מתנגדת לכאורה לפירוש זה, לולא באמר הרביתם בעצמכם כאלו אינכם מאמינים
 בי באמרכם מתיך כעסכם « המן הסלע הזה נזיף » וגו' בל' תימה : אבל דעתי
 נוטה לומר שמה לא חטא כלל וכלל וזו היתה גם דעת מהר"ר משה הלוי ערערייך
 ומהח"ר יל"ק ; והדעה שאין מיתה בלא חטא ולא יסורין בלא עון היתה מפורסמת
 באומה בימים ההם (כמו שכתבתי למעלה י"ט ו') וזריכה חיזוק, ומשה ואהרן מתו
 בבוא עתם בדרך כל הארץ, אבל אם ב"י היו רואים מות משה בלי חטא, ומות אהרן
 אחר שנשלח לו עין העגל, היו אומרים שיש מיתה בלא חטא, לפיכך חשב להם האל
 דבר זה לפסע גם כי דבר רק הוא, כי הלא היה להם לחשוב שאם היו זריכים לדיבור
 בלבד למה יקחו היתה מלפני ה' היא מטה אהרן הנימל שקדים אחר מעשה קרח ?
 וגם מאחר ששעם אחרת הוליא מים בהכאה היה צריך להזהיר שלא כפעם הראשונה
 הפעם הזאת ועתה די בדיבור ! וא"ת לפי דבריך מדוע היה צריך להכות הסלע
 במטה אהרן ולא בשל משה ? תשובתי להזכיר את העם בראותם אותו עם השקדים
 שעליו מה אירע לקרח ולמתלוננים עמו, ושפעם הזאת (ראשונה לדור שני) האל
 מעלים אזנו מהרעומתם ומזיף להם מים גם כי לא התחנכו אליו והתחילו לריב מיד,
 אבל יוהרו פעם אחרת כי לא תהיה כזאת, וכן היה שסבבם ארץ אדום וקלרה
 כפעם ודברו באלהים ובמה שלח בהם הנחשים, ופירוש « לא האמנתם בי, »
 היא כפי דברי שד"ל הנכוחים, פעלתם באופן שלהמין נראה כאלו לא האמנתם,
 ונחשב להם לעון מה שלא דקדקי לעשות ממש כדבר ה' בלי תיספת ומגרעה גם כי
 כמה פעמים עשו מדעתם (כקטרת אהרן במגפה על דבר קרח), או נטו במקנת
 מזויו האל (כמו בקרבת האזילים אל כבוד האל בהר סיני, סוף פר' משפטים)
 והסכים האל על ידם ; והתורה זיירה האל ככעל רצון וכעס, פעמים פניו שוחקות
 ועובר על פסע, ופעמים פניו זועפות וקופץ ומעניט, להספיל האל עד דעת אנשי
 הדור ההוא השפל בדעותיו, ולרוממם מעט מעט עד השמים, כי כן דרך המגביהו
 לשבת ורובה להביא עזיו איש יושב בשפל, משפיל עגמו לתמוך בידו ולנשא עד רום
 מזכו : — (יג) ויקרש בהם ' אם לא נתקדש שמו כ"כ בהולאת המים, נתקדש

כמותת הדלוקים : — (יט) **ברגלי אעברה** : כמו כנערונו ובזקניו כלך (פה) בא), בהיות עמי רגלי כלו' ההלכים אחרי, הם הנשים והטף והבהמה, וזה לך אות כי לא התנכל עליך, כי היתה כונתי להלחם עמך הייתי מניחם במקום בטוח ; אבל לפרט רגלים ממש כתרנום שד"ל לא נ"ל, ומה ירויח מלך אדום אם יעברו ברגליהם ולא ירכבו על חמור וקוס ?

כ"א

(א) **דרך האחרים** : כמו האחרים, וכן תרגם אינקלוס מאלליא, וכן גם דעת רש"י, ונכון. לפי ששילוח המרגלים העפ"י שבהשגחה ה' לא העיר מתחלה חשד הכנענים, אחר שידעו בהם כי באו לחפור את הארץ וגם העפילו ב"י לעלות ולהלחם גם, כמפרסם הדבר (גם על ידי ישיבתם במדבר ל"ח שנה), וקרא המחוז שדרך טס באו המרגלים, דרך האחרים בתוספת אל"ף, אולי בפי אנשי כנען ובשפת פחותי העם, וישראל לא באו עתה בדיוק בדרך שעלו המרגלים אבל קרוב לו, (ועמ"ס ע"ז בפר' מסעי ל"ג ל"א ומ') : — (ב) ויקרא שם המקום חרמה : יש להניח שהוא המקום עלמו הנקרא כבר בשם זה בפר' שלח (ויכוס ויכתום עד החרמה) ; ואין לתמוה על הדבר, הלא מלאנו בשמואל א' ד' ה' מזכיר אבן העזר, ולמטה משם (ז' י"ב) מספר מדוע ב' שנה אח"כ קראו למקום בשם זה ; ובנסוע ב"י עפ"י ה' לסביב את ארץ אדום (עמ"ס למטה, ל"ג מ') הכנעניים בנו ערד מחדש, ובימי יהושע מלכה נלחם בישראל והוכה (יהושע י"ב י"ד) ; אבל חרמה הנזכרת שם, ובסי' ט"ו ל', וי"ט ד', היא עיר נפת הנזכרת בשופטים א' י"ו, שהחרימה בני יהודה עם בני שמעון וקרחו לעיר (לא למקום) בשם חרמה, ואין זו עיר נפת הקיימת גם בימינו כי היא כהרי נפתלי, ונפת היא חרמה היתה נחלת יהודה תחלה ואח"כ נחלת שמעון : — (ד) **דרך ים סוף** : קשה לדעת אל ככון מהלך ב"י במדבר, מכ"ס שבהרבה מקומות נדבר על מסעיהם וחניותם, והיבאו מסעיות וחניות שלח הזכירו במקום אחר ; ובאן נראה שקושי הדרך הכרויח להתרחק לפי שעה ממורח ארץ כנען ולהתקרב אל ים סוף, וגם זו היתה דרך קשה : — (ה) **ונפשנו קצה** ; ברוב מקומות חניתם היו מולאים פירות וירקות ללפת את המן, אבל בחניות אלו בארץ גיה לא מלאו דבר והוכרחו לאכול מן בלבד : — (ו) **את רחב בסופה** :

פירוש שד"ל הוא שיריי בזמת, אבל יש להשיב עליו שלא מלאנו בתנ"ך פעל נשען להוראת, עמד במקומו ולא קרב יותר; ועוד אם האל נכב ונשען לנבול מואב איך עבר אשד הנחלים הכוטה כלו' הקרוב לעיר הממלכה (שֶׁבַת?) ער היא רבת? הלא היה נריך לעבור כחל ארנון לעבור האשד שממנו ירדו הנחלים המתקבצים ונעשים כחל גדול הנקרא ארנון! (אֲשֶׁר מגורת שד"ל כל' ארמי ספך והאל"ף q נוספת, וכן כל' איטלקי יקרא Versante לבנוני ההר שמהם ירדו נחלים). וגם הנוטה היה לו לכתוב, ולא אשר נטה; והואלתי לתקן במקלת פירוש שד"ל היספה ולומר שישראל הוא נושא הפסוק, ונשמע מאליו אז היה כתוב בספר מלחמות ה' קודם « את והב כסופה, » ישראל עבר את, כלו' אלל והב, בסופה וסער להלחם נגד בני מואב, וגם עבר את הנחלים כחלי ארנון (ע"ד הארון הכרית, יהושע ג' י"ד) ואשד הנחלים ההם (מלד שמדבר ולא מלד ער מואב כדברי שד"ל) כאשר נטה (ישראל) לסכת (היה ראוי להנקד קְשֶׁבַת) בארץ מואב לנוח סם מקושי דרכו, כינס לו סלח לעבור בארצו ולא אבה (שיפטים י"א י"ז), ולא אחיו הוא כאדום רק מקרוביו, ובזווי ה' (דברים ב' ט') נשען ונח מיניעו (והשענו תחת העץ, פ' וירא) ומלא מים ומזון אלל ארנון שהוא נבול מואב: — (טז) ומשם בארה חזרו פעם שניה למקום הכאר לקדם וקראוה בשם קדש לזכרון הנס וזו שרה וזו לנחם לב משה כי רע לו בעבורם, ודעת הח' פיליפפוזן, שהיא בחר אחרת ומעשה חדש, רחוקה, כי כן כתוב במחקק במשענותם א"כ הוליו המים במטה, וזה לא היה כ"א בחורב ובקדש, שאם לא כן היה הכתוב מספרו לנו: — (יז) עלי באר וגו' עד במשענותם הוא חרו רחשן של שירה ארוכה ומפוארת כשירת משה ודבורה, ושגורה כפי המון העם כהנה, ומדוע לא נכתבה לא נוכל לדעת כהיום: — (יח) ומסרבר סתנה: מחובר לפ' « ויחננו מעבר ארנון אשר במדבר, » כמעבר בין סלעי המדבר (Arabia Petrea) המביא לארנון, ומן המדבר הוא נסעו וחנו במתנה: — (יט) נחליאר: מקום נחלים שוטפים בכח ואל, וכל ארץ עמון ומואב היתה ארץ נחלי מים, ושמות עריה (מידבא, דיבון משרש דיב או זוב) יורו על טבעה, ובכן היתה ארץ מקנה: — (כד) כי עז וגו': וסיוחן בהלחמו עמהם לא יכול לכבוש משם והלאה, ע"כ גם ב"ו לא ירשו מארץ בני עמון יותר מכן, וכן תרגם גם שד"ל: — (כו) במלך כואב הראשון: שהיה מולך על מואב קודם בלק, ואולי מפני

שלא יכול להגיל את ארצו גרשיו בני מואב ממלוך עליהם, וע"כ ירף בלק פן
ממקרהו יקרה גם לו; או עד הנח לא היו מלכים למואב כ"א אליפס או איליס,
וכה"א בסירת הים אילי מואב יאחזמו רעד:

פרישת בלק

כ"ב

(ד) **עתה ילחכו** : ראיה למה שפירשתי למעלה (כ"א י"ד) שישראל מצאו
מנוחה ומזון כשבאו אלל גדול מואב, וע"כ זקני סני העממים מואב ומדין שאלו
גבוליהם חנו ישראל אמרו אלו לאלו, עתה קהל גדול כזה ילחכו כל סביבותינו
ואנחנו נמות ברעב, ולא אמרו עתה ילחמו בנו, אולי בטחו שמפני קרבתם מחמת
אברהם ולוט לא ילחמו גם כמו שלא נלחמו באדום, או ידעוהו בודאי כי ב"י בקנותם
מהם מוזן הנידוהו להם; ונ"ל שאין צורך לומר כדברי שד"ל שהאל ית"ם לא הניח
לבלעם לקלל את ישראל מפני שבני מואב בראותם כי נוטים מעליהם היו מיחסים
הדבר לקללת בלעם שהכניסה מורך בלבם (וא"כ לא היו יודעים מתחלה שלא ילחמו
גם) וכמאז שם שמים מתחלל, לפי שבלא זה היה מתחלל אם נכיא סקר יטיף בשם
אלהי ישראל קללה על עם סגולתו, ובלק ובני מואב: האמינים בהמתת נביאותו
יחשבו שה' שָׁמָּה בפיו: **בעת ההיא** : שהמליכותו אחר שגרשו את מלך מואב
הראשון (עמ"ס למעלה כ"א כ"ו) : — (ו) **ואנרשנו** : לא כתב ואשמירנו
ואבניענו, רק אנרשנו מעל גבולי שלא יביא רעב על ארצו בחנותו על גבולי ימים
הרבה : — (ז) **וקסמים בידם** : שד"ל בתרגומו פירש שהביאו בידם סכר הקסמים,
שהיה צריך לבלעם לעשות לקלל את ישראל, וקסמים כמו לתתי לו בשורה (ס"ב ד
יוד) סכר בשורה; ונ"ל שנוכל עוד לפרש וקסמים בידם שגם הם וזקני מדין היו
בידם הקסמים, כלו' היו בקיאים בחכמת הקסם, כי כן כל שרי בני קדם היו יודעים
בה, שמו הרטמים בבית פרעה והאשפים בבית נביכדנצר, ובהיות להם חלק
בחכמה היו יכולים לכחין מעשו בלעם ולהועז עמו מה לעשות להגלים בקללה;
ומקור חכמת קסם כ"ל שהיה מל' ארמי גוזמא, עבד-אניו דגויס ולא עבד (ת"ב
ספעות מ"ו), עבור גבולי היכולת : — (ח) **וישבו שרי מואב** : לפי שישו
נתעברו שם גם שרי או זקני מדין (הם השרים הם הזקנים), והזכיר שרי מואב בלבד

לפי שהם עיקר הַמְלֵאכוֹת : — (יא) קָבַה לִי : על שרש נקב וקנב כתתמי
 סוף פר' אהר, והתנה ראויה להנקד קָבַה משרש קנב או קָבַה משרש נקב, ובאה
 בקמץ רחב על משקל אָרַה-רִי שגם היא משפטה אָרַה ; ועל ההפך בין קלל ואָרַר
 כתתמי בראש פר' לך לך, והראוי כאן הוא שרש אָרַר, וגם לא בא כפרטה זו שרש
 קלל רק קנב או אָרַר, אבל כפר' תנא (כ"ג ד') וביהושע (כ"ד ט') נשתמש בשרש
 קלל בענין זה : — (כ) אִם רָקֵרָא לָךְ : במקום לקרָא אותך, לפי שקרא-ל-ענינו
 קרא יָס, וכן למעלה (פסו' ה') ; וסד"ל בתרגומו פירש אִם לקרָא לך בעבור תתן
 ענה או לדבר אחר באו האנשים לך אתם, וקרובים לזה דברי המבאר לנתה"ס, ולא
 נראה, כי גם שם' עושה עמו כלא יודע, מ"מ בפעם ראשונה אמר לו בלעם בעלמו
 שבאו המלאכים לקחתו למען יקיב את העם, ואיך יעלה על לב ה' שיבאו עתה
 לקחתו להיעזר עמו מבלי שבלעם יניד מזה דבר ? על כן נראה לי שבלעם הניד לאל
 דברי בלק ששלח לו לאמר מ"מ אל בא תמנע מהלך אלי, כי אם חרה בעיני ה' אליך
 על שלא שלחתי לך גם בפעם ראשונה שרים נכבדים, עתה הכבדך מאד וכל אשר
 תאמר אלי לעשות אעשה למען תלחיו בקסמיו, אולי יתפתה ה' ויתן לך רשות
 לקללם ; וה' אמר לו : לא יחרה לי אם הלך כיון שבאו ואמרו לך שלא תמנע מלכת
 אתם, אבל השמר לך מדבר דבר נגד רעיו, ומה היה לו להבין שבהחלט אין רצון
 האל שיקללם, ולא יביטנו לעשות כזאת בשום פנים, ולא היה לו ללכת, והוא הלך,
 על כן חרה אף ה' עליו והזהירו סנית ע"י המלאך ולא הועיל, ועל זה נענש אח"כ
 שהרגוהו ב"י במלחמת מדון (פר' מטות) מכ"ש שהבין עמו לקללם, וה' הניחו שילך
 ובוה יתקדש שמו לעיני בני מואב ; וכדי לשכר את האזן סערה תורה בכמה
 מקומות שה' התנחם ממה שגור מתחלה, וגם כאן בפעם הראשונה לא נתן לו רשות
 אפילו ללכת, ובפעם שניה הרשהו ללכת כדי שיחקדש שמו והוא לא היה לו ללכת,
 ולפי כטח לפתית את ה' בקסמיו : — (לב) בִּי יִרְט הַדְרֵךְ : לפי דברי סד"ל
 ירט בערבי כמו יָרַר בלה"ק ויס כאן חילוף אותיות דטלכ"ת, וא"כ ענינו כי הדרך
 ירד, כלו' אתה ירדת בדרךך לעשות נגד רעיו, ומיחס הירידה אל הדרך והכונה על
 בלעם ההולך עליה, או מסב פניו מן בלעם ומדבר עליו כל' נסתר כמו שפירש סד"ל
 על פסוק יצונו עלה (פר' ויחי), והכונה האיש הזה ירד הדרך לנגדי, ובאיוב (ט"ז)
 י"א) מלאנו על ידי רשעים ירטני, וכונתו יורדני וישפילני, ועיקר השורש היא הכרת

רט, והט"ה מתחלפת גם בלד"י (נטר-נלר), וכן ירד ורוך, והיורד במורד סתם רך הוא, לא כן העולה, ומלאנו רחב וסיב (יחוקאל א' י"ד) משרש רצה, ומרץ עמו (תהלים כ' י"ח) שפראס סהוא מל' רינה מן רנה, ואולי גם ירש בל' ארמי ירת הוא מגורה זו, לפי שהירש סתם הוא היורד מבעל השדה או בעל הגנים (ע"ד מני מכור ירדו מחוקקים, שירת דבורה); או השתמשו בסירש ירד להוראת האחו באמוזה כמו שמלאנו באחזב שירד לכרם נבות לרשתו (מ"א כ"א ט"ו); — (רנ) **אולי נטתה כפני**: אהה הנקי בקסמים היה לך לחשוב שאולי נטתה מפני (משחלל), ואם חשבת זאת ובהכותך את אתינך היית מכריחה ללכת נגד רצוני, הו לא הייתי הורג אותה על שהלכה, כי אין בה עול, רק אומך הייתי הורג; והיראת הרנתי היא כמו כי עתה שלחתי את ידי (פר' וארה), הייתי שולח: — (לה) **וירך בלעם עם שרי בלק**: גם הם עמדו וידעו בדבר מלאך ה' עם בלעם וכודאי הנידו לבלק, ועכ"ו היה בלק מק ה שילליח בלעם בקסמיו ויקלל את ישראל: — (רו) **אל עיר מואב**: היא ער מטרופולין של ארץ מואב, ומן ער בל' מואב הדומה ללה"ק, נהיה הרנני ערים; ובלק מיראתו מישראל התרחק מער שהימה בקנה הנכול, וקבע מושבו בקרית חולות, או בעיר אחרת (ועמ"ס כפר' דברים על פסוק והמואבים היושבים בער):

כ"ג

(ג) **שפי**: סיחיו מן שפיים (ירמיה י"ב), לראש ההר המכוסה ענן וערפל, סלפי דעת הקדמונים מושב האלהים; ומה שכתב וירך במקום יועד לפי שלא הגיע לראש ההר כי נקרה ה' לקראתו, אולי נרדס בדרך ושמע קול אלהים: — (ז) **סהררו קדם**: א"כ לבוא בשדה מואב הימה דרכו כירידה, סמך על מה שכתבתי למעלה (כ"ב ל"ב): — (ט) **ובנוים רא יתחשב**: נקראת בשם **עם** קבולת אנשים יחד (מגורת עם) איך שתהיה גם בלא קלין סוטר ומוסל, ובשם גוי כל היושבים בארץ אחת תחת מלך אחד בהנהגה מדינית, וההפך בין **ראם** וגוי לא ידעתי, ואולי למ"ד של לאס נוספת שכן מלאנו סס **אמה** (לאמתס, בראשית כ"ה ט"ו), ועיקר שרשו **אבם** בחילוף אומיות אה"ע **עמם** כמו בשם **עם**, א"כ לאוס הוא אמלטי בין **עם** וגוי, יש לו נשיא ואין לו מלך, וכ"י הנידודים ממקום למקום

בלי מושב קיים, ופגמים רבות נשארו בלי קצין שוטר ומושל עליהם ואיש כל הישר
 בעיניו יעשה, היו נקראים בפי שכניהם עם ולא גוי, עד שנתוסבו בדרך והמליכו
 עליהם מלך, וזה כונת והיינו גם אהחנו ככל הגוים (ש"א ח' כ') : — (י) **רבע** :
 אפילו איתה רביעית מהם שאני רואה פה במקומי לא תמנה : = (יד) **ויקחתו** :
 עמו ; והרבה פעמים שמש לקח במקום כהג והכיף, כמו ואחר כבוד הקחני (תהלים
 ע"ג כ"ד), תנהני (מהח"ר י"ק) : **שרה צופים** : מקום גבוה שהטופים
 עומדים שם : **הפסנה** : משורש פסג, פסגו ארמנותיה (תהלים מ"ה י"ב) שרצונו
 עליו בארמנותיה הנבוכים והרמים ; ופסג קרוב לפסח ופסע (כפסע בניו ובין המות,
 ש"א כ' ג'). א"כ **פסנה** ענינה גור וסלע גבוה בלי מסלול, באופן שהעולה אליו או
 יורדממנו כריך לדלג ולפסוח מאזן לאזן, ומשורש פסח שעיניו פסוק ופתוח הרגלים,
 נהיה שרש פסח (הביאו רש"י) האי מאן דפסח דקלא (ת"ב ב"ב כ"ד, וישנו ג"כ בל'
 משנה האילן שפסח, שביעית פ"ד מ"ז) שעיניו בקע, ומשנו ויפסחני (איכה ג' י"א) :
 — (כא) **רא הביט און ביעקב** : כלק קרא לכ"י בשם עם ללעג כאומר שהם
 בלי הנהגה מדינית, עם שולל ובוז, ע"כ שם האל בפי בלעם שאין בהם עמל ואון.
 וה' אלהיהם תמיד עמהם ולו יקראו בשם מלך בהרועם וזמרים « יחי מלכנו ! »
 — (כב) **כתועפית ראם** : הראם לפי דעתי הוא שור הבר הקשה מאד לרדותו,
 וידוע שמשפט הכתיבים השיריים לכתוב כפל ענין במלות טובות, ומלצנו « וירקודם
 » כמו עגל לבנון וסריון כמו בן ראמים « (תהלים כ"ט ו') א"כ ראם הוא ממין
 העגל, וכן « וירדו ראמים עמם ופרים עם אבירים » (ישעיה ל"ד ז') וכן « היאכה
 » רים עבדך « (איוב ל"ט ט) כונתו על שור הבר שאינו מקבל מרדות, ואולי מזה
 שמו רים או ראם מפני שמרים ראשו ולא יספילנו תחת העול ; רק שיהיה מין חיה
 בעלת קרן אחת כמו הרינוסירוס (Rinoceronte) או דוגמתה לא כ"ל, שכן כתוב
 וקרני ראם קרניו (פר' וזאת הברכה) ל' רבים, והיה ראוי וקרן ראם קרניו ; והחכם
 המליץ יוסף ברזלי סובר שהיא Renne, Rennthier הדר לעת עתה רק בלפון
 אכרוסא ועסיא, ולפי השערתו בימי קדם היה נמלא גם על הרי הלנגון : —
 (כג) **בעת** : ל' חיווק (משתדל), ואולי היראתו כמו עתה הנגור גם הוא משרש
עתה הקרוב לעתה והוראתו עתיד אבל קרוב לכוא, בעוד שבעת נראה שהוראתו
 זמן עתיד רחוק, ואפשר מלת עת גם להוראת זמן עבר רחוק ; ופירושו שד"ל על

פסוק זה של יועיל קסם ונחש לדעת מה שה' נזר על ישראל לא נראה, שכן בכל הפרש' הוא הולך ומגיד העתידות על ישראל וכפרט במשלו הרביעי הוא מתנבא לעתים רחוקות; אבל פירושו על מה **פעל אל**, שהוא ע"ד שפירשתי גם אני ויקרא שם המקום שהוא ה' יראה (פר' וירא), שרואה לומר שבעבור הגדולות והנפלאות שיעשה ה' לישראל יהיה ראוי להקרא בשם « **מה פעל אל** » הוא פירוש חדש ונפלא; מ"מ יש לפרש נ"כ * לא יועיל קסם ונחש לפתות אלהי ישראל להרשות אותי לקבל את עמו, ולהסך אנני עתה הכרכית העתידות לכוא עליהם ומפעלות ה' לטובתם: ומה שהזכיר שנית יעקב וישראל, הוא ע"ד * לא יעקב יאמר עוד שמך « **כי אס ישראל**, » כלו' לא איש בא בעקבה ו**בְּרִמְיָהּ הַקָּרָא**, רק איש שר ומתנבא גם על האלים והנבזורים, או מתנבא בעור האל; וכן כאן אחר שבהכפל המליצה כתב שני השמות יעקב וישראל, אמר יהיה איך שיהיה, תקראוהו עם שולל וכזוהו או נזי שר בניוים, הנו מעותד לגדולות, וכן בפסוק שאחריו אמר « **הן עם כלביא יקום** » ונזי, כלו' אף הם עם הוא ולא נזי, הנו מתנבא על אויביו: — (בח) **ראש הפעור** * משרש פער (פיהם פערו למלקים, אויב כ"ט כ"ו) הנהיה משרש ערה והז"א כוספת כמו כל' ישמעאל וכל' מזריהקדמון, (וכן בשם פרעה, הפ"ה היא כמו ה"א הידיעה והנותר **רעה** דומה לתיבת Rex כל' רומי), מקום גלוי ופתוח שממנו יראו כל סביבותיו למרחוק, והבעל הנעבד על ההר נקרא בעל פעור; או **פעור** שם הבעל עצמו מל' ערוה, כי עבודתו עבודת ערוה, והזר נקרא על שמו:

כ"ד

(ה) **מה טובו** * חזר ממיד על הראשונות לומר שישראל יש לו הנחנה מדינית וסדר נפלא, ואיננו ראוי לשם **עם** רק לשם נזי: — (ו) **כאהלים** * אילן המסך **בעקרו** כמו **אזהר**, ותרגמוהו Aloë: — (ז) **טאננ** * אולי כל מלכי עמלק נקראו בשם אַנְנ, כמו פרעה למזרים, הבימלך לפלשתיים, ארואל למואב; ומאזנו נזנ שם לכשאירן המגני שיוטכיה היו אנשי שלל ובו כעמלק (יחזקאל ל"ח י"ב), ונז כל"ק היא מרום הבית, וכל' אשכנו שנס בו כמו כל"ק (פלג-פלח) הכרת גימ"ל וחי"ת מתחלפות (Mannichfaltig — Mannichfaltig) hoch, ר"ל גבוה ורם; א"כ אולי אַנְנ אינו שם פרטי רק שם התא, וכאן ר"ל וירוס מלכו מכל מלך

יושב על כסא רם וגשא : — (יא) והנה מנעך ה' מכבוד : בודאי שאים אחר ינליח בקסמיו ויקלל את העם, ואם אתה לא הללחת, הוא מפני שה' לא חפץ שאכבדך : — (יד) איעצך : ל' עלה הוא להורות לאיש מה ישתדל לעשות למען יהיה ויבוא איוה דבר, א"כ קרוב ענינו לענין הגדת עתידות כהוראתו כאן : — (כב) ביראם יהיה לבער קין : דעת ב"הט היא : כי אם יהיה דבר זה לבער (המבער, מי שיהיה) את קין, עד מה אשור תשבך : לא תשאר בשני ימים רבים, ובשוב ה' שבות עמו שאתה מתגורר עמו ישוב שבותך גם אתה : — (כג) אוי מי יחיה וגו' : אעפ"י שאוי באל"ף הוראתו לער, נקדמותו היה ל' קריאה כמו הוי בה"ה, ע"כ יתחלפו פעמים רבות זה בזה ; וכאן הוא לקריאה, כאומר מי יחן ויחיה איש יותר ממה שגזר עליו האל, ואחריך גם אני ימים, ואראה בעיני עתידות אלה : — (כד) כתיים : לפי תרגום שד"ל הם היונים הבאים מאי Cipro שבדרומה עיר ושמה Kitti, והכונה על מלכו מוקדון אלכסנדרוס והבאים אחריו שענו ארץ אשור והארצות אשר מעבר לנהר פרת ; אבל לפרש עבר על ב"י לא כל, כי לא ישים האל כאן כפי בלעם רע על ב"י ; וכאן ג"כ הפירוש שכוונתו על הרומים הבאים לעסוף מאי כתיים ששם ינחמו בדתם הים באניות, וכן אמר בירמיה (א' י"ד) « מפון תפתח הרעה » אעפ"י שמלכויות ככל ואשור היו למורה א"י אלף שהיו באים לשם מפון דרך עקלתון, כי לא יכלו לעבור כהרי חדקל ופרת והגחלים היורדים אליהם, והיו זריכון לסבוב עד מקום מקורם מן ההרים :

כ"ה

(ג) ויצמד : ל' צמד בקר שלפי דעתי הוא בזהו זכר ונקבה (ותכסיט הלמידים וכו'), וע"כ בא הזווי לא תחרש בשור ובחמור יחדו (פר' תל"א), א"כ ב' ערה הוא, נזדווגו כנהמות ולא ככני אדם שאשתו היא רעיתו וחסיקתו ; ולא מלאנו חובת צמד לעבודת אל אחר בלתי בעל פעור (תהלים ק"ו כ"ח) : ויחר אף ה' : והכס במגפה : — (ד) קח את בר ראשי העם : נכון ג"כ הפירוש הנהוג קח את כל ראשי העם ודון דין והוקע החוטאים, אבל מלאנו בפסוקים הקודמים שקורא לחוטאים בשם העם, וכן אמרו רז"ל אין העם אלף רשעים (הכיאו רש"י בשם ספרי על פסוק ויהי העם כמתאוננים בפר' בהעלותך), וקרוב

למה שכתבתי גם אני למעלה (כ"ג ט') על שם **עם**; ואם מלאנו וייראו העם את ה' (פר' בשלח) לפי דרש חז"ל שאפילו הפחותים שבהם כראותם קריעת ים סוף יראו את ה'; א"כ ראשי העם אולי הם המתחילים בעבירה והעושים אותה בזדון כומרי, ובכן כנוי **אוחם** מוסב לראשי העם עצמם: — (ו) **והמה בכים** • כי ראו שלא שגועו השופטים לקולם וכשאו פנים לחוטאים כי רבים וכבדים היו:

פרישת פינחס

(יב) **בקנאו את קנאתי** • לא היה בשופטי ישראל איש מקנא לשמי כנשאם פנים לעוברי עבירה, ע"כ קנאתי אני לשמי ושלחתי המנפה, עד כי קנא הוא לשמי וחדלתי אני מקנאתי והמנפה נעזרה: — (יג) **ולורעו אחריי** • כבר הכטייה ה' לאהרן פעם ושמים שתהיה הכהונה לו ולורעו אחריי לדורותם, א"כ מה הוסיף לפינחס חלף קנאתו? אם תשאלני זה, אשאלך גם אני, ומה ברכה הוסיף האל ית"ש לאברהם אחר עקדו את יצחק, הלא חזר והכטייחו על הכרכות שרכבו כבר! אבל כונתו לולא הכטחתיך כבר על כל הכרכות האלה, לדקחך זאת דיה להביאן עליך; וכן כאן הכהונה תהיה לך ולורעך אחריד לא בלבד בזכות אהרן אני אביך, כי גם בעבור זכותך, כי ראוי אתה להחלף קנאתך שקנאת לי: — (יד) **בנבדריהם** • א"כ העצה להפקיר הנשים לעבודת פגור למען יכשלו בה ב"י ויחר ה' כס, לא מבלעם היתה, רק מהמדינים שדברו גם על לב אחת מבנות נשיאיהם להפקיר את עצמה:

כ"ו

(ו) **לחצרון וגו'** • משפחת פרץ היתה מרובה באוכלוסין, ע"כ חלקיה עוד לשני חלקים, וקראום ג"כ בשם משפחות; וכן בבני מנשה, מכיר היה למשפחה אחת, ובלעד בנו למשפחה אחרת, ובני גלעד עיד למשפחות אחרות, א"כ כהתיחס אחד מהם היו זריכים לחמשה שמות, גבר, בית אב, משפחת הבן, משפחת האב, שבת; וכן בעכו בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה; וגם כי לא נזכר כאן שמשפחת הזרחי נתחלקה, יש לומר שכן היה בימי יהושע, וכן בללפחד בן מפר בן גלעד בן מכיר בן מנשה, וללפחד בן חפר ר"ל מאותו בית אב הנקרא על שם חפר: — (טב) **אדה** • משפחת דן למשפחתם • משפחת שוחם (כפר' ויגש חושים) מתחלקת למשפחות

קטנות; ואין להקשות שהיה לו לכתוב זאת משפחה, שכן דרך לה"ק. וכן ובני דן חושים (בפר' הכ"ל) ואין לומר הראוי וכן; כל בני דן ומשפחותיו היו חושים או שוחס, שהיה במקום רבוי הבנים והמשפחות שבשכטים האחרים: — (מו) **ושם בת אשר שרח**: מה בא ללמדנו כאן? והלא כבר הזכירה בפר' ויגש בין יורדי מצרים? עד"ל בניאורו החיוק באחת מן הדעות שהביא הרמב"ן עפ"י נוסחא אחרת באונקלוס (וזהו בת אהרן שרח), שלא היתה ממש בחו של אהרן, רק בת אהרן מאיש אחר ויורשת נחלת אביה ע"כ הזכירה כאן; ושתי קושיות בדבר: א' בת מי היתה? בת אהרן מיתר בני יעקב? ומדוע לא יתקנה לו! בת איש נכרי? ואין הזכירה בין זרע יעקב! ועוד אפילו היתה בת אהרן או בת אחד מאחיו, בעבור זה יקחו לאזויה חלק בארץ לעמם מלבד נחלתם! וכי נחלקה הארץ לפי בני יעקב! לכל היותר נחלקו בנמרא (ב"ב קי"ז) אס נחלקה הארץ ליוזאי מצרים או לבני הארץ (ולפי הפשט לבני הארץ נחלקה, רק בנות נלפחד כיוזאיות מן הכלל נטלו נחלה בשם אביהן); וגם פירוש שני שהביא רמב"ן שעל סם סרח נקראת אחת ממשפחות אהרן, אבל לא רצה הכתוב ליחס משפחה על סם אשה וכנסה משפחה בכלל אלה משפחות בני אהרן (פסוק מ"ו), גם זה אינו נכנס בארון שומעת; וכ"ל שסרח זו בודאי אשה גדולה ומפורסמת היתה (בראשית רבה פר' ז"ד, עיין סם כל קורותיה), ע"כ הזכירה כאן ובפר' ויגש (ועיין מה שכתבתי בבראשית כ"ה ב' על כפל חיזה יחס בתורה) גם כי לא הניד לנו מה טיבה: — (נא) **שש מאות אלה וארף**: מהשנחת האל היתה שישראל לא פחתו כ"א שני אלפים גם כי מתו רבים מהם בקברות התאווה, במעפילים, בדבר קרח, בנחשאים ובמגפה על דבר פעור; ומשכט שמעון לכדו פחתו ל"ו אלף ומאה, ואין שכט בהם שנשאר כמו שהיה במספר הראשון, ראובן שמעון גד אפרים ונפתלי פחתו, והנותרים הרבו אוכלוסיהם, ושכט מנשה הרבה על כולם במספר כ' אלפים וחמש מאות: — (נג) **לארדה**: למשפחות לפי רצון ומעוטן, והן מתחלקות ביניהן נחלה לכל בית אב ובית אב ולכל גבר וגבר: — (נד) **בין רב למעט**: לא תאמרו דרך משל למה נתן נחלה על הגבול לשכט החלוט? הלא לא יוכל להתווכח לפני סכיביו לריו! נסנדרה בתוך יתר השכטים! אבל תפילו כל הארץ בנחלה ע"י הגורל; ומספר ב"י כאן ובפר' במדבר הוא לדעת מספר אנשי משפחה ומשפחה קודם רשת את הארץ לכת לכלם נחלה כפי

המספר הזה גם אם אח"כ ימותו מהם רבים במלחמה, וכך אמנותיהם ויתומיהם זכרים או נקבות תהיה להם נחלה; וגם בשנה השנית לזאתם ממלחמה היו מוכנים ליכנס לדרך לולא חסדו בדבר המרגלים, ע"כ קרבי בנות. ללפחד בארץ שאביהן לא היה בן כ' שנה בימי שלוח המרגלים, ואם מת, מת בחטאו, כלו' בודאי היה לו איזה חטא בלתי ידוע כי אין מיתה בלא חטא, (עמ"ש ע"ו בפר' חקת), מכ"ש שמת בכבודותיו; ולא הזכיר שילוח הכתשים והמגפה על דבר פשעו כי אולי מת קודם לכן, ובקבדות התורה לא היה בן כ' שנה כמו שאמרתי, לכן מדוע תווקנה בנותיו, הלא אם מת במלחמת כנען היה ג"כ מת בחטאו ואעפ"כ היו יורשות: — (נט) **אשר ידרה אותה לריו**: עמ"ש שמת ב' ה' :

כ"ז

(יא) **רשאריו הקרוב לו ממשפחתו**: אבל אם תמחה משפחתו לא מעבירו (מן הדיון) נחלתו למשפחה אחרת מבני שבטו, והוא האיש אשר אין לו גואל (פר' נשא), ובאין הוא מדבר בנחלת ארץ כנען, ואיש כי ימות ר"ל מהיום עד יום חילוק הארץ, ומה הוליו חו"ל דינים לכל ירושה לדורות כי כן כתוב והיתה לבני ישראל לחקת משפט, אבל לפי שלא דבר כאן כ"א באחות הארץ בראשונה, לא פירש מה יעשה בנחלת האיש שאין לו גואל, לפי שא"ל שבשנים מועטות תמחה משפחה מישראל, ולדורות לפי קבלת חו"ל ירושה נתנת לבני שבטו, וכן מלאנו בבני בנימין הנשארים שירשו כל נחלת שדה אחיזה אחר מעשה פילגש בגבעה, ולא חש הכתוב להגידנו כי בשם מאות הנשארים היו מכל משפחות שבט בנימין ולא נכרתה שום משפחה מהם, ומפר' נשא היה נראה שירשת האיש שאין לו גואל בופלת לכהן כשדה החרם, אבל חו"ל למדו באופן אחר: — (יב) **הר העברים**: הוא הר נבו אולי היו בו עבדים הרבה לכוא דרך שם מערכות מואב לירדן, ונבו אחד משמות הבעל כמו פעור (קרא נבו, ישעיה מ"ו א'), ונקרא ההר על שמו, וא"כ ראש הפעור והר נבו אחד הם, וכן הוא אומר בפר' וזאת הברכה ויקבר אותו בני מול בית פעור: — (יז) **אשר יצא וגו'**: יהיה הוא נכור חיל להלחם בעמנו עם קמיו, וגם תהיה לו חכמה ובינה להכניח את עם המלחמה בלאתם להלחם ובשוכב אחר מפני אויב: — (יט) **וציוח אותו**: תמכה אותו לנגיד, וכיום משוח איש לראש ושר היו מזכירים

לפניו משפטו; וכן מלאנו בשאל שביס שהמליכוהו דבר שמואל באזני העם את משפט המלוכה (ש"א יו"ד כ"ה), וכן כמ"ב (י"א י"ו) « ויכרת יהוידע » וגו' מה שמוטל לעשות בין על העם בין על המלך; ובכן השתמשו בשורש זיה להוראת **מָנַח** כמו ויזיהו ה' לנגיד (ש"א י"ג י"ד) וזולתם, הוכיחו במסתדל על פסוק זה: — **(כא) ובר הערה** : סנהדרין (ת"ב יומא ע"ג:), ואם יקשה בעיניך היל"ל הוא וכל העדה וכל בני ישראל כי בני ישראל נכללים הסנהדרין ג"כ, ואם יזכירם תחלה הוא לכבוד להם, ואם יזכירם אחרונים הוא ללא כבוד, כ"ל שיש להשיבך שכונת הפסוק שיטלו באורים לזאת ולכזא במלחמה וזהו **ובר ישראל אתו**, וישאלו ג"כ לזאת ולכזא (ע"ד ברוך אתה כבודך וגו', פר' תבא) בעסקי הנהגת המדינה, וזהו שכתב **ובר הערה**; וכתב דבר המלחמה תחלה כי הוא נמלא ביותר שיטלו מה' הדרך ילכו בה ואם ילחיו אם לא, אבל בהנהגה מדינית כבר נתנה להם תורה, ואינם לריבם לשאל כ"א לפעמים אם נסתפקו באחת ממצותיהם: — **(כג) ויצוהו** **מָנַחו** לראש ושר בהעמידו אותו לפני אלעזר והעדה ובצוותו עליו שיטמע לקולו מה שאמר לו בשם ה' :

כ"ח

(ב) לחמי לאשי . לחמי לחם אשי, קרבן המכלכל זון האש שלפני (מתרגום שד"ל): — **(ו) העשייה בתר סיני** . ששם התחילו לעשית תמידין כחשנם שעוד מעט ייכנסו לארץ, ובראיהם כי נגזרה עליהם גזרה להיות רועים במדבר מ' סנה, חללו מעשיתם: — **(ז) שכר** : מכאן נראה ברור ששכר אינו משקה עשוי משעורים וחטים, אבל הוא שם יין חזק ומשכר, ויין סתם הוא קלוש ממנו: — **(יא) פרים בני בקר שנים** : מוספי ר"ח חג המלות והשכונות שוים, יום הזכרון יום הכפורים ושמיני עצרת שוים, וחג הסוכות חלוק בקרבנותיו כל יום :

כ"ט

(לט) ולשנחתיכם ולגנסכיכם ולשרשיכם : היה לו להזכיר שלמיכם תחלה ואח"כ המנחות והנסכים השייכים לכל הקרבנות הנזכרים; ואין לומר שכונת המנחות והנסכים שתקריבו בלי קרבן מן הבהמה עמהם, כי מנחה תוכל להקרב

בפני עזמה, אבל לא מצאנו בשום מקום שיש להביא יין לנסך על המזבח בלי קרבן ; והזכיר נדרים וכדבות לתת עלה טובה שיקריבום כרגל לכלכל אש המזבח כשופע אש הם עולות, ולשמח איש את בני ביתו ואת האביונים אש הם זבחי שלמים, וגם רז"ל הורונו שמעית לא תאחר לשלמו הוא שיקריבנו כרגל, ונתנו לו זמן ג' רגלים ; ועל נדר נדר וכדכה עמ"ס בויקרא כ"ב כ"א :

פרישת מטות

ר

(ב) אל ראשי המטות : כתב במשטל : « ממה שהאב או הבעל רשאים » להפך נדר כנוחיהם ונטיהם, יש להבין שאם יבוא האיש הנודר לפני הנטיהים הרשות « בידם להתיר לו לפי ראות עיניהם, ומכאן להתרת נדרים מן התורה, כי אמנם בני « הבית משועבדים לבעל הבית, ובעל הבית משועבד לראשי המטות, » וכנן מאד ורז"ל הדברים למי שאמרם; וכבר כתבתי סוף פר' אהרן ש"י היוזאים מארץ מצרים היו עם קשה עירף וזריכים לחוקים קשים, אבל דבר בלתי מסיפק הוא שלנטיהים הורה משה בדבר ה' בתורת סוד שבמיים הבאים **שִׁירָךְ** עירף העם **יִקְרִי** מקושי המשפטים מבלי נטות מתורת ה' חלילה! רק כבקשם ככל כחם להגיל החיטא וללמד עליו זכות ; וכן מצאנו שעשה יואב ע"י התקיעות להשלים נפש דוד עם אבשלום, ורז"ל בקבלתם ובכונתם הטובה והנכונה הלכו בעקבות התירה, ופירשו הכתובים באופן **שִׁירָאָה** שלא נטו ממנה, אבל הקלו מאד מאד בענין העונשים, והדבר ידוע ואין צורך להאריך ; וכן לענין התרת נדרים נראה ברור שב"י מימי יציאת מצרים עד ימי קהלת (ה' א'-ו') היו רגילים הרבה בנדרים ושבעות, ויכולים אנו לומר שעוד היום לא פסק הַרְגֵל זה מפי המון העם, וזריכים הם לגדר בלתי יקלו ראשם בנדרים ושבעות **שִׁבְטוֹ** שפתותיהט בחפזם, ועל ראשי כל קהל וקהל מוטל לבחון איך ומתי רשאים הם להפך נדרי הבאים לדרוש את פיהם, והדבר ראוי לעמוד עליו יפה יפה טרם התיר נדר או שבעה ; אבל מה שכתב במשטל שהצריך משה להודיע לראשי המטות שאין להם שלטון בדברים שבין איש לאשתו ובין אב לבתו, וע"כ דבר לראשי המטות ולא לכל הקהל, לא נ"ל, כי כמו שברור הוא שלמעלה (כ"ו כ"א) תחת שם עדה יוכנו הזקנים שרי האלפים ושרי המאות הגקראים לועד,

כן יש לומר בכל פעם שכתוב שמה הקהיל העדה ודבר אליהם, שלא היה מדבר עם כל ב"י ס' רבוא, כי לא ישמעו קולו ולא יבינו דבריו, אבל היה קורא לוקניהם ומגיד להם דבר ה' והם מכארים אותו ליושבים תחת משטרים; ומלצו קרויות בשם שכתים גם המשפחות שכללן יעשה השבט, כמו בספר שיפטים (כ"י"ב) « בכל שבטי » בנימין, « וכן נאמר גם בשם מטה הנרדף לשם שבט, יראשי המטות הם קריאי העדה הנופדים יחדו להועז (עדה משרש יעד כמו הַעָה משרש יעד, לדה משרש ילך, ומוֹעֵד ועדה נרדפים, ונדר ביניהם שמועד הוא שם מופשט המורה התאספס יחד, ועדה הוא שם דבר מורה הזנשים הנאספים, וקרה לשם עדה כמו לשם חודש שבט ומטה, תחלת הוראתם יום הַרְאֹת הלבנה כחידושה, והנשיא התומך בידו שבט ומטה, וא"כ השאלו להוראת כל הימים שכן חדש לחדש, וכל הזנשים היושבים תחת משטר הנשיא), וגם לקריאי מיעד שבעדת קרח קרא נשיאי עדה, א"כ קרא משה גם כאן כמו בכל מקום לראשי המשפחות שם זקני העם ושוטריו ומלכד הדברים הנכבדים כאלו מסר להם בעל פה ביאורים ואזהרות, וזו היא מורה שבע"פ שהורו הנביאים לתלמידיהם, ונשכחה במקלת בימי הגלות, וחזרו חז"ל והוליאזה מן הבתובים וחזקו יסודותיהם : — (ו) וה' יסלח לה : מאחר שידעה כי אביה או אישה מושלים עליה היה לה לשאול את פיהם טרם תוליא מפיה בדר או שבועה, וכן למטה וכפא את עונה, העון ראוי לחול עליה כי שפתייה כטוי כדר או שבועה טרם תשאל לכעלה, אבל אם הוא החרים מיום א יום, סר העון מעליה וחל עליו : — (ג) ואם הפך וגו' : ומת הבעל קודם הניע הזמן שיחול נדרה (משנה נדרים פ"ד מ"ט) ; אבל לפי הפשט בא להניד דרך כלל שנדרים שהפרם הבעל אינם חוזרים ונעורים אחר מיתו בימי אלמנות אשתו :

ל"א

(ו) ובדרי הקרש : האפיד והחסן לדרוש בהם את פי ה', וכלי כאן הוא מסוראת לא יהיה כלי נבר על אשה (פ"י תל"א), בנדי הקדש : — (ח) ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב : ולמעלה (כ"ד כ"ה) הוא אומר שכלעם שב למקומו, ובזמן מועט כזה חזר מפתור אשר על כהר פרת עד ארץ מדין ! והו דבר שאין הדעת קובלתו ; ע"כ הואלתי לפרט שמקומו האמור בפר' בלק אינו פתור רק

קרות חולות שבה הו'שִׁיבָהוּ בלק בבואו לו מפתור, ומקריית חולות עלה עם בלק
לכמות בעל, ואח"כ אל שדה צופים, ואח"כ אל ראש הפעור, ובראותו כי לא הלתיח
לקלל את ישראל חזר לקריית חולות לשוב לארצו בימים הבאים, וגם בלק הלך
לדרכו לבוא לער מואב שהיא עיר ממלכתו, וכן ברח לך אל מקומך (למעלה כ"ד
י"א) נפרש שמדבר על קריית חולות, וכן ביעקב (פר' וילף) שלחני ואלכה אל מקומי
ולארצי, נוכל לפרש כי בהיותם כמשפט הרועים תועים אנה ואנה למנוח מרעה
ומים למקניהם, אמר לו יעקב שלחני ואלכה אל חרן לקחת נשי וילדי, ומשם אסע
לארצי שהיא ארץ כנען, ונשי יעקב לא היו עמו ברעותו את לאן לבן, שכן כתוב
וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל לאן, ואם היה שב לעיר בערב היה יכול
לאמרו להן הן, וגם רז"ל הרגישו בדבר אע"פ שפירשוהו באופן אחר (ת"כ מ' ברכות
ח' ב' ורש"י סס כפר' וילף), וכן בדוד (ש"א כ"ט ד') וישב אל מקומו אשר הפקדתו
סס, מקום מגוריו; ובכן היתה כונת בלעם לשוב לארצו, וכיון שזנו ב"י עם בנות
מואב והחלה המגפה, נתעכב סס לראות איך יפול דבר, וב"י מצאוהו במלחמה
שאלו הלך סס עם נבא מדין להגיד להם העתידות, והרגוהו על חלליהם; ומודה אני
שפירושי על פסוק ויקס בלעם וישב למקומו דחוק, אבל לא נוכל להבין למה שב
ואיך שב מארצו בימים מועטים כאלה: — (ב) בהמתם: הם החמורים, ואולי
היו ג"כ להם גמלים וסוסים מועטים שלא חלקו חלק כחלק רק בזוו היש לו,
ומקניהם הם בקר ולאן: — (י) עריהם: אולי עיר מגורת ערה שהוראתו
גְרָלָה והוראתה מקום גלוי ופתוח, ושירה משרש נטר הקרוב לגר (טנא-ננא)
הוראתה קריה נלורה: — (יז) וכל אשה יודעת איש: כי מי יודע אם כל
אחת ואחת מהן לא הסקירה את עצמה להכשילכם בדבר פעור? — (יח) וכל
הטף בנשים: דבר בהוה כי בארלות ההן תנשאנה הנשים קודם לפרקן, אבל אם
היתה בהן בתולה גם כי איננה עוד בקטנותה החיו אותה: — (יט) ואתם חנו
וגו': נשאלתי מדוע לא הטהרו ב"י גם אחר מלחמת סיחון ועוג, והשיבתי שבדאי
גם אחרי המלחמות ההן וגם אחר מלחמת הכנעני מלך ערד הטהרו הם ושללם
ושבִּיגִים גם כי לא בא מזה זכר בכתוב, ואם נזכר הנווי כאן הוא לפי שהתחיל לחפר
דברי משה אל העם בקצפו עליהם, והביא כל־דבריו אליהם גם צווי תתחטאו וגו',
ואנב בא ג"כ ביאור דבריו משה ע"י אלעזר: — (כא) ויאמר אלעזר הכהן

ונו' . גם זה סמך למה שכתבתי למעלה (ל' ב') שלוקני העם היה מכאן משה
 הדברים יותר ממה שהיה כותב בספר, כי בפר' חקת לא כתב מאומה על כלי מתכות
 שזריכים לבוא באם כדי לטהרם, וגם לא הניד לנו שם שזריך להעביר במים דבר
 שלא יבוא באם, רק שזריך להוות עליו, וכאן שבאה הלכה למעשה, בא אלעזר הכהן
 הגדול שעליו להשגיח על טהרת העם למען לא יטמאו המקדש, וביאר להם תוכן
 הענין : — (כב) **זחב** . מגורת זהוב ; **כסף** . מגורת כי כסף ככספתה לבית
 הכיך (פר' ויאל), הלכנת הפנים מחימוד חיזה דבר ; **נחשת** . מגורת נחש ;
ברזל . הרי"ס נוספת ושרשו **בזל** קרוב לפלל בחילוף אותיות, וגם בור פור פשר
 פתר פרו פרץ בשל ועוד שרשים רבים (כמו פון ונפן) קרובים זה לזה בהברה
 ובהוראה, ה"כ נאה שם **ברזל** למתכת זו המהדקת ומחלשת כל דבר (דניאל ב' מ') ;
ברזל . מגורת **ברזל** (ואסירה כל בדיליך, ישעיהו א' כ"ה) ; **עופרת** . מגורת
 עפר, או מחמת מראיתו, או מפני שחשבוהו נהיה ומתרכה מן העפר : —
(כד) ואחר חבאו אל המחנה . כי במדבר גם טמאי מת נשלחים מחוץ
 למחנה (למעלה ה' ב') : — **(כה) מכס** . אולי גם שם **מס** נגזר משרש מכס ולא
 משרש מסם והדגש בסמ"ך כשהיא נקודה הוא להורות העלם הכ"ף, וכן חטה משרש
 חטט ; והגדר בין **מכס** ומס הוא שהראשון הוראתו מנחת כסף או דבר אחר
 שמיטיב למלך, ומס ענינו עבודת המלך (וישימו עליו שרי מסיס, פר' שמות ;
 וזה דבר העם אשר העלה המלך שלמה לכנות את בית ה' וגו', מ"א ט' ט"ו), ומסת
 נדבת ידך (פר' ראה) קרוב בהוראתו למכס, אבל הוא נדבה ולא חובה ; ומסת
 נפשות, ותכסו על הטה שפער' בא שהוראתם מספר, קרובים ג"כ למס ומכס
 הבאים במספר קרוב א' למאה או לאלף : — **(לב) יתר הבז** . שד"ל פירש בתרגומו
 מה שנשאר אחר שאנשי הכבא בווז איש לו זהב וכסף כגדים וכלים ; ולא נראה, כי
 לא יתכן לקרוא שארית למקנה הרב הזה שבדלתי היה ראשית ומבחר שללס, כי בני
 מדין אנשי מקנה היו ; וגם נ"ל שלפירושו **יתר הבז** היה ראוי לדרגא תכיר ולא
 לוקף, ע"כ אומר חזי שיתר זה הוא כמו יתר שאת (פר' ויחי) ור"ל הבז הגדול ;
 — **(ג) אצערה** . מגורת לעדי הרגלים, טס עגול של זהב שניתנות הנשים על
 פס רגליהן (וכן ביטעיה ג' י"ח הצעדות) ; **צמיד** . טס של זהב שנותנים על פס
 היד ועשוי מעשה אומן לחבר וללמד שני חלקיו יחד, והוא מל' ויכמד ישראל לבעל

פעיר (סיף פר' בלק עמ"ס סס); **טבעת** · עגיל זהב שעליו חותם ואותיותיו חרותות ולא כולטות רק טבעות בו; **עגיר** · טס עגול לתת על האונים או על האף ונקרא כפר' ויקהל חו וכוס (עמ"ס סס); **כומז** · לא נודע בכירור מה הוא :

ל"ב

(יא) **לא מלאו אחרי** · הלכו אחרי עד חצי חייכם, ובזקנתם תעו מן הדרך ולא מלאה: — (יז) **ואנחנו נחלץ חושים** · ואח"כ בימי יהושע לא עברו לפני אחיהם כי אם מ' אלף שהם שליטת חלוצי הראובני והגדי וחצי שבט המנשי; אולי כוּעָנו יחד להניח בערי המבצר בארץ סיחון ועגן גם הגנשים והטף של יתר השבטים, ובחרו להניח אלם הנשי כבא להגן עליהם מאויב, ובכורי החיל עברו ויתר העם נתעכבו, וגם כפר' דברים (ג' י"ח) אומר שמה שזה לראובני וגו' שרק בני חיל שבהם יעברו; וגם שרש חלץ (וחלצה נעלו, פר' תלף) יש לו הוראת הולאה, נוזיא ונכחד **מִקֶּרְבְּנֵי הַחוּשִׁים**, ר"ל המהירים למלחמה: — (ל) **ונאחזו בתוככם** תקחו מידם הארץ הזאת ולא תיחמום לשבת בה, ואז יסיו מוכרחים לכוא עמכם ולהלחם בכני כנען: — (לג) **לעריה בנבולות וגו'** · כל עיר ועיר היה לה נבול מיוחד סביבותיה, **וערי הארץ סביב** כמו הפוך, **סביב ערי הארץ**; ואולי היה נכון להטעים הפסוק כך · **הארץ לעריה בנבולות ערי הארץ סביב**: — (לו) **ערי מבצר וגדרות צאן** · כמו בחזריהם ובטירתם (סוף פר' חיי שרה), שר"ל בני ישמעאל שמקצתם יושבים בחזרים ומקצתם בטירות, וכן ערים אלה מקצתן היו ערי מבצר ומקצתן גדרות לאן: — (לח) **מוסכות שם** · שד"ל בתרגומו פירש שהאמורי בקחתם הערים האלה מיד המואבים הסבו שמן, וישראל קראון בשמות הקדמונים השגורים בפייהם, והחדשים אולי לא ידעום; וכונן עד מאד, שאל"כ מהו השם שקראו להן ב"י **בְּהַסְבָּם** שמן? והלא גם כס' יהושע מלאנו מקצת שמות אלה (י"ג, י"ז, י"ח וי"ט); ואם אלה הם השמות שקראו להן ישראל, מדוע קראון בשם האלילים? ומליצת ויקראו בשמות את שמות, ר"ל נתנו שם אחר לשמות שלא ידעו, וכן בכל מקום שנוכרת מליצת קרא שם הנשוא הוא השם ולא הנקרא בו: — (טא) **חות ואיר** · עמ"ס כביאורי לס' ספטים יו"ד י"ד:

פרישת מסעי

ל"ג

(ד) ובאלהיהם עשה ה' שפטים • בהמתו בכורי בקר ולאן שהיו נעבדים אללם : — (יח) ויחנו בחצרות • ככר העירותי סוף פר' בהעלותך שיש לתמוה שלא הזכיר כאן חנותם במדבר פארן קדשה היא קדש ברנע, והיה ראוי לכתוב לאן ויסעו מחצרות ויחנו במדבר פארן הוא קדש ברנע, ויחנו ברמתה; ועוד² מאחר שממדבר פארן קדשה נסעו לאחוריהם דרך ים סוף (למעלה י"א כ"ה, ודכרים ב' א') אולי עד חצרות, השמיט כאן ביהתם מחצרות לפארן, והספיק לו לכתוב נסיעתם שנית מחצרות וחניהם ברמתה : ויש³ לפרש לפי שאירעה להם תקלה באותו מקום לא רצה להזכירו, מכל סכן שידעו שחנו שם ונס נתעכבו שם זמן הרכה : — (לא) ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן • וכפרשת עקב כתב להפך שמבני יעקן נסעו למוסרה ושם מת אהרן; לכך יש לומר ששתי פעמים הלכו ב"י בדרך זה, ראשונה כסדר הכתוב בפרשה זו, ובמדבר זין היא קדש הנקראת לפנים עין משפט חסרו להם המים, והוליאום משה ואהרן מן הסלע ומקדש שלחו מלאכים למלך אדום לעבור בארצו, ובמאנו חזרו לאחוריהם עד בארות בני יעקן, ומשם למוסרה או מוסרות, ומשם לחר הגדגד הוא הגדגדה שבפר' עקב, ומחר הגדגד ליטבתה, וכל המקומות האלה היו בשיפולי הר ההר, וחזרו להם בהיותם ארץ בחלי מים, וע"כ הקדימו לחזור לבני יעקן ששם בארות מים, ובהיותם במוסרה עלה אהרן להר ההר וגוע שם, ואח"כ נטו מהר ההר לסבוב את ארץ אדום, ובאו עד ערבות מואב, ושם נתעכבו, ושלחו מלאכים לסיחון וכלחמו בו ובעוב, ולקחו את ארצם : — (מ) וישמע הכנעני • וכלחמו בו והחרימוהו, אבל עפ"י ה' לא דרך ארצו עברו לכנען כמו שיכלו לעבור בלי מונע אם בגזרת ה' לתת גם ארץ סיחון ועוג בידם, או מפני שדרך הכנען דרך לא סלולה דרך נורים ומלדות (שמואל א' כ"ג כ"ד) ארץ ליה בלי מים וענקים וערים בצורות שם; וכדי שלא ימס לב העם וילגו שנית, הסבם את ארץ אדום כמו שעשה בלאתם ממלרים; זאת היא לפי דעתי כונת הכתוב בהזכירו כאן שמיעת מלך ערד בכוא ב"י, ולסון קרה דבר : — (נד) למטות אבותיכם • לפי שאמר בראש הסוק למשפחותיכם, שומע אני

שכל משפחות שנט אחד לא תהיינה מכונסות במקום אחד, אבל כל אחת תטול נחלה במקום מיוחד, חור ופירש כאן « למטות אבותיכם תתנחלו, » כל' הגדול יודיע מקום הנחלה לכל השנט, עד"מ יהודה בדרום, יוסף ובנימין באמצע, רק חלקו בחלקים גדולים או קטנים כפי רוב בני משפחה ומשפחה ובני שנט ושנט : — (גה) **שכים** : עד"ל תרגמו יתדות, תרגום ויתד תהיה לך (פר' תלף) וסכתא, והרבה יש בנמרא, וצנינים מגורת שנו (בחילוף אותיות זסלר"ם) קוים חדים כחז שנו, וכן צנון, שרש חרף וחד, כינה ולכן לפי שהקור מפרש כקוז מכאיב, ואולי גם המנו הנקרא ננה היה לו באמצעו רומח חד :

ל"ד

(ה) **נחרה מצרים** : היננו נילוס כתרנוס יב"ע, דק נחל קטן השופך מימיו בים הגדול בנבול דרומית מערבית ללד מרסי קרוב למקום הנקרא El Arisch : — (ו) **והיה לכם הים הגדול ונבור** : ר"ל הים הגדול שהוא לכם נבול טבעי : — (ז) **תתאו** : מל' והתוית תו (יחזאל ט' ד'), וזה משרש **תאה** ככנון **פּעל**, והתאויתם שרש תוה בתוספת אל"ף : — (יח) **ומחה** : כל' ארמי הכה, הנבול הולך ומכה ; והכה קרוב לננע והמכות קרויות ג"כ ננעים : — (כב) **ולמטה בני דן נשיא** : מכאן התחיל לקרוא כל אחד ואחד בשם נשיא, לפי שכלב והשנים שאחריו אולי היו בכר נשיאים, והאחרים נבחרו עתה לגדולה זו :

ל"ה

(ב) **ומגריש** : מגורת גרש הקרוב בהוראתו להרחיק, מקום רחוק ומובדל מבתי העיר : — (ה) **ומרתם מחוץ לעיר** : עד"ל בתרגומו פירש זה בערים הפרוזות בלי חומה שמבתי העיר ימודו אלפים אמה, ובכרכים אלף אמה בלבד, כי בין הבתים והחומה כבר היה מקום חלק כמו אלף אמה ; ובאמת כל יתר הפירושים שהביא במשתדל קשים, אבל גם זה לא ישבר את האוזן, כי לכאורה נראה ששני הפסוקים מדבר בערי חומה, וערי הפרוזות ברוב המקומות קוראן חרים ; ומי יאמר שכודאי לכל כרך היה מקום פנוי אלף אמה מן הבתים עד החומה ? ע"כ נ"ל שמקור העיר וחולה לריך למדוד אלף אמה, ולא רבע הפאות רק אלפים אמה גם כי השטח

יותר הרבה מאלפים אמה כי יש מהם אלף אמה מלד זה ואלף אמה מלד שכנגדו
 ונוסף עליהם שטח העיר, ולכל ד' הפאות ימודו אלפים אמה ובסופן ילכו באלכסון
 עד קצה האלפים האמה שבכל האחר תמיד בריחוק אלף אמה מן העיר ובכן
 י-ויחו הקרנות, ונלע"ד שבו שני הכתובים יבואו על מקומם בשלום : —
(יט) בפגעו בו . פירש שד"ל מל' לך פגע בו (מ"א ב' כ"ט), שב"ד כותנים הרולח
 אסור בניקים והוא מכהו מכת מות ; ולא נראה כי מלאנו מפורש במקום אחד « יד
 » העדים תהיה בו כראשונה להמיתו, « ומיתת סייף לא מלאכה בפירוש בתורה,
 וגם מיתת הרג היא להחיו ראשו לא לתקוע חרב בלבו כנראה מפשט התיבות
 » בפגעו בו » אם נפרשם ל' מכת חרב ; ע"כ אני אומר שאין לזו מהפירוט הנהוג,
 שכביא העדים להעיד בו וומת הרולח בב"ד, ואם לא נסתתר הרולח אחר ריחיתו,
 והעיו פניו להראות החולה כאיש חף מפשע, ופגע בו גזאל הדם והרגו טרם יבואו
 עדים, פטור : — **(כז) ויצא אותו** . כ"ל ראה למה שכתבתי למעלה פסוק י"ט :
 — **(כח) ער מות הבחן הנרול** . ומן ישיבתו בעיר המקלט היה צריך להיות
 קלוב, ולא קבעו עד הובל אולי יארע מקרהו בסיף שנת מ"ט, וא"כ לא ישב בעיר
 המקלט ולא כלום : וא"ת והלא יוכל להיות שגם יום אחד לפני מות הכ"הג ימית איש
 בשגנה ויגוס אל עיר המקלט ! תשובתי שאין הדבר דומה, לפי שביכול הזמן קניב
 ובודאי יבוא, אבל מות הכ"הג היא בידי שמים ומן השמים קצרו עכשו ; וא"כ לפי
 הפשט אין לנקש טעם למה בחר בקלבה זו ולא בקלבה אחרת, ואם נרנה לתת טעם
 נקבל דעת רש"י ז"ל בד"א שלו שהיה לו לכ"הג להתפלל שלא תארע תקלה כזו בימיו,
 כלו' הכ"הג ערב על כל מה שיארע באומה, לפי שבקרבותיו הוא מכפר עליהם,
 ובמותו נחכפרו לו כל עונותיו, אם כן גם עון תקלה זו שאירעה בימיו נסלח,
 ויוכל הרולח לשוב אל עירו : — **(לא) ולא תקחו בפר** . כסם שאתם לוקחים
 מבעל סוד מועד החייב מיתה ונפטור בכופר (שמות כ"א ל') : — **(לב) ולא**
תחניפו . ענינו השחתה וקלוקל (משתדיל), לא תביאו יסורין על הארץ אשר לא
 יכופר לה קבלת דמי הנרולח **(שִׁבְבַן בְּקֶלְהָהּ אֹתָם** נעשית כמחזקת ידי הרולח) כ"א
 כדס הרולח עצמו : — **(לד) ולא תטמא וגו'** . בעון זה ובדומים לו, למען
 תשאר ארץ קודש ולא תגעל נפשי בה ואשכון בתוכה :

ל"ו

(ג) **ונוסף** · אינו מוסב לתיבת **נחלתן** הכתובה למעלה, ש"כ היה ראוי להיות ל' נקבה, אבל הוא ל' מופשט impersonale וכן מנחלת מטה אבותינו יגרע נחלתן, ומגורל נחלתנו יגרע : — (ד) **ואם** · ענינו כמו **ואפילו** בל' משנה (ראב"ע), ובענין קרוב לזה השתמשו בו בעלי הכוזרי והמורה ויתר הפילוסופים, וכן גם בבקשה לר' יהודה הלוי (שחרית כפור, מנהג ספרדי) « ה' נגדך כל תאותי » **ואם** לא אעלנה על שפתי : — (ז) **כי איש בנחלת וגו'** · ובהיות כל שבט ושבט לעצמו ישמרו יחוסם ולא יקלקלו זרעם בזנות וגי'אופים : — (ט) **ולא תסב נחלה וגו'** · לעולם ; ובא להוסיף שאם בנישואיה לאיש משבט אחר לא יתה בת יורשת נחלה, כי היו לה אחים שמתו אח"כ בלא בנים, ואח"כ מת אביה, לא תירש ביתר הבנות במקום שאין אחים, וירושטה נופלת לקרובי אביה : — (יא) **מחלה תרצה** · נשאלתי מדוע תרצה היא כאן שנית וגוועה חמישית, ובפר' פינחס להפך ; ולהשיב שאלתי דבר אמרתי שאולי נועה היתה שניה לבטן ותרצה חמישית ככתוב בפר' פינחס, אבל כשבאו לכלל נישואין, תרצה נשאת שנית לאחיות, ונועה אחרונה להן (אח"כ מלאתיו בפירוט ראב"ע) :

חמו ההערות על ספר במדבר

הקדמה לספר דברים

כפר זה הנקרא משנה תורה מפני שנשנו בו כמה ממצות ה' הכתובות ככר בר' הספרים הקודמים, הוא החשוב שבכולם, כי מלבד תוכחות מוסר האמורות מפי משה לעם טרם יפטר מן העולם, הוא כולל הרבה מצות הרשות חשובות ועיקריות, והרבה מן הקודמות באות בו מכווארות יותר, ונתון בהם טעם מתישכ בהן יותר על הלב, כפי נדר שכל האומה אחרי גרותה במדבר מ' שנה במצב חפשי, וגם בטלה ממלאכת עבודה, באופן שתוכל לפנות דעתה למועצות בינה היוצאות מפי חכמיה, וכפרט מפי משה האדם הגדול שכמוהו לא נהיה מן העולם וכמוהו לא יוטיף ער העולם; ונוסף על אלה (בפרשות האחרונות) ויעודים יקרים למאורעות המעותדים לאחרוני הימים, המחזקים לב ב"י כאמנת קדמוניהם, ולכל מי שאינו רוצה לעצום עיניו לכתחלה, יורו באמת מאירה כצהרים אמתות הנבואה בכלל, ונבואת משה בפרט; כי הלא אפשר שהייתה כזאת ככר בימי משה באחת מן האומות המעולות המשתדרת על סביביה, שמתוך שלותה שקעה בהנאות מגונות וחדרה מדרכי המוסר והצדק, ער כי שפלה ומצאוה רעות רבות וצרות, והיתה לאכול לאומה אחרת הנקיה עדין מטומאות עבירה ופשע, והיה מן האפשר שגם בלי ויעור דבר מאת ה' אדם חכם ונכון ינכא עליה עבדותה ואכרנה; אבל מקדמי ארץ ועד היום ההוא לא נהיה ולא נשמע שנוי ילך בגולה ויתפור בר' רוחות העולם, ועכ"ז לא יאכר, ולא יחדל ממנהגיו ומדעותיו, ולא יחזיק במנהגי ארץ מגוריו החדשה ובדרכיה, ולא יטמע בין האומות שביניהן יגלה, כי זה הוא דבר חוץ מן הטבע מכל וכל, וגועי גוים רבים שגלו ונטמעו בין שוביהם יגידוהו, ואין בהם אפילו אחד שנשאר גוי קיים לעצמו כ"א אומת ב"י, דבר נסוי שגם אומות העולם תורניה בו אעפ"י שהן פותרות אותו לרעה ולא לטובה, לעונש ולא לשכר, אבל שעבודנו הולך הליך וחדל וכבלינו אחד אחד ינתקו ואך טיבה נגד פנינו, וב"י המשולים לכוכבי השמים ולעפר הארץ, שכשהם עולים עולים ער לרקיע וכשהם יורדים יורדים ער עפר (ת"ב פנלה מ"ז י.). תהלה לאל הם עתה כדרך עליה ולא כדרך ירידה; אם כן אפוא אדם

המתנבא מעצמן היה נשמר ונמנע מוֹעֵד דבר חוץ מן הטבע, פן המאורעות העתידים יורו כי שקר בפיו, והויעוד שהוא שם ככן ובסיס לתורתו, יתהפך לסתירתה, כי לא יהיה ולא יבא; א"כ נמשכה מזה ברורה כצהרים אמתות תורת משה בכללה ואמתות ספר דברים בפרט: ומה הביא המפקירים האלה לזלזל בספר זה? השונים שמצאו בו מן הדר' הספרים הקודמים, אבל יעינו בהם וימצאו טעם מספיק במצב האומה שנשתנה במ' שנה של חי חופש, והעיקרים הם הם בכל חמשת הספרים, ורק השפל נשנה מעט מעט, נחזור עליו ונמצא בו טעם; ואם היה נמצא שנוי בלשון ובמליצות היה דבר קשה לבארו, כי המפקירים לא יועילו הועלת רבה לדיעותם אם יניחו שנכתב משנה תורה ע' יהושע, כי היינו משיבים להם, גם אם נניזו שהרבר כמו שאתם סוכרים, הרב דבֵר לעם והתלמיד כתב על ספר, אבל הם מניחים שנכתב באחרית הימים בימי אחרוני מלכי יהודה, אולי גם ע"י עזרא; וקלון גדול לוקחים להם בהנחתם זאת לפי שמונים חוסר בקיאותם בחכמת הלשון, וגם איש בלתי בקי בה ירניש מה הפרש בין מליצת ספר דברים (השוה ככל וכל למליצת יתר ספרי התורה), ובין מליצת עזרא המורה בבירור איחור זמן כתיבתו; וגם מליצת סיפורי ספר יהושע הנכתב קרוב לימי משה, ודברי יהושע לעם לפני מותו, נפרשים הרבה ממליצת דברי משה אל העם ומליצת סיפוריו, וחך טועם מליצת ל"הק יניד אמתת הנחתו זאת:

ושפנינוה (עיון במשתדל פר' דברים) בקש להפיר ראב"ע במהמורות שנפל הוא בהן, מרבורו על פסוק אחד עשר יום מחורב (דברים א' ב') « ואם תכין סוד השנים עשר » (פסוקים שבסוף התורה המספרים מתתו של משה) « גם ויכתב משה » (על י"ב אבנים שבהר עיבל, יהושע ח' ל"ב, ולפי דברי רז"ל ת"ב סוטה ל"ה: י"ב היו האבנים שעליהם צוה משה לכתוב כל התורה באר היטב, פר' תבא, א"כ ספרו היה קטן נאר) « והכנעני או בארץ » (מלת או מורה זמן רחוק, א"כ נכתב סיפור נסיעת אברהם מכית אביו ישים רבים אחר כבוש ארץ כנען) « בתר ה' יראה » (שלפי דעת ראב"ע נכתב אחר שבנו ב"חמק על הר המוריה (ר"ה ב' ג' א') « גם הנח » ערשו ערש ברזל » (לפי דעתי גם זה מקרא נוכף באחרית הימים

איזה דורות אחרי מות עוג) « תבין האמת » ; מריבור זה של הראב"ע הוציא שפינוזה שלא היה מאמין שמשח כתב ספר התורה, וזה שקר נמור ! לכל היותר לא כתב מקראות אלה הנרשמים כאן והם לפי דעהו תוספת סופרים, ועל פסוק והכנעני או בארץ (פר' דך לך) כתב « אולי יש לו סוד והשכיל ידום » ; ראה מה הפרש בין שפינוזה הנכבזש בכל התורה ומכריו בפומבי הכחשתו, ובין הראב"ע שמניח שיש איזה פסוק שלא נכתב ע"י משה ורומז לזה דרך סוד ומוהיר עליו והמשכיל ידום ! פן הצא מזה הקלה שהמון העם יאמר, אם מקרא זה אינו מיד משה נס יתר הספר אולי אינו מידו ; ואתה קורא נעים עיין בכיאוורי שר"ר וחמצא בהם מערנים לנפשך :

עתה אחזור על מקראות אלה ואכאדם כאן ביחד אע"פי שבארתים אחר אחר במקומו : י"ב פסוקים שבסוף התורה נוכל להניח בלי אפקרוהא שלא כתבם משה, וכן מצאנו ג"כ בה"ב (בתרא מ'ו) « ער כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע, » דברי ר"י ואמרי לה ר' נחמיה ; על המוכח בהר עיבל כתב משה ראשי דברים, אולי האדורים שבפרשת הבא שהם יסוד המוסר, וצריכים ב"י מיד כבואם לארץ לברות ברית שיעשו להפך כמשפטי הכנענים העושים כל תועבות אלה, ולהק בריתם על אבן לזכרון עולם ; והכנעני או בארץ, מלת אז הוראתה כבר, וכן אז נכתבו אלופי אדום (שירת הים), כשהבטיח ה' לאברהם פעם ראשונה לזרעך אתן הארץ הזאת, כבר היה הכנעני נאחו בה, וע"כ היה צריך להמתין ר' דורות עד יִשְׁלַם עונם ויגורשו ממנה, שאר"כ יִאָחוּ בה אברהם הכף ומיד, כמו שהיו עושים בימים ההם שברבות המשפחה נפרד אחד מגבריה ונוסע מארץ מולדתו, והולך עם בני ביתו וחוננו במקום שמוצא חן בעיניו (ישרש חנה מגורת חן), ושם מוליד בנים ובני בנים ונעשה לנוי ; ובשיב אברהם למצרים אחר הרעב כתוב « והכנעני והפרוי או ישב בארץ, » שנתוסף גוע אחר על הכנעני, ובכן צר המקום לאברהם עד שהוצרך להפרד מלוט ; בהר ה' יראה (פר' העקידה, וירא) היתה מליצה נהיגה בפי המון העם בימי משה, יקראו להר המוריה הר ה' (בפרט קודם מתן תורה) כי קבירה בידם שההולך להתפלל שם יִרְאֶה, כלו' תקובל הפלתו והשנחת ה' תחת

עליו לטובה; חנה ערשו ערש ברזל. חנה סופר לנו כבר (דברים ב' כ' וכו' א) שלשעבר העמונים ירשו את ארץ הרפאים ונתישבו בת, וברכה עיר המלוכה קיימו ערש עונ לוכרון נצחונם; ועונ הנשאר מיתר הרפאים שכר אנשי חיל וככש שנית מיד העמונים חלק מארץ קדמוני הרפאים, יהיה שם למלך, ומה קושיא בכל זה? ומדוע נניח שנוסף מקרא זה באחרית הימים? חנה כל קושיות הראב"ע מבוטלות אית אחת; ושניי עשרת הדברות פירשתיים במקומם [בפר' ואתחנן] וארוך הדבר להעתיקו כאן; ועל מספר הימים שישב משה בהר שמפרשת עקב נראה שהיו ק"כ ומפר' תשא שהיו פ', כתבתי עליו במקומו [וגם על איזה שינוי בצווי הפסח בפר' ראה]. שגם מפר' עקב יש להבין שלא עמד שם כ"א שמונים, ואם קבלה היא שישב ק"כ ובעשרה בתשרי שהוקבע ליום סליחה לדורות נסלה לישראל עון העגל ונתנו להם לחות שניים, ערש הקבלה אין להשיב; ומה שכפר' ראה מדבר בשמיטת כספים ולא בשמיטת קרקעות, חנה מוסיף על הראשונות, וזו תלויה בו, שאם מאספים הבואתם אל הבית גם בשנה ההיא, למה לא יתחייבו לשלם נשִׁים? ואם לא כתב צווי ר"ה וי"ה סוף פר' ראת הך מועדי ה', הוא לפי שעיקר הצווי בה הוא « יראה כל זכורך, ולא » יראו פני ריקם, » שכן הפרשה רובה ככולה מדברת בתרומות ומעשרות ומתנות עניים, וגם בפר' משפטים וכי תשא שעיקר הצווי הוא « ולא יראו פני ריקם » לא הזכיר ר"ה וי"ה כ שבחם לא היה החיוב לבוא לבית הבחירה; ומה שכתב פר' שופטים וני יבא הלוי [י"ח ו'] דבר נוהג בזמן שהמשמרות נוהגות, כודאי משמרות לוייה היו כבר בימי משה, וזהו ענין כר בא לצבא צבא [פר' נשא] האמור ושנוי בדוים, כי מה צורך לכמה אלפים מהם בכת אחת? הלא היו מולידים ערבוב, ודי והותר במאתים מהם לכל עבודת המשכן, והוראת צבא ידועה שבכל המקרא היא זמן קבוע לעבודת מה, ואין צורך להאריך כאן, א"כ בטלה ההנחה שצווי זה נכתב בימי המלכים; וכבר הניחה תורה שיוכל להיות שאחד איזה דורות יהיו כ"י במצב מיוחד שיחושו צורך להמריך עליהם מלך וצותה אותם על הדבר; א"כ כל דברי המפקירים בטלים מעיקרם, יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם:

פרשת דברים

א

(א) בעבר הירדן • בא באתנח לפי שהוא חזי הפסוק; ולפ"ד הכתוב מדבר רק בשני מקומות שבהם משה היה הולך ומתרה בישראל שישמרו תורת ה' בעבר הירדן טרם בואם אל ארץ כנען, וקודם לכן כנסעם מהר סיני להכנס לארץ לולי מטאו; והזכיר תחלה עבר הירדן אעפ"י ששם באו לסוף המ' שנה כי שם באר יותר את דבריו לפי שרבו המאורעות, וגם היה דור אחר שקמו אחרי אבותם היוצאים מארץ מצרים; ובמדבר בערבה וכו' הוא כולו מקום אחד, כלו' במקום המדבר שהוא ערבה (מקומות תהו לדרום א"י ולצפון ארץ ערב נקראו בשם ערבה) והוא מול סוף, מסוככ ע"י המקומות הנזכרים כגון פארן והפל ולבן וחצרות ודי והב שלא ככולם חנו ישראל רק בשנים מהם בחצרות ופארן, לפי שעברו הערבה באלכסון מחצרות עד פארן, והזכיר פארן תחלה כי המדבר נקרא על שמו (ובזה סרה הקושיא איך לא הזכירו שמות תפל ולבן ודי והב לא במסעי ולא בשום מקום), ודבריו אלה היו באחד עשר יום שהלכו מחורב דרך הר שער עד קדש ברנע שהוא בקצה מדבר פארן, כי מהר סיני עד קברות התאוה הלכו שלשת ימים, ובקברות התאוה לא נתעכבו כ"ה יום אחד, ונסעו משם וחנו בחצרות ז' ימים עד האסף מרים, והיום העודף על האחד עשר יום יחשב חזיו למהלכם מקברות התאוה עד חצרות, וחזיו מחצרות עד מדבר פארן קדשה, ובכלע בני ימים של מסעם מהר חורב וז' ימים של הסגר מרים שאין צורך שיהיו מעת לעת, ובכל פעם ובכל מקום שנחעכבו אף שלא חנו, היה משה מדבר על לבם לשמור מצות ה' עכשו שהם קרובים להספר מעליו ללכת איש לנחלתו לרשת את הארץ; ושפסוק אחד עשר יום יהיו דברי משה בלי רמז לתוכחה לעם כדברי שד"ל לא נראה לי פשט פשוט, מלבד שלא יתכן זה לתוכחה בעבר הירדן שהיא החנייה האחרונה אחר כיבוש ארץ סיחון ועוג, שאז לפי שד"ל האריך דבריו; והאם יתכן, יתכן חזרתם מפארן עד חצרות (עמ"ס פר' מסעי ל"ג

(ד') ; אבל למה יוכיחם במלות ה' שם בלבד ולא גם ביתר חניותם עד עבר ארנו
אשר במדבר ? (פר' חקת כ"א י"ג) ; ומה שאומר המבאר שכל המצות טוהה ה' למשה
אחר עשרת הדברים אמרם משה לעם באותם י"א יום שהלכו מחורב לקדש ברנע, גם
זה לא יתכן, ומדוע ימתין לפרש לעם מה ששמע בסיני מיום רדתו באחרונה מן
ההר עד כ' באייר בשנה השנית שהיו חונים במדבר סיני, לאמרו להם בימי מסעם
שנלחו מן הדרך ולא היו נוטים און לדבריו ? מלבד שא"כ הוא אומר כי בשנת
הארבעים בעשתי עשר חדש באחד לחדש או דבר משה לב"י ככל אשר נזכר ה' אותו
אליהם, כי היה מדבר לדור אחר, והיה נריך לבאר להם התורה שאיזה מהם שמעו
בילדותם, ואיזה מהם לא שמעו כלל, מלבד שנשתנה מצבם במקלט לפי שנדלו במדבר
בהיותם חפשים, והיו זריכים למשפטים חדשים כפי שכלם (כמו שאעיר ע"ז במקומות
הראויים אי"ה) ; **ול' הואיל** תרגום שד"ל בפר' וירא להוראת הוספה, והיא לפי
דעתי הוראתו בכל מקום (עיין במאיר נתיב), וגם כאן יבוא על מקומו בשלוש, בעבר
הירדן בארץ מואב הוסיף משה ביאור, כמו שפירשתי : — **(ד) אחרי הכותו** .
וא"כ אין עוד מוכע מהם מהכנסם לארץ ומוכנים היו לבוא לרשת אותה : —
(ט) בעת ההיא . קודם מסעם מהר סיני ; ולפי דעת האומר כיאת יתרו ועלתו
קודם מתן תורה, המתין משה לעשות כעלתו עד ששמע מפי האל כל המשפטים
והחקים והתורות בהר סיני ובאהל מועד פן יתנגד אחד מהם לעלת יתרו, וזו כונת
וצוך אלהים שיתרו אומר לו ; אבל כשחדל ה' מלזותו, וב"י היו מוכנים להכנס
במדבר הגדול שבדאי תקצר רוחם במהלכם בו ויתרעמו עליו, אז דבר להם כזאת,
ומנה עליהם שופטים ושוטרים, ומה שכתוב בפ' יתרו וישמע משה לקול חותנו וגו', אין
נורך לומר שעשה מיד רק לאחר זמן ; ועמ"ס ע"ז בפר' יתרו : — **(יב) טרחכם** .
משא הוא מה שא"ה בלעדו בהיות ראש ושר על עם כבד כזה **טורח** הוא מה
שמוסיפים על המשא בקשיות ערפס, וריב הוא תלונותם הרבות : — **(טז) ושטריהם**
לשבטיכם . מהם הראשים או שופטים, ומהם שוטרים, וכן בפר' כהעלותך אשר
ידעת כי הם זקני העם ושוטרו, או זה או זה, כלומר לא בלבד אותם שיש
להם רשוין לשפוט עם מי הדיון, אבל גם אותם שיש להם משטר להכריח
את העם לשמוע בקול הדיינים ולקבל עליהם דינם : — **(יח) ואצוה אתכם**
וגו' ע"י שופטיכם שמינית עליכם (עמ"ס ריש פר' מטות), והפסיק הענין בהזכיר

מִנְּוֵי הַדִּינִים וְהַשּׁוֹטְרִים, לומר כֵּסֶם שֶׁהַתְּרִיתִי בְּאֲבוֹתֵיכֶם ע"י שִׁפְטֵיהֶם טָרַם הַכֶּסֶם לְאַרְץ, כֵּן אֲנִי מַתְּרָה בְכֶם הַיּוֹם: — (כב) **את הדרך וגו'** · כִּי יֵדְעוּ שֶׁכִּבּוֹאֵם לְאַרְץ לֹא יִנְחַם ה' עוֹד בְּעַמּוּד עֵנָן: — (כד) **וירגלו אותה** · בִּקְשׁוּ לַדַּעַת עֲרוֹת הָאָרֶץ וְחֹלְשֶׁתָּהּ לְהוֹדִיעַ אֶת בְּיָד אֵיךְ יִכְבְּשׂוּהָ: — (כו) **וחרגנו** · הוֹרֵאמוּ תְלוּכָה בַסֶּתֶר, וְכֵן כָּרְגוּ מִפְּרִיד אֲלוֹף (מִשְׁלֵי י"ו כ"ח) וְחִבְרִיו, וְרָגוּ בְּחִילוֹף אֹתוֹת רֶגֶל (לִשְׁכָּה-גִּשְׁכָּה): — (לב) **וברבר הוזה** · בְּדַבְּרְכֶם דָּבַר כּוֹזֵה אֶתֶם מֵרְאִים שֶׁאֵינְכֶם מֵאֲמִינִים בֵּה': — (לג) **לראותכם** · הִלַּמְ"ד רֵאִוִּיה לְנִקּוּדַת חִירָק, לְרֵאוֹת אֶתֶם, לְמַעַן תֵּרְאוּ, וְכֵן לְכַחוֹתֶם הַדֶּרֶךְ (פ' בְּשִׁלַּח), לְלַבּוֹת בָּטָן וּלְנַפֵּל יָרֵךְ (פ' נשא) וְזוֹלַתֶם: — (לד) **גם בי התאנף ה' וגו'** · לֹא בְּדַבַּר הַמְּרַגְלִים רָק בְּתוֹלְוֹתֶכֶם פֶּעַם אַחֵרָת; וְהַכֵּינִים כֹּאֵן עֵינֵי מִיתָתוֹ לומר, מַעֲתָה אִם בְּכוֹאֵם לְרִשֵׁת אֶת הָאָרֶץ מִמֵּלֶכָה אֶתְכֶם תִּלְאֹת חֲדָשׁוֹת אֵל תִּתְרַעְמוּ עַל ה', כִּי הִלַּא רֵאִיתֶם מֵהַ תּוֹעֵלַת יֵצֵאֶה מִתְּרַעְמוֹתֶכֶם, גִּרְמַתֶם שֶׁלֹּא נִכְנַסְתֶּם אֶתֶם לְאַרְץ, וְשִׁלַּא אִכְנֶם בֵּה גַם אֲנִי: — (מא) **וחרגנו** · מִל' הִגֵּה גַם כִּי זֶה מַחֲמַת דָּגֵשׁ שֶׁכִּבְּרָנוּ שְׁלוֹ שֶׁרָשׁוּ הַנֶּן, וְתֵהִינּוּ שֶׁרָשׁוּ הֵינּוּ אִזְהוֹן כִּי עֵיקַר שְׁנִיֵּהֶם הֵן, וְאֹלֵי מַמְנוּ גַם שֶׁסִּי הוֹן שֶׁהוֹרֵאוּ עוֹשֵׂר שְׁבִיד הָאֵדֶם, וְקִרְוָנוּ אִזְהוֹן שֶׁהוֹרֵאוּ חוּזָק: — (מה) **ותשובו ותכבו וגו'** · לֹא הָאִזְוִן לִכֶּם לְהִבְיֹאֵם מִיַּד לְאַרְץ, אֲבָל כִּכְמָרוּ רַחֲמֵי וְלֹא נִסְעַתֶם דֶּרֶךְ הַמַּדְבָּר, וְנִתְעַכְבַּתֶם בְּקֶדֶשׁ:

ב'

(ז) **כי ה' אלהיך ברכך** · וְלֹא הוֹנֵרְכָחֶם לְאֲכֹל מִשְׁלַחַם וּמִקִּינֵם רִבּוֹ, אֲכִי גַם אִם תּוֹיְלוּ עִתָּה כֶּסֶף מְכִיסְכֶם לְקִנְיַת מוֹזֵן וּמִיֵּם אֵל תִּתְרַעְמוּ כִּי עַל זֶה לֹא תִּתְרַלּוּ: **זֶה אַרְבַּעִים שָׁנָה** · מִכֹּאֵן שֶׁשִּׁילַח הַמַּלְאָכִים לְמַלְךְ הָאֲדוּם לַעֲבוֹר בְּאֶרְצוֹ הִיא בִּשְׁנַת הָאַרְבַּעִים שְׁלַחְתֶּם אַחֲרָי עֲבַרְסֵם אֶת נַחַל זָרַד, רֵאִוִּיה לְמַה שֶׁכָּתַבְתִּי ע"ז בְּפ' חֻקַּת (כ' א'): — (י) **האמים לפנים ישבו בה** · כ"ל לְקִיּוּם דְּבָרֵי הַרְמַב"ן עַד דְּבָרֵי שֶׁד"ל עַג' פְּסוּקִים אֵלוֹ עַד קִוְמוֹ וְעִבְרוּ לִכֶּם אֶת נַחַל זָרַד הֵם מֵאֲמַר מוֹסַגֵּר וּדְכָרֵי מִשֶׁה לֹא דְכָרֵי הָאֵל, וְכֵן לְמַטֵּה פְּסוּקֵי כ' עַד כ"ד, לְפִי שֶׁהֲטוּי לְכַלְתֵּי הַתְּנִירוֹת בְּמוֹאֵב וְעַמּוֹן הִיא קוֹדֶם מִלְּחַמַת סִיחּוֹן וְעוֹנ, וְאֵיךְ יֵאמַר כֹּאֵן « כֹּאשֶׁר » עֲשֵׂה יִשְׂרָאֵל לְאַרְץ יְרוּשָׁתוֹ « וְהַכּוֹנֵה בּוֹדְאֵי (גַם לַדַּעַת שֶׁד"ל) הִיא עַל אֶרֶץ סִיחּוֹן

ועונ? ומטה לא רנה להזהירם תדיר בפירוש שלא יירחו מהכנענים. פן יאמרו ב"י
 יודע הוא שיש לנו לירא, ע"כ חוזר הוא תמיד על הראשונות להזהירנו על הדבר.
 לפי שאין לכחד שענקים היו בארץ, ועל האמורי כאמר « אשר כגיבנה ארזים גבהו
 » וחסון הוא באלונים « (עמוס ב' ט'), רק דרך רמו וככלתי מִתְּפִינִן היה אומר
 להם ראו שגם בני לוט שאינם מורע אברהם רק ממשפחתו, בעזר ה' נברה ידם על
 האימים, עם מטיל אימה על רוחיו, וכקראו ג"כ בשם רפאים, או מפני שהיו בני איש
 ששמו הרפה ובניו כולם ענקים (ש"ב כ"א, ט"ו י"ח ב'), או מפני שמפחידים רוחיהם
 כמתים העולים מן הארץ (וארץ רפאים תפיל, ישעיה כ"ו י"ט), ובני עשו שהם מורע
 אברהם, אבל לא מעם סגולת ה' גרשו ממושכם, מהסלעים ששמו בהם קָנָם, החורים
 ששם מורה עליהם שהם אוהבי חירות ואינם משתעבדים לשום אדם; והעמונים
 היו קוראים לרפאים ומוזמים, משרש ומס בכפל זי"ן פ"א הַפְּעֵל, עמים שמלבד כחם
 וחוזק גופם היו רכי המומה להתגבר על לריהם, והעוים ששם מורה עליהם שעוים
 הם ומעוים דין ומשפט דרך בלי פחד, וגם שכתם בחזרים בלי חומה מורה עליהם
 שהם בני חיל (ובן אנשי סַפְּרֵטָא בארץ יון לא בנו חומה וְחָל לעירם כי אמרו שגבורת
 יושביה היא חומתה), הכפחורים שהיו ידועים כעם לא עו בזאתם מכפתר (אולי
 גרשום משם, או ר"ל אעפ"י שלא היו מורע וממשפחת אברהם, ואם עשה כן לעם
 נכרי כ"ש לעם סגולתו) השמידום וישבו תחתם; א"כ ה' מכחיל את הארץ לאשר
 ירבה, ומגרש ממנה הרשעים, וכן יעשה גם עתה לבני כנען שכל תועבה בהם (סוף
 פר' קדושים), וכחם לא יועיל להם, (ועמ"ש בפר' לך לך על מלחמת הרבעה מלכים
 את החמשה): — (יא) והמואבים יקראו להם אימים. מפרש מה שכתב
 בפסוק הקודם, ששם אימים לא היה שם חומה מהאומות, אבל העמונים היו קוראים
 לרפאים אימים, וכן למטה ב': — (כה) אחר תת פחדך. בהיותך את סיוון
 מלך קשה, ואת בני עמו האמורי חומה קשה: — (כו) דברו שרום: אעפ"י
 שמעתי מפי האל שאצטרך להלחם עמו, אעפ"י כן שלחתי וקראתי לו לשלום: —
 (כז) והמואבים היושבים בער. ובסוף פר' חקת הוא אומר שאחרי הכינתו
 את סיוון ואת עוג נסעו ב"י וחני בערבות עואב, ובאין הוא אומר שהמואבים
 היושבים בער הניחום כבר לעבור בארץ; ואולי גם בכני מואב היה כמו בכני
 אדום שהמלך מאן להעבירם בארצו, וכה"א בשופטים (י"א י"ז) וגם אל מלך מואב

שלח ולא אלה, אבל יושבי ארץ ממונה היושבים על הגבול רחוק מעיר המלוכה (קרית חוצות שבחר לו בלק ונתרחק מעיר המלוכה הישנה שהיתה ער עמ"ש פר' בלק, כ"ב ל"ו) נתנו להם רשות לעבור; ולעת עתה לא נודע לנו בדיוק מזה מקומות אלה, אבל יודעים אנו טבע הארצות ההן לדעת כמה היו מרווחים ישראל בעברם אפילו מהלך יום אחד בארץ מעינות מים ושדות וכרמים תחת עברם בארץ זיה ושמה; וידיבר רק במכירת מוון שכני עשו והמואבים נאחזו למכור להם לא נראה, כי הלא העיקר הוא המעבר דרך הרמס: ואולי גם סיוחן היה נותן רשות לעמו למכור לבני מים ומוון: — (לו) רק אל ארץ בני עמו לא קרבת כלל וכלל, כמו אל ארץ בני עמו והמואבים שקרבת אלל גדולה ועברת במקלת דרך הרמס:

ג

(ז) החרם כל עיר מתים: אני בומר בפירוש שיהיה עיר מתים כמו מתי עיר (עיון במשחל) ע"ד חולעת שני במקום שני תולעת, עשינו חרם הערים אבל לא שלל, שרפנו בתיהן והרגנו יושביהן גם הנשים והטף ולא לקחנו לנו לעבדים, אבל הבהמה והשלל בזונו לנו; ובמכתביו החדשים פירש שד"ל מתים להוראת גבורים, א"כ עיר מתים, עיר גבורים, ואולי קרה לשם מתים שנתנו לו (כמו לשם רפאים, עמ"ש למעלה ב' יו"ד) היראת גבורה, אעפ"י שזה בשוף וזה בלירי: — (ח) חרמון: מל' חרס, הר מכוסה שלג ולא יעלה בו כל עשב, וע"כ יקראו לו ג"כ שריון שהיא לכוש שלג בשריון (בזמן קדמון לא היתה כ"א שי"ן אחת הימנית); והאמורי יקראו לו שני, אולי מכוסה שלג (Schneer כל' אשכנז) כדברי רש"י, אבל לא בשפת כנען כי שפת הכנענים היתה ל"הק, ואברהם בנעוריו דבר ל' ארמי כמו לבן בן בחאל בן נחור, או כשדי כמו שהיו מדברים באור כשדים, ול' ארמי למדה נחור ולאזאיו בהיותם בחרן, אבל רוב שמות ערי כנען והרריה ונהריתיה יש להם שורש והוראה בל"הק, וכן בושעיה (י"ט י"ח) קורא לל"הק שפת כנען, וגם שפת בני מוא: ועמון היתה קרובה לל"הק, ושמות ארצות וערי ומלכי העמים האלה (חנן, נחש, בלק, נפור, רבה, חשבון, ער, קיר חרשת, ארנון ווולחם) יורו עליה רק היתה משונה במקלת משפטיה ותבניתה (פרשדונה, מסדדונה, שופטים ג' כ"ב כ"ג) ממשפטי ותבנית ל"הק, ומקלת ערי האמורי אין לשרש שזן הוראה ידועה

בלה"ק, אולי לאמורי היתה שפה מורכבת משפת כנען ומלשונות אחרות, ע"כ קראו לחרמון בשם זה: — **(יא) מיתר הרפאים** · מן הרפאים שלהם יתר שאת ויתר עו (פר' ויחי), ועמ"ש באור נרדפי לה"ק שלי מהו הגדר בין שזר ויתר: **הנה ערשו ערש ברזל** · שד"ל במסתדל שלו מבטל דעת המתחכמים האומרים שפסוק זה נוסף בימי דוד, וכוהב « מעתה אם יונח כי מלות כי רק **עונ** וגו' היכן » נוספות, מה קשר ומה יחס הפסוק עם מה שלפניו ומה שאחריו? » תשובתי שכונת הפסוק כאן כמו בפר' חקת (כ"א י"א) ובהרבה מקומות אחרים לתת כלי זין ביד ישראל נגד שכניהם הרעים עמון ומואב ואדום, להתגלל מהם אם יאמרו שישראל לקחו מארצם כמו שהיה טוען מלך מואב בימי יפתח, ולמעלה הוא מספר שבני עמון ומואב הכו הרפאים שהם מורע כנען, שכן הכטיח ה' לאברהם לתת לבניו את הארצם (בראשית ט"ו כ'), ועמון ומואב הכו וירשו את הארצם, ולא נשאר מן הרפאים אחר מכה זו כ"א מתי מספר, וגם אלה תמו נכרתו, ולא נשאר מהם כ"א עונ שנמלט אל ארץ האמורי ונעשה שר וקצין עליהם, ובה על עמון ומואב ונחם, ולקח מידם ארץ רפאים היא הבטן (למטה פסוק י"ג), ובהלחם בני עמון בראשונה על הרפאים מלאו מטת עונ ברכה וקיימה או מפני יופיה או לזכר גבירתם בהיות עונ מרמי הקומה שכרפאים; ויא"כ אחר שספר לנו בפסוק יו"ד שירשו כל ממלכת עונ שהוא לקחה מלפנים מיד בני עמון ומואב, הוא אומר שמן הדיון לישראל לנחול את הארץ הזאת, ואין להם שום חובה להשיבה לעמון ומואב שיטבו עליה קודם ממלכות עונ כי הם הם לקחיה מיד הרפאים (והארץ היא היתה מעומדת מימי קדם לב"י) והראיה לדבר שעמון ומואב לקחיה מיד הרפאים היא שערש עונ קיימת עוד היום ברכת בני עמון; ומוסיף ומספר מה היא הארץ שלקחו, ארץ גלעד וארנון שתחשבה ארץ רפאים (למעלה ב', יו"ד י"א כ'), והבטן הנקרא ממש ארץ רפאים, א"כ לא בלבד שלא נגעו בנחלת אחיהם עמון ומואב ואדום, כי גם הארצית שכבשו מיד סיחון ועוג, שקודם ביאת ישראל נטלון הם מעמון ומואב, היו גם הן ארץ מעומדת לב"י, וארץ רפאים היתה מחוץ מארץ כנען, וה' כרת ברית עם אברהם ליתנה לבניו: — **(יד) הגשורי והמעבתי** · לפי דברי החכם שווארץ בספר הכוזבים הארץ שלו נשור היא ארץ Ituræa מבני יטור בן ישמעאל, ומעבה היה מבני נחור ומלכה (סוף פר' וירא), א"כ גם בפסוק זה הזכירנו שב"י עמדו על גבול ארץ אחיהם ולא ירשו

משם והלאה : — (טז) ולמכיר נותני את הגלעד : למשפחת מכיר, וכן
 (במדבר ל"ב ל"ט) וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוהו ר"ל זאזאי מכיר בנו
 ממש של מנשה (סוף פר' ויחי) : — (טז) הוך הנחל ונבחר כי פיר ערופר
 היתה כנויה במקנת על רפסודות תוך הנחל עלמו (למעלה כ' ל"ו) ; ותיבת ונבחר
 ענינה הנחל שהוא נבול טבעי בין הרץ האמורי וארץ בני עמון ; וכן והירדן ונבול
 טכפסוק שאחר זה, ר"ל הירדן שהוא נבול טבעי :

פרשת ואתחנן

(בנ"ה) לטונות של מפלה הם החפלה, התחנן, חלה אח פני, פנע-ב, בקש
 מאת ; החפלה : (מל' פילים) דון דין על עלמו ומלוא חטאתו ובקש רחמים על
 נפשו, וכן כפר' עקב ואחפלה אל ה' ואמר לפני ה' אל תסחת ונו' ; התחנן : בקש
 למלוא חן בעיני איש בספר שבחיו טרם שזול ממנו דבר, וכן כאן כי מי אל בשמים
 ובארץ ונו, אעברה נא ונו' ; חלה את פני מל' פנים המורה זעף (פני ה' חלקס,
 איכה ד' ט"ו) וחלה מל' חולה וחלוט, החלוט והשקוט זעף האל ע"י תפלה, וכן כפר'
 השא' אחר מעשה העגל באמר ויחל משה את פני ה' אלהיו ; פנע-ב : כשהאחד
 מבקש והשני מחעלם לבלתי עשות כחפלו (אל חפנעו כי, רות א' ט"ז) כהוראת
 ויפנע במקום (ריש פר' ויזא) שהאחד הולך והשני עומד במקומו, וכהוראת ויפנע בו
 (מ"א ב' כ"ה) שהאחד קם להרנו והנהרג אינו מבקש או אינו יכול להנלל
 ממנו ; בקש מאת : כמשמעו ; נוסף על כולם עתר והעתיר (ויעתר יצחק,
 ריש פר' תולדות ; העתירו אל ה', פר' וארא) שהוא רבוי תפלה בכל אופן שיהיה
 (עיין ברש"י ריש פר' תולדות) : — (כד) אשר מי אל : מי הוא המלאך החזק
 שבשמים או היורד החזק שבארץ אשר יבשה ונו', והוא מל' מי כמכה באלים ה' (שירת
 הים), ואת אולי הארץ לקח (מ"ב כ"ד ט"ו) אעפ"י שזה מלא יו"ד, והאילים הם
 נבורי האץ, וכן הייתי כגבר אין היל (תהלים פ"ח ה') ; וידיעת יחוד ה' לא נתפשטה
 בטרהה בין ב"י היושבים בין עמים עובדי עבודת אלילים כ"א לאט לאט ; ואעפ"י
 שבדור שני זה הביניה יותר בבירור מדור ראשון עד שיהוסע הגיח להם הבחירה הם
 לעבוד את ה' או אלוה אחר ובחרו להם בעבודת ה' (יהוסע כ"ד ט"ו), מ"מ בלשונם
 היו משתמשים לפעמים במלילית שיראה מהן כאלו מאמינים שיש אלהים אחרים

פחותים מה' עד שאמונת היחוד הלכה ונכרה, וקראו להם אילילים וסיקויים וגלולים, ובימי דוד לחקו עליהם (תהלים קט"ו); וירבעם וחכריו הטו שנית לכ המון העם לע"ה, ונפלו שנית בטעותם עד כי גלו והרלו את עונם וְנִסְפוּ כִּי שָׂמוּ בַשָּׁקֶר כַּסֵּלס, ושכו לעבודת אל אחד ולא סרו עוד ממנו: — (כה) **ההר הטוב הזה** הם הרים שבא"י בכלל, כי ארץ הרים ובקעות היא, והרי הוא כאומר ארץ הרים הטובה הזאת, והלכנו המטובח בעביר ארזיו הוא חוץ לא"י לגד פֶּסֶן: — (כו) **ויתעבר** מל' עברה; וההפך: **שכין חרון אף, כעם, עברה וועם** הוא שחרון אף פתאומי וחוק מאד; כעם הוא תמידי ע"י מעשים רעים המנקרים בַּעֲשׂוֹ בלבו של אדם (איוב י' ז') ומכאיבים אותו; עברה גט היא פתאומית אבל תעבור כרגע ולא תאריך זמן; ועם כפנים, וזעף קרוב לו, ושניהם מושאלים מפני השמים כשהם מכוסים בעבים ומעריפים מטר וכרד; וכן כֶּהֵן ו**יתעבר** מורה כעם מועט, ו**הרחאנף מגורת אף** שגם הוא שרשו אִנְף: — (כז) **ימה וצפונה וגו'** בעלותו ראש הפסגה היה נגד פניו רוח ים, ובפנותו לגד ימין היה רואה רוח פֶּסֶן, ובפנותו לשמאלו רוח תימן לכגד עיניו, ובפנותו לאחוריו היה מחזיר פניו למזרח; ובאברהם (בראשית י"ג י"ד) הוא אומר פֶּסֶןה וכנבטה וקדמה וימה, לפי שהיה נר בבית אל בסוף שליט ראשון של א"י בנסעו מדרום לפֶּסֶן ופניו כלפי פֶּסֶן, ורוח הארץ עדין לפניו שכה לא התהלך, ואח"כ הזכיר אחוריו שהם השליש שכבר התהלך בו, ואח"כ ימינו ושמאלו; וידוע שא"י ארוכה מצפון לדרום, ולזה ממזרח למערב; וביעקב (שם כ"ח י"ד) כתב ימה וקדמה ולפונה ונגבה, הזכיר ג' מערב ראשונה שאליו רעיוניו פונים כי בו מגורי אביו וממנו היה מתרחק בעל כרחו, ואח"כ מזכיר יתר הרחות; ואמת הוא שכל דברי אלה הם דרך דרש, אבל מדוע שָׁנָה סדר הרחות בכל אחד ממקומות אלה? היה לו להקדים ג' מזרח כשמו קדם! ואמת ויליב מה שדרשו רז"ל **כי לא דבר רק הוא מכם** (סוף פר' האזינו), לא ריק הוא, ואם ריק, הוא מכם, ובלי ספק שקל משה כל דבריו כדיוק מלה במלה: — (כט) **ונשב בגיא** חזר למעלה בפר' הקודמת שנספרת כיבוש וחילוק ארץ סיחון ועין, והפסיק משה הענין בתחנתו להודיע כי ארץ כנען טובה מאד, עד כי נתאזה הוא לראותה ולא הועיל בתפלתו כי נתעבר ה' בו, וב"ה הם שבתלונותם גרמו לו כל זאת, א"כ ישמעו בקול יהושע (שבו נדבר בסוף הפרשה הקודמת), ולא יביהו גם עליו עונש כמרים ותלונותם:

ר'

(ג) **בבעל פעור** אל תואילו להוסיף על חקי ה' ואל תחשבו בלבבכם שתורתו גרועה מתורות יתר העמים, כי הלא ראיתם את אשר עשה ה' בבעל פעור: — (ז) **אשר לו אלהים וגו'** אף הם המאמינים באלהותם יודו שאינם קרובים להם לשמוע תחנתם כה' אלהינו בכל קראנו אליו: — (טו) **פן תשחיתו** מחובר אל **לנפשתיכם** שפסוק הקודם, וכי לא ראיתם מאמר מוסגר, מאחר שלא ראיתם כל תמונה, אם חסים אתם על נפשתיכם, השמרו לכם פן תשחיתו ופשיטתם לכם פסל וגו': — (טז) **תמונת כל סמל** כלס או סמל בחילוף והיפוך אותיות ר"ל לל מן הדבר המזויר שלא יודיעוהו בכיורו; **תמונה מגורת מן** מברר הדבר יותר, ואם מלאכיהו מיוחס אל ה' (כמדבר י"ב ח'), ותמונת ה' יביט) הוא ע"ד העברה, שהרי הוא הומר כאן ותמונה אינכם רואים זולתי קול, והוא באומר אלו היתה לה' תמונה, משה היה רואה אותה כי מדבר עמו בהקצף ולא בחזיון, **ותבנית מגורת בָּנָה** הוא ליור הדבר יפה עד שמבונה בכיורו, וכן כאן תבנית זכר, נקבה, פהמה, לפור ודגה: — (יט) **אשר חלק** מלכד שמשפט תנ"ך ליחס כל דבר לאל אפילו מעשה בני אדם שיש להם בחירה, כמו ויחוק ה' את לב פרעה, יש להוסיף בנדון זה שמאחר שלא קראם לעבודתו ולא נגלה להם באותות ומופתים והניחם לעבוד שמש וירח, הוא **בְּאֵלֵי חֲרָקִים** הוא עלמו להם, כי הוא נטע בלב האדם מחשבת האלהות שיש לעולם בורא ומנהיג, וזהו ההפרש הגדול בין נפש האדם ובין נפש ההמה; ואין לך אומה אפילו שפלת הערך כפרי שכלה שלא תעבוד איזה אלוה, א"כ אין לתמוה אם בחרו בשמש לאלוה עליהם, כי הוא המאיר והמטיב לארץ מכמה פנים, וא"א להסתכל בו מפני אורו, והוא היה לאלילים לראש, ויתר לכא השמים היו עבדיו ויושבים תחת משטרו: — (כ) **כור הברזל** מהברזל יתיכו הרבה בפעם אחת, והמלאכה כבדה מנד עלמה, מלד רבויק, ומלד החום הגדול הרריך לה: — (כא) **התאנף** עיקר **פָּעַל** זה הוא **אָנַף**, הכרה כהיה בהולאת האויר בכח מן הכחירים *Shuffare, Schnauben*; ואולי קרוב לו הוא גם שרש **נִנְף**, שהמתאנף מכיף ומריס עניו; וכן שרש **אָנַח** (שממנו **אָנַק** ו**נָאָק**) מקורו **אָנַח** ל' הָאָח! — (כב) **כי אנכי סת** חוזר על הראשונות

להוירם פן יטו מה' עתה שהו' ישרד מהם ללכת בדרך כל הארץ : —
 (כח) ונושנתם' אלו כתב וזקנתם היתה כונתו שכל אחד ואחד יאריך ימים,
 אבל ראונו שאומת ב"י תקייים בארץ כנען דורות הרבה, ע"כ כתב ונושנתם :
 — (כח) ועברתם שם : ושם תוכלו לעבוד אילים כרזונכם בלי מונע : —
 (לא) ורא ישכח את ברית אבותיך ונו' : מהפרשה הזאת והדומות לה
 ראייה עלומה לאלהות תורת משה ; ודבר זה שאומה אחת תלך שני בין העמים ולא
 תתערב בהם, ובשכחה בקרבם תעזוב את האילים שבני ארצה עובדים אותם,
 לעבוד היא את אלהי אבותיה, ותתקייים בשביה ועבדותה, זה דבר חדש שלא היה
 מעולם ולא יהיה לעולם, לא בימי משה ולא מהימים ההם והלאה, כי אומות הרבה
 כבשו ארץ לא להם וכשתעבדו ביושביה, אבל היו לאומה אחת ולא נשאר שום הבדל
 והפרש בין המשעבדים והמשועבדים ; ומאחר שלא נהיתה ולא נראתה בואת, איך
 יעלה על לב אדם שתהיה, והיא דבר שנגד הטבע (ואם ב"י ברדתם למצרים לא
 נתערכו עם המצרים הוא מפני שמושכם ארץ נשן היה כוהג במנהגי כנען ושפת כנען
 היה בפי יושביו) ; וכראותנו הנחנו שנתקיימו דברי משה, וגם סוף שעבדונו הולך
 וקרב יום יום, הלא יש לנו להאמין באמתת הנבואות בלי הטות און למדומי
 פילוסופיאה כזוכת המכחשת הנסים ובתוכם גם מעמד הר סיני ונבואת הנביאים ;
 ועיקרי תורת משה אינם זריכים באמת לנסים לאות ומופת על אמתתם, כי השכל
 לא יכחישם ולא יתנגד להם, רק יודה עליהם ויקיימם ; רק אין להכחיש כי בהיות
 ב"י שפלים עד מאד במצב שכלם באופן שלא היו יכולים לקייים עיקרי דתם מלד
 הרעיון והמחשבה, נשתמש ה' בנסים למען יאמינו בשליחות משה ובנבואתו ובתורתו,
 וזה דבר ידוע ומפורסם בכל התורה, ויספיקו המקראות הבאים (ל"ב מ') ובפרט
 פסוק אתה הראת לדורות כי כן הוא ; סוף דבר עיקרי התורה אינם זריכים חזק
 אחר מבלעדי השכל, אבל האל חזק ויטרם ע"י נסים לפי שבדור ההוא הוצרך
 לעשית כן ; ועכשו שבאתי לדבר על אמתת עיקרי דתנו, ארוסיף שפעם ושנים באו
 אלי מן הנערים המתפלספים, והפסונו על ענין תחית המתים שהוא אחד מעיקרי
 דתנו (ואין להחליפה בהשארית הנפש אחר המות כי זה דבר מקויים מן השכל,
 והשארית הנפש לחוד ותחית המתים לחוד), ואמרו שאין לה סמך מן השכל כי גם
 יכחיסוהו מכמה וכמה טעמים, ובל מו שהאיל לקיימו במופתים מושכלים לא הגלית,

וזהו להפך כי נראה יותר ויותר ככלתי אפשר ובלתי מועיל ; וזה אמת, וכבר קמו
 הרבה מחכמינו וקיימו שלשה עיקרים בלבד, יחוד ה', תורה מן השמים, ושכר
 ועונש, שמהם ישתרשו כל יתר העיקרים שהניח הרמב"ם ז"ל חוץ מתחיית המתים ;
 אבל אין להכחיש כי קדמונינו מימי משה עד תלאכי היו מאמינים בה, ובדבריהם היו
 מחזיקים לב העם באמונתה, ומדברים עליה כעל אמונה מפורסמת ומקובלת מפי
 האל, והדבר ידוע ואין צורך להאריך ; וא"כ אחר שתוכן אמתת הנבואה (ונבואת
 משה בפרשה זו וכמה וכמה נבואות אחרות מפי יתר הנביאים הדומות לה תכריח
 להאמין באמתתה, ואם נאמין באחת ושמים נאמין בכלן כי מה שאפשר להיות
 פעם אחת אפשר שיהיה פעמים הרבה) תונח ג"כ אמתת עיקר תחיית המתים
 המקויים בחזונו הנביאים ובמליכותם, גם כי השכל יכחישהו ולא יקיימהו : —
 (כה) **אתה הראת לדעת** : כמו אשר הראית בהר, אשר אתה מראה בהר (שר'
 תרומה), **הֲרָאוּ לְךָ** כל המופתים האלה למען תדע, אבל לפי פירוט זה היה ראוי
 להטעים **אתה הראית לדעת**, ולפי הטעמים שלפנינו שני הפעלים סמוכים זה
 לזה והאחד משמש כתאר ה**פֶּעַל**, ורטונו ידעת בראיה, ידעת בכיורר : —
 (לו) **ליסדרך** : מרגש יונתן לאלפותך (לְלִמְדָךְ), ונכון ; וכל ל' יסר ומוסר קרוב
 לאסר כי גורמת סר, והרלון מטבעו חפשי, וע"י מוסר יאסרוהו ויכריחוהו לעשות
 רלון אחרים ; וגם כאן ע"י מעמד הר סיני אסר והכריח שכלך להאמין בהיותו
 ובאמתת תורתו : — (לז) **בורעו אחריו** : כל אחד מאבותיך היה ראוי מלך
 וכוונתו שהאל יבחר בורעו אחריו, ע"כ בא כל' יחיד ולא כתב בורעם אחריהם : —
 (מא) **או יבריל** : הן טרם יפרד בני ישראל מעליו, לשב לבחילהם אחר ששמעו
 דברי תוכחות אלה, הכריז משה שהבדיל ג' ערי מקלט : — (מב) **וזאת התורה** :
 מחובר לפרשה הבאה (סי' ה'), ושם מפרש יותר שמה קרא שנית לכל ישראל ודבר
 באזניהם כל החוקים והמשפטים שבספר זה, והתחיל בעשרת הדברות :
 — (מג) **שיאן** : משרש נשא, וכן אם יעלה לשמים שיאו (איוב כ' ו'), **הר נִשְׂא**
 ותלול ; ושם ארנון מגורת רגן, אולי מימיו בקלוחם היו משמיעים קול נעים :

ה

(ג) **לא את אבותינו ונו'** : הכל גלוי וידוע לפני האל, וא"כ בדעתו שדור

ראשון לא יבכנו לחרץ, כמלך שכתר ברית התורה שהרבה ממזותיה תלויות בחרץ
 עמנו הכנכסים לרשתה (ומשה לא רצה להושיא עצמו מן הכלל), ולא עם אבותינו
 שמתו במדבר; וכל זה הקדמה לעשרת הדברות שהכין עצמו לומר לעם עַם אִיִּיה
שְׁנֵיִם לפי שְׁנֵיִם מלכס ממלכ אבותיהם; וחז"ל במילתם הנעימה אמרו (ת"כ
 ר"ה כ"ז י') « שמור וזכור כדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן
 » יכולה לשמוע » כי קושיא עומה היא איך שְׁנֵיִם משה דברי ה' ממה שהגיד לעם
 בסיני, והרבה מן השומעים אותו עתה היו גם הם בְּאוֹתוֹ מעמד כהיותם מעשרים
 שנה ולמטה וזוכרים דברי ה', מלבד שחקוקים הם על לוחות אבן, ואיך הואיל משה
 לשנותם? בשלמא השניים האחרים הם בדקדוק הלשון, בתוספת ומגרעת וחילוף
 איזו אות או תיבה, שלפי הפשט הוא דבר שאינו מעלה ואינו מוריד, כי לא ישתנה
 בצלם הענין ולא כיון משה לומר עשרת הדברות מלה במלה; אבל בלוי השבת באו
 לכאורה שניים עומים, וראש להם תיבת שְׁמוֹר במקום זכור, וגם העיקר והיסוד
 שבעבורו נלטינו על השבת כאן הוא אחר ממה שבדברות ראשונות, ששם הוא לזכור
 בריאת העולם, וכאן לזכור יציאת מצרים; ורו"ל התירו כל קושיא במאמרם הנ"ל,
 וכוננם שהחכמה העליונה סידרה דבריה באופן שיש במשמע הדברות הראשונות מה
 שנראה כנוסף עליהם או כמחולף בשניות, וכן להפך, לפי שהוראת זכור את יום
 השבת היא כמאמרם ו'ל זכרה על היום, מענין יום הזכרון, ושם אלהים אחרים לא
 חזכירו (שמות כ"ג י"ג), כלו' ככדהו מיתר הימים במנוחתך בן ממעשה ידך
 ובהזכירך אותו לשבת, אבל יש בתיבת זכור ג"כ הזהרה לכלתי שכוח אותו ולנפות
 לו; וכן הוראת שְׁמוֹר את יום השבת היא מל' ליל שְׁמוֹרִים (פר' בא), שמור את
 חדש האביב (פר' ראה), כלו' היה ממתין ומלפס מתי יבוא יום השבת מחפנך לקיים
 בו מצות אלהיך במנוחתך בן, אבל יש ג"כ לתיבת שְׁמוֹר הוראה לכבדו מיתר
 הימים בהשתתף בו ממלכסה; ולדור ראשון שהיו מדוכאים תחת עבדות מצרים ולא
 הירגלו מקטנותם במחשבות נְעֻלֹת, היה לריך יותר להודיע שחייבים הם לכבד את
 יום השבת מבלי שיטאל מהם שיעפו לקיים בו מצות ה', כי זה דבר נְעֻלֹת שרק
 הישרים והתמימים שבה לבם בדרכי ה' נוהגים בו, ומן הדור השני שנטארו מ' שנה
 סביבות משה וראו כמה פלאות ראוי לשאלו לא מדור ראשון, אבל גם בדור ראשון
 סגולת העם בעלי חכמה ושלם היו יכולים להנין מצווי האל בתיבת זכור גם הענין

השני לפנות מתי יבוא לידם לקיים מצות ה', שזו כונת כל מצוה מן המצוות, וזה כל התורה, וכ"ס דבור שני שיכלו להבין שני הענינים מתיבת שמורה, וזה הוא דיבור **שְׁפָה** של בשר ודם לא תוכל לדבר באופן שישמע דיבורה שתיים, והאופן השומעת תטה לאחד משני הענינים **הַמְּכַוְּנִים** בדיבור, לאותו שהיא נוטה לו לפי המית נפשה באותו רגע; וזהו ענין על כן טוֹךְ ה' אלהיך לעשות את יום השבת, כלו' כמו שכבר היה לכם להבין מצויו הא דיברות ראשונות; ותיבות **רמען יגוה עבדך ואמהך במוך** הם טעם אחר לשמירת השבת ממה שבא דיברות הראשונות, ששם נתן טעם למצוה זו מכריאת העולם, שהאל עשהו בששת ימים ונח בשביעי, לפי שאם היה אומר להם שישמרו השבת למען יגוהו גם עבדיהם ואמהותיהם עמם, היו אומרים ומי נתן לנו מנוחה בהיותנו הנחנו עבדים בארץ מצרים? הלא היינו עמלים כל שבעת ימי השבוע! ולמה **נָתַן** אֲנַחְנו מנוחה לעבדינו? ע"כ דבר עמהם כאב המשיב לבנו הקטן ששאלו על ענין חיוו מצוה שא"א לפרש לו טעמה מפני קוצר בינתו « עשה כמו » שאתה רואה איך עושה ולא תטעה « וזו ג"כ כולדי נמנת התורה בספרה כריאת העולם בששת ימים; ובעשרת דיברות ראשונות נשתמש ג"כ בתיבת **ויגוה** כניכול **בְּיַגְע** ממלאכתו תחת השתמש בתיבת **וישבת** כמו כפר' כראשית כדי להשפיל האל עד מחשבות הדור לשבר את אונס ולומר להם « נוחו אתם ועבדיכם » כמו שנה ה' « וזו היתה יראת שמים בדורות הראשונים להביט אל דרכי ה', וכאשר יעשה הוא בן יעשו גם חסידיו (עמ"ש כפר' וירא על פסוק ושמרו דרך ה'); ועתה שהורגנו בחירות וסר לב האבן מקרבם, אמר להם הטעם היותר נכון לשמירת השבת שהוא לתת מנוחה לעבדיהם שהוא מעשה לדקה וחסד כזכרם מה שכלו הם במצרים שלא נתנו להם מנוחה אפילו יום אחד; ומתיבות **ויוציאך ה' אלהיך משם** וגו' יובן שהאל הכורא את העולם והמשגיח עליו רוצה שיעשו כן: ויתר השנויים שבין דיברות ראשונות לשניות הם בראשונות בתיב פסל וכל תמונה וכאן בר תמונה שלפי הפשט הענין היה וחסרה הו' כמו בפסוק ראובן שמעון לוי ויהודה (פר' שמות) ובמקום אחר (פר' וישלח) כתב ראובן ושמעון ולוי ויהודה, ופסל ותמונה הם שני דברים נפרדים וההפרש ביניהם הוא שהפסל צורה בולטת והתמונה יכולה להיות ג"כ מצוירת, ולהפך בראשונות כתב על שלשים וכאן ועל שלשים, ובנווי שבת **סס ועבדך** וכאן **עבדך**, **סס ובהמתך** וכאן **וישורך** וחסורך וכל בהמתך.

חוספת ביאור כל על נכון כאן שכונתו להכמיר רחמיהם על בהמתם לתת להן
 מנוחה, כלו' השור והחמור היגיעים כל השבוע ינוחו ויתר הבהמות עמקם; ותיבות
כאשר ציך ה' אלהיך שהוסיף במלות שבת ובמלות כיבוד אב ואם הוא מאמר
 מוסגר ודברי מטה, כאומר הלא ידעתם כמה פעמים הזהרתי אתכם על אלה מפי
 ה'אל; ותיבות **ורמען ייטב לך** שהוסיף במלות כיבוד אב ואם הם להורות
 שאריכות ימים שנאמר כאן אינה ר"ל שכל איש ואיש יגיע עד זקנה ושיבה, אבל
 שהאומה תתקיים בפרי זדקה על האדמה (ואדבר עוד ע"ז בנווי שילוח הקן כפר'
 תשא אי"ה) כי זדקת היחידים תועיל לאושר האומה כולה, שהיא כשלשלת העשויה
 מכמה טבעות שאם נתת אחת מהן תחלק השלשלת לשנים ולא תועיל עוד לשימשה,
 וזה דבר דק ראוי לאמרו לדור שני ולא לדור ראשון שהיו משיבים « אך השקט
 » והלחה תהיה לי! ומה לי ולאשר האומה! » לא כן אריכות ימים על האדמה, כי
 בגלותם ממנה כל אחד יסבול וידוכא; הו"וים של ולא תנאף וגו', לפי שהם דיבורים
 קטנים, והאל אמרם אחד אחד, ומטה קשרם יחד, ובדיבור תשיעי שם כתוב **שקר**
 וכאן **שוא** שמות נרדפים (כבר העירוני ע"ז בנווי לא תשא כפר' יתרו), וגדרם
 לפ"ד ששוא במעשים ושקר בדברים (גם כי מלאנו להפך אשר פיהם דבר שוא וימינם
 ימיון שקר, תהלים קמ"ד ח', אין ללמוד מל' השיר, והנרדפים לא ישמרו תמיד גדרם),
 ובזה אזהרה יחירה כאן שלא בלבד לא יעידו דבר שלא היה, רק גם בהעידם על
 דבר אמת יזהרו בלשונם פן כדבריהם ישגו ויוסיפו או יגרעו, כי כל זה יוכל להזיק
 לרעיהם; עוד שם בא פעמים ל' חימוד וכאן פעם אחת ל' חימוד ופעם ל' תאוה,
 וחימוד (מגזרת חם) היא תאוה חמה ועוה, ושם הזהיר על החימוד בלבד וכתב בית
 רעך דרך כלל, ופירש דבריו בכתבו אח"כ אשת רעך ועבדו ואמתו וגו', וכאן על
 האשה כתב ל' חמוד כי יצר לב האדם רע ואין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו,
 ועל יתר הדברים אשר אפילו התאוה והוסיף שדהו כי מוכנים היו ליכנס לארץ;
 והשמיט הו"ו בראש תיבת **שוררו** חולי מפני הו"ו שבסוף תיבת **אמתו**, לפי שכימים
 הקדמונים היו כותבים התיבות מחוברות כולן זו לזו, ועפ"י הסברה היו מפרדים
 אותן, וע"כ כמלאו בהן נפרדות או מחוברות שלפי הביאורים המדעים (רוג' דברי
 סד"ל ז"ל) נראות להפך ממה שהן, כמו על תכליתם (ישעיה יו"ד כ"ה במקום **על**
תבדל יתם, ישר ממסוכה (מיכה ז' ד') **ישרם מסוכה**, ויחלטו הממונו (מ"א כ'

ל"ג) במקום **ויחלטהו ממנו**, ואחריתה שמה תונה (משלי י"ג י"ד) במקום **ואחרית השמחה**; וכשתבאנה שתי האותיות הדומות אחת בסוף תיבה והשנית בראש תיבה הסמוכה לה, היו משמיטים אחת מהן עיין במשתדל על פסוק קנתי בחיי סוף פ' תולדות); וכאן חולי מלאו ו"ו אחס משמשת לשתי התיבות, והכינוח תיבת **שורו בלא ו"ו** כמו שנמצאת בדוברות הראשונות תיבת **ועברך בלא ו"ו** החיבור: -- (יט) **ולא יסף** • כתרנומו ולא פסק, הולך וגדל ולא פוסק מגדלו, (עמ"ס פס' בהעלותך על פסוק ויתנבאו ולא יספו): -- (כד) **ואת תדבר אלינו** • חולי גם בימים הקדמונים היו שמים תג בסוף התיבה להורות על אות נשמטת, וכן ואס ככה את עשה לי (פ' בהעלתך), (ועמ"ס בויקרא כ"ד יו"ד), ועוד מלאנו פעמים הרבה כנוי היא בו"ו במקום יו"ד, חולי בכנויים לא הקפידו כ"כ בין ל' זכר ובין ל' נקבה (ויבאו הרועים ויגרסו ויקס משה ויושיעו וישק את לאנס, פרשת שמות):

ק

(ג) **אשר דבר** • יש לפעל דבר הוראת הכתיב, כמו עד אשר אס עשיתי את אשר דברתי לך (פר' וילא) ורכים כמהו, וכן כאן **אשר דבר** ר"ל אשר הכתיב לך ארץ ונת חלב ודבש: -- (ד) **ה' אדונינו ה' אחר** • ה' שהוא אלהינו הוא חיבור יה וה, וא"כ הוא **אחר** (עמ"ס ע"ז ריש פר' וארא): -- (ה) **בכל לבבך** • בספרי הקדש לא ידובר כלל במוח הראש, ולא ייוחס לו שום כח וממשלה על יתר האברים, ומה שאנו מייחסים לו ייוחס בספרי הקודש ללב; א"כ **בכל לבבך** ר"ל בכל מחשבותיך (כפל הבי"ת מורה יתר פנימיות המחשבה), תכין כל מחשבותיך לעשות רצונו; ובשם **נפש** נקראו בלה"ק החפץ והתאווה כמו אס יש את נפשם (פר' חיי שרה), כי תאווה נפשך לאכל בשר (פר' ראה), מנשאים את נפשם (ירמיה כ"ב כ"ו), א"כ בכל נפשך ר"ל תשעבד כל תאוותיך לרצונו, ובוה תודיע כי תאכהו, ובמה יודיע הכן אהבתו אל אביו? הלא בעשותו לרצונו! **ובכל מאריך** • כל כמה שתוכל להודיע אהבתך לו בהכין מחשבותיך אליו ובשעבד תאוותיך, אהבהו מאד מאד: -- (ט) **ובתבתם** • כמו שמאווה זו בודאי מעשית היא לכתוב ממש, כן מלות וקשרתם שלפניה, ותיבת **למען** שבפר' קדש לי כל בכור (למען תהיה תורת ה'

כסיד, סוף פר' בא' גם היא תורה בבירור שהיא מלוא מעשית, כאומר עשו כן למען
 תהיה (ועמ"ש סוף פר' שלח לך על מצות זיוית) : — (יח) הישר והטוב : מה
 שנראה בעיני ה' ככבון לעשות וגורם נחת רוח לפניו, ודברה תורה כלשון ב"ה :
 — (יט) להרהף : למ"ד זו משמשת שימוש ב"ת או כ"ף, ודומה לה למ"ד של לאשמה
 בה (סוף פר' ויקרא), לטמאה בה (פר' אמר), ובאת וירשה את הארץ כאשר יתדף ונו' :
 — (כ) הערת והחקים והמשפטים : עדות הם אזרות (גל עד, פר' וילא ;
 והיה שם כך לעד, סוף פר' וילך ; תהיה בנו לעדה, סוף ספר יהושע) ; חקים :
 דברים נחקקים על אבן כיסודות שעליהם נכון יסוד האומה ; משפטים : דינים
 כדברים שבין אדם לחבירו : — (כב) אותות ומופתים : אות מגורת אית כל'
 ארמי יש, מה שמורה היות דבר בלי ספק ; מופת מגורת פת מקור שרש פתחה, מה
 שמפתה לב ב"ה להאמין בדבר ; א"כ אות הוא ראיה, ומופת מעשה נסים : —
 (כה) וצדקה תהיה לנו : מכאן ראיה עלומה לשכר הנשמות לעה"ב לפי שכונת
 הפסוק היא שהאב ילמד את בנו ויאמר לו : מלבד שאחר כל הטובה שהטיב ה'
 עמנו בהוציאנו מעבדות לחירות נהיה כפויי טובה אם לא נעשה רצונו, מלבד
 שמגמת חקים אלה היא טובתנו על הארץ, תשאר עוד זדקה לנו לקבל עליה גמול,
 והיכן ? בעולם הנשמות, לפי שכבר אמר שהחקים האלה הם לטובה לנו ולחיותנו
 בעולם הזה :

ז

(י) אר פניו : כהיותו עוד במקום חטאיו, כלו' תכף שחטא מתחלת פורענותו,
 וגם אם אינך רואה הדבר בעיניך דע והאמן שכך הוא ; ויש להסב כנוי של פניו
 גם לאל ית"ש, ע"ד ישפטו גוים על פניך (תהלים ט' כ'). כביכול בעודו שם כלו'
 מיד ; ותיבת להאבירו איננה כמו להשמירו או להבריתו שהוראתן כליון גמור,
 אבל היא מענין שה אובד (תהלים, קי"ט קע"ו), כלו' להרחיקו מן השגחתו ית"ש,
 וכוה יאכז ; וכל זה לשונאיו, לא לחוטאים פעם או שנים, רק למתאמצים במרים
 ופעם, וכאלה תראה תמיד יד ה' הנוגעת בנוס, או בממוגס, או בכבודס, וטרס
 מיתס ישיב רשעס אל חיקס :

פרשת עקב

(ט) **ואהבך** : יודיע אהבתו לך כבכרו אותך בממון ובהרכבותו אותך באוכלוסין; **ויברך** פרי וגו' הוא פירוש לשלם תיבות הקודמות : — (טו) **מדוי** : חולאים ההיום במזרים ולא עשר מכות :

ח'

(ד) **שמלחך** וגו' : הנכון כדברי המבאר לנתה"ס שהוא דרך מליצה, כלו' ברכך באופן שהדרך לא היקפה לא לנוסף ולא למוכך, ודומה לזה כתב למעלה כי ה' אלהיך ברכך וגו' (דברים כ' ז') : — (ח) **ייסר** : אין הוראתו עונש ופורענות רק מוסר, כאב המדריך את בנו בדרך הטובה, ומונע ממנו איזה דבר להרגילו בעינויים כדו שכהיותו לאיש ומלאוהו תלאות לא ישת לפניהן, ויותר ממה שהוא מונע ממנו מלך אחד הוא נותן לו מלך אחר; כן הרגילך ה' אלהיך בילדותך בעת לאתך ממזרים שהיית גוי נולד מחדש עד עתה שבאת לימי הגבורה ותאכל מפרי מוסר אביך : — (ז) **ותהומות** : משרש הו"ם הקרוב להמ"ס והמה שהוראתם השמיע קול חזק, א"כ תהומות הם נחלים יורדים בעוז מראשי ההרים לפתחים, ותהומות הם הם המים העמוקים המשמיעים קולם בין הסלעים : — (ט) **אשר אבניה ברזל** : לפי עדות החכם שווארץ בימינו לא ימצא בא"י לא נחשת ולא ברזל כ"א מעט מועט, ומן המקרה הזה נראה שבימי משה היו נמלאים סם בשופע; וסד"ל בתרגומו פירש אשר אבניה קשות כברזל, וזו היא ג"כ דעת מדרש תנחומא (פר' שלח לך), והביאזה ג"כ בעלי התוספות מ' כתובות (ד' קי"ב ב') : — (י) **ואכלת ושבעת** : מליצה לומר יהיה לך כל לרכך בשופע, שאין ענין לא כאן שסיים במתכות ולא בפר' והיה אם שמוע שהזכיר עשב הסדה לבהמה שיאמר ואכלת ושבעת לשיבועת מוזן : — (טו) **חלמיש** : חיבה שרשה בעל ד' אותיות סוגות, אולי חוכרה מן חלם ומש, חזק וקשה ולא ימוש ממקומו, **וחללים** כל' ארמי בריא וחזק, וכן באיוב (ל"ט ד') יחלמו בניהם, וקרוב לזה ובריא אולם (תהלים ע"ג ד'), וגם אֱלֹהִים העמודים וממנו בקירוב גם מלת **אורם** שענינה אֲבֵל (ואולם חי אני, פר' שלח), כלו' עם כל מה שאמרתי שנראה כמחלים דבר זה, יש חזק לך, ואולי גם סם חלום מגורה זו, תיקף

הרהור ביום המביא לידי חלום לילה : — (טו) **ולמען נסהך** : לראות אם כדאי אתה להכנס ולהיות גוי חפשי וכן חורין, ואם לא, תתעכב עוד במדבר עד **שְׁתַּוְּסֶרְךָ**, כגון שאביו מנסהו לדעת אם משכיל הוא להדריך את עלמו טרם יפרד ממספחתו : — (יז) **ואמרת ונ'** : לאחר שנים או שלשה דורות שנכנסת לארץ אולי תאמר כן :

ט

(ג) **הוא ישמרים ונ'** : דומה למה שכתב בפר' משפטים מעט מעט אגרסנו ונ', ישמיד רובם וכיניע הנשארים עד שתפרה (וזה יהיה בזמן קרוב), ואז תורישם מכל וכל ותשמידם : — (טז) **וזההר בער באש** : וא"כ היה לכם להבין ששכינת ה' עליו עוד ועודני עם עם ה', ולא היה לכם לדאג עלי ולומר לא ידענו מה היה לו ; ומה שכתב כאן בוער באש, ובמשפטים כתב ויכס הענן את ההר אינו מתנגד זה לזה, כי היה ענן מאיר כמו אש : — (יח) **ואתנפר** : המשתדל משים נגד שינינו התנגדות שבין פר' משפטים ותשא, ובין פר' זו, כי משם נראה שמשם לא ישב בהר כ"א פעמים מ' יום, וכאן נראה לו שיש ללמוד מן הכתובים (ט' י"א, י"ד יו"ד) שישב בהר ג' פעמים מ' יום, וכדי להכריע בין הכתובים כתב שמ' יום האמצעיים עמד באהלו ולא בהר, והם הימים שנאמר עליהם ומשה יקח את האהל ונ' (פר' תשא), וכימים ההם היה מתענה ביום ואוכל בערב, וישראל לא ידעו מה היה עושה בתוך אהליו ; ולא נראה כי לשון יקח (ומשה יקח את האהל) במקום לקח הוראתו שהיה עושה כן תדיר, וגם מה שכתוב אחריו והיה כגזת משה האלה עד סוף הענין מורה בכירור שלא פעם אחת בלבד יצא משה אל האהל ונתעכב עם מ' יום, אבל היה יוצא אליו פעמים הרבה והשכינה יורדת עם לדבר עמו, וסוף הענין ושם אל המחנה ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל מורה בכירור כי כן היה ; ואולי מיום לאתם ממלכים עד יום הקמת המשכן, בכל מקום שב"י היו חונים היה נוטה אותו האהל מחוץ למחנה וקורא לו אהל מועד, וזו היא כונת הפסוק (שמות ט"ה ט') יו"ד) קרבו לפני ה', ויפנו אל המדבר והנה כבוד ה' נראה בענן, וזהו האהל שנאמר עליו בפר' יקרו ויבאו האהלה, ולפניו העלו העולות וחלבי השלמים שהקריב יתרו, והבשר אכלו בתוך האהל לפני האלהים (שם), ולפני אהל זה היה משה יושב ושופט את העם כבואם לדרוש אלהים ; וב"ל שגם משפט הכתובים של פרשה זו שלפניו אין

להוכיח שמשה ישב בהר ק"כ יום אלא פ' יוס, מ' ללוחות הראשונים ומ' בתפלה על ישראל ובסוף המ' השניים אמר ה' לו שירד ויפסול את הלוחות וישכים ויעלם אל הר סיני, וזוים ההיא עלמו **נִתְּנָנוּ** לו כתובים וכתה ה' עמו ברית, לפי שבדבר ה' נכתבו ואין צורך למ' יום כדי שיכתבו, ואם לקבל לוחות הראשונים נתעכב מ' יום היה זה ללמדו התורה כולה חוץ מפר' משפטים שנאמרה לו ביום מתן תורה עלמו בעוד שהעם עומד מרחוק סביבות ההר והוא כגש אל הערפל (עמ"ש למעלה שמות כ"ד א'), וחזן ממה שנגטוה אח"כ באהל מועד; ומה שכתוב למטה (יו"ד יו"ד) ואנכי עמדתי בהר, הם מ' הימים השניים שמדבר בהם בפסוק זה שלפנינו ובפסוק ט"ו, ובפל הדבר לשים נגד פניהם עינם חטאתם שהולרך להאריך כ"כ בתפלתו טרם יסלח להם; ורו"ל ללמדו שיטב בהר ק"כ יום, ואם היא קבלה בידם אין להשיב, ואם מן הכתובים יש תשובה, ובודאי כונתם היתה כדי שיום שליחת עון העגל יפול בעשרה בתשרי שהוקבע אח"כ ליום הכפורים, ועי"ו תגדל קדושתו בעיני המון העם: —

(כא) ואשליך את עפרו · מפרש בכירור מה שכתוב בפר' תשא « יורד על פני » המים וישק את בני ישראל, « לנסותם כסוּתם כדכרי רו"ל; כמו שאזה קוטה נתנה בכתירתה מקום קנאה לבעלה, אבל בלתי ידוע אם נטמאת אם לא, כך משה לא ידע אם בעשותם העגל היתה דעתם לעבוד את ה' אבל לזיירו ע"י פסל ותמונה, אי לנטות ממנו מכל וכל לעבוד אל אחר, וְנִסָּם במים: — **(כב) ובתבערה** זנו' · עד פסוק כ"ה הוא מאמר מוסגר ושם חוזר על הראשונות:

יו"ד

(ד) ואפן וארר · סמך למה שכתבתי שמשה לא ישב כ"א פעמים מ' יום בהר, ובשלישית לא נתעכב שם כלל: — **(ו) ובני ישראל נסעו וגו'** · עמ"ש על מסעות אלה ריש פר' מסעי, ובא כאן סיפור מיתת אהרן שאירעה לו"ט שנים אח"כ, לפי שכתב למעלה (ט' ב') ובאהרן התאנק וגו', מוכיר להם שאהרן לא מת בעון העגל גם כי חרה אף ה' בו על כי לא התנגד לחסן העם השואלים מאתו מסכה (עמ"ש ע"ו פר' תשא), אבל מת בשנת המ' בהיות ישראל בשפולי הר ההר, ואין עונו כעון עובדי העגל, כי מבכוריהם ניטלה כהונה, ומאהרן לא כלבד שלא ניטלה רק גם בנו **פִּרְהֵן** תחתיו וגם בני שבטו נבחרו למשרתים לפני ה'; וכל זה

חוכמה לישראל, כאומר ראז כמה פעמים אתם מכשילים את מנהיגים, בעגל הכשלתם את אהרן וכמעט שלא גרמתם מיתחו, ובמי מריבה הכשלתם אותו ואותי וגרמתם לנו נזרה לכלתי הכנס לארץ, ובכן הוהרו ביהושע פן יבוא גם הוא בנחלתכם; ואולי פסוקים אלה שהם מאמר מוסגר לא נכנסו תוך דברי משה לבני דורו רק כתבם בספר לדורות הבאים לכלתי יטעו בסיבת מיתת אהרן, ולכך הוסיף נ"כ פרטים משם נסעו וכו' :

י"א

(ד) **ער היום הזה** · שעדין לא עלתה ארוכה למכתם ולא חזרו לגדולתם, וזהו אמרם ז"ל (הובא בספר הזוהר שמות פר' בשלח) על פסוק וירא ישראל את מזרים מת על שפת הים, שרו של מזרים, וכל גוי וגוי יש לו למעלה שר וסניגור, כלו' על כולם יש השגחת ה' לטובה, וממזרים חדלה מן היום הוא והלאה : —

(ו) **לדתן ולאבירם** · מאחר שלא הוזכר כאן גם קרח ראה ברורה היא שגשרף ולא נכלע : — (ז) **אשר תורע וגו'** · אחר זריעתך היית מוכרח להסקות את האדמה ברגלך ע"י מוכני, וכן מלאנו בקהלת (י"ב ו') ונרץ הנגלל אל הכור, וגם סס גלות מים הנגור משרש גלל יעיד על המלאה זו משנים קדמוניות, וגם שד"ל כתב כאלה בתרגומו, אבל שנים מתלמידי השיבוני שזו דרך השקפת שדה הלכין אז האילן, רק בנן הירק רריך להטיף מים על פני כולו, וקיימו הפירוש ההגון בלכתך הלך והסקות; ומה שכחב בפסוק הכא אחריו **למטר השמים תשתה מים**, ר"ל שסע כל יגיעת האדם להמליץ מלאכת מחשבת להסקות האדמה לא ילחין להסקותה היטב כמו שמשקה אותה מטר השמים; וגם היות הרץ כנען הרץ הרים ונבעות יועיל תועלת גדולה ליושביה, כי מלבד שיחנכו מתכות מההרים, נמשכות מהם תועלויות אחרות לכריאות ב"א ולשומן האדמה, כי ע"י ענפי האילנות שעל גביהם, מושכים את האידים ומורידים עליהם ועל בקעותיהם מטר השמים : —

(יז) **ואברתם טהרה** · כי מכת כזורת גדולה מכל המכות (רש"י פר' וארא על פסוק כי עתה שלחתי את ידי) ובה נתלות יתר המכות דבר וחרב והכאות לרגליהן : — (כד) **והלבנון** · ר"ל ועד הלכנו; והס' ד' תחומי א"י, המדבר לדומה, הלכנו ללפונה, פרת למזרחה, והים הגדול למערבה, וכן היה בימי דוד כשכבש כל הגוים סביבותיו והיו לו לעבדים נושאי מנחה :

פְּרִשְׁת רֵאָה

(יא) אשר תשמעו · אשר זה יש לו הוראת אֵם, אבל איננו יולד מהוראתו
הנהיגה, כלו' מובטח אני בכס שתשמעו, וכן אשר נשיא יחטא (פר' ויקרא') מובטח
אני בנשיא שאם יחטא יתחרט ויביא קרבן: — (ל) מול הגלגל · ככונים דברי
המשתדל שאין זה אותו גלגל הנזכר ביהושע שעשו שם את הפסח שקראו לו בשם
גלגל על שם היום גלתי את חרפת מזרים (יהושע ה' ט'), וזה שלפנינו היה נקרא
בשם זה כבר בימי משה; ומדברי החכם שווארץ נתבארות הארץ שלו למדתי שעוד
היום יש תל אבנים גדול קרוב לירדן ונקרא בפי הערביים אַל-גִּלְגָּלָא, וזהו גלגל
שעשו שם את הפסח, שגם יוסף הכהן בקדמוניות שלו אומר שהוא רחוק חמישים
סֻטֵין מן הירדן ועשר סֻטֵין מיריחו, ועוד יש גלגל שלישי כוזר ביהושע (י"ב כ"ג)
מלך גיים לגלגל: מרה · איננו ממרא בעל בריתו של אברהם, כי אלוני ממרא היו
בחברון (בראשית י"ג י"ח), ואלוני מורה באמצע א"י אצל שבט בכחלת אפרים: —
(יב) המקומות · הבתים והמזבחות (שד"ל), ויתר הפסוק מוכיח:

י"ב

(ד) לא תעשון כן · לעשות לכם מזבחות אפילו לה' במקומות רבים, כי
אם במקום אשר יבחר: לישכנו · למשכנו הזה תדרשו כלו' תשקדו על דלתותיו
(מל' ואל תדרשו בית אל, עמוס ה' ה'), ושם תבואו: — (ח) הישר בעיניו
יעשה · בענין הקרבנות ואכילתם; נראה שכשם שלא קרבו תמידין במדבר (עמ"ש
שמות כ"ט מ"ב, ומדבר כ"ח ו'), כך לא קרבו קרבנות אחרים חוץ מבשר תאזיה
שהיו אוכלים, ומביאים בהמותיהם אל פתח אהל מועד, ואוכלים הבשר באהליהם לא
בחצר המשכן, ולא הרימו מחנות מבשרן לכהנים: — (כא) כאשר צויתוך ·
לפי המשתדל היא אזהרה על אכילת הדם; אבל מהמסך הכתוב נראה שתיבות אלו
מוסכות אל הזביחה עצמה, ואני כתבתי (בפר' אחרי מות) שבהתרחקס מעל המשכן
בבואם לארץ היו מחויבים לכסות גם דם הבהמות, ואולי לזה מוסבות תיבות אלו;
וישראל רחמנים בני רחמנים היו מורגלים מימי האבות בשחיטה בלואר ובסכין
מושחו, וע"כ לא בא מזה כחורה לזוי פרטי ברור, רק בקרבנות הוא אומר כדבר

ידוע וסחט אותו לפני ה' כלו' בודאי תשחטו אותו, אבל שחיטתו תהיה לפני ה', על ירך המוכח לפונה, או בחצר המשכן ולא במקום אחר, א"כ חוק את ידס במנהג אבותיהם; וכנחן לומר כדברי רז"ל שתיבות **אשר צויתוך** מורות על הלכות שחיטה הלכה למשה מסיני; וכן על טומאת הכדה וטבילתה לא בא לוי פרטי מפורש בתורה לפי שכבר היו נוהרים בה, ועמ"ס סוף פר' מזרע על דבר זה; וכן מצות ניד הנשה וכן מצוה עיקרית היא המילה לא בא זכר ממנה כדברי משה אל ב"י כ"א דרך העברה (ריש פר' תוריע) לפי שכבר הורגלו בה (שמות ד' כ"ה): — (בג) **ולא תאכל הנפש עם הבשר** · פירש שד"ל שכלי להוסיף הרחקה לא כתב לא תשחה, רק לא תאכלנו, אפילו אחר שנקרס; ועוד כ"ל כי יש לומר שבא בל' אכילה לאסור לא בלבד מה שזב מן הבהמה בכרות עורקי זארה טרם תמות (כדרך שעושים צידי היעלים להכריא עצמם, ומאכורים לכם במנהג רע כזה) או מה שזב מן הבהמה בשחיטתה; אבל מודיענו שאסור להמיתה באופן אחר חוץ משחיטה כזואר, כדי שדמה לא יבלע בבשר ויאכל עם הבשר עצמו, וא"כ גם מכאן למדנו לוי שחיטה כזואר אפילו בחולין הלכה למשה מסיני; וזווי אסור הדם כי הוא הנפש, כראה שבא להורות ההפרש שבין נפש יתר בעלי חיים ונפש האדם, כי יש לאדם שכל ובינה המורים על נפשו שהיא חלק אלוה ממעל, אבל בבהמות הדם לכדו עד על חיותם, כי בחומו ובמרולתו דרך העורקים בכל הגוף תחינה, ובהתקררו ובעמדו תמותנה, וא"כ אין לאכול מה שמורה על נפש הבהמות, כי אעפ"י שפחותה היא מאד מאד מנפש האדם, מ"מ תדמה לה במקלת **תאריה** וראויה לכבוד: — (ל) **ואעשה** **כן גם אני** · לעבודת ה' ולכבודו, כי אם תתחיל ללמוד משפטיהם הכלתי רעים, מעט מעט בלי דעת תטה אליהם, ותדמה כנפשך לעבוד אלהיך גם בתועבותם:

י"ג

(ג) **נלכה אחרי אלהים אחרים** · על זה לא תאמין לו לעולם ולא תחשוב מופתיו רחיה, אבל אם נתן לך אות ומופת על דבר אחר תשמע לו, לפי שמכלל לאו נשמע הן (ועמ"ס בע"ה למטה י"ח כ"ב): — (יח) **ונתן לך רחמים וגו'** · דברי שד"ל על פסוק סוקד עון אבות על בנים (פר' יתרו) נכונים מאד, וראוים למי שאמנם; ואל יס"ג רמז בכל התורה כולה וגם בכניאים וככתובים שב"י ערבים

זה לזה, ובמעשה עכן אומרו בכירור (יהושע כ"ב כ') « הלא עכן בן ורח מעל מעל
 » בחרם ועל כל עדת ישראל היה קלף והוא איש אחד לא גוע בעונו, » והדבר ידוע
 ואין לורך לעמוד עליו; ואמונה זו היתה מושילה מאד ליושר מדות האומה, בחשוב
 כל איש ואיש אם אני חוטא אני מביא עונש לא בלבד על עצמי כי גם על כל בני
 עמי, וא"כ אם לא אזהר ממנו יגדל עוני כפלי כפלים; וגם בעיר הנדחת יתר ב"י
 הערבים על אחיהם ראויים גם הם לכליון, אבל אם יאזרו חיל להשמיד החוטאים
 ולבלתי נגוע בשללם להראות כי לא לשלול שלל ולכוז בז נלחמו בס, יכמירו רחמי ה'
 עליהם; ואם כמעשה פילגש בגבעה זריכים הם לעשות קרחה במלכות, לא ידאגו
 כי האל ית' ירבה הניתרים, וע"כ הוסיף כאן **והרכב** :

י"ד

(א) **בנים אתם לה' אלהיכם** • ומה שהוא נזר עליכם כודאי לטובה
 הוא לכם, וכמות לכם מת אין לורך לשכך כעסו מעליכם בהתאכזר אתם
 בעצמכם על גופכם; ומחשבה כזאת שתהיה נחת רוח לאל בראות ב"ה מתגודדים
 עד שפך דם עליהם, היא מחשבה גרועה איננה ראויה לעס קדוש ונבחר כמוך: —
 (יג) **והראה** • וכפר' שמיני **הראה** בל"ת, ועל דעאל ורעואל, דדניס ורדניס,
 כתב סד"ל שהיה שם **דרעואל**, **דרדניס** (Dardani), והשמיטי פעם הדל"ת
 ופעם הרי"ש, וכן מק ונף במקום **מנף** Menfi העיר הגדולה למכרים, רק בשם זה
 העוף אין לימר כאלה; ולא לחנם כתבו בשני כתובים עיקריים ה' **אחך** (פר'
 שמע) ופן תשתחוה לאל **אחך** (פ' תשא) דל"ת ורי"ש רבתי כדי שלא יטעו בהעתיקו,
 וזה היה כימי הסופרים בזמן בית שני, אחר שהתחילו להשתמש בכתב אשורי במקום
 כתב עברי הקדמון הנהוג עוד היום בין השומרונים היושבים בעיר Naplusa מקום
 קרוב לחרבות עיר שכם ולהר גריזים: — (כב) **היצא השדה שנה שנה** •
 כמו לכה דודי נלא השדה (שה"ש ז' י"ב) במקום **לשדה**; ולא תיבות מיומרות הן,
 אבל כונת הפסוק להזכיר שמעט הורע היולא השדה מביא בעור האל תבואה מאה
 פעמים, וא"כ אין להתרעם אם בא הצווי להרים מעשר; וזו ג"כ כונת תיבות **למען**
תלמד ליראה וגו', כלו' בהרימך מעשרותיך מדי שנה כשנה (תיבות **שנה שנה**
 מוסכות לעשר תעשר) תלמד ותרגיל את עצמך ליראה את (כלו' לכבד) את ה'

אלהיך תמיד ; ואם שירושי נכון אולי היה ראוי להטעים את כל-תכונות זרעך
 הוציא השדה שנה שנה ולקרוף זרעך במקום זרעך : — (כד) וכי ירבה ;
 מפני שני דברים ירבה ממך הדרך, כלו' אפשר שיראה לך כהרבה, או מחמת ריחוק
 המקום אשר יבחר ה', או מחמת רוב המעשרות לפי הברכה שיברכך ה' ; וסד"ל תרנס
 כי יברכך, כי יורישך ארצות נוספות על ירושתך, אבל נראה שמדבר ביחידים ולא
 כלפי האומה כולה : — (כה) וצרת ונתת בכסף, ואז לא יהיה לך עוד המעשר
 למשא כי תוכל לעשות ממנו צדק קטן ולהביאו גם בידך אם תרצה :

ט"ו

(ב) לא יגש . לפי דברי סד"ל בדרכי ל' עברי שלו כימים הקדמונים לא היתה
 כל"הק כ"א ש"ן אחת והיא הימנית, וא"כ יגש הוא מהוראת נגש כש"ן ימנית,
 כלו' התקרב ונטות מן הדרך אליו לגבות ממנו גשו : — (ג) תשמט ירך . מפי
 מוהר"ר משה ערענריוך הלוי שמעתי שיש מי שסובר שכונת הפסוק איננה שהשמטה
 תכרית החוב מכל וכל, רק לפי שעה, לפי שכונת השמטה אין חרש וקציר, ואין לו
 לבעל השדה במה לשלם ; ובאמת כ"ל כי זה פשוט פשוט, לפי שתיבות תשמט ירך
 ענינו תרף ירך כלו' תמתין, וגם ראש הפסוק מוכיח ; ומדוע יהיה לו רשות לנגוש
 את הנכרי ? וכי בדברים שבין אדם לחבירו עשתה תורה הפרש בין ישראל לגוי ?
 (ואם מלאנו לנכרי תשיך כבר הואלתי לישנו בפר' משפטים על פסוק אם בסוף
 תלוה את עמי) ; אבל הנכרי אם יבא לא"י ויקנה שדה עד היובל אינו מחויב
 לעשות שמטת קרקע, א"כ גם בשנת השמטה לב"י רשאי הנוטה לנגוש, כלו' בכל
 פעם שיפגע בו ויקרב אליו ויראה בו שיפרע חובו : — (ד) אפס כי לא יהיה
 כך אביון . ג' כרדפים הם אפס, רק, אך, ואם נחפז למלוא גדרם נחפס אחר
 מקורם ; אפס מל' כי אפס כסף (סוף פר' ויגש) יהיו כאין וכאפס (ישעיה מ"א י"ב)
 מכרית מכל וכל הדבר האמור למעלה, כמו אפס כי עו העם וגו' (פר' שלח), מדה
 טיבה אחת שבארץ תבשרת והיתה כאין וכאפס מפני כמה מדות רעות שבה ; ונכון
 מה שאמרו שכל ל"ה של מרגלים בדבריהם הראשונים (אח"כ הוסיפו דברים
 והוסיפו דבה רעה על הארץ באמרם אוכלת יושביה היא) הוא ל' אפס שהוסיפו
 מפיסת, שאם היו אומרים רק או אך עו העם לא היה ל"ה כ"כ, מלבד שהיה להם

להזכיר ערות הארץ בלי תיבה ממעטת הטוב שדברו עליה, « וזה פריה ועו העם » היושב עליה « וגו' ; רַק • מל' והכור רַק, מורה שדבר זה הנאמר עתה עושה הדברים שלפניו רקים ונעורים מחזקתם, כלו' מכריע אותם בשוה. כמו רק אדמת הכהנים לא קנה (סוף פר' ויגש), מה שלא קנה יוסף לפרעה כלו' אדמת הכהנים העשירים ובעלי שדות הרבה, היה שוה לאדמת המון עם מזרים שקנה (ועמ"ש ע"ז בפר' ויגש) ; אך • מגזרת הכה, מכה הדבר ומחלישו בלי הכרישו וכ"ש הכריתו, כמו אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (פר' נח), כלו' איסור קל כזה שלא לאכול הדם הוא דבר קל לערך היתר לאכול בשר הבהמות שלא הותר לכם עד היום הזה ; וא"כ כונת תיבות אפסכי רא יהיה בכך אביון היא מזהו וזו להשמיט ידכם מנגוש הלוה מקץ שבע שנים שתראה בעיניכם כקשה וחמורה, איננה כן מכל וכל, כי לא יהיה כך אביון וא"כ לא ינטרף איש מכס ללוות, ואם ינטרף יהיה לו מברכת ה' בכל משלח ידו כדאי לשלם נשיו גם בהמנע ממנו תבואת השדה בלי שינטרף הנושה לנגוש אותו : — (ח) והעבט העביטנו • תלוהו על משכון ; והגדר בין עבט וחבל (אם חבל תחבל שלמת רעד, פר' משפטים) כ"ל שהראשון ענינו שהלוה נותן המשכון מרובו מתחלה בלכתו ללוות, והשני ענינו שהמלוה הלוה בלי משכון, וכשרואה שְׁהִלָּוָה אינו משלם חובו, הוא לוקח ממנו בגד או כלי לערבון ; ואם הוראת שני השרשים כדכרי, ובפרט שרש עבט, צריך לומר שאם הלוהו קודם שנת השמטה, כל עוד שלא תעבור שנה שלאחר השמטה היא השנה השמינית ותבוא התבואה לבית, אין רשות למלוה למכור העבט או להשתמש בו, אבל אח"כ אם הלוה אין משלם חובו, העבט קם ברשות המלוה לעשות בו כחפלו ; וא"כ תיבת מקץ היא גם כאן כמו בכל מקום להוראת מסוף, כלו' מסוף שנה שביעית מתחלת שמיטת כספים והולכת עד סוף שמינית עד בוא התבואה לבית, לפי שבשביעית יש לו ללוה תבואת שנה ששית וממנה יפרע חובו, ואם אינו כפרע רשאי המלוה לאוץ בו ולנגשו, אבל אינו רשאי למכור עבטו או להשתמש בו עדיו, לפי שהלוה אוכל מתבואת שנה ששית שתי שנים, שביעית ושמינית ; ומה שבחוב (פסוק ט') קרבה שנת השבע שנת השמטה אינו מבטל פירושו זה, כי מדבר בשמיטת הקרקעות הנורמת שמיטת הכספים ; ואם שנת השמטה משמטת בתחלתה ומשמטת מכל וכל באופן שהלוה פטור מתשלום חובו לעולם, ומה איכפת לַמְלִיָּדָה בכדון דיון שמדבר במלוה על

משכון? הלא יש בידו משכון על כספו שהלוהו ובהווה המשכון שזה יותר מהמלוה, ומה הרויח העני ככך? — (יא) **כי לא יחדל אביון** . למעלה בפסוק ד' הם דברי הנטחה אט ישמרו תורת ה', וכאן מדבר כרואה עתידות ומכין שיבוא דור שלא יהא רובו זכאי (הראב"ע), וכן אמרו חז"ל כאן בזמן שעושים רלונו של מקום וכאן בזמן שאינם עושים רלונו של מקום (רש"י) : — (יז) **ואף לאמתך תעשה בן** . רבותינו למדו (ת"כ קדושין ט"ו י) מן פסוק ואם אמר יאמר העבד (פר' משפטים) שהאשה אינה כרצעת, ודכריהם אמת ביחס אל דור יולאי מצרים (עמ"ש ע"ז בפר' הכ"ל), אבל לפי הפשט מתוך ששם אינו מדבר באשה מוכרת את עצמה לא היה מקום לדבר כרציעתה, רק כאן מדוע לא תהא רשאית אשה מוכרת עצמה להתעכב גם היא בבית אדוניה כעבד אחר שש שני עבדות אס כדרך בני רחמנים בני רחמנים התנהגה אדוניה עמה בחסד וברחמים באופן שלבה דבק עם בני ביתו ודואגת על פרנסתה בימי זקנתה? ומ"מ אס תתעכב, בימי משה היתה ראויה להרע; ושד"ל משתדל למצוא טעם לדבר לפי שאין לה להתבטל מפריה יורביה מה שאין כן בעבד אדוניו מוסר לו אשה; אבל הפסוק (סס) אומר אב אדוניו יתן לו אשה, א"כ דבר זה אינו תדירי גם בעבד, ויכול להיות גם בשפחה אדוניה ישיאנה לעבדו העברי ומכלכל אותם ואת זרעם בגלל נאמנותם, ולכן אחר שש שנים ירשו להתעכב עוד בבית זה שבו ראו ימי טובה; א"כ כ"ל ברור שתיבות וגם **לאמתך תעשה בן** חוזרות אל תחלת הפסוק כראוי, וכל דין עבד נוהג כאמה שמכרה עצמה, גם הרציעה, ודוק היטב בפירושי בפר' משפטים : — (יח) **כי משנה שכר שכיר ונו** . ל"ה קלר במליכותיו ומוריד לסוף דעת המחבר ועובד הפרטים הטפלים, כמו לא תכנה אתהו גזית (סוף פר' יתרו) במקום לא תקח אבני גזית ותכנה אותה בהן, טחני קמח (ישעיה מ"ז ב') טחני חטים ועשי מהם קמח; וגם כאן הוראת המליצה עבדך שש שנים עבודת משנה שכר שכיר, כלו' עבודה ראויה למשנה שכר על מה שנותנים לשכיר הכא ליומן, ולא ידבק בכעל הבית לאהבה אותו, ובא אך לשכרו, ועושה מה שמוטל עליו ולא קו יותר; לא כן העבד שלבו דבק במשפחת אדוניו המתנהג עמו בחסד וברחמים, ובגלל זה חפץ הוא בהלחמתו, ועובד מאהבה, וא"כ ראוי הוא לכפל שכר, לפי שכל עבד סוף סוף שכיר הוא, כי אדוניו בקנותו אותו יחשוב כמה ירויח בעבודתו בשש שנים, ולפי זה יתן שכרו לערך שכר שכיר, אבל מחמת נאמנותו ואהבתו אל

אדוניו ראוי הוא לשכר בפלים, ולכל הפחות יעניקוהו אדוניו מנכסיו, ולא יקשה בעיניו בשלחו אותו חפסי:

ט"ז

(ג) **צאן ובקר** - המסתדל מרגיש בהפרש שבין מצות הפסח שבפר' בא ובין מצותו בפר' זו, ששם כתוב שיזכרו שה בן שנה וכאן הירשו לשחוט גם בקר, ושם לזה לאכול הפסח עלי וכאן כתב ובשלת (פסוק ז'), א"כ מ"הת רשאי לאכול פסח דורות גם מבושל, והז"ל לזכר פסח מזרים קבעו לאכול גם פסח דורות שה בן שנה ולז' ; אבל יש במשנה מ'ס פסחים (פ"ט מ"ה) דבר תמוה, שכבואו להזכיר הפרש שבין פסח מזרים ובין פסח דורות כתב שפסח דורות נוהג כל שבעה, ואעפ"י שבמרא תקנו הדבר ע"י חסוריו מחסרה (והאמוראים יפה עשו בתקנו כדי שלא לתת מקום למחלוקת) מ"מ המשנה תמוהה, מכ"ס שהיא סתם ; וכאן מלאנו שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני (פסוק ג') ועליו נראה שהוא להוראת עמ"כ גם הפסח באכל לז' ימים, כלו' אעפ"י שיעוקר המצה ביום י"ד מ"מ יש לה זמן כל שבעת הימים, ובהיותם מפורדים בערי הארץ לא יעזבו כולם את עריהם לבוא למקום שיבחר ה' כולם ביום אחד גם כי הבטיחם ולא יחמד איש את ארצו, וא"כ רובם הבאים לעשות הפסח בי"ד זכר לפסח מזרים, לא ישאירו עמנו עד בקר (פסוק ד') ולא ילין מן הכשר וגו') ויפנו בבקר וישובו לאהליהם לתת מקום גם לאחרים לבוא, ואלה הבאים אח"כ יתעכבו כל זמן שירצו, וכן כתוב (בד"ה ב' ל' כג') ויאכלו את המועד שבעת ימים מזכחים וזכוי שלמים ומתודים לה' אלהי אבותיהם ; ותיבות אלה האחרונות העלו על דעתי פשט חדש על פסוק (ח) **ששת ימים תאכל מצות**, והוא שחג המצות לא היה חג של שמחה כמו חג השבועות וחג הסוכות, ולא כאן ולא בפר' אמור בא כווי לשמח בו, ואכילת מצות לחם עוני הוא עינוי ומניעה מלחם חמץ שהוא המאכל היותר נאות לאדם לפי טבעו ומוגו ; ושם **עצרת או עצרה** הוא (כמו שכתבתי בפר' אמר) יום חפוש ועיון במעשיו ויום תפלה ולעקה לפני ה', כמו נעדר לפני ה' האמור בדואב (ש"א כ"א ח'), ויום אחרון של פסח ושמיני עצרת (עמ"ש על קרבנות ש"ע במדבר כ"ח י"א) הוקבעו לימי תשובה ותפלה על ששה חדשים הבאים אחריהם, וגם על שמחת חג הסוכות נאמר כאן ובפר' אמר **שבעת ימים** להזיף השמיני

שהוא יום עלרה; וא"כ פשט המקרא כך הוא: ששת ימים תענה נפשך מלחם חמץ ותאכל לחם עוני, וכיום השביעי נוסף על זה שהוא יום עלרה לה' אלהיך; ואם תמאנו (כד"ה ב' ל' כ"ה וכ"ו) וישמחו כל קהל יהודה וגו' ותהי שמחה גדולה בירושלים, זה לא יבטל פירושי אבל יקיימנו, לפי שאחר שעברו ז' ימים ראשונים בוידוי ותשובה, רצו לעשות ז' ימים אחרים של שמחה; ועוד כ"ל שיש פירוש אחר על פסוק ששת ימים תאכל מצות: אחר שכתב לא תובח לזבח את הפסח באחת שערריך וגו' כי אם אל המקום וגו' הוסיף שאם לא יוכל להסתעב בעיר הבחירה כל שבעת ימי החג, מ"מ ילך שם לליל ראשון ויאכל הפסח וילך לאהליו, ומלבד יום ראשון זה, יום אכילת הפסח, גם בשיבו לביתו יאכל עוד ששת ימים מצות, וזאת נראית ג"כ דעת שד"ל בתרגומו; ובג' פרשיות בא הלווי על המועדים, בפר' אהר ופינחס וראה; בפר' אהר בא הלווי על חגיגת המועדים לרבים, והזכיר שבכולם יקריבו אשה לה', אבל לא כנגם בפרטי הקרבנות (חוץ מקרבן העומר ושת הלחם שהם דבר לעלמו) כמו שבנגם בפר' פינחס ששם עיקר הלווי עליהם, ומקרבנות היחיד לא דבר כ"א דרך העברה, בפר' אהר מלבד מתנותיכם (כ"ג ל"ח), ובסוף פר' פינחס לבד מגדריכם, ובאין בא הלווי ליחיד להבאת קדשיו לב"ה המק ולעשות בהם חסד עם העניים, ע"כ לא בא כאן זכר לא מיום הזכרון ולא מיום הכפורים, לפי שיחיד אין מקריב בהם קרבן כלל, וגם אינו עולה אל המקום אשר בחר ה'; וגם בפר' משפטים ותשא שבה בהן זכר לג' רגלים לא הזכיר יום הזכרון וי"ה מטעם זה, לפי שעיקר הכונה שם היא לומר יראה כל זכורך, ולא יראו פני ריקם:

פרישת שופטים

(ויד) **לשבטך**: תיבה זו חוזרת לשופטים ולשוטרים, וכונת הפסוק שלפי רוב או מיעוט השבט כן ירכו או ימעיטו השופטים והשוטרים, וזו היא ג"כ הוראת **לשבטיכם** (למעלה א' ט"ו), כי לפ"ד השופטים והשוטרים היו שרי האלפים והמאות והחמשים והעשרות, וא"כ לפי רוב בני השבט ירכו גם הם: — (כב) **ולא תקים לך מצבה**: יש מי שתרגם **מצבה** כאן תכנית אדם או כהמה (Statua): אבל לא תמאנו ככל התורה תיבת מצבה להוראה זו, רק כל בניו שהוקם והוצב לזכרון ואפילו אבן אחת נבכת נקראת מצבה; ובאין איסור הקמת המצבות אלל המוצב ולא

במקום אחר, כי לסקוף תקדש המלכה בעיני העם ויעבדה; וכן בימינו בבתי כנסיות ובתי מדרשות וחצר מות שלנו נוהרים מלעשות פסל או תמונת אדם או בהמה, ויפה הם עושים; רק שיהיה אסור לעשות פסל או תמונה לתפארת ארמון, זה דבר שאין לו רגלים מ"ת, ואם בעשרת הדברות כתוב לא תעשה לך פסל חוזר הוא לעל פְּנֵי שלמעלה הימנו, לעבדו תחתי או עֲמִי, או להקימו אלל מזבחי:

י"ז

(ב) איש או אשה · גס האשה גס כי חלשה לה תחום עליה: — (ח) בין דם דרם · הוא מה שכתוב בפר' משפטים לא תהיה אחרי רבים לרעת, כלו' לא תחמך לעדים רבים להעיד על איש לחייבו מיתה (עמ"ס במשטל סס); בין ריין לריין · הוא מה שכתוב שם אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס, כלו' לא תעיד על מה שלא ראית להוציא שלא כדון ממון מתחת בעליו; ובין נגע רנגע · הוא מה שכתב שם לא תענה על ריב לנטות אחרי רבים, כלו' לא תחמך לעדים רבים המעידים שראו הריב והמכות שהכה איש את רעהו, שזו הוראת נַגַע כפסיק זה כדברי המשטל; ודברי ריבות בשעריך · ר"ל שבעלי הדין הביאו כבר טענות לפני ב"ד של עירם, והוא לא ידע להכריע בין דברי הטוען והנטען; וכל של' שְׁעָרַי אינו נופל על כל עיר אפילו קטנה שבקטנות, רק על הערים הגדולות שבהן ב"ד גדול וכן וירש ורעך את שער שבאיו (פר' חיי שרה) רגונו עיר המלוכה; ואולי זו היא ג"כ כונת פסוק והולאתם את שניהם אל שְׁעָרַי העיר היא (כי תלא), אל ב"ד הגדול שתחת משטרו יושבת העיר היא, וכן ובעו עליה השער (רות ד' א') ואחרים עוד: — (ט) ובאת אל הכהנים הלויים · דבר כהן לפי שהכהנים כהיותם מכובדים בעיני העם וגם בטלים ממלאכה חוץ מעבודת המקדש במשמרתם יִמְנְוּ ראשים על העם, וכן למטה (כא ה') ונגשו הכהנים בני לוי . . . ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, וגם שם נגע ענינו פלע הבא מחמת ריב, לא נגע לרעת אעפ"י שגם זה דיכו תלוי בכהן: ואל השפט · ראש האומה ומנהיגה, והוא אב בית דין: — (ט) אל הכהן העמד לשרת שם וגו' · אם לא יקום ה' שופט מיוחד על העם, יש לכהן הגדול השררה העליונה ואליו ידרשו, ויתר הכהנים שאינם עוסקים במלאכה ויעבדו: ומת האיש ההוא · אם לא ישמע בקול ראש

האומה הנו מקל בכבודו : — (טו) מקרב אחיך השים עריך מלך · כשאומה חספית נזחרת עליה מלך לרוב לא תבחר באחד מבני ארצה פן יתר האזילים יקנאו בו כי נגרעו הם מהמלוכה, וע"כ קנא שבט יהודה בשאלו שהיה משבט בנימין, ובמלחמת נחש ועמלק באו במתי מעט לעזרתו, וכשמלך דוד קנאו שבט יהודה יתר השבטים עד כי נחלקה המלכות ; ולרוב בוחרים למלך איש נכרי, ובכן תכלה תלונת האזילים זה על זה ; וזו היתה ג"כ כונת אבימלך באמרו לאחיו בעלי שבטם « מה טוב לכם » המשל בכם שבטים איש כל בני ירובעל אם משל בכם איש אחד » (שופטים ט' ב'), כלו' אם תבחרו באחד מבני ירובעל חוץ ממני שאני בן פלגש, יתר אחיו יקנאו בו ויהיו לרים לכם, טוב שתבחרו בו ובכן תשקוט תלונתם באמור כל אחד מהם, הלא טוב שארצה את אבימלך מולך, משאראה איש אחר מאחי גובר עלי ויכול לי ; והתורה אסרה דבר זה, לפי שאם יבחרו באיש נכרי, גם אם יקבל עליו תורת משה לא ילך אחריה בכל לבו כי לא מבחירתו דבק בה, כנראה מחיי הורודוס המלך בבית שני שהיה מורע אדומיים שיוחנן הורקנוס ממשפחת המכבאים הכריחם להתגייר, והיה מואם בחוקי ישראל ובתורתם, וגרם להם כמה וכמה רעות ; אבל המלך שתבחר מקרב אחיך, יתנהג בענוה כדי שלא להביא קנאת יתר האזילים עליו ; ודבר זה להמליך עליהם מלך לא היה רע בעצמו בזמן מן הזמנים כשמזכר האומה וביא ב"י לירי מדה זו (עמ"ס במשדל) ; וגם בימי שמואל לא חשב ה' להם לחטאת מה ששאלו להם מלך, וגם לא מה שאמרו ונהיה גם אהנו ככל הגוים (ש"א ח' כ'), לפי שב"י היו אומרים שהגוים מלעיגים עליהם באמרם הלא עם בזוי הם שאפילו מלך אין עליהם (עמ"ס במדבר כ"ג ט') ; ומה שאמרו תנה לנו מלך לשפטנו ר"ל לא נכיר שיכביד עולו עלינו רק כנריחיהו שינהלנו כנחת ובדק, לא כמלך הנוחל המלוכה מאבותיו ומי יודע אם יבשר כמוהם, אבל כשופט הנבחר עתה לתמוך בידו שבט המשפט (שבט-שפט) בגלל כשרון מעשיו ; והדבר רע בעיני שמואל לפי שבראותם כי בניו לא הלכו בדרכיו לא היה להם לשאלו מלך המנחיל סדרתו ללאזיו, כי אולי בני המלך יהיו גם הם נוטים מדרכי אביהם, עכשו ששאלו נראה ברור שזאסו בו ובמשפתו, וזהו ששמואל מוכיחם (ש"א י"ב ב') ובני הנם אחבס, כלו' מאחר שסבלתם עול בני עלי כמה שנים אעפ"י שאביהם היה יודע בדרכם הרעה ולא כהה גם לכלתי רדת מכסא הכהונה מחמת שיבתו ולאבד בזה מתנותיו (שם ב' כ"ט), היה לכם להביא טענותיכם לפני ואני

הפיין במעשה בני ואם לא יקבלו תוכחה או תמאסוס, עמה שמאסתם גם תכף ומיד ורזים אתם להמליך עליכם מלך, נראה שאתם חושדים אותי שגם ידי עם ידם, הנני ענו כי נגד ה' וגו' (סס פסוק ג'); ומה שכתב (סס פ' ז') « כי לא אהרף » מאסו, « ר"ל רע בעיניך כי מאסו כך אחרי שפטך אותם בלדק כמה שנים, הלא ראית כמה פעמים מאסו בי אחרי אשר הרבית טובותי עמם, דיו לעבד שיהיה כרכו; ומה שכתוב שם (י"ב י"ז) « ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני » ה' לשאל לכם מלך, « רזינו שהייתם כפויי טובה עמי, ומשיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו (משלי י"ז י"ג), ותחלת דבריו תורה כי כן הוא; והראיה החותמת למה שאמרתי שה' לא חשבה לישראל בשום אופן כמרד נגדו, הוא שמסיים (סס ח' ז') « כן המה עושים גם לך, « כלו' פעמים אחרות היו כפויי טובה עמי, בפעם הזאת הם כפויי טובה עמך; זאת הוא שנדעון במאנו המלוכה אמר » לא אמשל אתי בכס » וגו' ה' ימשל בכס » (שופטים ח' כ"ג), שאעפ"י שלא נאמר לישראל להמליך עליהם מלך סברת הטובים שבהם היתה שבהשתעבדם תחת ידי אנשי, כביכול יקלרו מממשלת האל עליהם; ועוד היה ממנהג הנשים סביבות ישראל לקרוא אליליהם בשם מלוכה כגון **הַמֶּלֶךְ וּמִלְכָּם** אליל בני עמון ואדרמלך וענמלך ודומיהם, וא"כ עוות מצח הוא לאדם להקרא בשם מלוכה המיוחס לאל: — (טז) **רא תוסיפו וגו'** זהו מה שכחוב כפר בשלח « אשר ראיתם את מזרים היום לא תוסיפו לראותם עוד » (עד עולם) « (שד"ל); ולפ"ד שהרועים הם שענו את ישראל ולא המזרים עלמם (עמ"ש ריש פר' שמות), והם טבעו רובם ככולם בים סוף והנשארים גורשו מן הארץ, זהו לווו חדש, או שמשא אמרו לישראל קודם לכן ולא כתבו, או הוא עבר במקום הוה ע"ד » כי לא אעזוב עד אשר אס עשיתי את אשר דברתי לך » (פרשת ויזא) שהוא במקום אשר אני דובר עתה; ופשט תיבות ולא יסיב את העם מזרימה הוא כמו בתיבות ההשג אשיב את בנך, השמר לך פן תשיב את בני שמה (פר' חיי שרה), שאין כונתו שלא ילך עם אפילו לשעה לראות את בלתו, רק שלא יתישב יחזק בארץ ההוא שממנה יזא אביו; וכן באין רזינו שלא ולכו עם אפילו לשעה לקנות סוסים או לעשות מסחר עם בני מזרים, רק שלא יתישבו מב"י שכית בארץ ההיא לשלוח משם סוסים למלך ולשריו, כמו שעשה שלמה שבימיו נתושבה עם אסופת הנשים מב"י לעשות סחורה בסוסים ובמרכבות ובעשתן, ונקראה מקוה סוחרה המלך (מ"א

יו"ד כ"ח); וכל זה להגדיל בעיניהם ערך החירות, שלחמדת בלע כסף אין להם לשבז ולהתישב בארץ שהיו שם עבדים נכזים, מכ"ט שכל בני גבר היו נכזים ושפלים בארץ מצרים; או תהיה בשתי המקומות הוראת השיב כמשמעה אפילו לרבע, לפי שאולי קרובי הכלה ידברו על לב יחזק ויסיתוהו להתישב שט, ואם ילכו ב"י למצרים אפילו לשעה, יראו כי ארץ חמדה היא ויש שם לאסוף ממון ויתעכבו שם:

י"ח

(ב) ה' הוא נחלתו • כלו' אולי יחיה חיי ז'ער ויאכל לחם לחץ, אבל כפשו מתענג בשעבה כי מטרת ה' הוא, וכן בכל מקום שנאמרה מליצה זו בכהנים הלויים: — (ח) לבר ממבריו על האבות • שום אחד מן המפרשים לא הבין אמתת הוראת על במקום הזה כמו בעל הרכסים לבקעה (עיין במשטל) ושד"ל בשכלם הטהור, שפירשוהו ע"ד קבצה שכרך עליו (פר' ויזא), כלו' ויהיה חובה עליו, וכן אומרים אנו בתפלה ערינו לשבח כלו' חובה עלינו; רק פירוש שד"ל שאם הכהנים ימכרו העודף מחלקם בקרכנות (שלא יוכלו לאכול ליום אחד או לשני ימים) לכהנים אחרים שלא מכני המשמר, שמוטל אז על אבות הכהונה ושניה לחלק כסף הממכרים ההם לא חלק כחלק, אלא כפי מה שישירא להם לפי צורך כל כהן וכהן לא כ"ל, לפי שמלבד הקושיא שמלא הוא בעלמו שהיה ראוי לכתוב ממכריהם (של הלויים הנזכרים למעלה ממנו בל' רבים חלק כחלק יאכלו), כ"ל שאין הוראת מלת לבר כמו אך, אלא כמו טרבר (מלבד שבתת ה', פר' אמר; לכד מערי הפרזו, דברים ג' ה'; לכד מאיל וכזי ויחמור (מ"א ה' ד'), וחסרה כאן המ"ס הבאה או בראש מלת לבר או בראש התיבה של אחריה כלו' חוץ ממה שאמרנו ונוסף עליו; ועוד שלא נזכרו כאן כהנים כלל וכלל; א"כ כ"ל שהכתוב מדבר בלויים ממש שהם גם בימי משה היו מחולקים למשמרות, כי מה צורך לכולם בפעם אחת והם יותר משמונת אלפים? גם בשעת נסיעתם ממקום למקום היה די והותר במאיתם מהם להוריד המשכן, לטלטלו ולהקימו, ואז יהיו מחולקים ליוזר מארבעים משמרות וכל אחת מהן באה ומשמשת לזמן קבוע (שזו היא הוראת לכבוא נבא, עמ"ס במדבר א' ג'), ואוכלת עם הכעלים כשר קרבן תודה ובשר שלמים המובאים בימי נבאה; וזאתה כאן התורה שאם יהיה לוי עני ואביון שלא ימלא פרנסתו בעירו שהוא גר שם, יבוא

בכל זמן שירצה ויתעכב במקדש לשרת, ויאכל ממה שאוכלים אחיו, ואין בני הכהן
 (הוא המשמר) יכולים לעכב על ידו, ולא ימות ברעב מאחר שאין לו פרנסה ממקום
 אחר; ונוסף על זה (כדעת בעל הרכסים לבקעה) מוטל על ראשי הכות הלויים
 לדרוש ולחקור איך מטה ידו כ"כ ולגאול ממכריו (ע"ד וכי תמכרו ממכר לעמיתך,
 פר' בהר), כלו' ביתו ושדה מגרש עירו אם מתוך דחקו מכרם באופן שלא ישובו לו
 עד היוכל, כדי שלא ישאר נעור ורק משדה ובית: — (י) **מעביר בנו ובתו באש**
קסם קסמים · מאיסור שריפת הבנים למוֹלך בא האיסור על הקסמים ועל
 הניחושים, לפי שבמים הקדמונים הרבה פעמים שאו בקסם לדעת דרך משל מה ישעה
 לעזור המגפה או לנצח הנדים על העיר, והשיבו סיקחו בת מלך וישרפוה או דומה
 לזה; וההפרש בין תיבות אלה לא ידענוהו על נכון, ואולי קוסם קסמים הוא כלל
 (ועמ"ש עליו בפר' בלק); **מעונן** · מביט במרוֹת העננים ובזרחה; **מנחש** ·
 מביט ברמיסת הנחשים; **מכשף** · מגלה עתידות ונסתרות (בשף-חשף); **חובר**
חבר · דומה למנחש (תהלים נ"ו) והפרש ביניהם לא ידעתי, ואולי המדבר לנחשים
 דברי לחש (נחש-לחש, נשכה-לשכה) והם מתעגלים ומענינוליהם גידי עתידות הוא
מנחש, ו**חובר חבר** חוכרם למקום אחד ע"י קסם ומרמישתם החפסית יתנבא;
שואל אוב · שואל רוח המת הנקבר וקולו כקול יוצא אם נופחים בכלי חרס
 שוארו ארוך (כאבות חדשים יבקע, איוב ל"ט); ובעל אוב משמיע קול מתחת
 האדמה (והיה כאוב מארץ קולך, ישעיה כ"ט ד') ובקרא בן מחמת קולו שמשמיע
 (Onomatopoeia) כמו כפוף ולללל ששמש בעבור קולם; **ידעני** · רוח אדם
 ידוע והוא כנטון איש חי ושואלים בו; **ורורש אל המתים** · מוליאם מקברם
 ושואל בעלמומת, או שואל באלילים הנקראים מתים (עמ"ש בע"ה בפר' תבא על
 פסוק ולא נתתי ממנו למת): — (יד) **כי הגוים האלה** · לדעת עתידות ידרשו
 במעוֹננים ובקוסמים, וזאתה מה שראוי ומועיל לך לדעתה תדעהו מן הנביא שיקים
 לך ה' אלהיך; ובאז מדבר בנביא המורה להם מה ישעו להנצל מאויביהם או לבקש
 מזון ומים, כמו אלישע קודם מלחמת ישראל עם מואב (מ"ב ג'), **ויודע** להם אם
 נביא אמת הוא מהתקיימות דבריו; ואם ידעת בו מנסיון פעם אחר פעם שנביא
 אמת הוא (וידע כל ישראל וגו') כי נאמן שמואל לנביא לה', ש"א ג' כ'), ואיש לא
 ישמע אל דבריו, הנכי אדרוש מעמו, לא תענישנו אלה כי לא עבר על מצוה ממצות

התורה, רק לא הטו הזנו למה שהנביא יען בשמי; « אך הנביא אשר ידבר דבר בשמי אשר לא זויתיו לדבר » (וזה יִבְחַן בשלא יהיה הדבר ולא יבא) ויתחלל שמו, או אם ידבר בשם אלהים אחרים, ד"מ « הבעל הזמר לכס שאם תעשו כזה וכזה תללחו, » גם אם יהיה הדבר שאמר, « ומת הנביא ההוא, לא תגור ממנו, » לומר איך נביאהו לב"ד לדונו, אולי בלהטיו יעשה ויתנקס ממנו; וא"כ אין שום התנגדות בין פרשה זו ובין פרשת ראה (סי' י"ג א' ה'), ששם אומר שאין ביאת האות ראה ומופת על אמתת הנביא הרועה להפוך עיקרי התורה, וכזה הנסים והמופתים לא מעלים ולא מורידים (ידוע מעשה של תגורו של עכנאי בת"ב ב"מ כ"ט:), וזה שבח תורתנו ועיקריה האמתיים הנותנים יתרון לשכל על המית הלב; וכאן מדבר בהתקיים הדבר שהנביא הגיד מראשית אחרית, ולא בבוא אות ומופת, כלו' מעשה נסים שעשה להורות אמתת שליחותו, כי גם בבוא אלה לא יתחייב אדם להאמין בו, ועוד כאן מדבר בדברי חול כמו שכתבתי:

י"ט

(יב) ונתנו וגו' . יעשו כרצון גואל הדם, וידונוהו למיתה (ועמ"ש במדבר ל"ה י"ט): — (טז) לכל עון ולכל חטאת: שכינו לבין המקום, רק מה שחטא נגד חבירו ומקבלים עדות חבירו נגדו גם כי עד אחד הוא, וכן כתוב אחריו כי יקום עד חמס באיש וגו', ועמדו שני האנשים אשר להם הריב וגו', וזהו שכתוב בפר' משפטים על כל דבר פשע וגו' ישלם שנים לרעהו, כלו' הוא בקש לחסרו איוה דבר, עד"מ מלא אכדה וכחש בה חייב להשיב האכדה עצמה ולהוסיף עליה כשויה ונמצא משלם שנים, והנה זה הוא כמו עין תחת עין, הוא בקש לחסרו ממון שלא כדין ונחסר הוא; אבל גם במה שבין אדם לחבירו לחייב מיתה ר"ח שתהיה שם עדות שני עדים שכן כתוב (במדבר ל"ה י"ט) ועד אחד לא יענה כנפש למות; וגם על אשה נואפת לחייבה מיתה ר"ח שני עדים, אבל לתת רשות לבעלה לגרשה, ולדברי חז"ל לאוסרה עליו, די בעד אחד, שאם יש עד אחד מעיד עליה שזנתה לא תשמה עוד, וזהו שכתוב בפר' נשא ועד אין בה, ולא כתב ועדים, וא"כ דברי המבאר לנתה"ש נכונים, ואני טעיתי שם בדואה; ודין עד וזמם כפי חז"ל נוהג בכל דבר, בין בעבירות שבין אדם למקום, בין בעבירות שבין אדם לחבירו, בין לחייב תשלומין, שאין כתוב כאן « נפש כנפש

עין בעין, « ועמ"ש על עין תחת עין בפר' משפטים; ומה שכתוב כאן ולמעלה (ו'ו') שני עדים או שלשה עדים, ר"ל לפי רבות העדים תהיה העדות יותר ברורה, לכך אס' באז' הרבה מהן אל תאמר אכחך מהן שנים ואחקרם ויתרם אכחך, רק חקרים כולם, אולי אחד מהם ישמש **וְיִדְרֶע** כי סקר בפני כולם:

כ'

(א) **כִּי תֵצֵא לַמִּלְחָמָה וְגו'** • כי תצא מארצך להלחם עם אויביך היושבים בארצות סביבותיך; א"כ אינו מדבר במלחמות כנען, שעדין לא נכנסו לארץ ולא יתכן בהן ל' תצא, וגם לא יתכן כבוד אויב בארצם לכבשה מידם; ואם מצאנו במלחמת מדין ה' אומר לגדעון (שופטים ו'ו') « מי ירא וחרד » וגו' הוראת שעה היתה, שהטעם שם « פן יתפאר עלי ישראל » וגו' איננו כמו כאן שהוא לעגור ישראל מקמוד ארץ לא להם, ולתת להם ענה לנטוע כרמים ולבנות בתים ולקחת נשים בארצם שהיא רחבת ידים ומלאה כל טוב, וזה נבחר להם מכבוד ארצות נכריות:

— (ט) **וּפְקִדּוֹ וְגו'** ולא ילכו למלחמה בלי סדר ותכסיס (taxus בל' רומי) כהמון פריצים הבאים לשלול שלל ולבזוז בו: — (יא) **לִמֶס** • כבר בפר' שמות כתבתי על פסוק וישימו עליו שרי מסים שתיבת **מֶס** אין ענינה משאת כסף או כדומה לשלם מדי שנה בשנה, כי זו נקראת בשם מנחה (וישכ' לו מנחה מ"ב י"ז ג'), רק עבודה קשה לתועלת השליט כמו במצרים ובמו בימי שלמה (מ"א ט' ט"ו), וכן כאן אחר « יהיו לך למס » כתב « ועבדוך, » כלו' יעבדו עבדוך, כמו הנבטונים שנחנס יחושע חוטבי עצים ושוואבי מים, ונקראו ג"כ מס עובד: — (יט) **כִּי מִמֶּנּוּ תֵאכְרֶל** • דעת שד"ל נכונה שטעם מזהו זו היא להרחיק את האדם מכפיית טובה, כמו שאמרו רז"ל (ת"כ ב"ק ג"ב:;) בירא דסתית מניה מיא לא תשדי ביה קלא; אבל כ"ל שאין לומר שזה אינו גוהג כ"א בעץ שאכלו כבר משריו, רק בכל עץ פרו שב"א אוכלים ממנו בכל זמן ובכל מקום שיהיה, וזה הוראת תיבת תאכל בזמן עתיד, ע"ד « ככה יעשה איוב » שענינה ל' הוה; ותורת ה' תמימה יש לה כמה וכמה טעמים לכל אחת ממצותיה, ובכלד טעם הכ"ל למזהו זו, הכוונה היא ג"כ למנוע ב"י מלהשחית שדות אויביהם כדרך שהיו עושים יתר העמים, וכן מצאנו בפלשתים (ש"א י"ג ט"ז) ויזא המשחית ממחנה פלשתים, ואם בימי אלישע צוה להם

להפיל כל עץ טוב (מ"ב נ' י"ט) הוראת שעה היתה ואין לנו יודעים בטיב מואב בימים ההם כדי לדון על הדבר, וכדל"י בלוות ה' ע"י נכ"או היה ראוי לעשות כך, ומ"מ נראה שביתר המלחמות לא היו עושים כן; גם כאן הוא מזה להחרים ז' עממים למען לא ילמדו מהם לעשות כתועבותם, וזה נגד דרכי החסד שהן יסודות תורתנו, אבל השעה היתה צריכה לכך, ועת לעשות לה' הפרו תורתך :

כ"א

(ד) נחל איתן : דעתי נוטה לומר שאין טעם המלה כדי שדס העגלה לא יבלע בקרקע וריסומו יהיה כיכר כדי שיוכרו לנקום נקמת ההרוג אם יודמן, אבל להפך כדי שיתכפר להם הדם, שכן כתוב למטה פסו' ח', וזה לא ימנע שאם אח"כ ימלאו הרובח ימיתוהו; ושרש כפר הוראתו כסה, כמו וכפרת אותה מבית ומחוץ בכפר (פר' נח), וא"כ כ"ל שנחל איתן ענינו נחל שוטף בדברי ראווענמיללער (הבואם שד"ל), כדי שהמים השוטפים יספסו את דס העגלה, וכן אתה הובסת נהרות איתן (תהלים ע"ד ט"ו); ואל"י איתן הוא מגזרת אית כל' ארמי יש, שבשטפו מודיע היותו, ומזה בהוראה מושאלת ודרך בוגדים איתן (משלי י"ג י"ד) חזקה וקשה; ומגזרת יש נגזר גם שם איש שענינו אדם נכבד, כמו כלס אנשים (ריש פר' שלח), ישי בא באנשים (ש"א י"ו י"ב), ב"א שנודע הויתם בהיותם מנכדי ארץ; ונחל ענינו כל השמק או מיכל המים העוברת בו, וירב נחל (שם ט"ז ה') בעמק, ויעבירם את הנחל (פר' וישלח) מיכל המים, « ואשר לא יעבד בו ולא יורע » מוסב לכל השמק שמחמת הנחל השוטף בו לפעמים, לא יורעו בו כי ייגעו לריק, לפי שהנחל יסטוף פרו יגיעם; ובעמק היו עורפים העגלה ומניחים דמה על האדמה ולא מכסים אותו עד כי כבוא עליו שטף הנחל ינקחו, כל' הם אינם מכסים על ההורג אם ידעוהו, אבל אם נעלם מעיניהם לא יחפסו אחריו, ועמ"ש בפר' ויגש על יורה את העגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו, וגם מ"ס ריש פר' חקת על ענין פרה אדומה; וידוע שבמים הקדמונים בהגלות עון כבד היו זוכים בתולות יפות מראה לסכך חרון אף האלילים בהקריב להם המעולה שבקרבנות; והתורה חלק נימוס אבנר זה, לכפרת עון הרציחה החמור, ונתה לערוף עגלה החסובה בכהמות מחמת רכות כשרה; ומלאנו ג"כ שם עגלה להוראת אשה היובה, לולא חרשתם בעגלתי (שופטים

י"ד י"ח), לעגלה חֶשֶׁת דוד (ט"ב ג' ה'): — (ה) הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לְוִי. הַסְּהֹטִים
והשופטים הנזכרים בסו' ב' :

פְּרִשְׁתַּת תִּצְאָה

(ז) וּגְרַחַת אֶת רֵאשֶׁהּ. אֵין אֲנוּ יוֹדְעִים מִשֶּׁפֶט הַנְּשִׁים בִּימֵי מֹשֶׁה כִּשְׁתֵּיהֶנּוּ
לְאִישׁ, עַל כֵּן לֹא נֹכַח לְהַבִּין עַל כּוֹרֵן מִזֹּת אֱלֹהִים; כִּרְאֵה כְּרוֹר שְׁמֹת « וְהִסִּירָה אֶת
« שְׁמַלְת סִבִּי » ר"ל שֶׁלֹּא תִשָּׁב כְּבֵית כֶּשֶׁפְחָה בְּלִי הַחֲלִיף הַכְּנֻדִים שְׁעֵלִיה בְּיוֹם
שְׁכֻנָּה, וּבְיוֹם הַהוּא (כִּהְיָה בְּנִשִּׁים) לֹא נִתְקַשְׁטָה לְמִזְוֹא חֵן בְּעֵינֵי זָרִיךְ, אֲבָל הִיתָה
דוֹאגָת לְנֶפֶשׁ קְרוּבִיךָ, וּלְנֶפֶשׁ הַכְּנֻדִים הַיּוֹתֵר מְכוּעָדִים שְׁלָה; וְהִאִישׁ טָרַם כּוֹאֵז עֲלֶיהָ
בִּיאָה רֵאשֻׁנָּה (« וְאֲחִ"כ תְּכוּאֵ אֱלִיָּה וּבַעֲלִתָּהּ ») כְּרִיךְ שִׁדְכָר עַל לִכָּה וּבִטְיַחְנָה
שְׁכֻחַת חִיקוֹ תִהְיֶה לוֹ וְלֹא כֶּשֶׁפְחָה, וְאֲ"כ גַּם גִּילּוֹחַ הַרְאֵשׁ וְעִשְׂיַת הַלְּפָרְנִים לֹא
לְגִוּוֹל תַּעֲשֶׂה, רַק לַעֲשׂוֹת כְּדֶרֶךְ יֵתֵר הַנְּשִׁים בְּטָרַם יְבוּא יוֹם כְּלוּלֹתֶיהֶם; וְכֶשֶׁם
שֶׁהִכְלָה תִשָּׁב בְּבֵית אֲבִיָּה יְמִים אִזּוֹ עֲשׂוֹר מִיּוֹם שֶׁנִּאֲרַסָּה עַד יוֹם כְּלוּלֹתֶיהָ וּבִהֶם הִיא
קֹלֶת דוֹאגָת בְּעֹזְנָה בֵּית אִמָּה לְלֶכֶת לְבֵית אִישׁ זָר, כֵּן הִיא תִבְכֶּה אֶת אֲבִיָּה וְאֶת אִמָּה
יֵרַח יְמִים, וְאַחַר שֶׁכְּעָה כֶּפֶשׁ בְּדַמְעוֹת וּתְאוּהָ שְׁנִית לַחֲיֵי עֲדוּנֹן, יְבוּא אֱלִיָּה; וְכִ"ז
לְמַכּוּעַ זֹמָה מִבְּ"י, וּבְכֶשֶׁם עֵיר אִזּוֹ מְדִינָה לֹא יַעֲנוּ הַנְּשִׁים לְמַלְאֶת חֶפְזָן יָרַם, אֲבָל אִם
יִמְאָזוּ אֲשֶׁה נֹשֵׂאֶת חֵן בְּעִינֵיהֶם, יִמְתִּינוּ עַד שִׁיּוּדַע לְלֶכֶם בְּכִירוֹר אִם הִיא אֲהַבָּה
אֲמִתִּית וְיִשְׁאוּהָ, אִזּוֹ יִזְכְּרֶנּוּ הִיא וְיִסְלַחֶנּוּ; וְיִמָּה שְׁכַתָּב וְהִיָּה אִם לֹא חֲפֻצַּת בַּה
וְשִׁלַּחַת לְנַפְשָׁהּ וְגו' ר"ל אֲפִילוֹ אַחַר זִמְנֵן אִם שְׁבַעֲתָהּ בַּה שְׁלַחְנָה לְחַפְשֵׁי, לֹא כְּדֶרֶךְ
לִיקָחֵי עַבְדִּים עַד קְרוּב לִימֵינוּ שֶׁקָּנוּ לָהֶם בְּכֶסֶף אֲשֶׁה יִפְהָ לְפִלְגָשׁ, וְכַעֲבוֹר יְמֵי נְעוּרֶיהָ
הַכְּרִיחוּהָ לְעַבְדוּת פְּרָךְ, אִזּוֹ כִּאֲשֶׁר שָׁכְעוּ בַּה מְכֻרָה לְחַבֵּק חִיק אֲשֶׁה אַחֲרָת; כְּרוּךְ
אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַבְּדִילָנוּ מִן הַתּוֹעִים וְנָתַן לָנוּ תוֹרַת אֱמֶת! וְהַמְּבַאֲרִים וְכִרְאֵשׁ רֵאשֵׁי
בְּקָשׁוֹ לְמִזְוֹא סְמוּכִים לְסִדְרַת מִזֹּת אֱלֹהִים, וְדַעַחֶם כְּכֹנֵה, כִּי מֹשֶׁה הִיָּה שׁוֹנֵה תוֹרַת ה'
לְיִשְׂרָאֵל, וְכִמוֹ שֶׁהִיָּה זֹכֵר כֵּן הִיָּה הַיּוֹמֵר, וּמִזֹּה אַחֲת תּוֹכֹר לוֹ אַחֲרָת, אֲ"כ יֵשׁ קֶשֶׁר
בִּינֵיהֶן; וְסַמִּיכוֹת הַכְּתוּבִים כֹּאֵן, שֶׁאִם יוֹסִיף נְשִׁים יֵאָהֵב אַחֲת מֵהֵן בְּיּוֹתֵר, וְתִהְיֶה לוֹ
קֶשֶׁת בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, וְלֹא יוֹכַל לְהַדְרִיךְ בְּנֵיו כְּדֶרֶךְ הַיִּשְׂרָאֵל, כִּי בְּרִאשׁוֹת הַיְּרִידִים מִתְקוּטְטִים
זֶה עַם זֶה יִבּוֹשׁ וְלֹא יִשְׁמַעוּ לְקוֹלָם, אִזּוֹ תִדְבַק נֶפֶשׁ הַבְּנִים בְּאַחַד וְיִשְׁנֹאוּ אַחֲרָת, וּבְכֵן
לֹא יִלְוִיחַ לְיִמּוּדָם וּמוֹסָרָם, כִּי לְהַלְלַחָה אֱלֹהִים כְּרִיךְ מוֹרֵא הַאֵב שֶׁהוּא מֵאִישׁ עַל הַנְּ

ורחמי האם שמדברת על לבו, ובכן אהבה ומורה ידבקו יחד, שאם יחסר אחד מהם, יגרע מוסר הבנים או לא יגליח מכל וכל, והיו לבנים סוררים ומורים, ובגדלותם יהיו לגזלנים ורוחצים ויִתְּלוּ על העץ; וראשית מלית אלה היא ענה נסתרת שיקח האיש רק אשה אחת, ודודיה ירוהו ככל עת, ויראה חיים עמה; ולא חסר לקיחת נשים הרבה, כי ידע בחכמתו שבהיות מנהג הימים ההם והארצות ההן לקחת נשים הרבה, ימרו בו, ולא רצה לבא בטרוניא עם ברותיו, אבל ככל פעם שבא לידו לשים תחת עיני האדם כמה רעות נמשכות מרבוי הנשים. לא חדל מלהזהיר ע"ז ברמו ע"י ספור, מהראשון שלקח שתי נשים הוא למך (הערת שד"ל) שבעבור זה היתה קטטה בכיתו (כי איש הרגתי לפעמי, פר' בראשית), עד שלמה שנשוי הטו את לבו; וכן כאן היתה כונת התורה לתת ענה נסתרת שלא ידבק איש מב"י באשה נכרית, וכ"ש אם כבר נשוי הוא, כמו בנדרים שיעלה שלא לאסור אסר על נפשו, ובמשפטי העבדים שכונתה ללמד שלא לקנות כ"א כנעמה לשעבוד עולם; וכן פי שנים שנותנים לכבוד (עמ"ש ע"ז עפר' תולדות) שאמרה מאחר שאתם נוהגים לתת לכבוד פי שנים, לא יגרע בן השנואה לתועלת בן האהובה, ואל תאמרו גם יעקב עשה כן שיוסף בן האהובה היה לשני שבטים על פני ראובן בן השנואה הכבוד, כי בחללו יועי אכיו ניתנה בכורתו ליוסף (ד"ה א' ה' ח'), לא מפני שכן השנואה היה: —

(יח) בן סורר ומרה • המנוה הזאת תרצה כמשפט קשה, לולא נודע לנו כי בימים הקדמונים היה לאב שהוא ראש המשפחה משפט חיים ומות על כל בני משפחתו, וזה מה שאמר יהודה הוליאוה ותשרף (פר' וישב), ולא מפני שהיה שר ושופט בעיר; וכידאי לא ירע שזאבות (וכ"ש האם) יכלאו רחמיהם מכניהם וימסרום להריגה, ואם כשכרותם או בחרון אפס יהרגים לא ינקו: — **(בא) וכל ישראל ישמעו וייראו** • באמרם אם לא חסה עין השופטים על נער, כ"ש שלא תחוס על הגדולים כחזק חטא משפט מות: — **(כב) משפט מות** • כ"ל של' משפט אינו נופל כ"א במה שבין אדם לחבירו, וא"כ לפי הפשט לא היה נתלה כ"א הרולח; אבל חמת גוואל הדם יש לה כדאי קִשְׁד בזה, ולא יניח נבלת שוכחו למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ, כמו שעשו הבנעונים בימי שאלו (ש"ב כ"א יו"ד): — **(כג) כי קללת אלהים תלוי** • לפ"ד הטוב שבפירושים הוא דברי ר"מ בנמרץ (סנהדרין מ"ו): (הביאן רש"י « משל לשני אחים וכו' »; וקללה היא ל' הקל וחלוול כמו

« קללה נמרצת » (מ"א כ' ח') שלא מלאנו ששמעי ארר את דוד, רק הקל בכבודו (ועמ"ס ע"ז בפר' לך ובלק); וה' כחן באדם נשמה משכלת למען ישכיל להיטיב, וזה נשתמש בה להרע, א"כ זולו במתנה חביבה שנתן לו האל, ובתלות אותו נגד השמש כניכול מרחיס אותו לאל ואומרים לו « ראה מבחר יצירך הכבדא כלכלך סף תם ככהמה ! » ואיני יודע מה הכריח רשב"ס ואחריו המבאר לנתה"ס ושד"ל לפרש ולא תטמא את ארעך שהכונה שמוה לקבדו כדי שלא יטמא בי ניגע, ולא פירשוהו דוגמת ותטמא הארץ (סוף פר' אחרי מות), אם טמאה ארץ אחותכם (יהושע כ"ב כ"ט), ל' חילול, כי תחת היותה אדמת קודש תחולל בעון יושביה **בְּהִרְאוּת** עליה ערות דבר :

כ"ב

(ה) **כי יקרא קן צפור** • במקרה תמצאם ולא תלך לנקשם, לא שאסרה תורה לידת החיות והעופות המותרים באכילה, אבל ידעה בטבע נפש כ"י שלא יעשו הניד עיקר עסקם : — (ו) **והארכת ימים** • כמו למען יארכונו ומיד שבעשרת היצרות, כלו' תמקיים אחות ארץ כנען באומתכם ימים רבים, כי בשמור דרכי המוסר (שראש להם כיבוד אב ואם) ודרכי הדקדק (ורחם על הנהמות יורה דקת הלכב) תמקיים האומה ומסורותיה לא תנחקה : — (ז) **המלאה** • כלו' הורע אשר תזרע ; והיה ראוי להיות המלאה בטעם מפסיק, כרביע, ותקנ"ש בטעם משרת במונח : — (ח) **לונות בית אביה** • לונות קודם אירוסין (שד"ל), אבל לא היתה נסקלת לפי שרימתה את ארוסה והיה לה להתודות לו שנתה, אבל על שעתה נבלה בישראל, עם קדוש שכנותיהם זנועות : — (כב) **גם שניהם** • לא בלבד האשה השוכחת בריתה עם בעל נעוריה, רק גם המפתה אותה יומת; והכניס באן מלת גם לפי שכנותיה בית אביה סוקלים אותה לבדה ולא המפתה אותה : — (כח) **ושכב עמה** • בעל כרחה, שכן כתוב והפשה, והיא לא נשתמעה לו, שא"כ לפי מה שכתבתי למעלה (פסיק כ"א) ראוייה היא ליסקל :

כ"ג

(ג) **גם דור עשירי** • לפי שבשמור כ"י יחוסם, הממורים אינם ראויים

להתחבר לשום שבט ; והממורת אולי לפי הפשט היתה מותרת לינשא לכ"י (שד"ל).
 סאל"כ היה מזהיר גם עליה כפרט : — (ה) **על דבר אשר לא קדמו וגו'**
ואשר שכר וגו' : שני דברים, הראשון בלאתכם ממזרים ; ואין אנו יודעים בכיור
 מקיס מסעית כ"י טרם ישלחו המרגלים, וכאזיה אופן קרכו כ"כ לעמין ומואב עד
 שאלה מפני קורבתם היו מחויבים לזאת לקראתם בלחם ומים ; אבל כ"ל שבאמרו
 בלאתכם ממזרים א"א שידבר על מה שאירע זה ארבעה חדשים **בְּקֶרְבָּם** אל ארץ
 בני עמון ומואב, רק בודאי מדבר בשנים הרבה קידם לכס ; ואם מלזנו ביהושע
 (ה' ד') במדבר בדרך בלאתם ממזרים, כונתו בכל הדרך שהלכו במדבר מיום זאתם
 ממזרים, אבל זה לא יתכן במשה שהיה מדבר עמם ; ובפעם שניה בכוואכס דרך
 ארצם. לא בלבד שלא קדמו אתכם בלחם ובמים, אבל אחד מהם סכר ג"כ עליך את
 בלעם כדי שלא תכלה פרי אדמתו (עמ"ש פס' בלק על פסיק עתה ילחכו הקהל
 וגו') ; ואם כתוב וגשען לגבול מואב שלפ"ד כינתו שמלז שם מוזן ומנוחה, לא כל
 המואבים עשו כן, רק היושבים על הגבול (בני ער, עמ"ש למעלה כ' כ"ט), והם הניחום
 לעבור בארצם וסיפקו להם מים ומוזן : — (ח) **כי אחיך הוא** : כלו' ראוי גם
 הוא להתעב כי לא קדמך בלחם ובמים, וזא לקראתך ביד חזקה למנוע ממך מכווא
 דרך ארצו, אבל אחיך הוא, קרוב לך יותר מהעמונים והמואבים : **כי גר היית**
בארצו : עמ"ש בספר שמות (א' ח', וי"ד ג') שהמלכים שהרעו לישראל היו מן
 הרועים, ועכשו היה מולך עליהם איש מזרע אחר, ועמו האמור בד' סדרות ראשונות
 של ס' שמות טבעו בים, והמזרים הנמלצים בסוף ימי משה לא הרעו עם כ"י, ולהפך
 הם מגזע הנותנים להם אושפוז בארצם : — (ט) **דור שרישי** : אחר שאבי אביו
 התנייר, כבר דבק לבו כך ותיכל להתחתן בו ; או ר"ל (לפי הפשט ולא לפי הדיון)
 שדור שני הם הטף הנולדים כבר ולמדו מאבותם לשנאך, ובניהם (דור שלישי)
 כראותם הללחתך, אולי תזכח השנאה מלבם, ותיכל להתחתן בהם ולחיות עמהם
 כשלום : — (י) **דבר רע** : דבר מכווער בזנות ומשכב זכור ומעשה אונן, ובעל קרי
 לאונסו יתרחק יום אחד מן המחנה, ולא ילחם עם יתר העם (וטכילה לבעלי קריין
 בעת שלום היא תקנת עזרא, ת"כ ברכות כ"א ;) ; וכ"ז להזירם שנהייתם חונים
 על פני השדה ישמרו עצמם בטהרה כדי שלא יולדו בהם תחלואים רעים הלחווים
 בהם במחנות אנשי הצבא, וגם זאתם יכסו שלא תפסיד האוויר (שלא כדעת שד"ל) ;

ואם כתב (פסוק ט"ו) כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך, הוא ליראם כדי שיהיו ככל אלה, שאם היה אומרם להם בדרך ענה לטובתם לא היו שומעים; וכן עשו גם רז"ל שקבעו נט"י בכרכה בכקר וקודם סעודה, לפי שאם היו יועלים המין העם ליטול ידיהם לא היו שומעים, עכשו שקבעו הדבר חובה, נוהרים בו: — (טו) **אשר ינצל ונו'**: א"כ אדוניו אכזרי עד שהונרך להגלל ממנו (לפי שהיה לו לכתוב אשר יברח), שאם לא כן מדוע לא יחזירוהו לאדוניו? הלא גם ב"י משתעבדים בעבד כנעני לעולם! אבל כמו שחזק ב"י העבד יוצא לחירות בעין משחתת או בשן נופלת, כן יזילו עבד מיד אדונים קשה: **באתר שעריך** במקום ב"ד שיפסו כינו ובין אדוניו הכא לבקשו (שער עירו, פר' חיי טרה; וכוזעו עלה השער, רות ד' א'): **לא תוננו**: בהבטיחך אותו שיטב לבטח אתך לתמו אח"כ בשכר ביד אדוניו: — (יח) **קדשה**: לא כל זונה תקרא קדשה, רק המקדשת אתגנה לאילימים ומפקרת עצמה לעבודתם, ויהודה חשבה לתמר כזונה ובה עליה לשם זנות ולא לשם ע"א, אבל אח"כ בשלחו לה את גדי העוים, בוש חירה רעהו לשאול היה הזונה ושאל עליה היה הקדשה, כדי שאנשי המקום יאמרו שלא להשביע יצרו בה עליה רק לעבודת אילי הארץ: — (כ) **תשיך**: תתן כספק, והוראת ההפעיל היוצא בהיה לשלישי היא תעשה באופן שכספק **ישך** הנכרי כלו' יויקחו וינשך מבשרו כנחש; ובהוראת נשיכה ממש נקוד בכנין קל עמיד **ישך** כחולם, ולהוראת נשך ותרכיב **ישך** כפתח וכאן באס"ף בה בקמץ: — (כב) **לא תאחר**: יש בהוראת טרש זה גם מהוראת חדל, לפי שהאחר איזה דבר בנקל יחדל מעשותו, וכן כי בא יבא לא יאחר (חבוק ב' ג'), לא יחדל לבוא, כי כן כתוב לפניו אם יתמהמה חכה לו; וכן כאן לא תאחר, כי בנקל תחדל מלשלמו:

כ"ד

(א) **כי מצא בה ערות דבר**: א"כ אם לא טעף לא ישלחה, ובשני הוא אומר **ושנאה**, כלו' גם אם לא מצא בה שנית ערות דבר, אם חשקה נעשו בה אחר גירושי הראשון ונשאה גם כי ידע כמעשה, ואח"כ נתחרט על מה שעשה, יגרשנה: — (ד) **אחרי אשר הטמאה**: נכונים דברי שד"ל בתרגומו, שבקחתו אותה שנית אחר גירושי השני נראה כעושה סחורה באשתו, ושם לה עלילות דברים לתתה

ביד אחר לשעה, ולקחתה שנית אחר זמן, וזו תועבה היא המרפה אֶסְרִי המוסר והכניעות, ומביאה רעות על האדמה: — (ט) זכור את אשר עשה וגו'. והשמר מלה"ר, ודע שהלרעת תבוא למדכרו לעונש כדי שיכדל מב"א ויהי לכו בעיניהם: — (יח) וזכרת כי עבר היית וגו'. והיית לועק על חמס שהיו עושים לך ואין לך מזל; וכפסוק כ"ב וזכרת וגו'. תזכור כי עבד היית ולא היתה לך נחלת שדה ורכס, א"כ לא ירע לנכד כהשאירך לעני יתר פליטת קיורך ובזורך:

כ"ה

(ו) יקום על שם אחיו המת: כהזכיר יחוסו יזכירו שם המת ולא שם היבס: — (ח) לא חפצתי לקחתה: שלשה טרשים הם אבה חפץ ורצה, כמו יתר הנרדפים גם הם לא ישמרו פקידתם ולפנימים יבואו איש תחת אחיו, אבל הגדר ביניהם כ"ל שאבה ר"ל שרודף מדעהו אחר הדבר, או מדעתו ממאן לעשותו מבלי שתהיה שם סבה המביאתו לבקש הדבר או להתרחק ממנו; חפץ: הוראתו רדוף אחר הדבר או המנע ממנו מחמת איוו סבה; ורצה הוראתו שאחרים דברו על לפו והוא קבל דבריהם; וא"כ לא כתב כאן לא אבותי לקחתה כאומר חכם תדברו על לבי כי אינני שומע בקולכם, רק לא חפצתי כאומר לא מזלח חן בעיני ואין לי חפץ בה: — (ט) וחרצה נעלו: כאומר לא אדם חשוב אתה מאחר שלבנע כסף ירושת אחיך לא תחפון להשאיר לו שם בישראל, רק אחד הנבילים אתה שאפילו מעלים אין ברגליו Mascalzone; והמנהג הקדמון היה שהגואל הקרוב לה נושא, כמו שיסופר ברות ובתמר כלת יהודה, רק התורה שמה גבול לזה, והזיקה היבמה לאחי בעלה ולא ליתר הקרובים; ועיין במשחלל ודבריו ינעמו לכסף: — (יז) זכור וגו'. אחר שקיים למעלה כי תועבת וגו' כל עשה עול, זכר העול שעשה עמלק לישראל וזיה למחות זכרו; וזה איננו לקבוע בלב ב"י שנאת עולם על המריעים עמם, רק בהעשות הם שכת אף ביד ה' על העמלקים והכנענים להשיב בראשם חמס ותועבה שעשו, ידעו כי כן יעשה גם להם אם יתעבו לעשות כמוהם; וזכרת רז"ל בקבעם קריאת פרשה זו בשבת שלפני פורים היתה לחק בלב ב"י שראו לשמור כל מזות ה' בקידה עזומה, כי בסור קלת מאחת מהנה, נוכל להביא על עצמנו מרות גדולות, כי כל המכות מהחכמה העליונה והנפלאה ילאו:

פרשת תבא

כ"ו

(ג) **הגרתיו היום** : נראה כי מלות הכאת ביכורים היא בכל שנה ושנה שכן כתוב (פר' משפטים ותשא) « ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אליה, » ובפר' קרח (י"ח י"ג) « בכורי כל אשר בארלם אשר יביאו לה' לך יהיה, » אבל הסודא (א' ארמי אכל אבי ונו') לפי הפשט לא היו מוויים לארמה כ"א פעם אחת כשיירשו את הארץ ויתישבו בה, לפי שאין במשמעה שיאזרוה מדי שנה כשנה כמו בוידוי מעשר שאחר כך (פסוק י"ג) : — (ח) **ארמי אבר אבי** : אברהם היה מעבר הנהר שכן כתוב ביהושע (כ"ד ג') « ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר, » כלו' מהלאה לנהר פרת, ומשפת מזרח של נהר פרת עד שפת מערב של נהר חדקל (Tigris) היא הארץ הנקראת ארס נהרים (Mesopotamia), וא"ל ידק על אברהם וגם על יצחק ויעקב אחריו שהיו נדים ממקום למקום בלי מושב קבוע, לומר שכל אחד מהם היה **ארמי אבר** ; ומה שהיו קוראים לאברהם בשם **עברי** (ויגד לאברהם העברי, פר' לך לך) אינו מתנגד לזה, כי לפי ארמו היה ארמי ולפי המחוז שבו נולד היה עברי ; וכן הפלשתיים נקראו (שא"ז י"ד) בשם אמורי גם כי ממזרים נולדו ולא מכנען (עיין פר' נח), ואולי נקראו אמורי מחמת גובה קימתם, מל' בראש אמיר (ישעיה י"ז ו') שענינו עקף רם וגשא, וכן הוא אומר (עמוס כ' ט') על האמורי אשר כנובה ארנים נבהו : **לגוי גדול וגו'** . כלל שאחריו שני פרטים **גדול**, כלו' **עצום** שהוראתו חוק מחמת כריאות גופו (ועלם ידי, למעלה ח' י"ז), ורב במספר : — (ו) **וירעו** : גמלו אותנו רעה, וענו אותנו כדתם עלינו עבודה קשה : — (ז) **את ענינו** : ידוע שהמדבר בַּחֲמִית לבו לא יכלכל דבריו, וישנה וישלש ענין דיבורו במלות שונות, וכן כאן **ענינו עמרגו ולחצנו** הכל אחד, ורו"ל דרשום ; אבל אם נבוא לחקור על נבולם כ"ל שיש לומר **שְׁעָנֵינוּ** ר"ל שפלות ערכנו, **עמרגו** ר"ל העבודה הקשה שעבדנו, **ולחצנו** הוא חוסר מזון ומלכות שהיה לנו ; ובפסוק שאחר זה בירד חוקה ר"ל מכות חזקות, ו**בוורע נשוירה** מכות המורות שעוד לא שב אפו ויוסף להכות, וב**מירא גדול** : מכות מפחידות, ושמתיו מפורש מפי מורי ורבי שחו"ל בשם רבו גד"ל, משרש ראה, כתרנומו וכחוננון וברכין, במראות גדולות

ונפלאות, ומכאן סמך לדבריו גם ממדרש רבותינו בהגדה של פסח ובמורא גרור
 זה גלוי שכינה ; וכאמת שרש ירא נגזר משרש ראה, והוראתו פחד אדם ממראה
 עיניו אשר יראה ; ובאותות ובמופתים • שתי מלות אלה-באות יחד או אחת
 במקום חכרתה, וכן אמרו בספרי (הביאו המבאר) אות הוא מופת ומופת הוא אות,
 ואני גדרתי גדרם למעלה'ו' כ"ב : — (יג) ואמרת וגו' • לא לפאר נדקתן, רק
 בהיותו מוכרח להתודות לפני חכיריו (שם) לא יתודה יחסדו בו שלא הפרש
 מעשרותיו) כדאי לא יסקר לפני המקיס, ויאמר כמו שעשיתי אני כן עשה גם אתה
 וכך את עמך ואותי : — (יד) בזמא • ע"י טמא, כתתי ממנו לטמא, רק סאלתי
 לכל איש טרם קרוא אותו לאכול עמי, « הטהור אתה אם לא ? » כדרך שעשה
 אחימלך עם דוד טרם תת לו לחם הפנים, גם כי לפי חוקי התורה לא היה רשאי
 לתת לו ממנו ; ולפרש בטמא בהיותו טמא לא נ"ל ; ודמת לפ"ד ר"ל לאלילים
 שהם פגרים מתים (ויקרא כ"ו ל'), וכן וילמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים (תהלים
 ק"ו כ"ח) ; ושיטתם בתיבת לבת לסעודת הבראה שטושים לאלילים לא נ"ל, כי
 סעודה זו היא לכבוד החיים ולא לכבוד המת, וגם לא היה מפסיק דבריו בתיבות
 לא בערתי ממנו בטמא ; וכ"י בעת ההיא היו עובדים אל אחד הכל היו נוטים
 אחר ע"א, ה"כ ישתבחו לפני המקיס שהרימו לו מתנותיו ולא לאלהים אחרים : —
 (יז) האמרת • גם זה מל' אמיר (עמ"ש למעלה פסוק ה'), וכן לא תעמר
 בה (פר' חלף), והתעמר בו ומכרו (טס), יתאמרו כל פעלי און (תהלים ז"ד ד'),
 שענינם גדולה, הגדלת האל בכחך אותו לאלהים ובשמך חקין, והוא הנדילך
 בעשותו אותך לעם סגולתו וגו' ; וגם בהוראתו הנהוגה שרש אמר יס בו מהוראת
 גדולה, לפי שהמדבר (מל' ידבר עמים תחתנו, תהלים מ"ז ד') מנהיג אחרים לקבל
 דבריו כטעמים ובראיות שנתן, אבל האומר אינו מביא שום טעם לדבריו, והוא
 כמו מלך שלטון המלצה, ועבדיו שומעים בלי חקיר אם נכון הדבר אם לא :

כ"ז

(א) ויצו כישה וגו' • מפרשה זו נראה ולא נראה שאכנים גדולות לכתוב
 עליהן לחוד, ואכנים שלמות לכנות בהן מוכח לחוד, כדבריו המשתדל ; אבל מס' יהושע
 (ח' ל') נראה שלא היתה שם כ"א הקמת הכנים אחת לכנות בהן מוכח להעלות

עליו עולה ושלמים ועל קירותיו כתבו ואכניו היו גדולות ושלמות, שב"י במקום חניתם מלאו אבנים גדולות על פני השדה, או מחוברות עדין לקרקע ע"י אדמת עפר, ונתקו אותן **וְעָרְכִין** זו על גב זו בלי עשות מהן גזית, ולא כל פניהן החיטובות טחו כשיר רק דבקין בו, וסתמו מקום פניו הנשאר בין אבן לאבן, והוא שנשמש כשרש **שיר** ולא כשרש **טוח** (וטח את הבית, מלורע), ועל האבנים עמנו כתבו (מלאנו בלוחות ל' כתיבה גם כי דבריהם חרותים עליהם); וכן היה דרכם לכתוב על גוף האבנים בלי החליק פניהן, שכן בלוריס הנמלאים בארץ ערב במקום הנקרא Wady Moussa (עמק משה) ימלאו עיד היום דברים רבים חרותים מכתב זה (Cuneiforme), ודורשי עתיקות ישתדלו להבין משמעם; ונ"ל שכתובה זו לדורות היתה, והמוכח בנראה לזכות עליו וגם לזכרון, וע"כ חשבו השבטים שגם בני האבן וכני גד וחזי שבט המנשי בנו גם הם מוכחם לזכרון וגם לזכר: — (ג) **את כל דברי החורה הזאת**: הארורים שמפסיק ט"ו עד כ"ו שהם יסודי המוסר, וזרונים הם מיד כבוא לארץ לכרות כרית שיעשו להפך ממשפטי הכנענים העושים כל אלה, ולחק בריתם על אבן: — (ט) **הסבת**: בל' ארמי שרש סבה ענינו ראה (יסבה שהכל סוכין ביופיה, ת"ב מגילה י"ד:), ואולי ממנו שרש **סבת** זה בלה"ק: **היום הזה נהיית רעם**: בקבלך עליך הנרכות והקללות (סד"ל); אבל לא ביום ההוא קבלון עליהם רק כבואן לארץ, ונ"ל כיון כדברי המבאר לכתה"ס שהיום הזה הוראתו גם דבר שהתחיל מקודם כל זמן שלא פסק, להפך **מעשה המורה** דבר שעדין לא התחילה היתה: — (טו) **מעשה ירי חרש**: מעשה ידי אדם ובלתי ראוי לעבדו (סד"ל): — (כה) **לוקח שחר**: לפי הפשט הוא הדיין כי בו נאמרה בכל מקום לקיחת שחר, אבל יש במשמעו (כדברי ראב"ע) גם עד סקר אם יטעה הדיינים ויגרום מיתת איש נקי, כמו שיש ודאי במסיג גבול כל החושש ממון מתחת בעליו באופן שזה לא יוכל להכיא ראה על חמס הנעשה לו, ובמשנה עור בדרך כל המטעה איש הכוסח עליו בדבר מה והוא מטעהו, ובמטה משפט גר וגו' כל מטה משפט איש רפה ידים שאין רב ריבו; והתחיל בע"ז כי היא עיקר, ואחריה הזכיר קלת דרכי מוסר, ואחריהם ג"ע וש"ד:

כ"ח

(ח) **באסמך**: באזכורתך, והתיבה מל' ארמי, וכן דרשו חו"ל בדבר הסמוי מן

העין ; וכן סמיו מכאן, הסר ; סימתא, מטמון (ערוך) ; ואולי מזה גם סס סומא
היושב בחסך וכל דבר מכוסה ממנו : — (י) כי שם ה' נקרא עריך .
שכסמבדרים כך יקראו לך עם ה' וראוי אתה לפס זה כי ה' ערוך : —
(יא) וחותריך . מל' יתר שפת (פר' ויחי) כלו' והגדילך, וכן פירשתי גם יתר הכנ
(פר' מטות) : — (כ) המארה . שפסלם לא יקבל שכר מעמלו ; המהומה . היא
פרי המארה, שפסלם נכבד וכדסה בגרתו, והיא הפך ההשכלה ; והמגערת . קסה
היא ממארה, שפסלם מתרדמת לבו וישלח ידו לאיוזה דבר **להושע** מידו **עניו** .
לא ינלוט, והיא הפך ההלכה : — (כב) בשחפת . מדוע נסחף אכירך (ירמיה מ"ו)
ט"ו) ר"ל הוכה ארץ כמו ע"י ברד, נסתחפה סדך (משנה כתובות, פ"א מ"ו) נפסדה
ע"י ברד, וכידון נחשת (ט"א י"ו ו') מתורגם ומספח דנחשא, ח"כ **שחפת** היא
מכת התבואה ע"י ברד ; קרחת . מגורת כי אש קרחה כאפי (פר' האזינו) ;
וברלקת . מגורת דלק שהוראתו הראשונה רדוף על ההרים (שד"ל), כמו על ההרים
דלקונו, והקו"ף במקום גימ"ל שבשרש דלג ; וכמו שפרש עלה הפעיל הוראתו הכית
אש בפעילת הנר (אז גם כמה שיהיה) כדי להעלות שלהבת, כן **הרליק** כל"ח, ומה
דרקת שלפנינו ; ובחחרר . משרש חרר (עלמו חרה מני חרב, איוב ל"ז) ; **חרב** .
מל' חורב שהוראתו יובס ; וכל-אלה מכות התבואה הן, וכולן ענינן חיס גדול השורף
ובן **שדפון** מגורת שדף (שדופות קדים, פר' מקץ) הוא ג"כ ל' שרפה מחמת הרוח
הכווער הנושב מארץ ערב ושורף התבואה ; וירקון . הפך השדפון, ששכלי התבואה
לא תכאנה לידי כישול ותשרנה ירוקות : — (כו) שהין . מל' אש שחונה חסא
בטומה (ת"כ יומא כ"ג) : שענינו **חפיה**, לפי שראשיתו היא שדבצר יתחמם ;
והעפודים (אז הקרוי **הטחורים**) לא ידענו בכירור מה הם, ובפלסחים כימי
שזאל היו למכת מות ; גרב . כל"ח גרבי יון ענינו כלי חרס, וגם כאן אחר **הגרב**
יבא **חרס** והס שני מיני Krätze, seabbia ; ומלכנו בזיבב שלקח לו חרס שבר
כלי חרס להתגרד בו ; ואולי מן גרד נהיה Krätzen, grattare ומוס, Krätze :
— (כח) שנעון . לא שנעון ממש, רק עשות מעשיו בלי טוס סכל כמעשה המשגע ;
וכן **עורון** שזינו משכיל לראות מה שטוב לו או רע לו ; ובתמהוין **לכב** . מגורס
חמה, שפסלם נדחס ואינו מגין דבר ; ושרש **הום** שמתנו מהומה, וחמה שממנו סס
הבהוין, טויהס ממלת **מה** שנטרפת דעתו כאיש חס ושזאל על הכל « מה זאת ? »

— (כט) באפלה : באפלה סלו, שהוא תמיד באפלה: שד"ל : — (לכ) לאל ירך :
 לכח ירך, אין לכח ירך להילס, וכן יש לאל ידי (פר' ויאל), ואין לורך להפוך המליצה
 (כדברי המבאר לכתה"ש) ולומר ואין אל לירך : — (לג) רק עשיק : כמו אך
 שמה (סוף פר' ראה) שענינו תמיד, ורק קשה מאך כמו שפירשתי אלל אפס כי לא
 יהיה כך אביון (למעלה ט"ו ד'), כי בלרה האדם הוא המיד עסוק ירלון, אבל בימי
 ההלכה בזהו הוא שמה אבל לא תמיד, כי אין זה משפט האדם על הארץ; וכפסוק
 כ"ט השתמש במלת אך, וכאן שפול הדבר מוסיף על מלתו : — (לו) ועברת
 שם : ושם מעורב עם עובדי אלילים תוכל למלאך חפנך ולעבוד אלילים גם אתה :
 — (סו) תלואים לך סגנר : בְּאֵלוֹ אֵינֶם כֵּךְ רַק רְחוֹק מִמֶּךָ וְלֹא תוֹכַל
 לשמרם (שד"ל) :

כ"ט

(ג) ולא נתן ונו' : שלא היה שים דור שהיה באמן לה' כמו דור שני הנכנס
 לארץ : — (ד) לא ברו שלמתיכם : הלכתם הדרך לאט לאט באופן שמחמתה
 לא בלו : — (ה) לחם לא אברתם : לא נגטרחתם להזיל כסף לקנות לחם כי
 היה יורד לכם מן, ולא נגטרחתם לשתות יין או סכר למנוע מעליכם תחלואים רעים
 כי בריאים הייתם : — (ח) למען תשכירו : כמו שהתחלתם לאכול פרי אדמתכם
 בירושת ארץ סיחון ועוג, כן תשכירו ותלליחו מכאן ולהכא אם תשמרו מצות ה' :

פרישת נצבים

ראשיכם : המיבחרים שצנכס, והם : שבטיכם : ראשי הסבטים זכידס שצנכס
 או מטה לרדות היושבים תחתם ; וקניכם : הם השופטים, כי לא ימנו שופט כ"א
 איס כז באנשים ; ושטריכם : — (יג) כי את אשר ישנו פח : שד"ל פירש
 שאין הכונה על הדורות הבאים, רק על יחיד מישראל אם לאויו סבה נמנע מלכזב ;
 אבל מדוע לא ידבר על הדורות הבאים ? והלא ענין כל פרשה זו וגם פר' וילך
 הבאה אחריה מדבר בהם, שכן כתוב (ל'ה') « אל הארץ אשר ירשו אבותיך, » והאבות
 הם הדור שהוא יושב בו, א"כ בכנים מדבר ; וכפר' וילך (ל"א כ"ט) « וקראת אתכם
 » הרעה באחרית הימים ; » וגם לדורי דורות הוא מדבר, שכן כתוב « ושכ ה' אהיך

« את שנותך ורחמך ושכ וקנך מכל העמים » וגו', וזה לא היה עתיד להיות כ"א
 אחד דורות הרבה : — (טז) ותרואו את שקוציהם : בהיותכם גרים בארץ
 במשך ארבע מאות שנה יכלתם לראות ולהבין שלא בלבד אין ממש בזלילים ההם,
 אבל הם נ"כ סיקולים ונילולים המתעבים את הנפש בעבודתם המכוערת : —
 (יח) בשרירות רבי : משרש שור שענינו ראה ; אלך אחר מה שלני רואה ומכין
 שטוב הוא, כלו' אולי דעתי נוטה מן האמת, אבל לי כראה כי כן טוב לעשות, ע"כ
 גם אם שנית לי לא תחול קללה עלי : הרוה את הצמאה : אחרי שקלי במאזני
 בחינתי דברי כל המפרשים שבידי, אני בוחר בפירוש המבאר לנתה"ס שרואה וצמאה
 הן שני שמות המקרה, כמו טובה ורעה שנטבעים הם שמות התאר ומשמשים
 להוראת דבר טוב או דבר רע ; ורוה הן החטאות הנעשות מתוך שובע,
 וצמאה הן החטאות הנעשות לתיאבון, וספות משרש ספה הקרוב ליוסף כמו
 עולותיכם ספו (ירמיהו' כ"א) ; ואם האים הזה יפתה אחר ע"ו ויאמין בה, לא
 יחטא עוד ד"מ עם הקדושות לתיאבון ובאקראי בעלמא כמו במעשה פעור. רק דרך
 קבע ומתוך שובע, כי הוא סוכר לעשות טוב, כמו בימי רחבעם שנס קדש היה בארץ
 (מ"א י"ד כ"ד) ; ולפי פירושי זה היה ראוי לתרגם רוה ודנותא, וזמאה שלותא, לפי
 שהחוטא לתיאבון כשיצרו נוצר עליו ונולחו ואחר חטאו ניחם על מה שעשה, הוא
 קרוב לשיגג ; ולמען זה היה כמו למען יכרת (הישעיה' ד') שענינו באופן, וכן למ"ד
 של נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה (פר' אמר) לאשמה בה (סיף פר' ויקרא) :
 — (כא) וראו את מכות וגו' : אם רובם ככולם יטעו אחר ע"ו לא אם האחד
 יטעה, שכן כתוב והכדילו ה' לרעה מכל שנטי ישראל (פסוק כ'), א"כ אין נתפסים
 עליו אחרים, וכן הוא כיתב למטה אשר עזבו, וילכו ויעבדו, כולם ל' רבים : —
 (כח) הגסתרות וגו' : כנית שני אחר שע"י הסופרים (וכרה להם אהים לטובה!)
 נתפרסמה תורת משה תוך המון עם ב"ו והתחילו ללמוד בה ובה עזבו האלילים
 ודבקו באל אחד, היתה מזהה על ישראל לחקור על עיקרי אמונתם, כי כל כמה
 שיעמיקו החקירה בהם כן ידבקו בה ; כ"ס בימינו שאין לדאג שמה מתוך חקירתו
 תלך לו תקלה ויכנס בלבד ספק על עיקרי דתנו ועל יושר מצותיה ; מלבד כי פסק
 מדתי יתר העמים הפיתוי הגדול שהיה מביא גם ב"י לעבוד אל נכר, הוא הזנות
 והניאוף לשם ע"ו שלא בלבד לא היו נחשבים כעבירה עי גם ככשרון מעשה היו

נצבים בעיני דורות ראשינים; עתה כל כמה שנקור בעיקרו תורת משה הנדל
 אמונתו בה, וזה נשתבח ונתהלל; אבל בימי משה לא היה הדבר כן, כי מלמד הפיתוי
 הגדול שזכרתי המפיל עיני שכלם ומשים להם חסך לאור, אמינה באחדות ה'
 הכנסת עתה באזני ילד בן חמש שנים, היתה להם דבר קשה להבין ולהניח; וז"כ
 אם ילך איש כשרירות לבו, כלו' אם יתן דעתו לדרוש ולחקור על חזרת משה ועל
 תורת העמים ע"ז, אולי יביאנו יגרו להאמין בע"ז ולעזוב את אלהי ישראל; על כן
 סיים כאן הנסתרות כלו' עיקרי דת משה וטעמי מלותיה הנעלמים הם לה'
 אלהינו, והננרות הם לנו ולבנינו, ומה הם הננרות? לעשות את כל
 דברי התורה הזאת כלי פקטוק:

ל

(ג) ושב ה' אלהיך את שבוךך. סד"ל פירש בתרגומו ובמשתדל סס
 שבות משרש שוב כמו לווה משרש לוו, אלא שבמשתדל הוא מפרש « ישיב אותך
 » למעמדך הראשון, « ובתרגומו הוא מפרש « ישוב הוא אליך » לשון נופל על לזין
 « ושבת ער ה' אלהיך, » ובנוי של שבותך כמו כנוי של הכצעקתה (פ' וירא)
 שאינו ר"ל לעקה של סדום, רק לעקת אחרים עליה, אף כאן שבוךך ר"ל שבות
 ה' אליך; אבל מלאנו (יחזקאל ט"ז ג') ושכתי את שבותהן את שבות סדום, ושם לא
 נוכל לומר שכוונתו שישבו ה' אליהם, כי סדום ואחיותיה אינן נחלת ה'; על כן כ"ל
 ששם שבות נגזר משרש ישב הקרוב לשוב כמו ושכתיבנית ה' לארץ ימים (תהלים
 כ"ג ה') שהיא במקום וישכתי, וכן אם ישב ישיבני (ש"כ ט"ו ח') המקור מן ישב
 והעתיד מן שוב כי עיקר שניהם הוא שב, והיושב באיזה מקום שב אליו פעמים רבות,
 וענינו מעמד כפירוש הראשון של סד"ל, בעוד ששב בכינוי הקל הוא להוראת פירוש
 שני של סד"ל, ומשניהם יצא פשט המליצה כדרך ל"הק הקלרה במלכותיה, ושם ה'
 אלהיך אליך והשיב שבותך; ובנכוחת יחזקאל על סדום, ושם ה' והשיב שבותה, כלו'
 ישיבה שנית למעמדה הראשון, והשמיט אחד משני הפעלים כי נשמע כבר מאליו, כמו
 לא תבנה אתהן נזית (פר' ימרו), טזני קמח (ישעיה מ"ז ב') ודומיהם: —
 (ד) נדרחך. כל אחד מהנדרחים שלך, וסיים וקבנך והביאך וגו', פעם מסב דיבורו
 אל כל העם כאחד ופעם אל איש ואיש ביוחד, להורות שכולם ערכים זה לזה ואחד

לכולם וכולם לא' ידרשו הכלחת האומה וטובתה: — (ו) וכל וגו' יסיר מלכך ערלתו
המאטמת ומטמטמת אותו, ויחסך ללב מה שאנו מיהסים למות, כלו' יסיר ה' ממך
הסבלות המעלים מעיניך כי אהבת ה' היא חייד, ובכן תאהב את ה' בכל לבבך ובכל
נפשך, כלו' תשכיל כי טוב לאהבה אותו ותהפוך לאהבה אותו: — (ז) את בר
הארות האלה - אלה היא קללה הבאה מחמת שבועה, או השבועה עצמה שאם
סקר דבר תבא עליו קללה; וכאן שהאל ברת ברית עמם קבלו עליהם לעשות
דטונו, ואם לא תבא עליהם הקללה, ה"כ ראויה היא להקרא בשם אלה: —
(יא) לא נפראת היא סמך - באופן שלא תוכל לשמרה או להנין תועלתה, ועל
כן בפסוק שאחריו כתב דרך גומא « לא בשמים היא » אם ע"ד שאמרו חז"ל
« לא ניתנה תורה למלאכי השרת, » אם לומר לא נעלמה תועלתה מדעתכם;
« ולא רחוקה היא » ששמעת מדברים עליה כדת עם רחוק שגריך לשלוח שם
לקחתה, כדרך שעשו בני רומי ששלחו מלאכים לארץ יון להביא משם תורת סולון:
— (יד) בפך וברכבך לעשותו - עיקרי המניה הזאת הם דברים שיעברו
תמיד על פך, כמו שלמדת מאכותך ששמרו דרך ה' (עמ"ש בפר' וירא על פסוק כי
ידעתיו למען אשר ירא את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה') וערכים ללכך
לעשותם, כי בשמך אותם. תתענג נפשך: — (טו) את החיים זאת הטוב -
החיים כלומר הטוב, והמות כלומר הרע, וכן « מות תמות » שנאמר על אד"ר
(עמ"ש ע"ז בפר' בראשית), וכן « זאת עשו וחיו, » « ויאמנו דברכם ולא תמותו »
(פר' מקץ), וכן למטה פסוק י"ט « החיים והמות נתתי לפניך » כלו' « הנדחה
» והקללה, » וכן עוד למטה פסוק כ' « כי היא חייד ואורך ימך לטבת על האדמה; »
ופסוק כ' כולו פרט למה שכתוב לפניו « ובחרת בחיים למען תחיה אתה וחרעת, »
ובאיוה אופן תבחר בחיים? באהבך את ה' אלהיך כי היא חייד, כלו' שמירת מצות
אלה היא תנאי עיקרי לטוב אומתך לקיומה על האדמה אשר נשבענו:

פרשת וילך

ל"א

(א) וילך משה - כ"ל שאין כונתו שמשם הלך אלל ישראל לדבר אליהם, כי
כזהיה רוצה זאת היה מקהילם אליו לפני אהל מועד, כמו שאומר למעלה (כ"ט א')

ויקרא משה וגו'; ועוד מהמשך הדברים נראה ששרשה זו נקשרת עם פרשת נלכים
 והן גוף אחד עד סוף פסוק י"ג; וא"כ הוראת וילך זה היא כמו בפסוק « וילך הלך
 » וגדל « פ'ר' תולדות) כלו' היסוף גדולה על גדולתו, וכן וילך משה וידבר,
 הוסיף על דבריו (אעפ"י שהיה לו לכחוב וילך הלך וידבר), אולי יגע בדבירו ונח
 איהו רגע ממנו (ע"כ לא כחב הלך ודבר שהיה נצמץ שלא פסק), וכשהחיל שנית
 אמר להם ראו כי כשל כחי ולא אוכל עוד לנצח ולבוא כלו' להשתדל כמה שמוטל
 עלי (ע"ד ברוך אתה כבאך וברוך אתה בנאתך, פ'ר' תכף), וא"כ טוב שיהיה לכם
 מנהיג אחר, ומלבד זה גם אם יהיה כחי עוד כימי קדם, ה' אמר אלי לא תעבר את
 הירדן הזה: — (ו) חזקו ואמצו: שרש חזק עיקר הוראתו על הגוף, ואמץ על
 הנפש, וכנגד שני השרשים יש בפסוק שתי לשונות, אל תיראו ואל הערצו;
 והרבה לשונות של מורא יש בל"הק ירא פחד ערץ חתה (ככנין נפעל) דאנ
 חרד וזל גור שער; ירא הוא הפטיט שבכולן, שדס רואה הסכנה וירא
 לנפשו; פחד: היא פתאומי; ערץ קרוב לרעש ורעד דביק עם ספני, אם יבאו
 ערילים עליו תשפל נפשו ולא יוכל להם; חתה היא היראה הגדולה שבכולן כי ענינו
 ירידה (קרוב לשרש נחת) ושכירה; ובספר יהושע (פ' ט') הוא אומר הערץ נגד
 חזק, ואל תחת נגד ואמץ, כי כח הנפש גדול מכח הגוף, ובהשגל היא יושפל בודאי
 גם הוא, לא כן בהפך; דאנ-הוא הפטער על העתיד וחרד על ההוה בבקשו בכל
 תאמצי כמו להרחיק מעצמו הסכנה; וזל (מגזרת וזלתי עפר, פ'ר' האיזו) קרוב
 להוראת ערץ, והוא הודעוץ הגוף מחמת פחד אי דאנה; גור הוא איש הבינים בין
 ירא וראנ, סובל הרה ונוטער פן הגדל ותרכה; שער ר"ל ששער הראש תסמר
 מחמת פחד: לא ירפך - משרש רפה המתנגד לשרש חזק, וכמו שזה בכנין הפעיל
 (החזיק-ב) ר"ל תפס בכח, כן רפה בהפעיל ר"ל תפוס לא בכח והניח לנפול
 ארצה, א"כ כרדף היא לעוב, אבל פחות הוא ממנו כי לא יורה עזיבה גמורה, ונמשש
 נזכר גם על עוב; ולא ירפך ורא יעובך: זו ואין לרדך לומר זו: — (ט) ויתנח
 אל הכהנים וגו'. לא שְׁנַחְנְהוּ להם ממש כי שָׁמְהוּ מצד הארון (פסוק כ"ו),
 אבל שם על לבם להשתדל בכל כחם להפיצה ולקיימה בקרב ב"י, ולמנמה זו עוה ג"כ
 מלות הקהל שאחריה: — (י) מקץ שבע שנים: לסוף שבע שנים כדברי חז"ל
 (רש"י) בתחלת השנה השמינית: במועד שנת השמטה: שד"ל בתרגומו פירש

כמו בזמן שנת השמיטה; ולי נראה שפע"י שנת השמיטה מתחלת בחודש השביעי
 שכן ראוי לעבודת האדמה, מ"מ השנה מתחלת לב"ו מניסן, וסדר המועדים פסח
 שבועות וסוכות, וא"כ גם על חג הסוכות של שמינית יתכן לומר שהוא מועד של שנת
 השמיטה ותיבת **במועד** עיניה באחד מן המועדים, או קרא לסוכות בשם **מועד**
 כיחוד כמו שקראו לו החג (מ"א ח' ב'), וגם בדברי ר"ל נקרא כן, לפי שנהיותו
 בימי האסיף בזמן שכל אחד הביא תבואתו לבית, תגדל אסיפת העם והשמחה בו
 יותר משאר החגים; וגם באלקנה מלאכו שהיה עולה לטילה רק פעם אחת בתקופות
 הימים (ש"א ח' ב'), וכן קורא לחג האסיף תקופת השנה (פר' תשא); וביתר החגים
 גם אם עלו לא נתעכבו שם כ"א יום אחד להקריב קרבנותיהם, ולמחר היו שבים
 לערים לבתלי ה**הַטָּרָד** ממלאכת אדמתם, וכן כתוב בענין קרבן פסח (פר' ראה)
 « ופנית בבקר והלכת לאהליך, » וא"כ לא יהיה להם פנאי לשמוע קריאת התורה;
 וכן שלמה המלך איחר חנוכת הבית מחדש בול הוא חסון עד ירח האתנים הוא תשרי
 לשנה הבאה (מ"א ו' ל"ו, ח' ב') למען יוכלו כל בית ישראל להאסף אליו: —
י"ד ואצוננו י"ש לפתשו ל' מיכוי ושררה, וגם ל' זוי. כהוראתו הנהיגה, שכן כתוב
 אחריו (פסוק כ"ג) ויזו את יהושע בן נון ויאמר חוק ואמן; ומינוי יהושע לראש
 ומנהיג סופר לנו כבר בפר' פילחס (כ"ח כ"ג), וא"כ כאן אינו מדבר במינוי רק
 בלוי ה' לו שיחוק ויאמן; וכן ביהושע (א' ט') יש מפרשים הלא לוייתך ל' מינוי, אבל
 כונת הפסוק הלא לוייתך לאמר חוק ואמן, והדברים שם מכוונים לדברי משה כאן:
 — **טו** ויעמד עמוד הענן על פתח האהל. כי לא עם משה לבדו דבר
 רק גם עם יהושע, ומתוך הענן היה יולא הקול, וכן בכל פעם שדבר עם אהרן ומרים,
 ואולי ג"כ היו נופלים ונלווי עינים, אבל משה היה נכנס בכל עת אל הקדש, וה'
 מדבר לו פה אל פה מכין שני הכרובים (סיף פרשת נשא ובהעלותך): —
יז ועיבתים והסתרתני פני: בהסתירי פני מהם יראה באלו עובתים, אבל ללא
 תהיה כונתי לעונם, רק להטות לבם אי שנית; וזה ג"כ פשט פסו' « ואנכי הסתר »
 וגו' שח"כ; כשאעובם ישוכו אלי מיד, אבל לא אשמע תפלתם עד שירצו עינם,
 מפני שהרכו לחטוא בפנותם אחרי אלהים אחרים: — **כא** וענתה השירה וגו'.
 השירים היו נכבדים בעיני ב"י כמו שהעירתי כבר במקומות הרבה, וזה שנחס כי
 יראה כי עם בניות הוא; וא"כ בלמדם השירה המפוררה הזאת בע"פ לא יטו מאחרי

אלהיהם לנצח, כי השירה הזאת תזכירם כי כל צרותם באו עליהם מחמת עונם עבדות ה': **ידעתי את יצרו** - ממה שאני רואהו עושה היום, ומיבות « אשר הוא » וגו' הן ביאור לקודם להן: — **(כב) ויכתב משה** - מאמר מוסגר, לפי סוּצו את יהושע שבפסוק שאמריו חוזר אל האל שכן כתוב ואנכי אהיה עמך: — **(כד) ער תמם** - ר"ל אף מה שכתוב בתורה אחר פסוק זה: — **(ל) כל קהל וגו'** - כל זקני השבטים, כלו' כל השופטים והשוטרים והנקלים אליו:

פרשת האזינו

ר"א

(ב) לקחי - משרש לקח, דברים נכוחים הלוקחים ומושכים נפש שומעם אל אשר **סִדְּבָרָם** יחפץ, והוה כמטר המכה בכח על הארץ ובאלו עורף הזמחים (ואם מלאנו בפר' וזאת הברכה « אף שמיו יערפו טל » לא יכחיש פירוש זה כי כונתו סס, שמיו יורידו טל כשופע כמו מטר היורד בכח, וטל משוכח ממקור כי מן הידי האדמה וולד וישמין האדמה יותר מן המטר שהוא מן האדים העילים מן היס); **וְאָמַרְתִּי הִס דְּבָרִים הָאֲמֹרִים בּוֹמַם**, ונס כי נפרדים הם, עושים רושם בלב שומעם (עמ"ס למעלה פר' תבא על את ה' האמרת היום), והס יולו כטל; **בשעירים** - הם מטר הכא ברוח סעירה, ולעשבי השדה וכ"ס לאילנות אינו מועיל, אבל לדשאים ששרשם קרר ואינו יורד עמוק מועיל; **והרביבים** הם הנשמים היורדים לאט לאט, ונקראים בשמם כי מרכיבם פרי האדמה ועשב מזרוע זרע: — **(ג) חבו גורל** - סד"ל בתרגומו מסב אותו אל שמים וארץ האמורים למעלה, אבל כוכל לפרשו ג"כ מוסב לשומעים, שבהם הוא חפץ שלקחור ואמרתו יעשו רושם: — **(ד) הצור תמים פעלו** - כסס שבמעשה קרח, ב"י תחת התודות פשע קרח ועדתו נקהלו על משה ואהרן בתלונותם לומר « אתם המתם את עם ה' », כך יש לומר שאמרו גם על נורת התעכבם במדבר מ' שנה ומיתת כל הדור ההוא היוולד ממזרים שה' לא עשה עמם כמשפט ויִסְרָם יותר מדאי; וה' היה רואה שבדאי גם כדורות הבאים על כל צרה שתבוא עליהם חלף התודות פשעם יאמרו כן, וזה שאמר למעלה (בפר' וילך) « כי ידעתי את יצרו » אשר הוא עושה היום « וגו', כלו' אעפ"י שיש לו לדאג שמא בתלונותיו יגרע גם הוא כאבותיו מהכנס לארץ, עכ"ו הולך הוא אחרי יצרו ומתאונן, על כן כתוב את

השירה הזאת ולמדה להם, כי תחלת דכריה מניד שה' צור ישראל מגן עליהם ועל ידו כשנכים ונזולים מיד אויביהם, וא"כ אך טובים יבקש, ואם ייסרם כודאי פעלו תמים ובמשפט ייסרם, והוא **מֵאֲמַת** דכריו ולא ילך אחר העול **לְעֵוְתָם וְרֵאֲחֵהוּ** קיומם; וא"כ שחת לו' אם שחת הדור ההוא (למ"ד במקום את כמו הרגו לאבנר, ט"כ ג' ל') **לֹא בָנִיו**: אבל לא שחת גם הבנים עם האבות, והוא מאמר מוסגר, **מוֹמִים**: מוס ופסע שהיה בהם גרמו כל זאת, השכילו זאת אתם דור **עֲקֹשׁ וּפְתַרְתֶּהוּ**: עקש הוא המעשק דכריו באחת, ופתלתל, ככפל אותיות שרשן, הוא המעקשם בכל; ודכרים אלה ככל התורה ראויים לדור שמשע עומד בו וגם לכל הדורות הבאים, שבדברים כאלה זאת היא תשובתם, ולא יאמרו אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה כי גם כששחת הדור בשביל מומן, אותו שחת ולא בניו: —

(ו) **תִּגְמְרוּ־זֹאת**: בתלונותיכם עליו כאלו מטה משפט הוא: **עַם נָבַר**: מזד מחשבותיו השפלות והנכוות; **וְלֹא חָבֵם**: מזד סכלותו שאינו רואה כי ירוץ לקראת רעתו; **אֲבִיךָ קָנָךְ**: שורש קנה הוראתו בימים הקדמונים הכנס לטדה ועבוד האדמה להביא הכיתה תבואתה, ואח"כ הושאל להורות היות הדון על דבר מה, יהיה איך שיהיה, וכן מלאנו (פר' לך לך) « קונה שמים וארץ; » וכאן הוא אומר הלא הוא אביך והוא אשר קנך, אביך הוא כי עשך, והוא אשר קנך כי כונן אותך במלכך הטוב שאתה עומד בו היום: — (ז) **עוֹלָם**: משורש **עָלַם** שהוראתו הסתיר, עת נסתרת, ומן העולם ועד העולם ענינו מהעת הנסתרת שקודם כריאת תבל עד העת הנסתרת שאחר חזרת תבל למהו וכהו: — (ח) **יֵצֵב גְּבוּלוֹת עַמִּים**: טד"ל החזיק בפירושו רש"י שהאל הליב שבעים אומות כמספר שבעים נפש שירדו למצרים, וזה נכון מאד מאד, אבל הוא ע"ד הדרש; ולפי הפשט כ"ל שיש לומר שהליב גבולות יתר העמים (חזן מבני כנען העתידיים לכסול ביד ישראל) באמור להם עד פה תבואו ולא תוסיפו לפי צורך כ"י כמספרם שהוא היודע עתידות ידע בהם שירבו, למען תשארו להם ארץ רחבת ידים; ומלאנו בראש הפסוק בהגמל, א"כ כנחלה הוא מדבר, מלבד שגם גבולות ל' רבים לא יתכן אם פירושו ראשון עיקר לפי שאחד יהיה גבולם וקצבם, ועוד רק ע"י דוחק נמלא שבעים אומות בכני נח, ויום יום נתוספו עמים ישמעאל מן מדין אדום וזולתם: — (י) **בֶּאֱרֶץ מִדְּבַר וְגו'**: דרך השאלה על גלות מצרים שהאזנים לקראת ישראל כחיות טרף: **יִסּוּבְבַנְהוּ**: להנילם

מנשיכת החיות : יבוננהו . ואחר שהזילם מידם, לימדם בינה ושמרם והזילם מכל סכנה : -- (יא) **כנשר יעיר קנו** . להזירו מאויב הזודה כפשו, ובמה יעיר קנו ? ברחפו כלו' בהניעו כנפיו אלל גזוליו, הם הנשרים הקטנים, להוליד קול למען יקילו, ואח"כ פורס כנפיו ולוקחם על אברתו ; ושמעתי שהיה בין תלמידי שד"ל מי שסבר שהראוי **גזוליו בוי"ן שוף**, על הגזולים קנו, כי היה קשה לו שבני הנשר יקראו בשם **גזולות** כמו בני היונה ; והמשל כאן שהאל גלה את אוון ישראל, טרם הוטיאו אותם ממזרים, שדעתו להזיזם משעבוד כדי לתת להם תורתו ולעשות מהם עם חגולתו, וזה ענין « בהזיזך את העם ממזרים מעבדון את האלהים על ההר הזה » **והגזלות** שם אהיה והוי"ה (עמ"ס עליהם בפר' שמות), ופירש דבריו בפסוק שאחר זה באמרו שהוא ית' לבדו נחם בדרך והראם שלא היה עמו לעזרו אל ככר, רק הכל עשה הוא בעלמו כי אין זולתו ; וגם שד"ל בתרגומו פירש קרוב לזה, שהאל השכינם במקום מיוחד (**בדרר מושב על ישראל**) באופן שלא היה עמם (עם ישראל) אל ככר המפתה אותם לשעבודתו, ורומז על גזירת התעכבם במדבר ארבעים סנה שבראית כעונם ואך לטובה היתה להם, כי נשתרשה בלבם אהדות ה' בהיותם כמה שנים מובדלים מכל אומה עובדת אלילים : -- (יג) **ירכיבהו על בתי ארץ** . כמו « ועל במותי יעמידני » (תהלים י"ח ל"ד), וענינם הסר כל מונע מלפני איש כדי שיגיע למנתתו, ובהשגבו במקום גבוה בחגוי סלע ימנע מרודפיו להורידו מסס : **רבש מסלע** . ר"ל הגליחו הגלחה כפלאה, שאפילו הסלעים שבמדבר היו נותנים לו דבש וסמך, וכן בתהלים (סוף פ"א) ומאור דבש אשכיעך, ורומז בזה גם לעתיד בשבתם בטח בארץ נחלתם : -- (יד) **יזבחו לשרים** . משרש שדד שיקרו שדד, אלילים רעיו לב המביאים שוד ושבר על כ"א, ועל כן יתרחקו מהישוב כי לא יוכלו לראות בטובתם ויבחרו לשבת במדברות ; ונקראו ג"כ שעירים כי לזיורם בדעתם בעלי שער אז מכווערי המראה כ"כ שרואיהם תסמר שערת ראשם ; ומקרא זה ראינו על קדמות שירה זו והכתבה בימי משה, שאם לא כן איך יתכן לומר על השדים « חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם » ? והלא ישראל במדבר היו זונים אחריהם ! (פר' אחרי מות), אבל במזרים ארץ שמנה ועושה פרו תבואה בשופע לא היו יודעים אותם, כי לפי דעת המאמינים בהם לא היו שוכנים שם, ובזאת ב"י למדבר התחילו לירא מהם, ולא פסקה עוד יראתם מדעתם : **שערום** : מל' כמו שער כנפשו (משלו

כ"ג ז') שענינו חשב, ומה ל' שיעור כל' חכמים, ואעפ"י שהשי"ן ימנית כבר נודע שכימים הקדמונים לא היו שתי שינוי"ן רק הימנית בלבד, וכשבאו בעלי הנקודות לנקד הבינו שערס האמור כאן מל' « שערו חרכו מאד » (ירמיה ב' י"ב) כלו' לא פחדו מהס, אבל ממה שכתוב למעלה **הרשים** וגו' כ"ל שפירושו לא עלתה על לב אבותיכם שיהיו אלילים כאלה בעולם: — (יש) **וינאץ** • הנאץ, ופעולו בקרבו: — (כ) **דור תהפכות** • דור הפכפך ההפך דעתו כרנע, שבים אל ה' ואומרים חטאנו, ולמחר זונים שנית אחר אליליהם, על כן « **אין אִמָּן בם**, » אין להאמין גם אם יכתו בריח לעבוד את ה': — (בט) **ותלהט מוסרי הרים** • בירכתי ההרים, שהם כמו יסוד להם, האדמה שמנה יותר מבמישור ובעמק, אבל גם שם תנוח חמת ה' ותשחית את יבול הארץ: — (כר) **מזי רעב ולחמי רשף** • שד"ל כמשתדל פירש מזי ולחמי שם דבר, ובתרגומו שם התאר, וכ"ל שזה הנכון, יהיו מזי רעב כלו' שרופי רעב (רד"ק, עיין בנתה"ש, למזל לאתנא, דניאל ג' י"ט), ולחומי מושך רשף עמו וגם קטב מרירי, ושרש לחם ענינו אכל (כי תשב ללחום את מושל, משלי כ"ג א'), ה"כ לחומי ר"ל אִבְוִלִי, שהרשף והקטב אוכלים אותם, ורק שן וחמת במשכים אחר השלח גם: — (כח) **ואבר עיצות** • בעל עטות אוכדות וכתלות ובלתי קיימות: — (לב) **מנפץ סדם גפנם** • לערך גפננו, וכן יתר הפסוק, כלו' הם בעלמם מוכרחים להודות, אם לא ברכים בינם לבין עצמם, שעלינו השגחה פרטית מאת האלהים: — (לה) **וחש עתידות** • פעל יולא בבנין הקל במקום וּמְחִישׁ בבנין הפעיל, כמו « **ושב ה' אלהיך את שבותך** » (פר' נזבים) במקום והשיב, ומוסב לאל או ליום אידם, רק לפרש שעתידות הוא נושא פעל וחש לא כ"ל, כי מלאנו שלא ישמור כל' נקבה בין יחיד לרבים (וענינו קמה, ש"ה ה' ט"ו) אבל בין זכר לנקבה ישמור והיה לו לכתוב וְחִשָּׁה: — (לו) **ואפס עצור ועזיב** • שד"ל בתרגומו הביא פירוש חדש על המליצה הזאת הנמלאת עוד בס' מלכים (סי' כ"א כ"א) ופירש: ואין עוד הפרש בין עזר בכית הכלא ובין עזוב לחפשי כי כולם ינאקו תחת עול העבדות, וגם פ'יליפסוזן הביא פירוש זה בשם De Wette; אבל במלכים ב' (י"ד כ"ו) שמלאנו « **ואפס עצור ואפס עזוב** » כ"ל שלא יוכל לפרש כן מפני כפל מלת

אפס ; על כן כ"ל שיש לפרש כהוראת יתר מלות אפס שבתנ"ך שהוראתם נרדפת להוראת רק ואך (עמ"ס פר' ראה על פסוק אפס כי לא יהיה בך אביון) ועמו הנזכר למעלה או עזר בבית כלא או יושב בדד, ואין חולה עליו ומבקש טובות : — (לט) **אני אמית ואחיה** • בלי ספק אללי שמכאן ראינו לחיית המתים מן התורה כדברי רז"ל, מה שאני מוחזק אני רופא ומה שאני ממת אני מחיה ; ומאחר שהאל ע"י נבואיו לא הושיא מלב ב"י הדעה הזאת, ולא זיירה לעיניהם ככוזבת, אבל קיימה ע"י נבואות (כמו ביחזקאל סי' ל"ז), יש לנו ללמוד שדעה אמתית היא גם כי לא נבין איך תוכל להיות ומה תועלתה : — (מז) **הרנינו גוים עמו** • שד"ל פירש גילו אתם ישראל, שנגלות אתם נפרדים כגוים הרבה, רק אתם תמיד עמו ; ויש לפרשו ג"כ **הרנינו** פעל יוצא כמו ולב אלמנה ארנין (איוב כ"ט י"ג) ; אתם גוים שהשררה בידיכם, אל תכנידו עולכם על עמו, רק הרנינו אותן, פן יקום דמו מידכם : **וכפר אדמתו עמו** • ע"ד בני בעור (פר' בלק), אדמת עמו יכפר וינקה מחטאותיה : — (מד) **הוא יהושע בן נון** • עכשו שמת אהרן היה יהושע משמש במקומו אלל משה, מכ"ס שעתה תש כחו של משה (עמ"ס ריש פר' וילך), ומשה לימד השירה ליהושע, וזה לימדה לכל ישראל : — (מו) **שימו לבבכם ונו'** • אלה דברי משה האחרונים אל העם שנשבים מלד קיורם ויוקר ערכם :

פרישת וזאת הברכה

ל"ג

(ב) **ה' מסיני בא** • אינו מדבר במתן תורה כמו שהעירנו כבר שד"ל, ש"כ היה לו לומר אל סיני ולא מסיני, אבל כונתו השגחת ה' על ב"י כלכתם במדבר, שבא למו תקף ומיד כשנלטרכו לו, ועוב מלאכיו ובה לעזרתם : **סימינו אשרת** • כדברי שד"ל הנכונים מאד, מדרוש שיפולי ההר, ו**אשרת** הוא הנפרד מן **אשרות** (עמ"ס על סה זס בפר' חקת), אבל אין כונתו על אשרות הסגנה בלבד, רק על ירכתי כל ההרים שלגפון ארץ ערב שישראל התהלכו שם, וה' התעורר לעזרתם ועשה להם ניסים : — (ג) **חבב** • כדברי שד"ל, מה שאדם מתוך **חבה** נושא **בחבו** (איוב ל"א כ"ג) כלו' בחיזוק, ושד"ל חבב קרוב לשרש חבא או חבה (וינחתם שמה, יהושע ב' ט"ז) ; וגם שורש חפף שממנו שם **חפה** קרוב להוראה זו, כי **החפה תחפה**

ותחניף היושבים תחמיה ; וכונת הפסוק כד' אף אם אתה אוהב שבטי ישראל וכולם שקדושים הם (ע"ד בכור שורו, למטה פסוק י"ז, שכונתו הוא שהוא בכור שיר) הם בידך כאלם שיש לו חפץ שאינו מניח מידו ליד אחר פן יפילה ארצה, ונס מחוך חמתו תמיד הוא מביט בו ומשתעשע, הלא גם הם עשו מה שמיטל עליהם, וקרבו אליך לקבל דכריך : **מְדַבְּרֶתְךָ** : אולי היה ראוי להנקד **מְדַבְּרֶתְךָ** מל' « ומדכרך נאווה » (ש"ס ד' ג'), ונקדו הדלת בדגש ופתח כמי שעשו בתיבת **מְדַבְּרֶת** אליו (סוף פר' נשא, עמ"ס סס) ; או נראה לנקדנים שהמ"ם שימושית, שלא כל דברי האל קבלו בכת אחד, רק מעט מעט כאלם המורה לבנו ומלמדו מעט מעט : —

(ה) **ויהי בישרון מלך** : גם בפרשה הקודמת גם כאן בוחר בשם זה להוראת עם ישר וזדיק, וכונת הפסוק כדעת שד"ל, ונגד דברי האומות המלעיגות על ישראל באמרם שהם עם בלי מלך וכלי הנהגה מדינית, שכשנתאספו ראשי העם ונשיאי שבטיו לשמוע דברי ה' אליהם ע"י משה (עמ"ס ריש פר' מטות), חדלו להיות המון עם והיו לנוי מסודר : — (ו) **ואל ימת וגו'** : כמו אל תרכו תדברו בבהה נבהה ילא עתק מפיכם (ש"א ב' ג'), שאל מושך שני הדיבורים יחד, כן כאן (כדעת הראב"ע) כונתו « ואל ימת ואל יהי מתיו מספר, » לפי שמתו מספר הוראתו בכל עקים אוכלוסים מועטים ולא מרובים ; ודברי ברכה אלה לראובן היו רמוז מוכחה לשמעון שנתמעטו אוכלוסיו מחמת עון פעור, ולפיכך לא קבל גם כאן ברכה : — (ז) **ואל עמו תביאנו** : מן המלחמה, כי הוא יהיה הכנחר להלחם בראש (שופטים א' ב', כ' י"ח) :

— (יא) **ברך ה' חילו** : של ישראל האמור למעלה (שד"ל), וברכתו של לוי היא יורו משפטיך וגו' : — (טו) **הררי קרם** : מזה נראה שכבר בימים ההם ידעו שההרים הגבוהים שבירכתיהם האדמה שמנה ביותר, הם שגולרו תחלה ליתר ההרים שנתהוו אח"כ ע"י רעש : — (טז) **שכני סנה** : כדברי שד"ל, הר הסנה, שנקרא סיני לזכר הסנה, וכשמשה נהג שם את לאץ יתרו היה נקרא חורב (שמות ג' א), ואולי זה היה שמו מפני שזר החלמיש הוא ואין עליו שדי תבואה, והוא כמקום חרב :

— (כ) **ברוך מרחיב גר** : ברוך האל המרחיב גבול גד, המגליחו בכל מעשי ידיו, ע"ד כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך (פר' ראה) ; הללחת גד תגדל כ"כ עד שיהיה ראוי לברך ה' עליה, וכן ברוך ה' אלהי שם (פר' נח), ה' יהיה עמו ויורה לכל שהאף אלהיו בעזרו עד שראוי לכרכו בשם אלהי שם : — (כא) **חלקת מחקק**

צפון · שד"ל כתרנומו פירש כמו יתר המפרטים, כי שם נקבר משה; ואזני שמעתי
 פזר משמו שבשם **מחקק** זה אין הכוונה על משה, רק כונת הפסוק כי שם נמצאים
 שדות שמנים הראויים לשרים ורוזנים הגוזרים חקים על היושבים תחת משטרים;
 כי מלבד שכונת גד בשאלו הארץ היא לא היתה כלל מפני שידע שיקבר שם משה,
 הנה הר נבו בחלקו של ראובן ולא בחלקו של גד (עיין סוף מסעי ויהושע י"ג כ');
וכפון שהוא קרוב לַצפון אין לורד לפרשו טמון ונקבר, רק מוכח ועומד ועמיד
 להיות נץ כלו' להתגלות בקרוב, וזה גדר בין שרש לפן לשרש טמון: — (**כב**) **יונק**:
 שרש **זנק** בל' חכמים קלח, תחת הויכוח (ת"ב זכחים כ"ה): תחת הקילות, דיה אם
 זנקה (משנה חולין פ"ב מ"ו) כלו' אם קלחה דמה למרחוק, וכן בור זינקא (ת"ב שבת
 ע"ו): פירשהו' לוטריקון « בור זה נקי, » אבל ב"ל שהוראתו בור מקלח מים ועל כן
 מימיו נקיים, לא כדעת רש"י שענינו בור חסר מימיו; וכן כאן **יונק** ר"ל יקפון
 וידלג; (במשנה מס' מקואות פ"ב מ"ו המסנא את הטיט ללדדין קרוב למסלק,
 ושלשת הפעלים זנק סנק וסלק אחד הם בחילוף אותיות): — (**כה**) **שחקים**:
 נקראו השמים כן לפי שהם ממותחים ומרודדים כטס, מל' ושחקת ממנה הדק (פר,
 תשא), וכן רוקיע משרש רקע: — (**כו**) **מעונה אלהי קרם** · מוסב למעלה,
 ובגאותו הוא רוכב שחקים שהם מעונה לאלהי קדם, וחסרה הל"מ ד'; ומתחת
זרועות עורם · שנעלם מידיעת אנוש קצ ובבול כחן, הן בעורך: — (**כז**) **ויכחשו**
אויביך לך · שד"ל פירש יכחשו מעשיהם הקודמים כאלו א"א שהם עשו הנבזרות
 המסופרות עליהם, ויפה פירושו; אבל מה שפירש על פסוק משנאי ה' יכחשו לו
 (תהלים פ"א י"ז) כנוי של לו מוסב לאל, כ"ל שיש להסבנו ג"כ אל « עמי » ואל
 « ישראל » הנזכרים בפסוק הקודם, אעפ"י שבתיבת « **עַתָּם** » שבחלי הפסוק
 האחרון הכנוי בל' רבים, כי כן דרך שם כולל, שידבר בו ל' יחיד ורבים:

ל"ד

(ו) **בית פעור** · הוא הר נבו שעל ראשו בית האליל הנקרא פעור, בעל, **יבל**
 ונבו (עמ"ס כפר' בלק על ראש הפעור): **ויקבר** · לפי פשוטו ויקבור אותו הקובר,
 כלו' לא נודע מי קברו; ופסוקים אחרונים אלה שבתורה לפי הפשט נכתבו איוה שנים
 אחר מות משה, או לכל הפחות אחר שלשים ימי אכלו כשמנו את יהושע תחתיו, שאם

לא כן מהו עד היום הזה? ורו"ל הרגישו בדבר, ופירושו דרך דרש שקברו היה מוכן מששת ימי בראשית ולא נודע עד יום קבורתו; וזה הפסוק מורה שבקשו למלאו קבורתו ולא מלאו, כדרך שמסופר בַּאֲשֵׁי־לֵילָה ראש עם הוֹיִנְעֵן שקברוהו במדבר, והעלימו קבורתו כדי שלא ירגישו ממכותו; ואולי עשו כן קרוביו של משה במלותו כדי שלא ירגישו להעלותו כמו שהעלתה בעלת האוב את שמואל (יהיה הדבר איך שיהיה הם היו מאמינים שאפשר להעלות איש מקברו ע"י אוב), ואף אם יהושע הוא הכותב (ת"כ כ"ב ט"ו) והוא קבר אותו, עשה עלמו כאלו לא ידע וכאלו לא היה בקוברו: — (ח) ויִתְּמוּ וּג' • מחובר למקרא הבא אחריו, מפני כבודו של משה לא מנו איש אחר לקבץ וסופט עליהם עד הַיּוֹם יָמֵי אֲבֵלָה: — (יא) לְכָל הָאוֹתוֹת: לַמִּדָּה שֶׁל לֵכֵל הָיָה כְּמוֹ לַמִּדָּה שֶׁבַּפְּסוּק וַיִּגְדַּל הַמֶּלֶךְ שְׁלֵמֶה מִכָּל מַלְכֵי הָאָרֶץ לְעוֹשֵׁר וְלַחֲכָמָה « (מ"א יו"ד כ"ג), שהוראתה עשרו וחכמתו גדלו על עושר וחכמת כל מלכי הארץ; וכן כאן הוראת הפסוקים » ולא קם נביא עוד בישראל כמשה לכל האותות » וגו' « (אשר ידעו ה' פנים אל פנים » הוא מאמר מוסגר), כלו' מהיכן נובח של קם נביא עוד כמשה? מאותותיו ומעשיו שנדלו על אותות יתר הנביאים ומעשיהם: — (יב) וְלִכְל הַיָּד הַחֹזֶקֶה • שהראה במה שעשה באויביו ישראל; וְלִכְל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל • שהראה עלמו ראוי בעבור מה שעשה מִן כִּי יִשְׂרָאֵל לַקְבֹּעַ בְּלִבָּם יִרְאֵת ה' :

אורה לה' כי החיינו והגיעני עד היום הזה יום עשרה באלול שנת יראת ה' שהורה עֹמֶדֶת לַעֲד לַפ"ק, יום פקודת אבי וצ"ל, יום בואי עד תכלית ביאורי זה על תורת משה: הוא יתברך שמו יהיה בעורי לחבר ספרים אחרים, להפיץ תורת ישראל ולהעמיד עור תלמידים הרבה טרם בוא יום חליפתי: ויהי רצון מלפני בוראי שאם במקצת פירושי אלה קלעתי אל נכון שתחשב לזכות למר אבי שהדריכני בילדותי ברכי הושיה (אוי לי כי אברתי בעורני נער!) והיה ביאורי זה לעילוי נשמתו ולעילוי נשמת מרת אמי מב"ת בגן ערן • אמן ואמן:

לוח הטעיות

266

אמרו « כשם שא"א לבר בלא חבן כך א"א לרפוס בלי טעות » :
 הא לפניך קודא נעים לוח הטעיות העקריות שנפלו בהרפסת
 ספר זה עשה נא עמי חסד ונקה הספר מהן :

תיקון	טעות	שיטה	דף
וכתביו	ונכתבי	י"א	IV
ענו מאד ענני	ענו מאד ענני מאד ענני	כ"ג	»
וידעת	וידעת	י"ז	XXIII
ועתידותיו	ועתידותיו	כ"ד	XXXI
כנ'	כ' נ'	ח	XXXIII
כה'	כה	יז"ד	»
כח	כת	י"א	»
להדמות לעובדיה	לעובדיה להדמות	כ"ג-כ"ד	»
ה'	ת'	כ"א	XXXIV
ואלה	וזה	יז"ד	XXXV
מליצות	מליצוח	ט"ו	»
חדסים	קדסים	י"ח	XXXVII
בן	בין	כ"ה	XXXIX
כי	בי	ג'	XL
שמע	שמע	כ"ז	»
התפלל	יתפלל	כ'	XLII
ואחריו	ואחיו	ח	XLIII
ומעשב	ומעשה	כ"א	7
א"כ	א"ב	ו'	8
וכל	וכל	ט'	»
איננה	איננו	י"ג	»
סכל	סכל	ב'	9
נשאלתי	נשאלתי	ה'	18

תיקון	טעות	שיטה	דף
Tir	Fir	כ"ף	19
זרות	זכות	י"ז	24
כלו'	כלו	ח'	25
אחר	אהר	י"ד	26
וכן	וכן	י"ג	»
שנתנס	שנתנס	י"ב	29
קראוהו	קראו	כ"ג	30
מותו	מותו	י"ח	33
כפומבי	כפומבי	כ"ו	»
גודל	גדול	י"ה	48
בְּאִשָּׁה	בְּאִשָּׁה	י"ט	»
אמרו	אמרו	ח'	49
נדרת	נדרת	ה'	55
ילקהת	לקהת	כ"ו	»
שכתב	שכתב	י"ט	63
כמו	כמו	כ"ה	»
כאן	כאן	י"א	66
סעינינו	סעינינו	ט'	89
משכן	משכן	כ"ד	95
חבמה	חבמה	ח'	101
הַתִּישׁ	הַתִּישׁ	כ"ו	102
בכל	לכל	כ"ג	117
עוד	עד	י"א	123
קנה	קנט	ט"ו	124
וכשביעי	וכשביעי	כ"ג	»
יכפר	כפר	כ"ו	127
והוא	יהוא	ט"ז	132

לוח הטעויות

תיקון	טעות	שיטה	דף
דברי	דכרי	א'	134
פל	כל	י"ז	»
תואנה	תואנה	כ"ג	135
לדבר	לדכר	כ"ד	136
ובהוה	ובהיה	כ"ו	»
בבלע כבלע	בבעל כבעל	י"ד	153
להתחבר	להתחבר	א'	162
אחר	אחד	ה'	179
כי אם היתה כונתי	כי היתה כונתי	ג'	181
היושבים	היושבים	יז"ה	194
ויסעו מקדש ויחנו ברתמה	ויחנו ברתמה	ד'	198
	יש להקדים דיבור « ויש לפרש » לדיבור « ועוד מאחר »	ד'-ו'	»
ארנון	ארנו	א'	207
תרנס	תרנוס	י"א	»
שנה בשנה	שנה בשנה	כ"ה	228
כל עבד עכרי	כל עבד	כ"ז	231
סכן	סאין	כ"ו	239

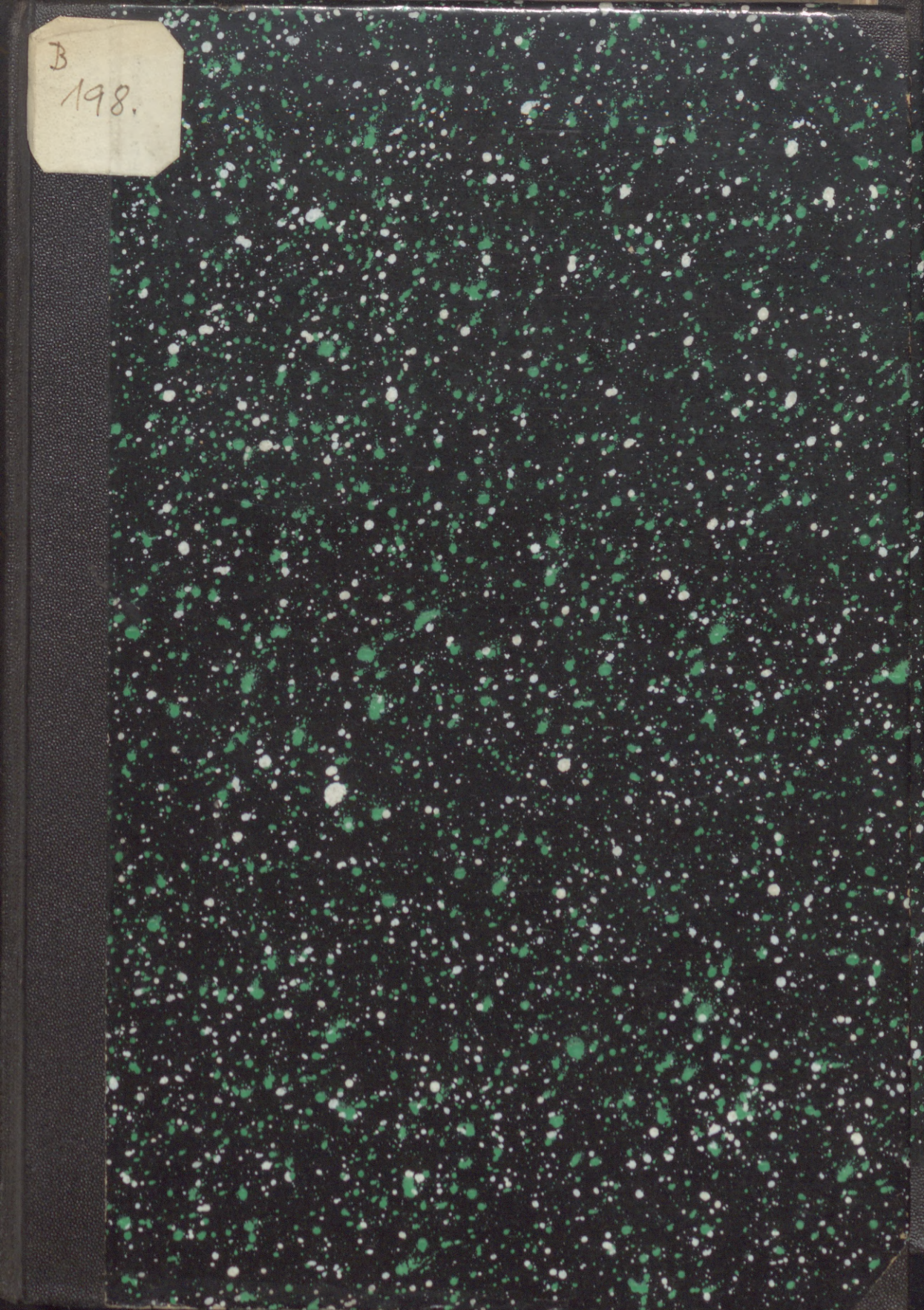

K

B

198.

הַדְּבָרִים

מִשְׁדָּה